

การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุภรณ์

นางสาวพจนา เอื้องไพบูลย์

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาการศึกษาจากระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-3900-1

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A DEVELOPMENT OF THE COMMUNITY LEARNING PROCESS MODEL
FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT : MULTI CASE STUDIES

Miss Potchana Auengpaibul

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Non-Formal Education

Department of Non-Formal Education

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2003

ISBN 974-17-3900-1

พจนานุกรมชื่อไทย : การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน :
 การศึกษาแบบพหุกรณี (A DEVELOPMENT OF THE COMMUNITY LEARNING
 PROCESS MODEL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT : MULTI CASE STUDIES)
 อ.ที่ปรึกษา : ศ.ดร.รัตนา พุ่มไพศาล, อ.ที่ปรึกษาร่วม : ดร.ปาน กิมปี, 288 หน้า,
 ISBN 974-17-3900-1

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณี พื้นที่ที่ศึกษา ได้แก่ ชุมชนบ้านต้าใน ในภาคเหนือ ชุมชนบ้านนุหย่อง ในภาคกลาง และชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และจัดทำรายงานการวิจัย รวมทั้งสิ้น 18 เดือน การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการศึกษา เอกสาร รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่นำเสนอได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ ในองค์กรที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อการ แก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน คือ การทบทวนความยากลำบากในชีวิต การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตของกลุ่มแกนนำชุมชน การกระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติการตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และการบูรณา การเข้าสู่ชีวิต
2. ผลที่ได้จากการคิดและปฏิบัติของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นิเวศของ ชุมชน คือ ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพมีความสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น และมีความมั่นคงขึ้น โดยผลผลิตทางการเกษตรกรรมดีขึ้นและมากขึ้น จากการที่ชุมชนได้เปลี่ยนรูปแบบการ ผลิตที่ทำนออย่างเดี่ยวและมีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก เป็นการทำเกษตรผสมผสานที่มีการบำรุงดินด้วย อินทรีย์วัตถุ และสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน
3. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้ หลายลักษณะร่วมกันที่ทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิต ประจำวัน การสนทนา พบปะหารือ และประชุม การสังเกตผลของกิจกรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอด ความรู้ของชุมชน นอกจากนี้ การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับ ชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าธรรมชาติ

ภาควิชา การศึกษานอกโรงเรียนลายมือชื่อนิสิต

สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

ปีการศึกษา ...2546.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

428 49292 27: MAJOR NON-FORMAL EDUCATION

KEY WORD : NON-FORMAL EDUCATION / COMMUNITY LEARNING

POTCHANA AUENGAIBUL : A DEVELOPMENT OF THE COMMUNITY LEARNING
PROCESS MODEL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT : MULTI CASE STUDIES.
THESIS ADVISOR : PROF. RATANA POOMPASAL, Ph.D., THESIS CO-ADVISOR :
PAN KIMPEE, Ph.D., 288 pp., ISBN 974-17-3900-1

The purposes of this research were to analyze a community learning process for sustainable development and to develop a model for a community learning process regarding sustainable development in multi-case studies. The study areas were the communities of Ban Tam Nai located in the North, Ban Bu Yong located in the central part, and Ban Non Rang-Burapa located in the Northeast. The researcher spent 18 months collecting data, analysing data, and reporting procedures. Data collection was done through in-dept interviewing of both individuals and groups, non participatory observations, and documentary study. Expert judgement was also used to examine and evaluate the proposed model.

The research findings were as follows:

1. The community's learning process enhanced its abilities to balance economic, social and environmental development in a sustainable manner. Consequently, eight steps of the learning process should consist of reviewing of life difficulties, examining critical assessment undertaken by the community core group, relating the community's discontent on public issues, planning a course of action, implementing approved alternatives, assessing feedback, developing self-confidence, and reintegrating into the livelihood.
2. The community's implementation of initiatives aimed at sustainability resulted in a richer environment, a better economy and a stronger community. Agricultural products were improved and diversified due to integrated agriculture using organic matter for soil nutrition and strong participation from community members in environmental and economy development.
3. The learning process for sustainable development must include all various communities' learning that have enhanced the community's capabilities. These activities were learned through participation in standard daily activities, from consultations or meetings, through observation of community activities, learning from local wisdom, training and field trips, learning from mass media, and through centers for knowledge transfer. Moreover, a learning process through culture and ritual activities has played a significant role in the communities' reliance on forest for their livelihood.

Department Non-Formal Education

Student's signature

Field of Study Non-Formal Education

Advisor's signature

Academic year 2003

Co-Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี ด้วยความกรุณาจากผู้มีพระคุณหลาย ท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.รัตนา พุ่มไพศาล และ ดร.ปาน กิมปี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ตลอดมา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล ประธานกรรมการสอบ รองศาสตราจารย์ ดร.เกียรติวรรณ อมาตยกุล รองศาสตราจารย์ ดร.ทวีวัฒน์ ปิตยานนท์ และ ดร.สุนทร สุนนท์ชัย กรรมการสอบ ที่ได้ช่วยแนะแนวทางการแก้ไขปรับปรุงให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน ที่ได้ให้คำปรึกษาและช่วยในการคัดเลือกชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน ที่ได้ตรวจสอบผลการวิจัยและให้ข้อเสนอแนะแนวทางการกำหนดนโยบายเพื่อการสนับสนุนการเรียนรู้ในชุมชน รวมทั้งขอขอบพระคุณผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชนทั้ง 3 แห่ง ที่ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้วิจัยเป็นอย่างดีในการวิจัยภาคสนาม และเสียสละเวลาให้ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวนามท่านไว้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณผจญจิต บุญราช คุณชนากานต์ วงศ์วารินทร์ คุณประภาส ศิริินภาพร คุณวิมลมาศ ประยงค์ทรัพย์ และคุณสุวรรณี อรุณโชคชัย ที่ได้ให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างดีในการติดต่อประสานงานและเก็บรวบรวมข้อมูล

พจนา เอื้องไพบูลย์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญแผนภาพ	ฏ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	8
ขอบเขตของการวิจัย	8
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	9
ข้อจำกัดของผลการวิจัย	11
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	11
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12
ส่วนที่ 1 การพัฒนาที่ยั่งยืน	13
1. ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	17
2. ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน	20
3. แผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	29
4. ทิศทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของไทย	33
ส่วนที่ 2 แนวคิดทางการศึกษาตามแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	39
ส่วนที่ 3 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน	42
1. ความหมายของรูปแบบ	42
2. รูปแบบทางการศึกษา	42
3. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน	45

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ส่วนที่ 4 งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน	50
1. ความเข้มแข็งของชุมชน	50
2. การเรียนรู้ในชุมชน	76
ส่วนที่ 5 การศึกษาแบบพหุกรณี	85
ส่วนที่ 6 กรอบแนวคิดการวิจัย	87
1. แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ	87
2. แนวคิดทฤษฎีการปรับเปลี่ยน	90
3. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	93
4. สรุปรอบแนวคิดการวิจัย	93
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	96
ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสาร	96
ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาภาคสนาม	97
1. การคัดเลือกกรณีศึกษา	98
2. วิธีการวิจัยและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	102
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และการตรวจสอบ	104
ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการ พัฒนาที่ยั่งยืน	109
1. การร่างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการ พัฒนาที่ยั่งยืน	109
2. การตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	110
3. การเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	111

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4	ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	113
	กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านด้าใน	114
	1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน	114
	2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	120
	3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน	126
	4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน	136
	5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	144
	กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านบุห้อย	151
	1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน	151
	2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	157
	3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน	160
	4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน	169
	5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	174
	กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา	181
	1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน	181
	2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	189
	3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน	195
	4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน	201
	5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	207
	สรุปผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของ 3 กรณีศึกษา	215

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	219
ส่วนที่ 1 การสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	219
1. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	220
2. ปัจจัยสนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จ .	234
ส่วนที่ 2 การนำเสนอและตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	236
1. การนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	236
2. ผลการตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	246
3. การนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนา ที่ยั่งยืนไปใช้	250
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	251
สรุปผลการวิจัย	252
อภิปรายผล	255
ข้อเสนอแนะ	260
รายการอ้างอิง	263
ภาคผนวก	278
ภาคผนวก ก ผู้ทรงคุณวุฒิที่พิจารณาคัดเลือกกรณีศึกษาและ ตรวจสอบรูปแบบ	279
ภาคผนวก ข ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก	280
ภาคผนวก ค แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	281
ภาคผนวก ง ภาพถ่ายสภาพแวดล้อมชุมชน 3 กรณีศึกษา	282
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	288

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1. สรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	215
2. สภาพทั่วไปและสภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน 3 กรณีศึกษา	222
3. องค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา	224
4. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา	227
5. กิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา	229
6. ผลผลิตจากกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	232

สถาบันวิทยบริการ
 าลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพ	หน้า
1. ตัวอย่างการวิเคราะห์การศึกษาเชิงระบบของ Ballantine (ปี ค.ศ. 1997)	89
2. สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย	95
3. แผนที่ชุมชนบ้านต้าใน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา	116
4. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านต้าใน	148
5. แผนที่ชุมชนบ้านบุห้อย ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก	154
6. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านบุห้อย	178
7. แผนที่ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา	184
8. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน บ้านโนนรัง-บุรพา	212
9. รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จากการศึกษาแบบพหุกรณี	244

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการผลิตเพื่อเพิ่มรายได้และการมีงานทำ ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ของสังคมไทยในขณะนั้น โดยในระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-2 (พ.ศ. 2504-2514) เน้นการสร้างเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยการลงทุนกระจายการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะ ถนน ไฟฟ้า และประปา แต่เกิดปัญหาช่องว่างการกระจายรายได้และคุณภาพชีวิตของคนในชนบท แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) จึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคม การลดอัตราการเพิ่มประชากรและการกระจายรายได้ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ต่อมาในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ความผันผวนทางการเมืองและวิกฤตการณ์น้ำมัน ก่อให้เกิดปัญหาการขาดดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดอย่างรุนแรง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5-6 (พ.ศ. 2525-2534) จึงมุ่งเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ รวมทั้งให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาความยากจนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การฟื้นตัวของเศรษฐกิจโลกส่งผลให้ภาวะเศรษฐกิจส่วนรวมขยายตัวอย่างรวดเร็วเกินกว่าพื้นฐานทางเศรษฐกิจจะรองรับได้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) จึงได้เริ่มปรับแนวคิดไปสู่การพัฒนาที่มุ่งการรักษาระดับการเจริญเติบโตที่เหมาะสม ควบคู่ไปกับการรักษาเสถียรภาพ การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ตลอดจนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

ผลการพัฒนาประเทศในช่วง 7 แผนที่ผ่านมา พอสรุปได้ว่า ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เฉลี่ยประมาณร้อยละ 7 ต่อปี ส่งผลให้รายได้เฉลี่ยต่อคนเพิ่มขึ้นจาก 2,100 บาท ในปี 2504 เป็น 77,000 บาท ในปี 2539 ทำให้ประเทศไทยพ้นจากการถูกจัดเป็นประเทศยากจนเข้าสู่ประเทศกำลังพัฒนา ในช่วงเวลาเดียวกัน สัดส่วนของคนยากจนได้ลดลงอย่างมากจากร้อยละ 57 เหลือร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ และการมีงานทำอยู่ในระดับเต็มที่ ทั้งคนไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการโครงสร้างพื้นฐานและบริการทางสังคมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเติบโตดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานของความไม่สมดุลของการพัฒนา กล่าวคือ ปัญหาความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้และผลประโยชน์จากการพัฒนาทั้งระหว่างภาคระหว่างชนบทกับเมือง และระหว่างกลุ่มคนในสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทย และก่อให้เกิดปัญหาสังคมอื่นๆ ตามมา อาทิ ปัญหายาเสพติดและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ขณะเดียวกัน

ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างสิ้นเปลือง และเมื่อร้อยละของพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมหรือลดลงก็นำสู่ปัญหาความขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากร ส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของนิเวศในที่สุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544 : 4)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) เป็นแผนปฏิรูปความคิดและคุณค่าใหม่ของสังคมไทย ที่เน้นให้ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” และใช้เศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนามาเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม มีกระบวนการที่เชื่อมโยงมิติต่างๆ

ของการพัฒนา ตลอดจนเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายในสังคมมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม ในปีแรกของแผน ประเทศต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อคนและสังคมโดยรวม โดยเฉพาะปัญหาความยากจนที่มีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอดในช่วงก่อนวิกฤต กลับเพิ่มสูงขึ้น จากร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ หรือคิดเป็นจำนวนคนยากจน 6.8 ล้านคน ในปี 2539 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15.9 หรือคิดเป็นจำนวนคนยากจน 9.9 ล้านคน ในปี 2542 และในช่วงเวลาเดียวกัน การกระจายรายได้ก็แย่ลง โดยกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยที่สุด 20 เปอร์เซ็นต์แรก มีสัดส่วนรายได้ลดลงจากร้อยละ 4.2 เหลือร้อยละ 3.8 ของรายได้รวมทั้งประเทศ ขณะที่กลุ่มคนที่มีรายได้สูงสุด 20 เปอร์เซ็นต์แรก มีสัดส่วนรายได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 56.5 เป็นร้อยละ 58.5 อีกทั้งจำนวนคนว่างงานก็เพิ่มขึ้นกว่าช่วงก่อนวิกฤตเกือบ 1 ล้านคน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544:6) โดยคนในชนบทได้รับผลกระทบที่รุนแรงกว่าคนในเมือง เนื่องจากการอพยพของแรงงานคืนถิ่น และแรงงานในชนบทยังเป็นแรงงานที่ไม่ได้รับความคุ้มครองจากระบบสวัสดิการของรัฐ ซึ่งเป็นการซ้ำเติมภาคชนบทที่มีความอ่อนแออยู่เดิม รวมทั้ง ยังมีปัญหาทางด้านสังคมติดตามมาหลายประการ อาทิ เด็กในครอบครัวที่ยากจนต้องออกจากโรงเรียนเพื่อทำงานหารายได้ ความไม่มั่นคงปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สินรุนแรงขึ้น และปัญหาสุขภาพจิตมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (บุญยงค์ เวชมนศิริ, 2543 : 32-44)

นอกจากนี้ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ที่เด่นชัดคือ พื้นที่ป่าไม้ลดลงจาก 170 ล้านไร่ ในปี 2504 เหลือเพียง 80 ล้านไร่ในปี 2541 ดินถูกกัดเซาะชะล้างพังทลายถึง 1 ใน 3 ของพื้นที่ประเทศ แม่น้ำลำคลอง หนองบึง และอ่างเก็บน้ำต่างๆ ตื้นเขิน เก็บกักน้ำและใช้ประโยชน์ได้น้อยลง ในฤดูฝนเกิดการไหลป่าของน้ำ ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา เกิดอุทกภัยที่ทำความเสียหายเกินกว่า 10,000 ล้านบาท มากถึง 3 ครั้ง ขณะที่ ในฤดูแล้งเกิดการขาดแคลนน้ำขึ้นเป็นประจำทุกปีและขยายขอบเขตไปเกือบทุกพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546 : 150-153)

อย่างไรก็ดี การมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศจากทุกภาคส่วนของสังคมไทยมีมากขึ้น ประชาชน ชุมชน องค์กรภาคเอกชนต่างๆ ได้ตื่นตัวและเข้ามามีบทบาทร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศ โดยมีการรวมกลุ่มของประชาสังคมในหลายรูปแบบอย่างเข้มแข็ง มีการขยายเครือข่ายเชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวาง และมีการทำงานร่วมกับภาครัฐในลักษณะหุ้นส่วนการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น

ดังนั้น การพัฒนาประเทศที่เน้นการขยายตัวทางการผลิตอย่างรวดเร็ว โดยใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ดิน น้ำ ป่า ชายฝั่ง และความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆ เป็นปัจจัยหลักอย่างต่อเนื่อง จนเกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษต่างๆ สะสมรุนแรงขึ้น นำสู่ความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากร และเชื่อมโยงไปถึงความไม่เท่าเทียมกันในการครอบครองทรัพยากรระหว่างคนในสังคม นอกจากนี้ พฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่ไม่เหมาะสมของคนในสังคม ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตขาดความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า ทั้งธรรมชาติ ศิลปกรรม และวัฒนธรรม ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทั้งในปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคต นำสู่ข้อสรุปที่ว่า เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน

สถานการณ์การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนของสังคมไทยข้างต้น มีลักษณะเช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ ประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติจึงได้หันมาให้ความสนใจต่อผลของการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และการพัฒนาเมืองที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสภาวะเลวร้ายที่โลกกำลังเผชิญอยู่กับความยากจน ความอดอยากหิวโหย ความเจ็บป่วย การไม่รู้หนังสือ และความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาเพื่อความเป็นอยู่ที่ดี โดยได้เห็นพ้องต้องกันว่า ประชาชนส่วนใหญ่ผลิตและบริโภคในลักษณะทำลายล้างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมาเป็นเวลายาวนาน จึงทำให้เกิดปัญหาผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศ จนกระทั่งมีผลกระทบต่อมนุษย์เอง ซึ่งความเจริญทางเศรษฐกิจไม่อาจดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้เลยถ้าไม่คำนึงถึงปัญหานิวเคลียร์ที่ถูกกระทบกระเทือนจากความเจริญทางเศรษฐกิจ หนทางเดียวที่จะนำไปสู่อนาคตที่ปลอดภัยและมั่นคงคือการดำเนินการในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่สมดุล โดยการใช้ทรัพยากรของโลกอย่างมีเหตุผล เพื่อตอบสนองของความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ ปรับปรุงมาตรฐานการดำรงชีวิตเพื่อคนทั้งมวล จัดการและคุ้มครองระบบนิเวศให้ได้ผลดีมากยิ่งขึ้น

ในปี 2535 สมาชิกองค์การสหประชาชาติทั่วโลก ได้มีการลงนามในแผนปฏิบัติการ 21(Agenda 21) (ไม่เคิล คีทติง, 2537) ซึ่งเป็นแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศของประเทศต่างๆ ควรเป็นไปอย่างสมดุล ภายใต้หลักการสำคัญดังนี้

1. จำเป็นต้องเข้าใจถึงความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา เพื่อทำให้วิถีทางเลือกในการพัฒนา มีประสิทธิภาพในทางเศรษฐกิจ มีความเป็นธรรมและรับผิดชอบทางสังคม และในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม

2. พิจารณาอย่างเป็นระบบถึงผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลจากนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การคลัง พลังงาน การเกษตรกรรม การขนส่ง การค้า และอื่นๆ โดยกลุ่มต่างๆ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้นในกระบวนการตัดสินใจเพื่อการพัฒนา ผ่านการอภิปรายหารือกันระหว่างรัฐบาลกลางกับท้องถิ่น ภาคอุตสาหกรรม กลุ่มสิ่งแวดล้อม กลุ่มนักวิทยาศาสตร์ และสาธารณชนโดยทั่วไป

3. รัฐบาลควรสร้างกลยุทธ์การพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อประสานนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ในหน่วยงานของรัฐบาลและในระดับต่างๆ รวมทั้งในมาตรการทางด้านการศึกษาและงบประมาณด้วย

4. กลยุทธ์ดังกล่าว ควรมุ่งการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม ขณะเดียวกัน ก็ให้การคุ้มครองฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อผลประโยชน์ของคนในรุ่นต่อไป ทั้งนี้ ควรเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนากลยุทธ์ดังกล่าวอย่างกว้างขวาง

5. การที่จะให้ผู้ตัดสินใจมีสายตากว้างไกล จากแนวทางแคบๆ รายสาขา ไปสู่การประสานประเด็นทางด้านสิ่งแวดล้อมกับการตัดสินใจด้านนโยบายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น จำเป็นต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงในวิธีการจัดเก็บข้อมูล เทคนิคในการจัดการ และการวางแผน

6. ในการตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูล ผู้ตัดสินใจต้องการรายงานความก้าวหน้าเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างสม่ำเสมอ โดยรวมเอาสถานะทางเศรษฐกิจ สังคมและแนวโน้ม เข้ากับข้อมูลในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบบัญชีประชาชาติต้องสามารถวัดค่าบทบาทอันสำคัญยิ่งของสิ่งแวดล้อมในลักษณะอันเป็นแหล่งที่มาของทุนตามธรรมชาติและเป็นที่ยอมรับ(sinks)ของเสียจากการผลิต

7. สนับสนุนวิวัฒนาการการออกกฎหมายที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน บนพื้นฐานของหลักการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม และให้มีการประเมินความเสี่ยงของกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยมีมาตรการบังคับสนับสนุน

8. ผู้ผลิตและผู้บริโภคควรมองเห็นค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนด้านสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน และราคาควรสะท้อนความขาดแคลนและมูลค่าทั้งหมด(Total Value) ของทรัพยากรธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับด้านพลังงาน การขนส่ง การเกษตร ป่าไม้ การใช้น้ำ การเกิดของเสีย สุขภาพอนามัย และการท่องเที่ยว

9. รัฐบาลควรจัดหรือลดการให้เงินอุดหนุนที่ไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน และดำเนินงานเพื่อนำไปสู่นโยบายการจัดตั้งราคาที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังกล่าว

เพื่อสานต่อแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในปี 2545 องค์การ

สหประชาชาติจึงได้จัดการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development) ขึ้นที่นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ เพื่อดำเนินงานการพัฒนาที่ยั่งยืนให้กว้างขวางและมีผลในทางปฏิบัติมากขึ้น โดยได้กำหนดให้ประเทศสมาชิกต้องบรรลุข้อตกลงในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals) ร่วมกัน ให้สำเร็จภายในปี 2558 เพื่อผล การพัฒนาที่ยั่งยืน ประเทศสมาชิกควรมุ่งส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ (Human Capacity Building) ซึ่งรวมถึงการพัฒนาด้านการศึกษาและจัดหาบริการด้านสุขภาพอนามัยให้ประชาชนอย่างทั่วถึง รวมทั้งเสริมสร้างจิตสำนึกเพื่อกระตุ้นให้ประชากรทั่วโลกตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยภาครัฐ ภาคเอกชน

และภาคประชาสังคมของแต่ละประเทศ ต้องร่วมกันเป็นหุ้นส่วนของการพัฒนา และร่วมกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป (บริบทโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน, 2545 : 4)

การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นแนวคิดการพัฒนาที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลก ต้องการสร้างให้เกิดความสมดุลของการพัฒนาใน 3 มิติ ได้แก่ ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมในสังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ปรากฏแตกต่างกันไปตามการแปลความหมายของประเทศต่างๆ เพื่อการนำแนวคิดดังกล่าวไปปฏิบัติใช้ตามความเหมาะสมภายใต้ลักษณะเฉพาะของประเทศและภูมิภาค

ประเทศไทยได้รับเอาแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลก มาปรับใช้เป็นเวลากว่า 20 ปี มาแล้ว โดยได้มีการกำหนดยุทธศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ได้กำหนดกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศไทยในอนาคต 20 ปี ที่มุ่งเน้นให้เกิด "การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย" และสร้างค่านิยมร่วมให้คนไทยตระหนักถึงความจำเป็นและปรับเปลี่ยนกระบวนความคิด ทักษะคน และกระบวนการทำงาน โดยยึด "ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง" ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นำทางในการบริหารประเทศ และมีการดำเนินงานต่อเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ในด้านแนวคิดที่ยึด "คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา" ในทุกมิติ อย่างเป็นองค์รวม และให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุล ทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนปรากฏตามยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและให้อุดมสมบูรณ์ การอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชุมชน ศิลปวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยว และการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยให้ความสำคัญกับการลดมลพิษ(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544)

ภายใต้พันธกรณีระหว่างนานาชาติตามแนวทางของแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และการสานต่อเพื่อดำเนินการให้กว้างขวางขึ้นและมีผลในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ผนวกกับสถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย อาทิ พื้นที่ป่าไม้ที่ลดลงอย่างมาก การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ และปัญหาน้ำเน่าเสีย เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องนี้กันอย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัฐบาลชุด พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ได้ยกเอาเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาเป็นเรื่องสำคัญระดับชาติ และได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน เพื่อประสานการพัฒนามิติต่างๆ ในสังคมไทยให้เกิดความสมดุล กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ และจะต้องเป็นประโยชน์ต่อสังคมด้วย (จักรมณท์ ผาสุกวณิช, 2545)

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนอกจากปรากฏในเอกสารเชิงนโยบายดังเช่นในแผนพัฒนาของประเทศไทย และการให้ความสนใจของรัฐบาลตามที่กล่าวมาแล้ว ในทางปฏิบัติปรากฏว่าชุมชนต่างๆ ที่ประสบความยากลำบากในการดำเนินชีวิต สูญเสียทรัพยากรที่เป็นฐานรากของชุมชน มีความอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ขณะเดียวกัน ภูมิปัญญาที่เคยมีอยู่ในชุมชนก็สูญสิ้นไป หลายชุมชนได้ตระหนักในผลกระทบที่เกิดขึ้นจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนที่เน้นหนักการเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ได้แสวงหาทางออกเพื่อพลิกฟื้นให้ชุมชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สร้างชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง จัดการปัญหาต่างๆ ในชุมชนของตน ทั้งปัญหาความยากจน สิ่งแวดล้อม สังคม ฯลฯ ดังเช่น กรณีชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนหนองแจ้งใหญ่ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ชุมชนบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน และอีกหลายๆ แห่งที่ได้มุ่งมั่นพัฒนาชุมชนของตนในแนวทางสู่ความยั่งยืน(มูลนิธิธิดาสาศรัมาศเพื่อสังคม, 2544)

ไม่เฉพาะชุมชนหรือชาวบ้านธรรมดาเท่านั้นที่ได้เพียรพยายามพัฒนาชุมชนของตนให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทุ่มเทพระวรกายและพระสติปัญญาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีให้กับพสกนิกรอย่างมิทรงย่อท้อเหน็ดเหนื่อย ตลอดระยะเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมาจวบจนปัจจุบัน โครงการพระราชดำรินับกว่า 2,000 โครงการได้ถือกำเนิดขึ้นในเกือบทุกภาคของประเทศ (มณีวรรณ ฉัตรอุทัย, ม.ป.ป.:201) เพื่อบรรเทาความทุกข์ยากเดือดร้อนของราษฎรเป็นสำคัญ พระองค์ทรงเห็นว่า แนวทางการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลักเพียงอย่างเดียว อาจเกิดปัญหาได้ จึงทรงเน้นการมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน เมื่อมีพื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควรแล้ว จึงสร้างความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น (อภิชาติ พันธเสน, 2542 :4) โดยงานอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ ซึ่งมีเป้าหมายสุดท้ายที่การสร้าง “ความพออยู่พอกิน” ให้กับประชาชนชาวไทยทุกคน สรุปดังนี้

1. การปรับปรุงสภาพทางกายภาพของพื้นดินทุกแห่งในประเทศไทยที่เป็นปัญหา เพื่อทำให้ประเทศไทยเป็น “สุวรรณภูมิ” คือมีพื้นที่ดินอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะพื้นที่ดังกล่าวแต่เดิมจะเป็นที่ดอน แอ่งแห้ง มีปัญหาดินเค็ม ดินดาน ดินเปรี้ยว หรือพื้นที่น้ำท่วมขังและมีสภาพเป็นกรด
2. การเน้นความสามารถในการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม เน้นการประหยัดแต่ดูแลหลักวิชาการ
3. การส่งเสริมให้มีการผลิตที่หลากหลาย (diversification) เพื่อลดความเสี่ยงและเกิดมีกระแสรายได้ (cash flow) สม่าเสมอ
4. การส่งเสริมให้มีสถาบันหรือองค์กรของเกษตรกร เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหามากกว่าจะเป็นธนาคารข้าว ธนาคารกระบือ และกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น
5. การส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตร เช่นแปรรูปน้ำมันดิบ แปรรูปผักและผลไม้ เป็นต้น

โครงการตามพระราชดำริต่างๆ จะมีรูปแบบการพัฒนาแบบผสมผสานที่มุ่งแก้ไขปัญหาหลักของเกษตรกร ให้มีความสามารถในการประกอบอาชีพและมีรายได้ในระดับพออยู่พอกิน พึ่งตนเองได้ และตระหนักใน ความสำคัญของการพัฒนาที่ไม่เป็นปฏิปักษ์หรือทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นรากฐานการพัฒนา ประเทศในระยะยาว หนึ่งในบรรดาโครงการพัฒนาที่สำคัญและยังผลให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน คือ การบริหารงานพัฒนาการเกษตรตามแนวทาง “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งมี 3 ขั้นตอน (อำพล เสนาณรงค์, ม.ป.ป. : 5) คือ

ขั้นที่ 1 การผลิต เป็นการผลิตให้พึ่งตนเองได้ ด้วยวิธีง่าย ค่อยเป็นค่อยไปตามกำลังให้พอมีกิน ไม่อดอยาก

ขั้นที่ 2 เกษตรกร รวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงในการผลิต การตลาด การเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคมและศาสนา เพื่อให้พอมีพอกิน มีใช้ ช่วยชุมชนและสังคมดีขึ้นพร้อมๆ กัน

ขั้นที่ 3 ร่วมมือกับแหล่งเงินและแหล่งพลังงานตั้งและบริการโรงสี ตั้งและบริการร้านสหกรณ์ ช่วยกันลงทุน ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท ซึ่งไม่ทำอาชีพเกษตรอย่างเดียว

แนวคิดของทฤษฎีใหม่มีความสมบูรณ์เป็นระบบของค้ำจุนที่ครอบคลุมการผลิต เศรษฐกิจ วิถีชีวิต หรือวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การเมืองการปกครอง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรวมตัวของสมาชิก ครอบครัว และที่สำคัญที่สุดคือ กระบวนการเรียนรู้ วิถีคิด และจิตสำนึกของคน ซึ่งถือได้ว่าเป็นปรัชญาการ ดำรงชีวิตและมีผลในการส่งเสริมจริยธรรม (Ethics) แห่งความพอเพียง ความสันโดษ อหิงสกรรมคือไม่เบียดเบียน คนอื่น เน้นการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งสงเคราะห์เกื้อกูลพึ่งพากัน นับเป็นจริยธรรมของการมีวิถีชีวิตแบบ “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” อันเป็นการ “พึ่งพิงอิงกัน” (Interdependence) มากกว่าเป็นแค่ “พึ่งพาอาศัยกัน” (Dependence) (ชัย อนันต์ สมุทรวานิช อ้างถึงใน พระมหาสง่า พลสงคราม, 2542 : 87)

แนวคิดทฤษฎีใหม่เป็นยุทธศาสตร์การจัดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีมิติการพัฒนาทั้งในเชิงระดับ ของการพัฒนา ซึ่งครอบคลุมทุกส่วนหรือทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องและจำเป็นกับการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของ เกษตรกร ได้แก่ ภาคธุรกิจเอกชน ภาครัฐ ชุมชน ครอบครัว และปัจเจกชน และในเชิงปัจจัยสำคัญของการจัดการ การพัฒนา ซึ่งได้แก่ ทรัพยากร ความรู้ และสถาบันสังคม (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, ม.ป.ป. : 38-45)

ผลการพัฒนาประเทศในระยะที่ผ่านมา ได้แสดงให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืนของสังคมไทย ที่มีการ ใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างขาดความระมัดระวังและไม่ประหยัด แม้ว่าเศรษฐกิจมีการขยายตัวในอัตราสูงแต่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เสื่อมโทรมลงอย่างมาก ซึ่งการ พัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศนี้ ได้ส่งผลให้ประสิทธิภาพการพัฒนาโดยรวมของ ประเทศไม่เพิ่มขึ้น เกิดปัญหาความขัดแย้งในสังคมจากความเหลื่อมล้ำของรายได้และการแย่งชิงทรัพยากรมากขึ้น ขณะที่ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นไม่ได้รับการพัฒนา จึงอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนา

ตนเองภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมได้ อย่างไรก็ตามก็ดี ท่ามกลางชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ที่ประสบปัญหาความยากลำบากในการดำเนินชีวิต สูญเสียทรัพยากร สูญเสียภูมิปัญญา ปรากฏว่ามีหลายชุมชนได้เกิดกระบวนการที่ผู้นำชุมชนร่วมกับคนในชุมชนอย่างมีพลัง เรียนรู้ด้วยตนเองจนสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนและพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ในการวิเคราะห์ปัญหา การวินิจฉัยปัญหา การวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และการตัดสินใจดำเนินการที่ถูกต้องของชุมชน เป็นหัวใจของความยั่งยืนของชุมชนชนบท (ประเวศ วะสี, 2542:55)

สำหรับปรากฏการณ์การแก้ไขปัญหาความยั่งยืนจนประสบความสำเร็จของชุมชนต่างๆ นั้น จะเป็นองค์ความรู้สำหรับการนำไปแก้ปัญหาคความยั่งยืนของชุมชนอื่นๆ ได้ ดังนั้น การถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนหลายแห่งที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนในรูปแบบพหุกรณี ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนได้ครบถ้วนครอบคลุมทุกมิติที่เกี่ยวข้อง องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยในลักษณะการศึกษาแบบพหุกรณี จะมีความสมบูรณ์สามารถนำไปขยายผลเพื่อสนับสนุนให้ชุมชนอื่นๆ ที่ประสบปัญหาความยั่งยืน ได้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชนในแก้ไขและพัฒนา นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล อันนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนในที่สุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. พัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จากการศึกษาแบบ

พหุกรณี

ขอบเขตของการวิจัย

1. **ขอบเขตพื้นที่** ทำการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน 3 กรณีศึกษา ในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคละ 1 กรณีศึกษา คือ ชุมชนบ้านต้าใน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ชุมชนบ้านบุหยัง ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ตำบลตลาดไพร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา

2. **ขอบเขตเนื้อหา** พัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนจากการศึกษา 3 ชุมชน โดยรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเป็นการจัดองค์ประกอบของการเรียนรู้ 3 องค์ประกอบที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ ปัจจัยป้อนของการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ และผลผลิตจากการเรียนรู้ ส่วนกระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชนจากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตในชุมชน สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนเป็นการพัฒนาที่สมดุลของมิติการพัฒนา 3 ด้าน คือ ด้านนิเวศ ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมของชุมชน

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. **การพัฒนาที่ยั่งยืน** หมายถึง การพัฒนาที่ก่อให้เกิดความสมดุลด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป
2. **ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน** หมายถึง ปัญหาที่เป็นผลกระทบต่อการพัฒนา โดยให้ความสำคัญต่อปัญหาหลัก 3 ด้าน คือ
 - 2.1 ปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาทิ ดิน น้ำ ป่าไม้ ความหลากหลายทางชีวภาพ อุทกภัย ความแห้งแล้ง มลพิษทางอากาศ น้ำ เสียง เป็นต้น
 - 2.2 ปัญหาเศรษฐกิจ ได้แก่ ปัญหาความยากจน การมีงานทำ แบบแผนการผลิต และแบบแผนการบริโภค ที่ส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 2.3 ปัญหาสังคม ได้แก่ ปัญหาการมีส่วนร่วม การแย่งชิงทรัพยากร การอพยพย้ายถิ่น ความตึงเครียดในสังคม การพึ่งพาอาศัยกัน
3. **เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน** หมายถึง การพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชน ให้มีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติใน 3 ด้าน อย่างสมดุล คือ
 - 3.1 ด้านนิเวศ มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้คงความสมบูรณ์ เพื่อเป็นฐานการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างต่อเนื่อง
 - 3.2 ด้านเศรษฐกิจ มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่ไม่ทำลายความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 3.3 ด้านสังคม คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาทั้งด้านนิเวศและด้านเศรษฐกิจของชุมชน นำสู่การขจัดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร การอพยพย้ายถิ่น ความตึงเครียดในสังคม และการพึ่งพาอาศัยกัน
4. **ชุมชน** หมายถึง กลุ่มคนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ ที่มาอยู่อาศัยรวมกันในอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่แน่นอน มีการปกครองร่วมกัน คนในชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีการประกอบอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน
5. **องค์กรชุมชน** หมายถึง กลุ่มหรือชมรมหรือสหกรณ์หรือในชื่ออื่นใดของชุมชน ที่เกิดจากการรวมตัวด้วยความสมัครใจของคนในชุมชนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีมิตรภาพและความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศของชุมชน และมีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกัน โดยอาจมีผู้นำองค์กรชุมชนจำนวนหลายคนทั้งหญิงและชาย

6. **รูปแบบกระบวนการเรียนรู้** หมายถึง ลักษณะของการจัดองค์ประกอบทางการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยป้อน กระบวนการ และผลผลิต

6.1 ปัจจัยป้อน ได้แก่ สภาพแวดล้อมทั่วไปของชุมชน ทรัพยากรของชุมชน และองค์กรชุมชน

6.2 กระบวนการ ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนที่มีผลให้สมาชิกมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน

6.3 ผลผลิต ได้แก่ ผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกัน ไม่ส่งผลกระทบต่อกัน

7. **กระบวนการเรียนรู้** หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน จากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชน ทั้งที่มีอยู่เองหรือที่บุคคลหรือองค์กรภายนอกจัดให้มีขึ้น เพื่อให้คนในชุมชนมีศักยภาพเพิ่มขึ้น ทั้งค่านิยม ทักษะคิด ความรู้ ความคิด และการกระทำในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล

8. **เครือข่ายการเรียนรู้** หมายถึง กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างองค์กรชุมชนจนเป็นระบบที่เชื่อมโยงกัน ก่อให้เกิดการพัฒนา การประยุกต์ความรู้ใหม่ๆ และการตื่นตัวที่จะนำไปแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชน

9. **การศึกษาแบบพหุกรณี** หมายถึง การศึกษาเฉพาะกรณีหลายกรณี เพื่อให้ได้ผลการวิจัยกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ศึกษาจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงของแต่ละกรณีศึกษา ซึ่งมีหลายมิติที่เกี่ยวข้องทั้งโครงสร้างทางกายภาพ องค์ความรู้และภูมิปัญญา ลักษณะการทำมาหากิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สภาพสังคม และลักษณะวัฒนธรรมชุมชน ที่ล้วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ของคนในสังคมชุมชนของแต่ละกรณีศึกษา รวมทั้งมีทั้งความเหมือนและความต่างกัน การศึกษาหลายกรณีจึงทำให้สามารถศึกษาได้ครบถ้วนทุกมิติที่เกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผลการวิจัยที่ได้จะมีความสมบูรณ์ทั้งเนื้อหาการวิจัย วิธีการวิจัย และองค์ความรู้จากการวิจัย ทำให้นำผลการวิจัยไปอ้างอิงใช้กับกรณีอื่นๆ (Generalization) ได้มากกว่าการศึกษาเพียงกรณีเดียว สำหรับการศึกษาแบบพหุกรณีในการวิจัยนี้ เป็นการศึกษา 3 กรณีศึกษา ในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคละ 1 แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อจำกัดของผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่เลือกศึกษา 3 ชุมชนใน 3 ภาคของประเทศ คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา เป็นชุมชนที่มีแนวโน้มการพัฒนาสู่ความยั่งยืน มีผู้นำและองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งในการพัฒนาชุมชนให้เกิดสมดุลระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน โดยอาศัยความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ผลการวิจัยจึงมีความเจาะจงเฉพาะพื้นที่ ดังนั้น การนำผลการวิจัยนี้ไปอ้างอิงกับพื้นที่อื่น ควรมีการประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสม โดยคำนึงถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องที่อาจมีความเหมือนและความต่างกับพื้นที่วิจัย

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ผลการศึกษาวิจัย ทำให้ได้รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่แสดงถึงการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนในการแก้ไขปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้กับชุมชนชนบททั่วไปในการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน โดยคำนึงถึงปัจจัยเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้
2. ผลการศึกษาวิจัย มีประโยชน์ในเชิงวิชาการต่อการใช้กำหนดแนวนโยบาย กลยุทธ์ การพัฒนา และการจัดทำแผนปฏิบัติการของหน่วยงานต่างๆ ทั้งของภาครัฐและภาคเอกชน ในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตชุมชน เพื่อให้เกิดชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเพิ่มมากขึ้น อันส่งผลให้สังคมโดยรวมมีการพัฒนาที่ยั่งยืนในที่สุด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอบทนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ประกอบการวิจัยการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุกรณี โดยเสนอเป็น 6 ส่วนด้วยกัน คือ

ส่วนที่ 1 การพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อให้ได้ข้อมูลแนวคิดและความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน แผนและทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทโลกและบริบทไทย ประกอบด้วยการศึกษาทบทวนในเรื่อง 1) ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน 2) ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน 3) แผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และ 4) ทิศทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของไทย

ส่วนที่ 2 แนวคิดทางการศึกษาตามแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาทางการศึกษาเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของประเทศต่างๆ ในการดำเนินการให้บรรลุผลการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแผนแม่บทของโลก สำหรับนำมาใช้ประกอบการศึกษาวิจัยการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย

ส่วนที่ 3 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความหมายและลักษณะรูปแบบทางการศึกษาเรียนรู้ สำหรับใช้ประโยชน์ในการกำหนดองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองภายใต้ปรากฏการณ์หรือบริบททางสังคมของชุมชน ที่มีผลเชื่อมโยงให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนและผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชนที่มีต่อสังคมชุมชนนั้น ประกอบด้วยการศึกษาทบทวนในเรื่อง 1) ความหมายของรูปแบบ 2) รูปแบบทางการศึกษา และ 3) กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

ส่วนที่ 4 งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบสำคัญต่างๆ ในสังคมชุมชน ที่ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองเพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชน ประกอบด้วยการศึกษาทบทวนในเรื่อง 1) ความเข้มแข็งของชุมชน และ 2) การเรียนรู้ในชุมชน

ส่วนที่ 5 การศึกษาแบบพหุกรณี เพื่อให้ทราบถึงลักษณะของการศึกษาแบบพหุกรณี สำหรับใช้ประโยชน์ในการกำหนดจำนวนกรณีศึกษา เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกรณีต่างๆ ได้มากขึ้น

ส่วนที่ 6 กรอบแนวคิดการวิจัย เป็นการศึกษาทบทวนแนวคิดทางการศึกษาเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนที่นำมาผสมผสานกัน กำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยขึ้น ประกอบด้วย 1) แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ 2) แนวคิดทฤษฎีการปรับเปลี่ยน 3) แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และ 4) สรุปรอบแนวคิดการวิจัย

ส่วนที่ 1 การพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวความคิดในการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัย (modernization) โดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำการพัฒนาของประเทศต่างๆ นั้น เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในซีกโลกตะวันตกและแพร่หลายในซีกโลกตะวันออกนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งผลการพัฒนาแม้จะก่อให้เกิดความสำเร็จในด้านการขยายตัวของการค้า การลงทุนและอุตสาหกรรม แต่ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบหลายประการสะสมเพิ่มพูน ผังรากลึกจนยากที่จะแก้ไข โดยเฉพาะความไม่เป็นธรรมในสังคม ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้และความยากจน การทำลายวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่ดั้งงาม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเสียสมดุลของระบบนิเวศ และท้ายสุดส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศนั้นๆ

สถานการณ์ข้างต้น นักปรัชญาสังคมอย่างคาร์ล มาร์กซ์ ได้กล่าวว่า “เมื่อค่าของความเป็นมนุษย์สูญหายไป ชีวิตก็ยอมไร้ค่าไปด้วย ยิ่งมีวัตถุมาก ชีวิตก็ยอมแปลกแยกมากขึ้น ... นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมได้นำเอาทรัพย์สินสมบัติและความมั่งคั่งมาให้เรา แต่ขณะเดียวกันก็เอาชีวิตและมนุษยธรรมไปจากเราด้วยการสนองความต้องการทางวัตถุไม่อาจทำให้มนุษย์หรือสังคมมีความสุขสมบูรณ์เท่าใดนัก เพราะการแสวงหาวัตถุของคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแสวงหาอย่างไร้ขอบเขต มีส่วนทำให้คนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมต้องตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบาก เพราะคนกลุ่มน้อยนั้นจะเอาทรัพยากรส่วนใหญ่ไปครอบครองและไปใช้เกือบหมด” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541:4,66 อ้างถึงใน พระมหาสง่า พลสงคราม, 2542:57,61) ซึ่งภาวะที่ขาดแคลนทางด้านทรัพยากรเป็นปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมจนถึงปัจจุบันนี้

ประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน สถานการณ์การพัฒนาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีปัญหาที่สลับซับซ้อนสั่งสมมาเป็นเวลานานหลายอย่างเชื่อมโยงกัน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ขณะที่สังคมไทยมีปัญหาเชิงโครงสร้างที่เป็นจุดอ่อนสะสมมานานหลายประการ ประเวศ วะสี (2541:5-8) ได้วิเคราะห์สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจสังคมไทยว่า สังคมไทยมีความอ่อนแอในเรื่องใหญ่ๆ และจำเป็นต้องแก้ไขคือ ศีลธรรมอ่อนแอ ปัญญาอ่อนแอ ระบบเศรษฐกิจอ่อนแอ ระบบรัฐอ่อนแอ และสังคมอ่อนแอ ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์สถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อพัฒนาประเทศของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544:9-10) ที่พบว่า ระบบบริหารของภาครัฐที่เป็นอยู่ การทุจริตประพฤติมิชอบ วัฒนธรรมและบริโคนิยมของคนในสังคมไทย เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์กัน สะสมมานาน และเป็นจุดอ่อนที่บั่นทอนการพัฒนาประเทศ เช่นเดียวกับ วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2542:103) เห็นว่าปรากฏการณ์ที่เป็นวิกฤตมาจากสภาพการณ์ภายในประเทศไทยโดยสิ้นเชิง ที่สำคัญคือ การเสียสมดุลทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชนบทซึ่งเป็นฐานรากของเศรษฐกิจสังคมไทย การรับเอาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ปราศจากขอบเขตมาเป็นระบบเศรษฐกิจ

เดียว การเน้นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศแบบเสรีโดยมิได้พิจารณาความได้เปรียบเสียเปรียบของสังคมไทยอย่างถ่องแท้ การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีได้ในขอบเขตที่จำกัดมาก รวมทั้งการลงทุนพัฒนาและสร้างความทันสมัยในปริมาณที่มากกว่าเงินออมที่ประเทศมีอยู่อย่างมาก

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตกที่เน้นเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลัก ทำให้มุ่งความสนใจไปยังภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ การถ่ายทอดเทคโนโลยีต่างๆ จึงเท่ากับเป็นการถ่ายทอดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบฉบับตะวันตกที่มุ่งเป้าหมายไปที่ธุรกิจอุตสาหกรรม โดยปราศจากการเชื่อมโยงกับฐานทางเทคโนโลยีในบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย ก่อให้เกิดการแบ่งแยกและความขัดแย้งระหว่างภาคสมัยใหม่และภาคประเพณี กล่าวคือระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรม และระหว่างภาคเมืองกับภาคชนบท (เสนห์ จามริก, 2542:260-263) เท่ากับว่า การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้เน้นเฉพาะส่วนที่ปกคลุมอยู่ข้างบน ละเลยฐานราก โดยมุ่งส่งเสริมคนส่วนน้อยข้างบนให้มีเงินมาก แต่เศรษฐกิจข้างบนไม่ใช่เศรษฐกิจจริง เป็นเศรษฐกิจเทียม ที่ยกย้ายถ่ายเทถึงกำไรกันมากกว่าเป็นการผลิตทางเศรษฐกิจจริงๆ เศรษฐกิจฐานรากจึงอ่อนแอ ดังนั้น เมื่อประเทศอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเข้าสู่กระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมโลก สังคมไทยซึ่งมีฐานรากที่อ่อนแอจึงเกิดวิกฤตและปั่นป่วนในที่สุด (ประเวศ วะสี, 2542:12 และ 2541:7)

นอกจากนี้ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมยังชักนำให้สังคมไทยตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยม คำนี้ถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ขณะที่คนไทยจำนวนมากยังขาดความสามารถในการกลั่นกรองและเลือกใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมต่างชาติที่หลากหลายเข้ามาพร้อมกับเทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อบันเทิงต่างๆ ได้อย่างรู้เท่าทันและมีเหตุผล เนื่องจากสังคมไทยมีความอ่อนแอทางปัญญา นิยมใช้ความเห็นมากกว่าความรู้ การศึกษานั้นการท่องจำมากกว่าการคิดและการสร้างความรู้ รวมทั้งสื่อมวลชนถูกใช้ไปในทางกระตุ้นกิเลสตัณหาทางวัตถุนิยมมากกว่าการสร้างปัญญา (ประเวศ วะสี, 2541:6) นำไปสู่การถูกครอบงำทางวัฒนธรรมและแรงพฤติกรรมบริโภคนิยมให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับการมองของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)(ม.ป.ป.:4-12) ว่าสังคมไทยอยู่ในสภาพที่หลง ตื่นเต้น เคลิบเคลิ้มในการที่จะบริโภคแสวงหาผลผลิตของความเจริญสมัยใหม่หรือความเจริญแบบตะวันตก แต่ในเวลาเดียวกัน เรามีความเฉื่อยชา มีความเพลิดเพลิด ไม่ตื่นตัวในการที่จะแก้ไขปรับปรุงตนเองให้เป็นผู้สร้างความเจริญนั้นขึ้นเอง หรือในการที่จะทำตนให้พร้อมที่จะใช้ความเจริญเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์อย่างดีที่สุด ภาวะนี้ก่อให้เกิดค่านิยมที่เราถือว่าผิดขึ้น คือชอบบริโภคมากกว่าชอบผลิต ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่ขัดขวางการพัฒนา

วัฒนธรรมในลักษณะวัตถุนิยม(materialism) ทำให้คนไทยประเมินความสุขสบายของชีวิตตั้งอยู่บนพื้นฐานของความมั่งคั่งในทรัพย์สิน เกียรติยศชื่อเสียง เริ่มตั้งแต่การศึกษาเป็นต้นไปจนถึงการทำงาน แรงจูงใจมิได้อยู่ที่การสร้างสรรคความเจริญที่แท้จริง แต่เป็นเพียงสิ่งที่จะได้ไปสู่ผลประโยชน์หรืออยู่ที่ผลเงิน ไม่ตื่นตัวในการที่จะแก้ไขปรับปรุงตนเอง (พระธรรมปิฎก, ม.ป.ป.:21-24) เมื่อสังคมไทยแสวงหาความเจริญทางวัตถุ

มากขึ้น ก็จะทำให้เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น รวมทั้งเกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของคนในสังคม ได้แก่ การย่อหย่อนในศีลธรรม จริยธรรม ขาดระเบียบวินัย การเอาตัวเอาเปรียบ ส่งผลให้วิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิมที่ดั้งเดิมของไทยเริ่มจางหายไป พร้อมกับกับการล่มสลายของสถาบันครอบครัว ชุมชน และวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ สภาพบีบคั้นทางจิตใจของคนในสังคมที่เกิดจากการแข่งขันและดิ้นรนเพื่อหารายได้ ส่งผลให้ภาวะการเจ็บป่วยของคนไทยเปลี่ยนแปลงสู่โรคสมัยใหม่ เช่น โรคมะเร็ง โรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง และโรคเครียด

การที่กระแสทุนนิยมตะวันตกเข้าครอบงำวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยได้ง่ายและสะสมเป็นเวลานานจนกลายเป็นวัฒนธรรมนั้น เกิดขึ้นเพราะคนในสังคมไทยเปิดรับอิทธิพลและค่านิยมจากภายนอกโดยปราศจากการไตร่ตรองและกลั่นกรองในการนำมาใช้อย่างรอบคอบ สาเหตุสำคัญเนื่องมาจาก

1) **การสูญเสียภูมิปัญญาดั้งเดิม** กล่าวคือ นโยบายของรัฐที่ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรม ระบบการศึกษาของชาติจึงมุ่งแต่ผลิตกำลังคนเพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจในวงแคบสนใจแต่ปัญหาคนเรียนหนังสือแล้วไม่มีงานทำ จึงมุ่งขยายภาคธุรกิจอุตสาหกรรมไปเรื่อยๆ เพื่อแก้ปัญหาคนว่างงาน ซึ่งระบบการศึกษาที่มุ่งผลิตกำลังคนของชาติไปสู่จุดเดียวนั้น นอกจากทำให้เกิดปัญหาคนไม่มีงานทำแล้ว ยังไม่ฝึกให้คนเรียนรู้เพื่อพึ่งและพัฒนาตนเอง รวมทั้งเป็นการกำจัดศักยภาพเชิงภูมิปัญญาอันจำกัดอยู่แล้วให้ออกไปจากชุมชนท้องถิ่นชนบท นับเป็นการสูญเสียทรัพยากรอันมีค่ายิ่งต่อการพัฒนาขีดความสามารถของเทคโนโลยีและการผลิต(เสน่ห์ จามริก, 2542:280) นอกจากนี้ การเน้นการเรียนรู้แบบแยกเฉพาะด้าน สร้างผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา และส่งเสริมระบบเศรษฐกิจแบบพืชเดี่ยวหรือพืชเศรษฐกิจซึ่งเหมาะกับพื้นที่ขนาดใหญ่ และต้องใช้เงินลงทุนมาก ซึ่งได้สอนให้คนรู้จัก “ทุน” แต่ไม่สอนให้คนเรียนรู้การจัดการทุน ทำให้ความรู้ที่ได้รับมิได้พัฒนาขึ้นมาจากรากฐานที่เป็นจริงของสังคม ขณะเดียวกัน ก็ละเลยคุณค่าสังคมไทยในอดีต ภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่จึงค่อยๆ หดไป ไม่พอเพียงที่จะพึ่งตนเองได้ (วิบูลย์ เข้มเฉลิม, 2542:62-70) ภูมิปัญญาเดิมนี้รวมถึงเทคโนโลยีพื้นบ้านที่สูญหายไปจากการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงไม่คุ้มทุน ฝั่งตลาดภายนอก และราคาแปรปรวนมาใช้ โดยมีได้กลั่นกรองให้เหมาะสมสอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย,2536:35)การถ่ายทอดเทคโนโลยีและแผนกำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นเพียงการผลิตและสร้างกำลังคนทางวิชาชีพขั้นนำให้เข้ามามีบทบาทพัฒนาและบริหารประเทศ ไม่อาจลดบันดาลให้เกิดการพึ่งตนเองและนวัตกรรมเทคโนโลยีใดๆ ที่เป็นของตนเอง ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงเป็นเพียงองค์ความรู้แบบอาณานิคมทางปัญญาและลอกเรียน (เสน่ห์ จามริก, 2542 : 284)

นอกจากนี้ ในระยะที่ผ่านมา ชุมชนในสังคมไม่ได้รับการสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาชุมชนหรือองค์กรของตนด้านการศึกษาให้เจริญขึ้น การเรียนในระบบซึ่งจัดโดยภาครัฐ

ส่วนกลาง ที่ผ่านมามีได้ช่วยเชื่อมอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นมีอำนาจและพลังในการสถาปนาองค์ความรู้ใหม่เพื่อต่อสู้กับกระแสการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด กล่าวคือ ทำให้ชุมชนขาดความกระตือรือร้นในการส่งเสริมความรู้และพัฒนาคนในชุมชน ผลเสียคือการขาดการสานต่อทางภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมทั้งขาดการเรียนรู้ที่จะผสมผสานภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเข้ากับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2539:180) การที่คนในท้องถิ่นถูกรวบงำด้วยทุนนิยมอุตสาหกรรม เป็นการบั่นทอนทำลายอัจฉริยภาพและพลังสร้างสรรค์ ซึ่งในที่สุดย่อมก่อให้เกิดการสูญเสียดุลยภาพอย่างเอนกอนันต์ เพราะการนำวัฒนธรรมทุนนิยมมาผสมใส่แทนวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นแหล่งสร้างจิตสำนึก แหล่งร่วมมือร่วมใจฉันท์เครือญาติ แหล่งของประสบการณ์ และแหล่งภูมิปัญญาที่สั่งสมมาหลายชั่วคน ทำให้วัฒนธรรมชุมชนสูญหายไป ทั้งโครงสร้างกำลังคนศักยภาพภูมิปัญญา จิตวิญญาณ และประเพณีภายในชุมชนเอง อย่างที่ประกฎให้เห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ (เสนห์ จามริก, 2542:183, 236-238) ดังนั้น การดำเนินชีวิตอย่างสมดุลจะเกิดขึ้นได้ต้องอยู่บนเงื่อนไขของภูมิปัญญา จึงจำเป็นต้องบูรณะฟื้นฟูให้เกิดภูมิปัญญาหรือวิทยาการเกี่ยวกับทุนหรือทรัพยากรของชุมชน เมื่อคนมีปัญญาก็สามารถจัดการได้ทุกเรื่อง รู้จักคิดวิเคราะห์และสามารถวางแผนในการดำเนินชีวิต

2) **ความไม่รู้ไม่เข้าใจ** ในสังคมไทย สภาวะการถูกรวบงำด้วยระบบทุนนิยมทางเศรษฐกิจได้ถูกสะสมมาเป็นเวลานาน คุณสมบัติของความเป็นอิสระที่จะตัดสินใจและกำหนดนโยบายตนเองจึงสูญสิ้นไป การประพฤติปฏิบัติของคนเกิดจากความเชื่อถือหรือทำตามๆ กัน โดยไม่เข้าใจความหมายแห่งการกระทำของตน ไม่เข้าใจหลักการของเรื่องที่ตนยึดถือต่อๆ มา ไม่เข้าใจสภาพแวดล้อมที่ชัดเจน เมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปไม่สามารถปรับตัวได้ก็ยึดไว้ได้อย่างเดิม จนเป็นพฤติกรรมเคยชิน เมื่อพฤติกรรมเคยชินระดับบุคคลกลายเป็นคุณสมบัติของคนทั่วไปในสังคม ก็กลายเป็นวิถีชีวิต นอกจากพฤติกรรมเคยชินแล้ว คนยังมีความเคยชินทางจิตใจและความคิดด้วย เมื่อสังคม สภาพจิตใจ และความคิด เป็นอย่างใดแล้วก็นับเสียงที่จะมองสิ่งต่างๆ เป็นเช่นนั้นเสมอ (พระธรรมปิฎก, ม.ป.ป.:14,30,64 และ 2540: 207) ดังนั้น การแก้ไขปัญหาที่มั่นคง ระยะเวลา จะต้องแก้ไขให้คนเกิดความรู้ความเข้าใจหรือเกิดปัญญาอย่างแท้จริง โดยเฉพาะความเข้าใจในตัวเองหลักการของเรื่องที่ตนยึดถือและสภาพแวดล้อมที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดซึ่งนำสู่การปรับตัวได้อย่างถูกต้องและยั่งยืน

3) **กระบวนการคิดของคนในสังคม** พฤติกรรมของคนเกิดจากกระบวนการคิดหรือปรัชญาการมองโลกของคนๆ นั้น ปรัชญาความคิดจะเป็นตัวกำหนดค่านิยมของบุคคล และค่านิยมดังกล่าวส่งผลให้บุคคลนั้นแสดงพฤติกรรมออกมาภายนอก การที่คนในสังคมมีพฤติกรรมวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยม จึงเกิดจากการมีค่านิยมเช่นนั้น คือค่านิยมชอบบริโภคมากกว่าชอบผลิต โดยมีรากฐานมาจากปรัชญาการคิด ซึ่งระบบการศึกษาไทยไม่ได้สร้างปรัชญาความคิดเชิงบูรณาการ (integrate) ผู้รับการศึกษาไม่สามารถตอบคำถามให้กับชีวิตของตนเองได้ เพราะขาดการสอนให้คนรู้จักคิดวิเคราะห์เพื่อให้สามารถเข้าใจความหมายของการดำเนินชีวิต

และการเข้าใจวิถีการดำเนินชีวิตของตนเอง ผู้อื่น และสภาพความเป็นไปของสังคม ส่งผลให้เกิดการตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยปราศจากการยั้งคิดอย่างรอบคอบ ทำให้คนวัดคุณค่ากันและกันบนมาตรฐานที่ผิด สังคมไม่ยกย่องคนดีเท่ากับคนที่มั่งมี มีทรัพย์สิน มีอำนาจ แม้ว่าจะได้มาด้วยความไม่ซื่อสัตย์ก็ตาม นำสู่การยึดติดกับลัทธิวัตถุนิยม บริโภคนิยม มีความโลภ และสังคมมีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2539 : 24, 51-52, 108-109 และ 161-173) วิกฤตของประเทศเกิดจากการที่คนในสังคมคิดแบบแยกส่วนและทำแบบแยกส่วนไม่เชื่อมโยงเป็นบูรณาการหรือองค์รวม คือดำเนินชีวิตโดยคำนึงถึงแต่เงิน ไม่คำนึงถึงจิตใจ ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและการเมือง จึงเกิดผลกระทบต่อส่วนอื่นๆ (ประเวศ วะสี, 2542 : 27) แนวทางแก้ไขปัญหาคือต้องเริ่มที่การปรับเปลี่ยนกระบวนการทางความคิดหรือปรัชญาความคิดของคน ไปสู่ทิศทางที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต การศึกษาต้องสร้างให้คนมีความเข้าใจและเห็นคุณค่าในความเป็นมนุษย์ เข้าใจการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนในแนวทางสร้างสรรค์ มีความลึกซึ้งในการดำเนินชีวิต มากกว่าการใช้ชีวิตเพื่อแลกกับเงินและความอยู่รอด (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542:9)

จากที่กล่าวมาข้างต้น การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจหรือระบบทุนนิยม ตะวันตกเป็นหลักของประเทศในระยะสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดปัญหาในสังคมไทยอย่างมากมายหลายประการเกี่ยวโยงกันและสะสมมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความยากจน ความเสื่อมของขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของท้องถิ่น และภูมิปัญญาที่มีอยู่ของชุมชน ซึ่งมีผลให้คุณภาพชีวิตของประชาชนลดลงโดยตลอด นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุลและไม่ยั่งยืน

1. ความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผลกระทบทางลบของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักนั้น ทำให้ประเทศต่างๆ ได้มีการทบทวนแนวคิดการพัฒนาเพื่อแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาแนวใหม่ที่สอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติและไม่ให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม ประเด็นการพัฒนานำสู่ความยั่งยืน (Sustainable Development) จึงเกิดขึ้น

จุดเริ่มต้นที่กระตุ้นให้ทั่วโลกหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับความสมดุลระหว่างความเจริญทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง ได้เกิดขึ้นในการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ (The United Nations Conference on the Human Environment) ในปี พ.ศ. 2515 (ค.ศ. 1972) มีสมาชิกขององค์การสหประชาชาติเข้าร่วมประชุม 113 ประเทศ ที่กรุงสตอกโฮล์ม (Stockholm) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ Stockholm Conference on the Human Environment นับว่าเป็นการจุดประกายความสนใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในระดับโลก ซึ่งประเทศพัฒนาแล้วได้นำประเด็นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและการพัฒนาเมืองใน

ซีกโลกตะวันตก ที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมากมายจนยากที่จะแก้ไข อาทิ มลพิษทั้งทางอากาศ น้ำ ความเสื่อมโทรมของดิน ป่าไม้ ปัญหาคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชน มาเป็นประเด็นหลักในการประชุม และได้ข้อสรุปที่สำคัญ 2 ประการ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2539:119 อ้างถึงใน ชัยยศ อิมสุวรรณ์, 2543:30) คือ

- 1) ความเจริญทางเศรษฐกิจไม่อาจดำรงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนานได้เลย ถ้าเราไม่คำนึงถึงเงื่อนไขทางนิเวศ และปัญหาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งถูกระทบกระเทือนจากความเจริญทางเศรษฐกิจ
- 2) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายในระยะยาวได้ถ้าเราไม่ให้ความสนใจในเรื่องความต้องการของมนุษย์

ในปี พ.ศ. 2526(ค.ศ. 1983) องค์การสหประชาชาติได้จัดตั้งสมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา(World Commission on Environment and Development : WCED)ขึ้น เพื่อทำการศึกษาเรื่องการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา และในปี พ.ศ. 2530 (ค.ศ.1987) ได้มีการเผยแพร่เอกสารชื่อ “Our Common Future” หรือ อนาคตร่วมกันของเรา ไปยังประเทศสมาชิก ซึ่งเนื้อหาของเอกสารได้เรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือย และเปลี่ยนแปลงวิถีทางการพัฒนาใหม่ไปในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น โดยเห็นว่ามนุษยชาติสามารถทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาได้ด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ สามารถตอบสนองของความต้องการของคนในยุคปัจจุบัน โดยไม่ขัดขวางหรือทำลายความสามารถของคนในรุ่นต่อไป ไปในการที่จะตอบสนองของความต้องการของตนเอง(WCED,1987)

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนตามเอกสารนี้ ประกอบด้วย 2 เรื่องสำคัญ คือ

- 1) เรื่อง “ความต้องการ” โดยเฉพาะความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นในกลุ่มคนยากจนของโลก ซึ่งควรได้รับความช่วยเหลือเป็นอันดับแรก
- 2) เรื่อง “ขีดจำกัด” ที่ขึ้นอยู่กับความสามารถของธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม เนื่องจากการถูกเอารัดเอาเปรียบโดยเทคโนโลยีและสถาบันสังคม ซึ่งมุ่งหวังที่จะสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของทุกประเทศ ต้องได้รับการพิจารณาใหม่ตามแนวคิดของความยั่งยืน การพัฒนาแบบนี้จะเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนการดำเนินการใหม่ทั้งการพัฒนาและปฏิรูปสถาบันหลัก ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยนโยบายด้านการพัฒนาต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจำแนกต้นทุนและผลประโยชน์ ความยุติธรรมเพื่อสังคมทั้งระหว่างคนรุ่นเดียวกัน และระหว่างคนแต่ละรุ่นด้วย

การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงต้องสนองตอบความต้องการพื้นฐานของคนทุกคน และรวมถึงโอกาสตามความต้องการเพื่อให้มีชีวิตดีขึ้น แต่สิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการบริโภค ซึ่งทุกๆ คน ควรมีโอกาสได้รับร่วมกัน ภายใต้ขอบเขตความเป็นไปได้ของระบบนิเวศ โดยได้เสนอลักษณะแนวนโยบายเพื่อนำสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

- 1) ประชากรและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์อย่าง

เหมาะสมระหว่างจำนวนประชากรกับทรัพยากร ที่เกี่ยวข้องกับความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร รวมถึง การให้การศึกษาเพื่อปรับปรุงศักยภาพของมนุษย์ในการจัดการกับทรัพยากรเหล่านั้น

2) ความมั่นคงด้านอาหาร บางประเทศประสบปัญหาเรื่องมีอาหารไม่เพียงพอต่อการบริโภค ขณะที่ประเทศอุตสาหกรรมมีการผลิตมาก สามารถนำทรัพยากรมาใช้มาก และก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมาก

3) ชาติพันธุ์และระบบนิเวศ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงความหลากหลายของสายพันธุ์ที่จำเป็นต่อระบบนิเวศและชีวภาพทั้งหมด โดยเฉพาะการพัฒนาสายพันธุ์พืช วิศวกรรม และวัตถุชีวเพื่ออุตสาหกรรม จึงจำเป็นต้องนำคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม ความงาม และเหตุผลด้านวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์มาช่วยธำรงรักษาความคงอยู่ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ

4) พลังงาน จำเป็นต้องคำนึงถึงการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ หรือลดการใช้พลังงานลง รวมถึงการใช้พลังงานอย่างปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม

5) อุตสาหกรรม การผลิตมากนอกจากทำให้ต้องใช้ทรัพยากรมากแล้วยังก่อให้เกิดมลภาวะมากด้วย ซึ่งมีผลต่อสุขภาพอนามัยและทำลายสิ่งแวดล้อม ต้องพิจารณาว่าจะผลิตจำนวนมากโดยใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม โดยไม่เสี่ยงต่อการเกิดมลพิษและอุบัติเหตุ

6) การทำลายความเป็นเมือง ประชากรจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในเมือง โดยเฉพาะหลายเมืองในประเทศอุตสาหกรรมต้องเผชิญปัญหาปัจจัยพื้นฐานที่เลวลง ทั้งสิ่งแวดล้อม สภาพภายในเมือง และความสัมพันธ์ฉันเพื่อนบ้านที่พังทลายลง รัฐบาลจะต้องพัฒนากลยุทธ์เพื่อลดความกดดันของเมืองใหญ่ และทำให้เป็นเมืองที่เล็กลง มีการกระจายงบประมาณ อำนาจทางการเมือง และบุคลากร แก่ท้องถิ่นซึ่งเป็นแหล่งที่รู้ถึงความต้องการมากที่สุด

การพัฒนาที่ยั่งยืนตามเอกสาร Our Common Future จึงเกี่ยวข้องกับ 2 เรื่อง คือ ความเท่าเทียมกันของมนุษย์ในขีดความสามารถทางการผลิตและการเข้าถึงทรัพยากร และ ความสมดุลของการเพิ่มขึ้นของประชากร ที่สอดคล้องกับความสามารถในการผลิตของระบบนิเวศ

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้เกิดขึ้นมากกว่า 30 ปี จากการหยิบยกปัญหาการพัฒนาอุตสาหกรรมและเมืองในซีกโลกตะวันตก ที่ได้ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมากจนกระทบต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ชาติ มาเป็นประเด็นสำคัญในการประชุมสหประชาชาติ และหลังจากนั้นจึงได้มีการเรียกร้องให้ประเทศต่างๆ สร้างความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา เปลี่ยนวิถีทางการพัฒนาใหม่ไปในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ

2. ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความยั่งยืนได้ถูกตีความไปตามกระแสความคิดของคนแต่ละกลุ่มซึ่งแตกต่างกันไป ทั้งในระดับนานาชาติและระดับบุคคล ที่ได้ขยายความให้เกิดความความเข้าใจและชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ

สมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ(WCED, 1987) ได้ให้นิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนในรายงานเรื่อง Our Common Future ว่า **“การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถในการสนองความต้องการของตนเอง”**(Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs) ซึ่งนับว่าเป็นการให้นิยามแรกของการพัฒนาที่ยั่งยืน และได้รับการอ้างถึงมากที่สุดในระดับสากล

องค์การศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมของสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization : UNESCO) (UNESCO-APNIEVE, 1998 : 2-3) ได้ระบุความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ในทำนองเดียวกับ WCED คือ หมายถึงการพัฒนาที่สนองความต้องการของประชาชนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตนเอง (Sustainable development refers to development that fulfils the current needs of populations without compromising the needs of futures generations) ซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของ UNESCO นี้ ได้กล่าวถึงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการใช้วิจารณ์ญาณด้านการเมืองที่อิงวัฒนธรรม จำเป็นต้องนำมาพิจารณาในลักษณะขององค์รวมและบูรณาการเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความสมดุลขึ้นระหว่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาต่างๆ ต้องให้ผลในทางบวกต่อสิ่งแวดล้อม ความยุติธรรมทางสังคม และความเหมาะสมกับวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และระบบสังคมของแต่ละแห่ง กล่าวคือ ได้รวมเอามิติของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะความแตกต่างทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม มาผนวกไว้ในการพัฒนา ซึ่งต้องเป็นไปอย่างสมดุลในลักษณะของความเป็นองค์รวมและบูรณาการในขณะเดียวกัน(UNESCO-ACEID, 1997 : 23; 1998 : 84)

Jacobs (1993 อ้างถึงใน David L Haury, 1998) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า มีความหมายสำคัญ 3 องค์ประกอบด้วยกัน คือ 1) การพิจารณาประเด็นและวัตถุประสงค์ทางสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับทางเศรษฐกิจ 2) ความเป็นธรรมในสังคมและการกระจายต้นทุนและผลประโยชน์ทางสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นธรรม ทั้งสำหรับประชากรในปัจจุบันและในอนาคต และ 3) เป็นการขยายมุมมอง “การพัฒนา” ให้มีขอบเขตที่กว้างกว่า “การเจริญเติบโต” คือการรวมถึงการปรับปรุงคุณภาพในการดำเนินชีวิตประจำวัน

กิตติภูมิ มีประดิษฐ์(2543:264-265) ได้กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการผสมผสานให้เกิดความสมดุลของมิติในสังคม 3 มิติ คือ เศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยา และสังคมวิทยาเข้าด้วยกัน โดยมีมิติทางเศรษฐศาสตร์จะเน้นหนักการแสวงหาความสุขสมบูรณ์สูงสุด(Welfare) ที่ให้ความสำคัญมากขึ้นแก่ “ทุนธรรมชาติ” (Natural capital) ส่วนมิติทางนิเวศวิทยาเตือนให้เราคำนึงถึงการพิทักษ์รักษาระบบนิเวศ มิติทางสังคมวิทยาเสนอให้มีการจัดตั้งองค์การทางสังคมในทิศทางที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน สรุปดังนี้

1) **มิติทางเศรษฐศาสตร์** การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดต่อเมื่อมีการเจริญ

เติบโตทางเศรษฐกิจเพียงพอ สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนและจัดความยากจนได้ ลดความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ประเทศอุตสาหกรรมที่ร่ำรวยจะต้องช่วยประเทศยากจนในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมอย่างจริงจัง เพราะประเทศที่ยากจนส่วนหนึ่งได้สูญเสียทรัพยากรให้แก่ประเทศที่ร่ำรวยไปแล้ว หากคนรวยเพิกเฉยต่อปัญหาคนยากจน คนยากจนก็จำเป็นต้องต่อสู้ด้วยตนเองเพื่อความอยู่รอดก่อนการคำนึงถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อผู้คนในวงกว้าง จะทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมทวีความรุนแรงขึ้นจนยากที่จะแก้ไข

นอกจากนี้ ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมจำเป็นต้องรวมเอาค่าใช้จ่ายด้านสิ่งแวดล้อมเข้าไว้ในต้นทุนการผลิต เช่น ถ้ามีการผลิตกระแสไฟฟ้าจากน้ำมันหรือถ่านหิน เราจะต้องรวมค่าใช้จ่ายในการกำจัดอากาศเสียและการป้องกันแก้ไขปัญหามลพิษทางอากาศที่เกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียงไว้ด้วย สำหรับการผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังงานนิวเคลียร์ก็จะต้องรวมเอาค่าใช้จ่ายในการกำจัดกากนิวเคลียร์เพื่อความปลอดภัยต่อสิ่งมีชีวิตในระยะเวลายาวนานมากๆ ไว้ด้วย โดยผู้ประกอบการจะต้องไม่อ้างผลทางเศรษฐกิจเข้ามาขอลดหย่อนหรือเพิ่มอภิสิทธิ์ทางการค้าแต่อย่างใด

2) **มิติทางสังคม** การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องสนับสนุนและส่งเสริมประชากรให้มี

มาตรฐานการบริโภคที่ดีอยู่ในระดับธรรมชาติสามารถแบกรับได้ มีการส่งเสริมและพัฒนารูปแบบในการนำของเสียกลับมาใช้ใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการของสังคมและศักยภาพการผลิต ทั้งในภาคการเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ประชากรในแต่ละกลุ่มจะต้องร่วมกันสร้างฐานความสัมพันธ์ที่ดีในหน่วยการผลิตแต่ละหน่วยเพื่อก่อให้เกิดการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม และนำไปสู่การผลิตสินค้าที่ปลอดภัยต่อผู้บริโภคและคุ้มครองสิ่งแวดล้อม

3) **มิติทางนิเวศวิทยา** การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องมีรูปแบบการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดล้อม ในระดับที่สามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด เพราะคุณภาพของสสารหรือวัฏจักรของสสารอาจถูกทำลายลง มนุษย์ในรุ่นหลังก็จะขาดโอกาสและขาดปัจจัยในการดำรงชีพได้ ทางเลือกที่สามารถกระทำได้ คือ การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมถึงการลดการใช้ และการนำเทคโนโลยีสะอาด (Clean Technology) มาใช้ให้มากที่สุด

มิติทางนิเวศวิทยา มีหลายประเด็นหลักที่จำเป็นต้องคำนึงถึง โดยเฉพาะประเด็นของความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศนั้น ไม่ใช่มีมนุษย์เพียงสปีชีส์เดียวเท่านั้นที่สามารถดำรงคงอยู่และควบคุมวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตอื่นตามความต้องการของตนเองได้ แต่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ สปีชีส์ ต้องอยู่ร่วมในลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการทั้งในรูปแบบวิวัฒนาการทางเคมี (Chemical

evolution) และวิวัฒนาการทางชีววิทยา (Biological evolution) การสูญหายและกลายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตอีกหลาย ๆ สปีชีส์ตามมา ดังนั้น ถ้าควบคุมความหลากหลายทางชีวภาพให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมพอเหมาะพอควรกับสมดุลทางนิเวศวิทยาแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนก็จะบรรลุผลตามวัตถุประสงค์และปณิธานของปฏิญญาริโอ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538:147 อ้างถึงใน ชัยยศ อิมสุวรรณ์,2543:35) ได้ให้คำนิยามของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “คือการพัฒนาที่สนองความต้องการและความใฝ่ฝันของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาส ความสามารถ และอนาคตของชนรุ่นหลัง” ซึ่งมีความหมายเหมือนกับของ UN/WCED และได้ให้แนวความคิดพื้นฐานซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างสังคมใหม่สำหรับประเทศโลกที่สาม(2541:76 อ้างถึงใน พระมหาสง่า พลสงคราม,2542:62)ไว้ว่า

- 1) ต้องมีการสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชนอย่างทั่วถึงโดยอาศัยหลักการจัดการเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง
- 2) ต้องมีการดำเนินการปฏิรูปที่ดินและปฏิรูปสังคมชนบทอย่างรอบด้าน เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และเพื่อป้องกันไม่ให้คุณภาพชีวิตในชนบทต้องเสื่อมโทรม
- 3) มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและมีผลต่อการขยายตัวของการจ้างงาน รวมทั้งจะต้องสอดคล้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 4) การจัดการทรัพยากรในชนบท จะต้องไม่มีเป้าหมายเพื่อแสวงหากำไรและผลผลิต การรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งสำคัญกว่ามาก
- 5) ปัญหาความยากจนของประชาชนที่ยากจน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมั่งมีของประชาชนที่มั่งมี การลดการบริโภคของกลุ่มคนที่มั่งมีจะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการโยกย้ายทรัพยากรไปในให้กลุ่มคนที่ยากจน

ยุทธศาสตร์นี้มุ่งหมายในการสร้างสังคมใหม่ ที่เน้นหลักการพึ่งตนเองของเศรษฐกิจขนาดเล็กพร้อมๆ กับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยความรักและความห่วงใย เพราะทุกคนมีชีวิตดำรงอยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน จึงเป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องสามัคคีกัน รวมตัวกัน ปลุกจิตสำนึกกันใหม่ให้เกิดมีจริยธรรมทางนิเวศ และจะต้องยึดกฎของนิเวศวิทยาเป็นพื้นฐานเพื่อต่อต้านการทำลายระบบนิเวศ

เกื้อ วงศ์บุญสิน (2538 : 193-194 อ้างถึงใน ชัยยศ อิมสุวรรณ์, 2543) ได้ประมวลคำอธิบายของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

- 1) การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการและ/หรือความจำเป็นที่จะเกิดขึ้นแก่ชนรุ่นหลังๆ ด้วย ทั้งนี้ มาตรฐานการครองชีพที่เฉลี่ยดีตามจำเป็นขั้นพื้นฐานต่ำสุด จะยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกหนทุกแห่งคำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว(Longterm Sustainable)

2) การพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมมาตรการการรักษามรดกทางทรัพยากรที่ตกกับชนรุ่นหลัง โดยอย่างน้อยให้ได้มากพอๆ กับที่ชนปัจจุบันได้รับ

3) การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลัง และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง

4) การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึงการทำให้คุณภาพของชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศที่สามารถรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไป ในลักษณะดังกล่าว เศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable economy) คงต้องเป็นเศรษฐกิจที่ธำรงรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้ได้ โดยเศรษฐกิจแบบนี้จะยังคงพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรไว้ได้ต่อไป ด้วยการปรับตัว และโดยอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กร ตลอดจนปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิคและเชาวิปัญญา

พระธรรมปิฎก(2540:165-173) ได้กล่าวว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนหมายถึง การที่มนุษย์ปรับความสมดุล ระหว่างเศรษฐกิจ (economic) กับนิเวศน์ (ecology) หรือระหว่างความต้องการของมนุษย์ (human demand) กับทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) หรือสิ่งแวดล้อม(environment)กับการพัฒนา (development) ให้สมดุลกลมกลืนกันได้อย่างพอเหมาะพอดี ซึ่งความเป็นอิสระในการปรับชีวิตตนเองของมนุษย์ให้เกิดการพัฒนาที่ประสานกลมกลืนกันไปหรือสัมพันธ์กันตลอดไป นำสู่ความสุขที่แท้จริงของชีวิต และได้กล่าวถึงการดำรงชีวิตของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา (2538 : 41)ว่า “พฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมสร้างคุณภาพชีวิตนั้น นี่เป็นการไม่เบียดเบียนตนและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคมและไม่ทำให้เสียคุณภาพของ Ecosystems หรือ ระบบธรรมชาติแวดล้อม” เพราะว่า การดำรงอยู่ของมนุษย์ มีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ทั้ง 3 อย่างนี้ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์กัน ในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น จะต้องประสานเกื้อกูลกันหมายความว่า องค์ประกอบเหล่านี้ประสานกันด้วย เกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน ต่างฝ่ายต่างเอื้อเพื่อต่อกัน การดำรงอยู่ของมนุษย์จึงเป็นไปด้วย

จิราภรณ์ ศษเสณี(2544:291,295-299) ได้กล่าวถึงความยั่งยืนว่า มีบทบาทหน้าที่ 2 สถานะ คือ 1) ความยั่งยืนเป็นหลักการ(Principle)ทางทฤษฎี ที่แสดงออกมาให้เห็นถึงความเป็นห่วงการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องต่อไปข้างหน้า และ 2) ความยั่งยืนเป็นจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์(Objective)ที่ต้องการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องและสมบูรณ์พูนสุขของมนุษย์ชาติ ซึ่งจากมุมมองของมนุษย์แล้วความหมายอื่นมีความสำคัญรองลงมาทั้งสิ้น และวัตถุประสงค์นี้ก็ได้รับหลักการเอาไว้ด้วยแล้ว โดยได้เสนอวิสัยทัศน์ของสังคมที่ทุกคนจะต้องร่วมกันพัฒนาขึ้นเพื่อความเป็นสังคมโลกที่ยั่งยืน ประกอบด้วย

- 1) ความยั่งยืน(Sustainability) ประสิทธิภาพ(Efficiency) ความพอเพียง(Sufficiency) ความยุติธรรม(Justice) ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน(Equitability) และประชาคม(Community) จะต้องเป็นคุณค่าในระดับสูงของสังคม
- 2) ผู้นำสังคมที่ซื่อสัตย์ มีความเคารพในตนเอง เป็นผู้ที่ทำให้ผู้อื่นให้ความเคารพได้ และมีความสนใจที่จะปฏิบัติงานในความรับผิดชอบมากกว่าที่จะคอยรักษาตำแหน่งหน้าที่การงานของตน
- 3) ความพอเพียงด้านวัตถุและหลักประกันที่มั่นคงสำหรับทุกคนอย่างเสมอภาค ซึ่งอาจจะเกิดจากกระบวนการเลือกอย่างเป็นอิสระหรือจากการกำหนดเป็นบรรทัดฐานของสังคมร่วมกัน ที่จะทำให้อัตราการตายต่ำ อัตราการเกิดต่ำ และมีประชากรที่คงที่
- 4) งานที่สร้างความภาคภูมิใจในตนเอง แทนที่จะทำลายความภูมิใจในตนเอง มีกระบวนการที่จะสร้างแรงจูงใจให้กับประชาชนในการให้สิ่งที่ดีที่สุดแก่สังคมไม่ใช่เพื่อตัวเอง และต้องรับผิดชอบต่อแทนจากการกระทำเพื่อสังคมนั้น ขณะเดียวกันก็ต้องมีหลักประกันที่มั่นคงว่าบุคคลนั้นๆ จะต้องได้รับความพอเพียงไม่ว่าจะในสถานการณ์ใดๆ
- 5) ระบบเศรษฐกิจซึ่งเป็นกระบวนการ ไม่ใช่จุดยุติ ที่จะตอบสนองของคุณภาพที่ดีของสังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มากกว่าที่จะกำหนดและต้องการให้สังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อมต้องรับใช้ระบบเศรษฐกิจ
- 6) ระบบการใช้พลังงานที่สามารถทดแทนขึ้นใหม่ได้ ซึ่งมีประสิทธิภาพ และระบบหมุนเวียนสสารที่มีประสิทธิภาพ
- 7) การพัฒนาเทคโนโลยีซึ่งลดมลภาวะที่เป็นพิษและของเสียให้เหลือน้อยที่สุด และความเห็นพ้องต้องกันของสังคมที่ไม่สร้างมลภาวะเป็นพิษหรือของเสียซึ่งธรรมชาติไม่สามารถจัดการได้
- 8) ระบบนิเวศเกษตรกรรมซึ่งสามารถสร้างศักยภาพในการเพาะปลูกให้ฟื้นกลับคืนมาได้เอง ใช้กลไกและกระบวนการธรรมชาติในการฟื้นฟูสุทธาหารและการควบคุมศัตรูพืช สร้างผลผลิตอย่างเพียงพอโดยไม่มีการปนเปื้อนของผลผลิตนั้น
- 9) การปกป้องรักษาระบบนิเวศให้มีความหลากหลาย ซึ่งวัฒนธรรมของมนุษย์สามารถอยู่ร่วมอย่างสอดคล้องประสานกลมกลืนกับระบบนิเวศนั้นๆ ดังนั้น จึงต้องมีความหลากหลายของทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรมมนุษย์ และสังคมมนุษย์จะต้องมีความทนทานและความประทับใจในความหลากหลายเหล่านั้น
- 10) ความยืดหยุ่น ความสร้างสรรค์ทั้งในทางสังคมและเทคนิค และความท้าทายทางภูมิปัญญา ความเฟื่องฟูของวิทยาศาสตร์ และการขยายองค์ความรู้ของมนุษยชาติ
- 11) การให้ความสำคัญกับการศึกษา เพื่อให้แต่ละคนมีความเข้าใจต่อระบบทั้งหมดโดยรวมสูงขึ้น
- 12) กระจายอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และความรู้ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ออกจากศูนย์กลาง

- 13) โครงสร้างทางการเมือง ที่จะยอมให้มีการพิจารณาความสมดุลระหว่างจุดมุ่งหมายในระยะสั้นกับระยะยาว
- 14) มีความเชี่ยวชาญทั้งในระดับบุคคลและรัฐ ในศิลปะของการแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี
- 15) ระบบข้อมูลข่าวสารที่สะท้อนความแตกต่างหลากหลายบนโลก ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงวัฒนธรรมของโลกเข้าด้วยกัน ด้วยความเหมาะสมจำเป็น ความเที่ยงตรง ถูกกาลเทศะ ไม่ลำเอียง และมีสาระประโยชน์
- 16) เหตุผลในการมีชีวิตที่ดี มีความพึงพอใจในตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการสะสมทางวัตถุ

นอกจากนี้ ได้กล่าวเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับความยั่งยืนว่า

- 1) ความยั่งยืนไม่ใช่สิ่งเดียวกับผลผลิตที่ยั่งยืน(Sustained yield) เนื่องจากผลผลิตที่ยั่งยืนให้ความสำคัญกับหน้าที่ในการผลิตเท่านั้น ขณะที่ความยั่งยืนให้ความสำคัญต่อทั้งหน้าที่ผลิต ควบคุมแหล่งข้อมูล และแหล่งรองรับ
- 2) ความยั่งยืนไม่ใช่สิ่งที่แน่นอนตายตัว แต่เป็นความไม่แน่นอนที่ขึ้นอยู่กับโอกาสความน่าจะเป็น สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลง ทั้งในธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคมมนุษย์
- 3) ความยั่งยืนไม่ใช่เป็นจุดมุ่งหมายของการพัฒนาในประเทศที่กำลังพัฒนาเท่านั้น แต่จะต้องเป็นจุดมุ่งหมายและถือปฏิบัติสำหรับสังคมมนุษย์ทั้งหมด
- 4) ความยั่งยืนไม่ได้หมายความว่าความถึงการพัฒนาของสังคมมนุษย์ย้อนกลับไปสู่ยุคหิน
- 5) การเลือกปฏิบัติของสังคมโดยรวม เป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ใช่เนื่องจากการมีผู้นำหรือมีสูตรลับของความสำเร็จแน่นอนตายตัว

พร้อมทั้งได้เสนอแนวทางปฏิบัติสู่ความยั่งยืนว่า ประกอบด้วย 3 ประการ คือ

- 1) รักษาและกระตุ้นให้เกิดความหลากหลาย ด้วยความเชื่อที่ว่ามีความมากมายที่นำไปสู่ความยั่งยืน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ไม่ได้ผูกขาดเฉพาะรูปแบบที่ถูกต้องที่สุด หรือสมบูรณ์ที่สุดของวัฒนธรรม จริยธรรม ศาสนา สังคม หรือโลกทัศน์ แนวทางหนึ่งแนวทางใด
- 2) พัฒนาหรือสร้างระบบเศรษฐกิจ ที่รวมเอาสิ่งแวดล้อมและเวลาในอนาคตเข้าไว้ในกระบวนการตัดสินใจ
- 3) ต้องแสวงหาแนวทางที่เห็นร่วมกัน บนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และศีลธรรมที่มีความหลากหลาย ซึ่งสามารถเปรียบเทียบกับธรรมชาติได้ดังนี้คือ ไม่มีบริเวณหนึ่งบริเวณใดบนโลกที่จะมีสิ่งมีชีวิตชนิดเดียวหรือระบบนิเวศชนิดเดียวปรากฏและดำรงอยู่ได้ตลอดไป ความแตกต่างหลากหลาย

ของความหลากหลายทางชีวภาพนั้นคือความปกติของธรรมชาติ แต่ความแตกต่างหลากหลายซึ่งต่างดำเนินกิจกรรมไปตามปกติของตนนั้น ในที่สุดแล้วผลรวมของกิจกรรมเหล่านั้น คือการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของธรรมชาติ ดังนั้น ความหลากหลายทางชีวภาพคือหลักประกันที่มั่นคงต่อการดำรงอยู่ของธรรมชาติ ที่ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมไปสักเท่าใด ก็เป็นที่แน่ใจได้ว่าจะต้องมีชีวิตดำรงอยู่คู่กับธรรมชาติ ดังนั้น ความแตกต่างหลากหลายของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง และศาสนาของมนุษย์ คือหลักประกันความมั่นคงของสังคมมนุษย์ที่ยั่งยืนเช่นกัน แต่ประเด็นที่สำคัญอย่างยิ่งคือมนุษย์ต้องมีความเห็นร่วมกันที่จะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เงื่อนไขที่จำเป็นต่อความยั่งยืนของสังคมมนุษย์ แต่การปฏิบัตินั้นยังคงสามารถแตกต่างกันไปตามพื้นฐานความหลากหลายในสังคมนั้นได้

คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน(2545) กล่าวถึงการพัฒนายั่งยืนของภาคประชาชนว่า การพัฒนายั่งยืนต้องคำนึงถึงการสร้างชุมชน/สังคมแบบองค์รวม ที่มีความหลากหลายและปฏิสัมพันธ์กันและกัน ระบบการผลิตและการบริโภคจักต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่สร้างปัญหามลพิษหรือปัญหาการใช้มากเกินไปจนดูสภาพ การพัฒนายั่งยืนต้องยึดหลักการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมนุษย์จักต้องเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน และพึ่งพากันทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา เทคโนโลยี และหลักมนุษยธรรม

ชัยยุทธ ชันธปราบ (2545 : 17-23) ได้กล่าวถึงการพัฒนายั่งยืนสำหรับประเทศไทยว่าเป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกๆ ด้านอย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียมกัน

คณะเตรียมการเพื่อการประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนายั่งยืน (World Summit on Sustainable Development : WSSD) ในปี 2545 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546:4) ได้นิยามของการพัฒนายั่งยืนสำหรับสังคมไทยว่า **“การพัฒนายั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกๆ ด้านอย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม”**

สมเจตน์ เตรศุภ (2546 : 2-3) ได้กล่าวว่าสำหรับประเทศไทย การสร้างความสมดุลใน 3 ด้านของการพัฒนายั่งยืน คือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ได้มีการพัฒนา มาโดยตลอดตามขั้นตอนของการพัฒนาประเทศ แต่ยังเป็นมุมมองแบบแยกส่วน ซึ่งการทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืนนั้น จำเป็นต้องสร้างความสมดุลให้กับทั้ง 3 ด้านอย่างเป็นองค์รวม ทั้งนี้ การพัฒนาแบบองค์รวมดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องอาศัยหลักการพื้นฐานของการพัฒนาอย่างเป็นบูรณาการ นั่นคือ การพัฒนาที่ยึดพื้นที่

ภารกิจ และการมีส่วนร่วม (Area-Function-Participation : AFP) โดย พื้นที่ หากยึดพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นหลัก ก็จะสามารถอธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันในทุกมิติของการพัฒนาได้อย่างชัดเจนในเชิงพื้นที่ ทั้งด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การตั้งถิ่นฐานของชุมชน และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสามารถสะท้อนสภาพปัญหาทุกมิติเพื่อจัดทำแผนงาน/โครงการที่ครอบคลุมพื้นที่ได้ ส่วน**ภารกิจ** เมื่อมีแผนงานที่บูรณาการเชิงพื้นที่แล้ว ก็จะสามารถกำหนดบทบาทของผู้มีส่วนร่วมทั้งจากภาครัฐ ภาคประชาชนได้ สำหรับ**การมีส่วนร่วม** ในการดำเนินเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น หากปล่อยให้เป็นที่ของภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว คงไม่สามารถดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างทั่วถึง ทุกภาคส่วนในสังคมจึงควรมีบทบาทร่วมกัน

ดลพัฒน์ ยศธร (2542:72-73) ได้สรุปแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของ UNESCO ดังนี้

<u>ต้นกำเนิดของแนวคิด</u>	- สืบเนื่องจากการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่สมดุลในแต่ละภาคของสังคม ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรหมดไป สร้างมลพิษในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และปัญหาจำนวนประชากรที่สัมพันธ์กับกิจกรรมของมนุษย์
<u>แนวคิดเบื้องต้นของการพัฒนา</u>	- การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตนเอง
<u>หลักการสำคัญของการพัฒนา</u>	- การผนวกวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องหลักๆ ในการพัฒนา เช่น การศึกษา การสื่อสาร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สุขภาพ อุตสาหกรรม การขนส่ง แรงงาน และสิ่งแวดล้อม ด้วยการยึดปัจจัยด้านมนุษย์และคุณค่าทางวัฒนธรรม ร่วมอยู่ในกิจกรรมการพัฒนา เพื่อมุ่งให้เกิดความสมดุล และความเท่าเทียมกันในทุกระบบของการพัฒนา
<u>เป้าหมายของการพัฒนา</u>	- เพื่อให้ทุกคนได้อยู่ดีกินดี ดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี และมีความรับผิดชอบต่อสังคม โดยส่วนรวม เพื่อนำไปสู่ความสมดุลและความเท่าเทียมกันในทุกมิติและทุกพื้นที่
<u>นัยสำคัญของการพัฒนา</u>	- กระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ที่อิงกับวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นองค์รวม เป็นการบูรณาการและด้วยความสมดุล ทั้งระหว่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พร้อมกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาเพื่อให้บรรลุตามความต้องการของมนุษย์ และเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตทั้งของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคตด้วยความยุติธรรม

<p>ยุทธศาสตร์ ของการพัฒนา</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาที่ก่อให้เกิดผลดีในทุกด้าน ด้วยความยุติธรรม และเหมาะสมกับวัฒนธรรม ตามระบบสังคมแต่ละแห่ง - ต้องนำประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการใช้ วิจารณ์มาตรฐานด้านการเมืองที่อิงวัฒนธรรมมาพิจารณาในลักษณะขององค์รวมและ บูรณาการเข้าด้วยกัน - การพัฒนาสมรรถนะของประชาชนและสถาบันต่างๆ เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ควบคู่ไปกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยมิติทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ควบคู่ไปกับการใช้มิติทางวัฒนธรรม โดยใช้บริบททางการศึกษาเป็นเครื่องมือ
-----------------------------------	---

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(2546:4-5) ได้กล่าวว่า แม้จะมีผู้ให้ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนที่แตกต่างกันไป แต่ก็มีหลักการที่เหมือนกัน 3 ประการ คือ

- 1) เป็นการพัฒนาที่ดำเนินไปโดยคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการในอนาคต
- 2) เป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงความเป็น "องค์รวม" คือมองว่าการจะทำสิ่งใดต้องคำนึงถึง ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งอื่น ๆ ดังนั้น การพัฒนาแนวนี้จึงยึดหลักความรอบคอบ และค่อยเป็นค่อยไป รวมทั้ง เปิดโอกาสให้ภาคีการพัฒนาด้านต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย
- 3) การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้ระบุว่าจะต้องปฏิเสธ "ระบบเทคโนโลยี" เพียงแต่ต้องคำนึง ว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้นั้นควรเป็นไปในทาง "สร้างสรรค์" ไม่ใช่ "ทำลาย"

โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนมีแนวคิดมาจาก 3 แนวทาง ที่ต้องดำเนินไปด้วยกัน คือ

- 1) ด้านนิเวศวิทยา การพัฒนาที่ยั่งยืนให้ความสำคัญลำดับสูงกับคุณค่าของ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นเรื่องความยั่งยืนของการทำงานและประสิทธิภาพของระบบนิเวศ เพื่อก่อให้เกิดความ ยั่งยืนทางนิเวศในระยะยาว ทั้งนี้ เพื่อส่งมอบทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ และทุนที่มนุษย์ สร้างขึ้น ได้แก่ ปัจจัยการผลิตและสินค้าต่างๆ ให้คนรุ่นอนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
- 2) ด้านสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของ มนุษย์ได้อย่างต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคม และกลุ่มชนระดับต่างๆ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายที่สำคัญ คือ การรักษาคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีระดับสูงขึ้นอย่างยาวนาน
- 3) ด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน ยาวนาน บนพื้นฐานการสงวนรักษาทุนธรรมชาติไว้ใช้ประโยชน์สำหรับคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต ทั้งนี้

จำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างการผลิตและการบริโภค และการพัฒนาเทคโนโลยีที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาถึงความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน สรุปได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการ มุ่งเน้นที่จะสร้างความสมดุลของการพัฒนาใน 3 มิติ ได้แก่ ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมในสังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ปรากฏแตกต่างกันไปตามการแปล ความหมายของประเทศต่างๆ เพื่อการนำเอาแนวคิดดังกล่าวไปปรับใช้ในทางปฏิบัติตามความเหมาะสมภายใต้ ลักษณะเฉพาะของประเทศและภูมิภาค ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นกระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม ที่อิงวัฒนธรรมในลักษณะบูรณาการและด้วยความสมดุล เพื่อให้เกิดผลต่อคุณภาพชีวิตที่ดีของ มนุษย์ทั้งรุ่นปัจจุบันและอนาคตด้วยความยุติธรรม โดยอาศัยบริบททางการศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้าง สมรรถนะของประชาชนและสถาบันต่างๆ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ความยั่งยืน

3. แผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2535(ค.ศ. 1992) ได้มีการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development : UNCED) หรือที่เรียกว่า การประชุมสุดยอดของโลกทางด้านสิ่งแวดล้อม (Earth Summit) ที่นครริโอ เดอ จาเนโร (Rio de Janeiro) ประเทศบราซิล โดยมีประมุขของรัฐ หัวหน้าคณะรัฐบาล และเจ้าหน้าที่ระดับสูงจาก 179 ประเทศเข้าร่วมประชุม และในระหว่างการประชุมได้มีการลงนามรับรองเอกสารที่สำคัญ 5 ฉบับ คือ

1) ปฏิญญาริโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The Rio Declaration on Environment and Development) ประกอบด้วยหลักการ 27 ประการ เกี่ยวกับสิทธิและความรับผิดชอบของ ประชาชาติ ในการดำเนินงานพัฒนาเพื่อปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดียิ่งขึ้น

2) แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) เป็นแผนแม่บทของโลกเพื่อให้เกิดการพัฒนา อย่างยั่งยืนทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการว่าด้วยการพัฒนา อย่างยั่งยืน (Commission on Sustainable Development : CSD) เพื่อทำหน้าที่ติดตามความคืบหน้าของการ ดำเนินการตามข้อผูกพันต่างๆ

3) คำแถลงเกี่ยวกับหลักการในเรื่องป่าไม้ (Statement of Principles on Forests) เพื่อ เป็นแนวทางในการจัดการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับป่าไม้ทุกประเภท อันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับ การพัฒนาเศรษฐกิจและการรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีชีวิตในทุกรูปแบบ

4) กรอบอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (UN Framework Convention on Climate Change) เพื่อที่จะรักษาระดับเรือนกระจก (greenhouse gases) ใน บรรยากาศ ที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสภาวะอากาศทั่วโลก โดยลดปริมาณการปล่อยก๊าซบางชนิดขึ้นสู่อากาศ เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเกิดจากการเผาไหม้เชื้อเพลิงเพื่อใช้พลังงาน

5) อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) เพื่อให้ประเทศต่างๆ ยอมรับเอาวิธีการที่จะอนุรักษ์ความหลากหลายชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต (Living species) และเพื่อให้เกิดการแบ่งปันผลตอบแทนอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกันจากการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ

การร่วมลงนามในเอกสาร 5 ฉบับ เป็นเสมือนพันธกรณีและฉันทามติทางการเมืองระหว่างนานาชาติ ที่ประเทศสมาชิกต้องตระหนักถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นในโลก

แผนปฏิบัติการ 21 จะเป็นแผนแม่บทของโลกสำหรับการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในศตวรรษที่ 21 ที่ครบถ้วนสมบูรณ์ (Comprehensive) โดยได้กำหนดกิจกรรมในทุกสาขาที่เกี่ยวข้องกับการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแบบยั่งยืน (Programme of Action for Sustainable Development) ทั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะให้การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดำเนินไปด้วยกันอย่างต่อเนื่องในระยะยาวและเกิดสมดุลระหว่างกัน และหนทางเดียวที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ก็คือความร่วมมือและความรับผิดชอบร่วมกันในระดับโลก (Global Partnership) เท่านั้น โดยสาระของแผน (ไมเคิล คีตติง, 2537) ว่าด้วย 4 เรื่อง คือ

- 1) **เรื่องของสังคมและเศรษฐกิจ** (Social and Economic Dimensions) ซึ่งกล่าวถึงความพยายามให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา ประกอบด้วย 7 หัวข้อ ได้แก่ ความร่วมมือระหว่างประเทศ การต่อสู้กับความยากจน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการบริโภค ประชากรและความยั่งยืน การคุ้มครองและส่งเสริมสุขภาพมนุษย์ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์อย่างยั่งยืน และการตัดสินใจเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 2) **เรื่องการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากร** (Conservation and Management of Resources for Development) โดยกล่าวถึงปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญของโลก ที่เกิดจากความพยายามของมนุษย์ให้เกิดการพัฒนา รวมทั้ง ความประสงค์ที่จะให้มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ให้เป็นไปในเชิงอนุรักษ์ มีประสิทธิภาพ และมีใช้อย่างยั่งยืน พร้อมทั้งให้แนวทางการดำเนินงานที่ประเทศกำลังพัฒนาสามารถนำไปพิจารณาใช้ได้ ในส่วนนี้ประกอบด้วย 14 หัวข้อ ได้แก่ การพิทักษ์บรรยากาศของโลก การจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน การแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การแก้ไขปัญหาการแปรสภาพเป็นทะเลทรายและความแห้งแล้ง การจัดการพื้นที่ภูเขาอย่างยั่งยืน การเกษตรยั่งยืนและการพัฒนาชนบท การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การจัดการในด้านเทคโนโลยีชีวภาพ การคุ้มครองมหาสมุทรและทะเล การคุ้มครองแหล่งน้ำจืด การจัดการสารเคมีที่เป็นพิษ การจัดการกากของเสียที่เป็นพิษ การจัดการกากของเสียอันตราย การจัดการกากกัมมันตรังสี
- 3) **เรื่องเสริมสร้างบทบาทกลุ่มหลักในสังคม** (Strengthening the Role of the Major Groups) กล่าวถึงความสำคัญของกลุ่มคนต่างๆ ที่เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งในอดีตบทบาทที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มคนเหล่านี้ อาจถูกมองข้าม ดังนั้น แผนปฏิบัติการ 21 ได้พยายามที่จะให้มีการนำคนทุกสาขาอาชีพเข้าสู่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ในส่วนนี้ประกอบด้วย

10 หัวข้อ ได้แก่ การส่งเสริมบทบาทของกลุ่มที่สำคัญๆ สตรีในการพัฒนาอย่างยั่งยืน เด็กและเยาวชนในการพัฒนาอย่างยั่งยืน การส่งเสริมบทบาทของคนพื้นเมือง ความร่วมมือกับองค์กรเอกชน(NGOs) รัฐบาล ท้องถิ่น คนงานและสหภาพแรงงาน ภาคธุรกิจและอุตสาหกรรม นักวิทยาศาสตร์และนักเทคโนโลยี การส่งเสริมบทบาทของเกษตรกร

4) **เรื่องวิธีการในการดำเนินงาน**(Means of Implementation) โดยกล่าวถึงเรื่องราวและวิธีการต่างๆ ที่จะให้เกิดการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน ในส่วนนี้ประกอบด้วย 8 หัวข้อ ได้แก่ การเงิน สนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืน การถ่ายทอดเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน การศึกษา ฝึกอบรม และความตระหนักของสาธารณชน การสร้างสมรรถนะเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน การจัดองค์กรเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน กฎหมายระหว่างประเทศ ข้อมูลข่าวสารเพื่อการตัดสินใจ

ประเทศไทยในฐานะสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ได้ให้การรับรองแผนปฏิบัติการ 21 ร่วมกับภาคีสมาชิก เพราะพิจารณาเห็นว่าแผนนี้ จะก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับโลกที่สอดคล้องกัน และการให้การรับรองนี้ มีผลให้ประเทศไทยต้องดำเนินการตามพันธกรณีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ(สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม 2545:3)

หลังจากการประชุมสุดยอดระดับโลกด้านสิ่งแวดล้อมที่นครริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในปี 2535 จนถึงปัจจุบันเป็นเวลา 10 ปี สหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development : WSSD) ขึ้น ที่นครโจฮันเนสเบิร์ก ระหว่างวันที่ 26 สิงหาคม-4 กันยายน 2545 โดยมีผู้นำในระดับประมุขของรัฐและหัวหน้ารัฐบาล และหัวหน้าคณะผู้แทนจากสมาชิกสหประชาชาติ ประมาณ 180 ประเทศเข้าร่วมประชุม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิจารณาทบทวนความคืบหน้าในการดำเนินงานของประชาคมโลกตามแผนปฏิบัติการ 21 ซึ่งที่ประชุมมีความเห็นว่า การดำเนินงานที่ผ่านมา ยังไม่มีผลคืบหน้าเท่าที่ควร ปัญหาต่างๆ ยังไม่ได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจนและแบบแผนการผลิตและการบริโภค ทำให้สิ่งแวดล้อมของโลกเสื่อมโทรมลง (สมาคมสหประชาชาติแห่งประเทศไทย กระทรวงการต่างประเทศ, 2545:6-9)

ที่ประชุมจึงได้พิจารณาให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการของการประชุมสุดยอด หรือ Plan of Implementation for the WSSD เพื่อกำหนดทิศทางและกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนเป้าหมายและกรอบเวลาเพื่อเร่งรัดการดำเนินงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้น รวมทั้งได้ให้ความเห็นชอบเอกสาร Johannesburg Declaration ซึ่งประกาศเจตนารมณ์ทางการเมืองในการผลักดันให้แผนปฏิบัติการนี้มีการดำเนินการจนเกิดผลดีต่อไป

เนื้อหาการเจรจาตามแผนปฏิบัติการ เชื่อมโยงกับประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมควบคู่ไปกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ที่เรียกว่าสามเสาหลัก (3 pillars) ของการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่จะต้องมีการสานต่อกันต่อไป ที่สำคัญดังนี้

1) การบรรเทาความยากจน นอกจากวางเป้าหมายลดจำนวนประชากรโลกที่ยากจนลงครึ่งหนึ่งภายในปี ค.ศ. 2015 แล้ว ยังวางแนวทางการจัดหาระบบบริการพื้นฐานต่างๆ ทางด้านการศึกษา สาธารณสุข และการลดจำนวนประชากรโลกในขณะนี้ที่ไม่สามารถเข้าถึงน้ำดื่มที่สะอาดและการสุขาภิบาลลงครึ่งหนึ่งภายในปี ค.ศ. 2015

2) ลดความสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพภายในปี ค.ศ. 2015 และการจัดตั้งกลไกในการแบ่งผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพระหว่างผู้ใช้และเจ้าของทรัพยากรดังกล่าว

3) ลดผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์จากการผลิตและการใช้สารเคมี ภายในปี ค.ศ. 2020

4) พัฒนาเทคโนโลยีและจัดหาแหล่งสำหรับพลังงานหมุนเวียน(renewable energy) เพิ่มขึ้น และลดการใช้พลังงานฟอสซิลซึ่งเป็นพลังงานที่ไม่เป็นรูปคือใช้แล้วหมดไป รวมทั้งยังก่อให้เกิดมลพิษและปัญหาโลกร้อน (global warming) และส่วนใหญ่ได้เรียกร้องให้พิธีสารเกียวโต (Kyoto Protocol) ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก เพื่อแก้ไขปัญหาโลกร้อน มีผลบังคับใช้ภายในปีนี้

5) การเพิ่มเงินความช่วยเหลือของประเทศพัฒนาแล้วให้กับประเทศกำลังพัฒนา และเห็นชอบให้มีการจัดตั้งกองทุน World Solidarity Fund เพื่อบรรเทาภาวะความยากจน และส่งเสริมการพัฒนา สังคมและความเป็นอยู่ของประเทศที่ยากจน

6) ในเรื่องการค้ากับสิ่งแวดล้อม ได้มีการพิจารณาถึงความเชื่อมโยงในลักษณะที่จะให้เกิดการสนับสนุน และหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ในการส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเรื่องที่ซับซ้อน ประเทศกำลังพัฒนาเห็นว่า นอกจากความช่วยเหลือทางการเงินแล้ว ประเทศกำลังพัฒนาควรจะมีรายได้จากการค้า โดยสามารถส่งสินค้าไปสู่ประเทศที่พัฒนาแล้วได้มากยิ่งขึ้น ไม่มีอุปสรรคขัดขวาง หรือโดยการใช้จ่ายเงินในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมมาเป็นมาตรการกีดกันทางการค้าโดยแอบแฝง และการค้าควรเป็นไปในลักษณะเสรีและยุติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การยกเลิกมาตรการการอุดหนุนสินค้าเกษตรของประเทศที่พัฒนาแล้ว คือสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป

สรุปได้ว่าประเทศสมาชิกสหประชาชาติได้ตระหนักถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมจากผลการพัฒนาเศรษฐกิจ และเห็นชอบร่วมกันที่จะดำเนินการตามแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีสาระของการจัดการการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดำเนินการไปได้ด้วยกันอย่างสมดุล โดยเห็นว่า ความร่วมมือและความรับผิดชอบร่วมกันเป็นหนทางนำสู่ความสำเร็จ จึงให้ความสำคัญกับบทบาทของกลุ่มต่างๆ ในสังคมให้เข้ามาสู่กระบวนการพัฒนา และปัจจัยสนับสนุนการดำเนินงานสู่ความยั่งยืนของกลุ่มต่างๆ นอกจากนี้ ยังได้มีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนระดับโลกใน

ระยะ 15-20 ปี ข้างหน้าไว้ อาทิ การลดจำนวนประชากรโลกที่ยากจน การลดความสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ การลดผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์ และการพัฒนาเทคโนโลยีและจัดหาแหล่งพลังงานหมุนเวียน

4. ทิศทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของไทย

4.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

ประเทศไทยได้รับเอาแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลก มาปรับใช้เป็นเวลากว่า 20 ปี มาแล้ว โดยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ได้มีการออกกฎหมายและกำหนดยุทธศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะขึ้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้เน้น การพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา ใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนให้ดีขึ้น เปลี่ยนวิธีการพัฒนาเป็นองค์รวม ส่วนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ซึ่งเป็นกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน ได้ัญเชิญ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นำทางในการบริหารประเทศ โดยยึดหลักทางสายกลาง เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤต ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง นำสู่การพัฒนาที่สมดุล มีคุณภาพ และยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544:16-24)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้กำหนดวัตถุประสงค์หลักที่มุ่งฟื้นฟูเศรษฐกิจให้มีเสถียรภาพและมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดี สามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น รวมทั้งเพิ่มสมรรถนะของระบบเศรษฐกิจโดยรวม ให้สามารถแข่งขันได้และก้าวทันเศรษฐกิจยุคใหม่ ขณะเดียวกันมีการวางรากฐานการพัฒนาประเทศให้เข้มแข็ง โดยการพัฒนาคุณภาพคน เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ชุมชนและเครือข่ายชุมชนให้เกิดการเชื่อมโยงการพัฒนาชนบทและเมือง มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสังคมไทย รวมทั้งการสร้างระบบการบริหารจัดการที่ดีในสังคมไทยทุกระดับ ทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน ภาคการเมือง และภาคประชาชน ให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมและการพัฒนาประเทศ อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน เพิ่มศักยภาพและโอกาสของคนไทยในการพึ่งตนเองได้มากขึ้น นอกจากนี้ ให้ความสำคัญกับการบริหารการเปลี่ยนแปลง เพื่อผลักดันการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

ในการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สนับสนุนและเชื่อมโยงกัน ๓ กลุ่มยุทธศาสตร์ คือ

1) กลุ่มที่ 1 การสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกภาคส่วนของสังคม มีความสำคัญเป็นลำดับสูงสุด เน้นการปฏิรูปให้เกิดกลไกการบริหารจัดการที่ดี ทั้งในภาคการเมือง ภาคราชการ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาประเทศที่มี

ประสิทธิภาพ มีความโปร่งใส ให้มีความรับผิดชอบ สามารถตรวจสอบได้ ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญและเป็น ภูมิคุ้มกันที่ดีให้สังคมไทยพร้อมรับกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งจะช่วยป้องกันและขจัดปัญหา การทุจริตและประพฤติมิชอบ

2) กลุ่มที่ 2 การเสริมสร้างฐานรากของสังคมให้เข้มแข็ง มุ่งเน้นการพัฒนาคน ครอบคลุม ชุมชนและสังคมให้เป็นแกนหลักของสังคมไทย มีการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้เชื่อมโยงกับ การพัฒนาชนบทและเมือง รวมทั้งมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้สามารถสนับสนุนการ พัฒนาเศรษฐกิจ และการยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนไทยอยู่ดีมีสุขได้อย่างยั่งยืน

3) กลุ่มที่ 3 การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้าสู่สมดุลและยั่งยืน เน้นการบริหาร นโยบายเศรษฐกิจมหภาค ที่มุ่งส่งเสริมให้ฐานเศรษฐกิจของประเทศแข็งแกร่งและขยายตัวได้อย่างมีคุณภาพ โดยปรับฐานเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับฐานรากถึงระดับมหภาค และมีการเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกอย่างรู้เท่าทัน บน พื้นฐานการพึ่งตนเอง และมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ควบคู่ไปกับ การรักษาเสถียรภาพ และขีดความสามารถในการแข่งขันทั้งระดับมหภาคและระดับสาขา รวมทั้งการสร้างความรู้และพัฒนา ความเข้มแข็งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เน้นการพัฒนานวัตกรรมและการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ อย่างเหมาะสม

สำหรับแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้ปรากฏตามยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ผสมผสานระหว่างมิติทางนิเวศ มิติทางเศรษฐกิจ และมิติทางสังคมอย่างสมดุล ด้วยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ดังนี้

1) **เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** โดยปรับ กลไกจัดการสู่เชิงบูรณาการที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เพิ่มประสิทธิภาพการบังคับใช้กฎหมาย สร้าง จิตสำนึกให้คนไทยตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม และจัดทำฐานข้อมูลระดับพื้นที่ เพื่อการติดตาม ตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ

2) **อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์** โดยคุ้มครองและ กำหนดพื้นที่อนุรักษ์เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศ และให้มีการใช้ประโยชน์ที่สอดคล้องกับสมรรถนะ พื้นฟู ชายฝั่งและทะเลไทยให้คืนความอุดมสมบูรณ์ อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ จัดหาและใช้ทรัพยากรน้ำ อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม ฟื้นฟูทรัพยากรดินเพื่อเพิ่มผลผลิตการเกษตร และส่งเสริมการใช้พลังงาน อย่างมีประสิทธิภาพและประหยัด

3) **อนุรักษ์ฟื้นฟูและรักษาสภาพแวดล้อมชุมชน ศิลปวัฒนธรรม และแหล่ง ท่องเที่ยว** โดยรักษาสภาพแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ศิลปกรรม โบราณคดี เพื่อส่งเสริมการ ท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ใช้ผังเมืองเป็นกลไกประสานการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองให้เกิดความน่าอยู่และยั่งยืน อนุรักษ์ฟื้นฟูและสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย

4) **รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยให้ความสำคัญกับการลดมลพิษ** โดยพัฒนาระบบกำจัดของเสียอันตรายที่ชุมชนยอมรับ ลดปริมาณขยะและของเสียและนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ พื้นที่โครงการบำบัดน้ำเสียรวมของชุมชนที่แล้วเสร็จ กำกับควบคุมและจำกัดเขตอุตสาหกรรมที่ก่อมลพิษสูงให้อยู่ในพื้นที่ที่กำหนด พัฒนาเทคโนโลยีเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและควบคุมมลพิษ ควบคุมกับการส่งเสริมกระบวนการผลิตที่สะอาด และเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการมลพิษให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล

4.2 กฎหมายเพื่อสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน

การตื่นตัวต่อปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย เกิดขึ้นนับจากอุทกภัยในจังหวัดภาคใต้ช่วงปี พ.ศ. 2531 โดยพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 นับได้ว่าเป็นกฎหมายที่สะท้อนถึงความพยายามครั้งแรกของประเทศไทย ในการจัดการปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีกฎเกณฑ์ แม้จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นกฎหมายที่มีข้อบกพร่องอยู่มาก (นันทวัฒน์ บรมานันท์, 2544 : 99-101) แต่กฎหมายดังกล่าวก็เริ่มมีแนวคิดที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เมื่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งโดยรวมแล้ว จัดว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีบทบัญญัติให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนและกำหนดหน้าที่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ได้รับการจัดทำขึ้น บทบัญญัติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงถูกกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดบทบาทของรัฐและองค์กรของรัฐ ให้เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนประชาชนมีส่วนร่วมในการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่าให้รัฐเป็นผู้ทำหน้าที่จัดการเอง และเจตนารมณ์นี้ได้รับการผลักดันให้มีโอกาสเป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542

1) **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540** ได้บัญญัติบทบาทในส่วนของประชาชนและในส่วนของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ ให้ประชาชนและชุมชนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการพิทักษ์ทรัพยากร (มาตรา 46, 49, 56, 58, 59, 60, 61 และ 62) โดยที่ประชาชนและชุมชนมีเสรีภาพที่จะดำเนินการตามควรแก่การใช้สิทธินั้น(มาตรา 44, 45, 50) และประชาชนมีหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญที่จะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(มาตรา 69) ส่วนบทบาทของรัฐนั้น รัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้รัฐมีหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้เป็นแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐและเป็นแนวทางการใช้อำนาจโดยองค์กรของรัฐ(มาตรา 79 และ 290) โดยการใช้อำนาจขององค์กรของรัฐจะต้องเป็นไปอย่างคำนึงถึงสิทธิ เสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชน

2) **พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542** ได้เน้นให้อำนาจหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็น

ขององค์กรปกครองท้องถิ่น (มาตรา 16 (24) และมาตรา 17(5)(12)

3) **พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535**

เป็นกฎหมายซึ่งเป็นที่เข้าใจอยู่บนพื้นฐานของการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวทางสำคัญ(พนัส ทัศนียานนท์ อ้างถึงใน นันทวัฒน์ บรมานันท์, 2544:117) ทั้งนี้ ได้บัญญัติถึงสิทธิและหน้าที่ของบุคคล เพื่อประโยชน์ในการร่วมกันส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม(มาตรา 6) ว่าสิทธิดังกล่าวได้แก่สิทธิในการที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารจากทางราชการ สิทธิในการที่จะได้รับชดเชยค่าเสียหายหรือค่าทดแทนจากรัฐกรณีที่ได้รับ ความเสียหายจากการแพร่กระจายของมลพิษ หรือภาวะมลพิษที่มีสาเหตุมาจากกิจการหรือโครงการซึ่งส่วนราชการหรือรัฐวิสาหกิจเป็นผู้ริเริ่มสนับสนุนหรือดำเนินการ และสิทธิในการร้องเรียนกล่าวโทษผู้กระทำผิดต่อเจ้าพนักงาน ในกรณีที่พบเห็นการกระทำซึ่งละเมิดหรือฝ่าฝืนกฎหมายควบคุมมลพิษหรือการอนุรักษ์ธรรมชาติ ส่วนหน้าที่ของบุคคลนั้น ได้กำหนดให้บุคคลต้องให้ความร่วมมือและช่วยเหลือพนักงานในการปฏิบัติหน้าที่ และการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องโดยเคร่งครัด

แนวความคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ได้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่งในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยเป็นก้าวที่แสดงถึงพัฒนาการทางแนวความคิดที่สำคัญเกี่ยวกับการกระจายอำนาจการบริหารจัดการ กล่าวคือ รัฐธรรมนูญได้วางกรอบความคิดพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญของการกระจายอำนาจในส่วนนี้ไว้ภายใต้บทบัญญัติที่มีสาระเกี่ยวกับการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน และการมอบอำนาจการตัดสินใจไปยังระดับที่เหมาะสมที่สุด นอกจากนี้ ยังได้กำหนดให้สิทธิเสรีภาพของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นในการบริการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่รัฐจะต้องส่งเสริมและสนับสนุน สันนิษฐานว่าเป็นแนวทางสำหรับกฎหมายที่จะเกิดขึ้นโดยผลของรัฐธรรมนูญในส่วนนี้ จึงเป็นการให้ความสำคัญต่อบทบาทของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง โดยมีนัยของสมมติฐานที่ว่าการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องที่ประชาชนและชุมชนท้องถิ่นควรมีอำนาจหน้าที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประชาชนและชุมชนท้องถิ่นอาจได้รับหรือได้รับผลกระทบจากการดำเนินการที่เกี่ยวกับ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และรัฐมีหน้าที่เป็นเพียงผู้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทอำนาจหน้าที่ของประชาชน

4.3 **การปฏิบัติการสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546:150-166) ได้ติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินการตามยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ในปีแรกของแผน พบว่า

1) **การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการ** ได้มีการ จัดตั้งคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ทำหน้าที่กำหนดแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ จัดตั้งกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อบริหารจัดการอย่างมีเอกภาพ จัดทำแผนแม่บทและแผนบูรณาการ ในหลายเรื่อง เช่น แผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ ปิง ป่าสัก ชายฝั่งทะเลตะวันออก บางปะกง-ปราจีนบุรี แผนการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน

ในการสร้างจิตสำนึก ได้มีการเสริมสร้างให้ชุมชนตระหนักในคุณค่า ควบคู่ไปกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตนเอง เช่น อาสาสมัครพิทักษ์สิ่งแวดล้อม พัฒนาอาชีพที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมให้แก่ชุมชน เช่น หัตถกรรมที่ใช้วัสดุในท้องถิ่น วนเกษตร สนับสนุนการนำของเสียกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการของสังคม เช่น การทำปุ๋ยหมักชีวภาพ การนำสารทำความเย็นกลับไปใช้ใหม่ในเครื่องปรับอากาศรถยนต์

ในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ได้มีการกระจายอำนาจและเพิ่มบทบาทท้องถิ่น โดยมีการปรับปรุงระบบการวางแผนพัฒนาจังหวัด ถ่ายโอนภารกิจด้านการพัฒนาแหล่งน้ำให้แก่ อบต. สร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน เช่น ชมรมอนุรักษ์ชายฝั่ง กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มเกษตรเพื่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีการพัฒนาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมและจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนในระบบโรงเรียน 5 แห่ง และกำลังขยายผลไปสู่โรงเรียนเครือข่ายอีก 23 แห่ง

สำหรับความร่วมมือกับนานาชาติ ได้เข้าร่วมในเวทีโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการประชุมสหประชาชาติในปี 2535 และ 2545 เพื่อผลักดันแผนปฏิบัติการ 21 ให้มีผลทางปฏิบัติ และกำลังอยู่ระหว่างการจัดทำรายงานการติดตามผลการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (MDGs) ตามที่ประชุมสหประชาชาติมอบให้ทุกประเทศดำเนินการ

2) **การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์** ได้มีการเพิ่มพื้นที่คุ้มครอง โดยการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติเพิ่มขึ้น 3 แห่ง กำหนดเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพิ่มขึ้น 13 เขต และประกาศให้พื้นที่ชุ่มน้ำของประเทศ 5 แห่ง เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำโลก พัฒนาป่าชุมชนได้ปีละ 700 หมู่บ้าน พื้นที่ดินที่มีปัญหาและเสื่อมโทรม ได้ปีละ 1 ล้านไร่ ใช้น้ำยาฝักเพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของดินได้ปีละ 8 แสนไร่ จัดเก็บค่าน้ำในเขตพื้นที่ชลประทานตามพระราชบัญญัติชลประทานหลวง พ.ศ. 2485 และส่งเสริมการปลูกพืชที่ใช้ให้น้ำน้อยแทนการปลูกข้าวในลุ่มน้ำเจ้าพระยา

นอกจากนี้ ในภาคการผลิต การค้า และบริการ ได้มีการส่งเสริมการเกษตรและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยการถ่ายทอดความรู้แก่เกษตรกรในการตัดวงจรศัตรูพืช จัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการเกษตรอินทรีย์ 16 ศูนย์ ดำเนินโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน 19 ภูมิภาค โครงการส่งเสริมอาชีพเกษตรผสมผสาน กำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตร สินค้าสหกรณ์ สินค้าปลอดภัย สินค้าประมง ผลิตภัณฑ์แปรรูป สินค้าหัตถกรรมและผักผลไม้ และฟาร์มเลี้ยงสัตว์ กำหนดแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลาง

บริการสุขภาพและผลิตภัณฑ์สุขภาพ และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่มีคุณภาพ จำนวน 169 แห่ง และเชิงสุขภาพที่มีคุณภาพ จำนวน 51 แห่ง

3) **การอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชุมชน ศิลปวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยว**

ได้ดำเนินโครงการต่างๆ เช่น โครงการส่งเสริมการจัดการพลังงานและสิ่งแวดล้อมในระดับเทศบาลตามมาตรฐานสากล ISO 14001 โครงการเมืองน่าอยู่ โครงการสนับสนุนบทบาทสหกรณ์ชุมชน โครงการบ้านมั่นคง โครงการโปรแกรมการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่

4) **การลดมลพิษ** ได้มีการบำรุงรักษาระบบบำบัดน้ำเสียเทศบาล 32 แห่ง และอยู่

ระหว่างการก่อสร้างโครงการหนองแวม-ภาษีเจริญ-ราษฎร์บูรณะ ดำเนินโครงการลดและเลิกการใช้สารทำลายโอโซนในโรงงานอุตสาหกรรม โครงการพัฒนาบุคลากรผู้ควบคุมและปฏิบัติงานประจำเครื่องด้านสิ่งแวดล้อมของโรงงาน โครงการสร้างเครือข่ายคอมพิวเตอร์สื่อสารด้านการบริหารและการตรวจสอบมลพิษระยะไกล โครงการจัดตั้งศูนย์บริหารจัดการวัสดุเหลือใช้อุตสาหกรรม และโครงการส่งเสริมและพัฒนาระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมสำหรับโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม

สรุปได้ว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศที่ได้เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักมาเป็นระยะเวลากว่า 40 ปี จนก่อให้เกิดปัญหาในสังคมมากมาย ได้ปรับเปลี่ยนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ได้เน้นการวางรากฐานการพัฒนาประเทศให้เติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืนในระยะยาว ด้วยการให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการที่ดี การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม การกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากที่ส่งผลต่อการฟื้นตัวของเศรษฐกิจและลดปัญหาความยากจน โดยอาศัยความเข้มแข็งของชุมชน ศักยภาพของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่ไปกับการสร้างสภาวะแวดล้อมเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งปรับกลไกและกระบวนการจัดการที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย นอกจากนี้ ในด้านของกฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้วางกรอบความคิดพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญของการกระจายอำนาจ ได้กำหนดบทบาทของรัฐให้เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่าการจัดการเอง สำหรับการดำเนินงานนั้น ภาคส่วนต่างๆ ของสังคม ทั้งภาคราชการ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ต่างก็มีกิจกรรมดำเนินการตามแนวทางของการพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ภาครัฐยังเป็นผู้มีบทบาทหลักและการดำเนินงานเน้นหนักการควบคุมและการแก้ไขปัญหาเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดขึ้นไม่มากเท่าที่ควร จึงไม่มีพลังเพียงพอที่จะผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตและการบริโภคสู่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประหยัด คุ่มค่า และสอดคล้องกับศักยภาพ แม้ว่าปัจจุบัน องค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ตื่นตัวเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมากขึ้นตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 แต่ก็ยังขาดความ

พร้อมหลายประการ ได้แก่ ความรู้ ความตระหนัก การรับรองสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์
ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

ส่วนที่ 2 แนวคิดทางการศึกษาตามแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

แผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้มองว่าประชาชนจำนวนมากในประเทศต่างๆ ยังขาดความเข้าใจในเรื่องความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างกิจกรรมของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เนื่องจากขาดข้อมูลที่ถูกต้องและเพียงพอ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะเพิ่มพูนความรู้ (sensitivity) และการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา การศึกษาจะช่วยให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมและจริยธรรม การมีค่านิยม เจตคติ ทักษะและพฤติกรรมที่จะส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในการนี้ การศึกษาควรให้ความรู้แก่ประชาชนไม่เฉพาะในเรื่องสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพและกายภาพเท่านั้น แต่รวมถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมและการพัฒนามนุษย์ (human development) ด้วย (ไมเคิล คีทติง, 2537:73)

โดยได้เสนอแนวทางการปรับปรุงการศึกษาของประเทศต่างๆ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

- 1) ให้ประชาชนทุกๆ วัยได้รับความรู้และการศึกษาในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา
- 2) นำเอาแนวความคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา รวมทั้งเรื่องประชากร รวมเข้าไว้

ในโครงการทางการศึกษาทุกระดับ โดยมีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาสำคัญๆ และเน้นเป็นพิเศษที่จะให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวแก่ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจ (decision makers)

- 3) ให้เด็กนักเรียนได้เรียนรู้ในเรื่องสภาวะสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและภูมิภาค รวมทั้งในเรื่องการมีน้ำดื่มและอาหารที่ปลอดภัย การสุขภาพ และการผลกระทบทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมจากการใช้ทรัพยากร

นอกจากนี้ยังเห็นว่า โลกยังต้องการแรงงานที่มีความสามารถในการปรับตัวและมีความพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่กำลังเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น ประเทศต่างๆ ควรดำเนินการเพิ่มเติม ดังนี้

- 1) จัดให้มีแผนงานฝึกอบรม สำหรับผู้จบการศึกษาจากโรงเรียนและมหาวิทยาลัย เพื่อช่วยให้สามารถประกอบอาชีพได้อย่างยั่งยืน

- 2) สนับสนุนภาคต่างๆ ในสังคม รวมทั้งอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัย รัฐบาล NGOs และองค์กรต่างๆ ของชุมชน ในการให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม

- 3) ให้เจ้าหน้าที่เทคนิคทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการคัดเลือกและศึกษาอบรมในระดับท้องถิ่น ทำหน้าที่ให้บริการตามความต้องการของชุมชนนั้นๆ เริ่มตั้งแต่การให้ความคุ้มครองสิ่งแวดล้อมในเบื้องต้น
- 4) ส่งเสริมให้สาธารณชน มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางในเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยผ่านสื่อมวลชน สื่อการแสดงและการบันเทิง รวมทั้งสื่อการโฆษณาต่างๆ
- 5) นำเอาประสบการณ์และความเข้าใจของคนพื้นเมืองในเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาและฝึกอบรม

ส่วนการสร้างสมรรถนะเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Creating Capacity for Sustainable Development) ประเทศต่างๆ จำเป็นต้องอาศัยสมรรถนะของประชาชนและสถาบันต่างๆ ภายในประเทศ ที่จะเข้าใจประเด็นอันสลับซับซ้อนทางด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ทั้งนี้ เพื่อให้สามารถเลือกแนวทางของการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม โดย

- 1) ประชาชนจำเป็นต้องมีความรู้ เพื่อจะเข้าใจศักยภาพและข้อจำกัดของสิ่งแวดล้อม และจะประสบกับทางเลือกนโยบายที่ยั่งยืนในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาที่สลับซับซ้อนต่างๆ เช่น ในเรื่อง การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการคุ้มครองความหลากหลายของชีวภาพ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยทักษะในทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี องค์กร สถาบันและอื่นๆ
- 2) รัฐบาลควรหารือกับสาธารณชนอย่างกว้างขวาง เพื่อดูว่าจะช่วยปรับปรุงสมรรถนะของประชาชนอย่างไรบ้าง เพื่อให้สามารถปฏิบัติตามแผนดำเนินงานของประเทศเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน การหารือดังกล่าว ถ้าหากเป็นไปได้ควรจะทำภายในปี พ.ศ. 2538 และควรมีพื้นฐานบนฉันทามติของชาติอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ ภายในปี พ.ศ. 2541 สหประชาชาติควรเสนอแนะว่า จะมีมาตรการเพิ่มเติมอะไรที่จำเป็น เพื่อส่งเสริมแผนงานความร่วมมือทางวิชาการระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 3) ประเทศกำลังพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือและความร่วมมือทางวิชาการเพิ่มมากขึ้น ในการจัดลำดับความสำคัญเพื่อรองรับกับสิ่งท้าทายใหม่ๆ ในระยะยาว มากกว่าที่จะมุ่งความสนใจเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าแต่อย่างเดียว ตัวอย่างเช่น ผู้ทำงานในภาครัฐบาลและเอกชน จำเป็นต้องทราบถึงวิธีการที่จะประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมของโครงการพัฒนาทุกโครงการตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น

ดลพัฒน์ ยศธร(2542:73-74) ได้สรุปแนวคิดทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ UNESCO ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<u>การจัด การศึกษา</u>	<ul style="list-style-type: none"> - มุ่งส่งเสริมคุณภาพชีวิต โดยนำแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ความสัมพันธ์ระหว่าง นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และหลักจริยธรรม เพื่อสนับสนุนการพัฒนาค่านิยม และพฤติกรรมของบุคคล อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนรวมกันทั้งภูมิภาค - มุ่งพัฒนาให้ประชาชนฉลาดขึ้น มีความรู้มากขึ้น ได้รับข้อมูลข่าวสาร เพิ่มขึ้น มีจริยธรรม ความรับผิดชอบ รู้จักคิดวิเคราะห์ และสามารถที่จะเรียนรู้ได้อย่าง ต่อเนื่อง
<u>กระบวนการ ของ การศึกษา</u>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นความสำคัญเรื่องการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งลดอัตราการไม่รู้หนังสือในประชาชนทุก วัย เพื่อนำสู่การยกระดับการดำรงชีวิตและการส่งเสริม คุณภาพชีวิต โดยคำนึงถึงวัฒนธรรมและความเป็นมนุษย์
<u>เป้าหมาย การศึกษา</u>	<ul style="list-style-type: none"> - มุ่งความเจริญของทางสติปัญญา - มุ่งพัฒนาทักษะและความรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ค่านิยม และรูปแบบการ ดำเนินชีวิต ทั้งการบริโภคและการผลิต - ผลผลิต หรือผู้สำเร็จการศึกษาจะเกิด ความรู้ ความคิด(Head) ความสำนึก ความ ตระหนัก(Heart) และลงมือปฏิบัติ(Hand) อย่างถูกต้องเหมาะสม กล่าวคือ ต้องนำ ความรู้ไปปฏิบัติในสังคมได้เป็นอย่างดี
<u>ผู้สอน</u>	<ul style="list-style-type: none"> - ครอบคลุม ชุมชน ครู ต้องมีส่วนร่วมในการให้ความรู้ - ครูต้องเป็นตัวอย่างที่ดี ใจกว้าง - ครูต้องช่วยนักเรียน และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อนักเรียน
<u>ผู้เรียน</u>	<ul style="list-style-type: none"> - มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง - เน้นการพึ่งตนเอง
<u>วิธีการสอน</u>	<ul style="list-style-type: none"> - มุ่งเน้นทักษะในการตั้งคำถาม การสืบสวน และการปฏิบัติ - เน้นการเรียนรู้ 4 ลักษณะ คือ เรียนเพื่อรู้ เพื่อปฏิบัติได้จริง เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน และ เรียนรู้เพื่อชีวิต
<u>หลักสูตร</u>	<ul style="list-style-type: none"> - ขอบเขตของการศึกษาจะเน้นหนักเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา - จัดทำหลักสูตรสหวิทยาการแบบบูรณาการ ที่รวมแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ความสัมพันธ์ระหว่างนิเวศวิทยา เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะ วัฒนธรรมและหลักจริยธรรม เพื่อสนับสนุนการพัฒนาค่านิยม คุณธรรม และพฤติกรรม ของบุคคล อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น
<u>การ ประเมินผล</u>	<ul style="list-style-type: none"> - แบบทดสอบ/ข้อสอบ

ส่วนที่ 3 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

1. ความหมายของรูปแบบ

Kathleen Wilson และ George E.B. Morren (1990:78-84) ได้แบ่งรูปแบบเป็น 2 ประเภทด้วยกัน คือ

1) รูปแบบทางกายภาพ(Physical Model) เป็นรูปแบบที่ได้รับการสร้างขึ้นให้เหมือนกับของจริงแต่ลดขนาดให้เล็กลงหรือขยายให้ใหญ่ขึ้นจากของจริงแล้วแต่กรณี โดยมีสัดส่วนที่ถูกต้องกับของจริง รูปแบบนี้มีลักษณะเหมือนกับแบบจำลอง

2) รูปแบบสัญลักษณ์ (Symbolic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สัญลักษณ์แทนความคิดหรือจินตนาการ สร้างขึ้นเพื่ออธิบายถึงองค์ประกอบต่างๆ ของความคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งว่าแต่ละองค์ประกอบทำหน้าที่อย่างไร สัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นอย่างไร

วิลสัน ยัมแ่ง(2527) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่า หมายถึงลักษณะที่เป็นองค์ประกอบหรือโครงสร้างการบริหารงานและหน้าที่ความรับผิดชอบตามตำแหน่งต่างๆ ของบุคลากรในการจัดกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วยหลักการ องค์ประกอบการทำงาน อำนาจหน้าที่ของสมาชิกและที่ปรึกษา

กาญจนา รุ่งทรานนท์(2530) ให้ความหมายว่า รูปแบบหมายถึงขบวนการจัดองค์ประกอบต่างๆ รวมกันเข้า ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับที่บุหงา วัฒนนะ(2533)ได้ให้ไว้ว่าหมายถึงการกำหนดวิธีการขององค์ประกอบที่สำคัญ ขั้นตอนและกิจกรรม

จากความหมายต่างๆ ของรูปแบบข้างต้น สรุปได้ว่า รูปแบบหมายถึงขบวนการจัดองค์ประกอบต่างๆ หรือการกำหนดองค์ประกอบ ขั้นตอน และกิจกรรมเข้าด้วยกัน

2. รูปแบบทางการศึกษา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542 : 9) ได้จัดรูปแบบการศึกษาของประเทศไทยไว้เป็น 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

1) การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผลซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2) การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนด จุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3) การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้ อื่นๆ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2543 อ้างถึงใน ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์ , 2543 : 42-43) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนตามลักษณะการจัดการศึกษา เป็น 3 รูปแบบ คือ

1) รูปแบบที่จัดเป็นรายคน(Person-Centered model) เป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาที่เป็นเฉพาะของแต่ละบุคคล มุ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนแต่ละคน และใช้ผู้เรียนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางการจัดการ มีหลักสูตร วิธีการสอนที่เปิดกว้างตามความต้องการของแต่ละบุคคล ตัวอย่างการจัดการศึกษารูปแบบนี้ เช่น การเรียนด้วยตนเอง การเรียนทางไกลหรือจากวิทยุโทรทัศน์ การศึกษาจากเอกสาร การทัศนศึกษา เป็นต้น

2) รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม-ชั้นเรียน (Group-Centered model) โดยมีบุคคลหลายๆ คนเป็นกลุ่มเป้าหมายในการให้ความรู้อย่างเสมอภาค มีการกำหนดหลักสูตร เวลาที่แน่นอน ได้รับใบสำคัญทางการศึกษา(รับรองวุฒิ/ประกาศนียบัตร) เช่น การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ การศึกษาสายสามัญ วิชาชีพระยะสั้น เป็นต้น

3) รูปแบบชุมชน(Community-Centered model) ชุมชน-หมู่บ้าน เป็นแกนนำในการจัดการหลักสูตร จัดขึ้นตามความต้องการของชุมชน และยืดหยุ่นตามความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง เป็นการสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีกันในกลุ่มและร่วมมือกันทำกิจกรรม เช่น โครงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท แบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และหน่วยงานอื่นในภาครัฐ เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541:37-51) ได้ศึกษาและนอกรูปแบบการศึกษาในชุมชนไว้ 2 รูปแบบ คือ

1) รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง เป็นการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นนี้ มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของสมาชิกหรือคนที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมในสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย และเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย การศึกษาชุมชนในรูปแบบนี้มีองค์กรชุมชนและเครือข่ายเป็นองค์กรจัดการศึกษา โดยกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย

1.1) การวิเคราะห์-สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ซึ่งอาจกระทำอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก

1.2) การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ทางออกนี้อาจได้มาหลายวิธี เช่น การไปมาหาสู่กัน การประชุม-สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อประเภทต่างๆ เป็นต้น

1.3) การสร้างกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาและแก้ปัญหาที่กำลังประสบอยู่ ซึ่งอาจเรียกว่ากิจกรรมเรียนรู้

1.4) การประเมินกิจกรรมและนำผลที่ได้เข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์-สังเคราะห์ ศักยภาพและปัญหาของชุมชน

2) รูปแบบการจัดการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจัดการศึกษาที่ได้รับการแนะนำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐที่เห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจและการยกระดับมาตรฐานการครองชีพ จึงมีการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา กระบวนการจัดการศึกษาดังกล่าวนี้นี้ เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชุมชน โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.1) การร่วมคิด ซึ่งเทียบได้กับการคิดวิเคราะห์ วินิจฉัยปัญหาของชุมชน

2.2) การร่วมวางแผน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ทางเลือกและเสนอทางออกของปัญหา

2.3) การร่วมปฏิบัติ เป็นการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมตั้งแต่การเรียนรู้ ตลอดจนการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ

2.4) การร่วมประเมินผล เป็นการร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้

2.5) การร่วมรับประโยชน์ เป็นการได้รับผลตอบแทนจากการทำงานร่วมกัน เช่น คนในชุมชนได้แก้ปัญหาของตน ขณะเดียวกัน หน่วยงานภายนอกได้รับความสำเร็จจากการนำเสนอโครงการพัฒนา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาในรูปแบบนี้อยู่ภายใต้โครงสร้างการทำงานที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้นำเสนอโครงการ ทำให้ชุมชนไม่อาจกำหนดและควบคุมการดำเนินงานได้มากนัก

Tupeni L. Baba (1994:16-17 อ้างถึงใน ชัยยศ อิมสุวรรณ์, 2543:78-79) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษาชุมชนตามหลักการนำเสนอโครงการการศึกษาชุมชนเป็น 2 รูปแบบ คือ

1) รูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลัก (Institution based) เป็นรูปแบบที่ได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น การเกษตร สาธารณสุข การศึกษา การพัฒนาชนบท เป็นต้น หน่วยงานของรัฐมักจะตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีการพัฒนาตามแผนที่กำหนด เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาในแต่ละด้านก็จะค้นหากลุ่มเป้าหมายในขอบเขตภารกิจของตน การดำเนินงานโครงการเหล่านี้ จะได้รับการสนับสนุน โดยเฉพาะด้านงบประมาณจากหน่วยงานของรัฐหรือจากองค์กรภายนอก

2) รูปแบบที่ยึดชุมชนเป็นหลัก (Community based) เป็นรูปแบบที่สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นที่มาของการจัดตั้งโครงการการศึกษาชุมชน และมักเป็นโครงการเล็กๆ

ที่ลงทุนสูงเมื่อเทียบกับรูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลักและมีการจัดการที่ยากกว่ารูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลัก เช่นกัน โดยเฉพาะการสร้างความตระหนักของคนในชุมชนให้รับรู้ถึงสถานการณ์ของตนเอง

สรุปได้ว่า การให้ความหมายรูปแบบทางการศึกษามีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับหลักการในการแบ่งรูปแบบ กล่าวคือ แบ่งตามประเภทการศึกษา ได้แก่ การศึกษาในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย แบ่งตามลักษณะการจัดการศึกษา ได้แก่ รูปแบบรายคน รูปแบบกลุ่มหรือชั้นเรียน และรูปแบบชุมชน แบ่งตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาตนเอง และการจัดการศึกษาแบบการมีส่วนร่วม แบ่งตามการนำเสนอโครงการ ได้แก่ รูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลัก และรูปแบบที่ยึดชุมชนเป็นหลัก

3 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่า คือการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียน ซึ่งผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครั้งก่อนจะเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ในครั้งต่อไป และในความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ที่อาศัยภูมิปัญญาเดิมเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันเพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

สุนทร สุนันท์ชัย (2535 : 39) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่า ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ 6 ขั้นตอนด้วยกัน คือ

- 1) ตระหนักในปัญหา หมายถึง การเข้าใจว่าเรื่องใดเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข
- 2) การหาทางเลือกที่หลากหลาย หมายถึง การกำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหา
- 3) กำหนดทางเลือกที่เหมาะสม หมายถึง การตัดสินใจเลือกทางเลือกที่คาดว่าจะแก้ปัญหาได้
- 4) การเรียนรู้ปฏิบัติการ หมายถึง การดำเนินการตามทางเลือก
- 5) การปรับปรุงแก้ไข หมายถึง การรวบรวมข้อมูลและปรับปรุงแก้ไข
- 6) การประเมินผล หมายถึง การสรุปผลการปฏิบัติการ

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540:32-33) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่สามารถแบ่งตามความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นสองแบบคือ ความสัมพันธ์แนวราบ เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านและชุมชนในฐานะเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ต่างจากการศึกษาที่จัดอยู่ในสถาบันการศึกษาทั่วไปที่เน้นความสัมพันธ์แนวตั้ง ซึ่งแสดงออกถึงความไม่เท่าเทียมกัน เช่น ครู-นักเรียน ผู้รู้-ผู้ไม่รู้ เป็นต้น โดยการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างจะประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

- 1) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา ทั้งของตนเอง ชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
- 2) การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การประชุม สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ
- 3) การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ในแง่ของชุมชนกิจกรรมที่สร้างขึ้นนี้อาจเรียกว่ากิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน
- 4) การประเมินผลกิจกรรม และนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด ผลของกระบวนการเรียนรู้ที่มีต่อผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้-ความคิด ความรู้สึก และการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมากกว่า หรือทั้งหมด ดังนี้

- 1) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมารู้-การคิด สังเกตได้จากมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากรูปแบบเดิมมาเป็นวิธีการให้คุณค่า การตีความใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ โดยการประยุกต์ทั้งในด้านรูปแบบหรือสาระ เช่น การนำพิธีบวชพระมาใช้กับการบวชต้นไม้ เป็นต้น
- 2) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้สึก สังเกตได้จากคำพูดที่สื่อความหมายในเชิงคุณค่า เช่น การกล่าวถึงป่าว่า “ป่ายังสวย ป่าฟังสุตาย” ซึ่งเป็นการให้คุณค่าป่าเทียบเท่าสิ่งจำเป็นของชีวิต มิได้ตีเป็นมูลค่า เป็นต้น
- 3) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านการกระทำ สังเกตได้จากการเปลี่ยนวิถีการยังชีพ ด้วยการตัดไม้ทำลายป่ามาเป็นการทำเกษตรในเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ(2539) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและค่านิยมในสังคมไทยที่ผ่านมาว่า ได้ก่อให้เกิดกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาคต่างๆ ขึ้น ที่สำคัญ 2 ประการคือ การปรับตัวในวิถีชีวิตและการปรับตัวในการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งการปรับตัวนี้ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นขึ้น กล่าวคือ

1) **กระบวนการปรับตัวในวิถีชีวิตของชุมชน** ประกอบด้วย

1.1) กระบวนการปรับตัวในวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา วัฒนธรรมวัตถุนิยมจากซีกโลกตะวันตกที่เข้าสู่ประเทศไทยตลอดกว่า 40 ปีที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้วิถีการผลิต แบบแผนความสัมพันธ์ ระบบคุณค่า และความเชื่อต่างๆ ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ามีชุมชนบางแห่งในภาคต่างๆ ของประเทศ ยังคงรักษาและสืบทอดวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของชุมชน และสามารถปรับใช้ได้เหมาะสมกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงศักยภาพทางภูมิปัญญาของชุมชนในการปรับใช้วัฒนธรรมซึ่งเป็นระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน เชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

1.2) กระบวนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม ความก้าวหน้าทางวัตถุ โดยเฉพาะเทคโนโลยีการสื่อสารและคมนาคม แม้ว่าจะทำให้ผู้คนมีความสะดวกสบายมากขึ้นและติดต่อสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง แต่กลับตัดขาดความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแลกเปลี่ยนหรือการพึ่งพาแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกันของผู้คนและชุมชน ซึ่งเป็นกลไกทางวัฒนธรรมแบบเดิม จนแทบจะไม่มีอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของบุคคล อย่างไรก็ตาม ภายใต้สถานการณ์ที่เป็นจุดอ่อนทางสังคมนี้ ยังปรากฏชุมชนจำนวนมากพยายามฟื้นฟู สร้างสรรค์กลไกทางสังคมวัฒนธรรมขึ้นใหม่ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงแต่ยังคงไว้ซึ่งระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนไว้ อาทิ การประยุกต์พิธีบวงสรวงมาใช้ในการบวชต้นไม้เพื่อรักษาผืนป่าไว้ และการสืบชะตาแม่น้ำ เป็นต้น

1.3) กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันชุมชน กระบวนการ 2 ประการข้างต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องกับสถาบันที่มีอยู่เดิม อาทิ ครอบครัว ศาสนา และการศึกษา เป็นต้น จึงส่งผลให้สถาบันเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปด้วยทั้งรูปแบบหรือความสัมพันธ์ บทบาท เนื้อหาสาระ รวมทั้งหน้าที่ใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อรองรับการผันแปรที่เกิดขึ้นตลอดเวลาจึงเกิดการสร้างสรรค์สถาบันใหม่ขึ้นในชุมชน ที่สำคัญคือสถาบันเรียนรู้และสถาบันทุนของชุมชน

1.3.1) สถาบันเรียนรู้ การรวมตัวกันเพื่อแสวงหาทางออก ร่วมกันของชุมชนในรูปแบบกลุ่มหรือองค์กรชุมชนต่างๆ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกองค์กร เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างกัน ส่งผลให้คนเหล่านี้ได้สัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้และดำรงรักษาและพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนมีภาวะเป็นสถาบันการเรียนรู้ ซึ่งนำเอาลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมชุมชนมาเป็นแนวทาง การเรียนรู้จึงเป็นธรรมชาติ ง่ายและตรงต่อความต้องการของชุมชน โดยมีผู้นำ ผู้รู้ หรือนักปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิดความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน ให้แก่ผู้สนใจนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน มิใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่มีคุณค่า ศีลธรรมและจริยธรรมรวมอยู่ด้วย หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม และการถ่ายทอดก็มีได้แยกเป็นส่วนๆ ผู้เรียนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมดจากเจ้าของประสบการณ์ หัวใจของการเรียนรู้เช่นนี้อยู่ที่การปฏิบัติ ทำให้เกิดการหนุนช่วยและการไปมาหาสู่กันระหว่างผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้เรียน

1.3.2) สถาบันทุนของชุมชน ทุนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต สำหรับชนบทแล้วทุนมีความหมายกว้าง ครอบคลุมทั้งพืช สัตว์ ทรัพยากรต่างๆ ในชุมชนรวมทั้งเงินตรา ชุมชนหลายแห่งได้ใช้ความรู้และภูมิปัญญาจัดการสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้อำนวยประโยชน์และสร้างความมั่นคงต่อชีวิต เช่น ได้พัฒนากองทุนพืชพื้นบ้าน กองทุนวัว ธนาคารข้าว และกลุ่มออมทรัพย์ เป็นสถาบันทุนของชุมชนขึ้น ซึ่งการพัฒนาการของสถาบันทุนได้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน มีความหลากหลายบนพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมชุมชน รูปแบบการบริหารจัดการทุนของชุมชนแต่ละแห่งจึงสัมพันธ์กับพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมและทรัพยากรของชุมชน โดยในข้อเท็จจริงพบว่ามี ความคาบเกี่ยวระหว่างทุนที่เป็น

โรคทรัพย์ เช่น พี่ช ัสต์ สวณ ไร่เนา เป็นต้น กับทุนที่เป็นเงินตรา ชุมชนหลายแห่งเริ่มต้นจากการจัดการโรคทรัพย์ แล้วเปลี่ยนโรคทรัพย์เป็นเงินตรา และหลายชุมชนเริ่มจากการจัดการเงินตราเพื่อสร้างความมั่งคั่งทางโรคทรัพย์

2) **กระบวนการปรับบทบาททางการศึกษาของชุมชน** ประกอบด้วย

2.1) บทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การศึกษาของชุมชนมีความหมายที่กว้างกว่าและไม่ยึดติดกับ “การไปโรงเรียน” เป็นการเรียนรู้ที่คนในชุมชนสัมผัสสัมพันธ์ได้และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ความหมายในลักษณะนี้ทำให้ชุมชนสามารถเข้าไปมีบทบาทในการจัดการศึกษาของตนได้อย่างเต็มที่ เพราะการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่งทั้งในโรงเรียน ทุ่งนา ศาลา วัด บริษัทห้างร้าน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกจำกัดด้วยเนื้อหา เวลา และสถานที่ เพศและวัย และที่สำคัญคือเป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยองค์ประกอบการเรียนรู้มี 3 อย่าง ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร

2.1.1) คน ประกอบด้วยผู้รู้หรือนักปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือผู้นำองค์กร ชุมชน และผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

2.1.2) ความรู้ ประกอบด้วยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรสะสมและพัฒนาขึ้น

2.1.3) ทรัพยากร หมายถึงทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พี่ช ัสต์ และผลผลิตของชุมชน

องค์ประกอบทั้งสามนี้ จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบ กระบวนการ ตลอดจนเนื้อหาสาระและกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงสอดคล้องกับวิถีชีวิต ใช้ประโยชน์ได้จริงและเป็นกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนาชุมชน

2.2) บทบาทในการสนับสนุนและพัฒนาระบบการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ชุมชนต้องทำควบคู่กันไปเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้ให้เข้มแข็งยั่งยืน สรุปดังนี้

2.2.1) การสร้างและพัฒนาองค์กรชุมชน โดยทั่วไปกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากร และเงินทุนระหว่างชาวบ้าน ความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนนี้อาจสะดุดหยุดลงได้ตลอดเวลา ส่งผลให้การเรียนรู้ไม่ยั่งยืน ฉะนั้น ชุมชนจึงต้องเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากร เงินทุน และความรู้ร่วมกัน การจัดการร่วมกันก็คือจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน

2.2.2) การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้และองค์กรชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ในองค์กรชุมชนนั้นๆ เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคง การสนับสนุนให้องค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นแล้วในชุมชนมีโอกาสนำทรัพยากร เงินทุน และความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชุมชนอื่นๆ จะส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเหล่านี้บนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและการจัดการร่วมกัน เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น ทุกวันนี้เครือข่ายการเรียนรู้ได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวางไม่จำกัดขอบเขตทางพื้นที่และสภาพภูมิศาสตร์ แต่เป็นเรื่อง

ของคนในทุกหนทุกแห่งที่มีความสนใจร่วมกัน มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และหนุนช่วยกันตามความสามารถที่มีอยู่ จึงอาจเรียกเครือข่ายการเรียนรู้แบบนี้ว่า “ชุมชนใหม่” หรือ “ประชาคม”

2.2.3) การสร้างและพัฒนาสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ความ

คาดหวังอย่างหนึ่งของชุมชนคือการรักษารากขององค์กรชุมชน กระบวนการ และเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน คนรุ่นหลัง ชุมชนบางแห่งจึงได้พยายามพัฒนาองค์กรและเครือข่ายให้มีความมั่นคงและเข้มแข็ง ชักนำชาวบ้าน เด็กและเยาวชน ให้เข้ามาร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ที่มีอยู่ออกไปอย่างกว้างขวาง บางชุมชนเรียกกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดในส่วนนี้ว่า “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” หรือ “มหาวิทยาลัยชุมชน”

กระบวนการปรับตัวที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตและการปรับบทบาทการศึกษาของชุมชน ชี้ให้เห็นว่า การศึกษากับวิถีชีวิตเป็นกระบวนการเดียวกัน การเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรร่วมกัน และเป็นเงื่อนไขสำคัญในกระบวนการฟื้นฟู พัฒนา และประยุกต์ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน

สรุปรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนได้ว่า เป็นการจัดองค์ประกอบต่างๆ ทางการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน โดยกระบวนการเรียนรู้เกิดจากการรวมตัวกันในกลุ่มหรือองค์กรชุมชนต่างๆ เพื่อแสวงหาทางออกร่วมกัน ซึ่งความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนเป็นไปในแนวราบมิใช่แนวตั้ง การแลกเปลี่ยนความรู้ การถ่ายทอดประสบการณ์ จึงเป็นไปโดยธรรมชาติ ตรงกับความต้องการของชุมชน โดยเริ่มจากการวิเคราะห์ถึงปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน การแสวงหาทางออกที่เหมาะสม การนำไปสู่การปฏิบัติจริง รวมทั้งมีการประเมินผลและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม และองค์ประกอบของการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนหรือรับจากภายนอกหรือเกิดจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ หรือได้จากการปฏิบัติ และทรัพยากรทางวัตถุต่างๆ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ เป็นต้น โดยการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนจะเติบโตก้าวหน้าได้เมื่อมีการนำความรู้และทรัพยากรต่างๆ ไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชุมชนอื่น เกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น ทำให้มีการขยายขอบเขตการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ออกไปอย่างกว้างขวาง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนที่ 4 งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน

1. ความเข้มแข็งของชุมชน

การศึกษารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ ได้มุ่งความสนใจไปที่องค์กรชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มของชาวบ้านในพื้นที่ เพื่อจัดการปัญหาของตนเองและของชุมชน และเพื่อกระทำการใดๆ ให้ชุมชนบรรลุตามวัตถุประสงค์ ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนนับว่าเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยอาศัยการศึกษาเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคนในชุมชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ มีเจตคติ มีทักษะ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เหมาะสม เพื่อแก้ไขปัญหาความยากลำบากต่างๆ ของชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้ ดังนั้น ในส่วนนี้จึงได้กล่าวถึงความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อใช้ประกอบการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อนำสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

1.1 ปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชน

องค์กรชุมชนหนึ่งๆ โดยทั่วไปมีองค์ประกอบที่ทำให้การรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนดำเนินต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง (โกมล ขอบชื่นชม, 2540-2541:53) ประกอบด้วย

- 1) การมีอุดมการณ์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ซึ่งอุดมการณ์จะเป็นตัวยึดเหนี่ยวสมาชิกให้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มได้อย่างมั่นคง
- 2) การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายที่ต้องการหลุดพ้นจากความยากจน สร้างฐานะทางเศรษฐกิจ สร้างอำนาจการต่อรองทางการเมือง อนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
- 3) การมีผลประโยชน์ร่วมกันและการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม
- 4) สมาชิกขององค์กรชุมชน ประกอบด้วย
 - 4.1) ผู้นำ ที่จะนำพาให้องค์กรชุมชนอยู่รอดและสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ซึ่งอาจเป็นผู้นำทางความคิด ผู้นำทางศีลธรรม ผู้นำทางอาชีพ ผู้นำทางการพูด ผู้นำที่สามารถประสานกับราชการและภายนอกชุมชน เป็นต้น
 - 4.2) สมาชิก ที่จะร่วมมือและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งทางความคิด การวางแผน การตัดสินใจ และการติดตามประเมินผล
 - 4.3) ชาวบ้านทั่วไป ซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่และความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน เนื่องจากเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าดู ติดตาม และวิพากษ์วิจารณ์ รวมทั้งพร้อมที่จะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับองค์กรชุมชน
- 5) การบริหารจัดการ ได้แก่ การตัดสินใจของคนในองค์กรในเรื่องที่สำคัญๆ โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน กฎกติการ่วมกันเพื่อลดปัญหาข้อขัดแย้งของคนที่มารวมตัวกัน การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิก การควบคุมตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอและโปร่งใส

- 6) กิจกรรมในแต่ละชุมชน จะมีความหลากหลายแตกต่างกัน ดังนี้
- 6.1) กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ปุ๋ย ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้า สหกรณ์
ปื้มน้ำมัน ศูนย์สาธิตการตลาด ฯลฯ
- 6.2) กิจกรรมด้านเกษตร เช่น เกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม ข้าวปลอดสารเคมี
ฯลฯ
- 6.3) กิจกรรมด้านการเมือง เช่น สมัชชาคนจน ดำเนินงานต่อรองปัญหาขัดแย้งด้านที่
ทำกิน ฯลฯ
- 6.4) กิจกรรมด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น การระดมทุนทอดผ้าป่า การร่วม
แก้ปัญหาราจรของชมรม จส. 100
- 6.5) กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าชุมชน การฟื้นฟูลุ่มน้ำ การแก้ปัญหาขยะ
- 7) งบประมาณ การดำเนินกิจกรรมใดๆ จะต้องมีภาระระดมทุนทั้งจากภายในและ
ภายนอกชุมชนเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงานขององค์กรชุมชน

องค์ประกอบสำคัญขององค์กรชุมชนข้างต้น แสดงให้เห็นเพียงว่า ชุมชนนั้นมีอะไรบ้างเท่านั้น
แต่ไม่ได้แสดงถึงความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนพิจารณาจากความสัมพันธ์หรือ
ความร่วมมือของสมาชิกชุมชน ตามบทบาทหน้าที่ในสังคมชุมชน ซึ่งประกอบด้วย

- 1) **โครงสร้างทางสังคมของชุมชน** ที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นหรือแนบอ่อน ทำให้เกิด
ความร่วมมือ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รวมทั้ง สามารถพัฒนาความร่วมมือของคนในชุมชนได้อย่างกว้างขวาง
ขณะเดียวกันยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในทุก
ด้าน จนพัฒนาเป็นภูมิปัญญาของชุมชน ที่จะป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนยิ่งขึ้น แต่ถ้าโครงสร้าง
ทางสังคมของชุมชนเป็นแนบดิ่งจะทำให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอเพราะระบบความสัมพันธ์เป็นลักษณะการสั่งการ
ใช้อำนาจหรือการบังคับ ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนส่วนล่างมีส่วนร่วมคิด ตัดสินใจตามศักยภาพ และความต้องการ
ของตนเท่าที่ควร
- 2) **ระบบเศรษฐกิจของชุมชน** ต้องเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและมุ่งตอบสนอง
ความต้องการเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก โดยที่รูปแบบการผลิต จะต้องทำให้สมาชิกไม่จำเป็นต้องดิ้นรน
ขวนขวายกับกิจกรรมเศรษฐกิจที่ถูกกำหนดจากภายนอกชุมชนเพราะสามารถกำหนดการผลิตตามสภาพของตน
ได้ คือ เน้นการใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนภายใต้เทคโนโลยีและการจัดการที่เหมาะสม ผ่านกระบวนการสั่ง
สมการเรียนรู้ที่ตกทอดกันมาช้านาน รูปแบบการผลิตของชุมชนดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ใกล้ชิดและเรียนรู้ระบบ
นิเวศน์ของธรรมชาติ จึงเกิดความตระหนักถึงคุณค่าและการอนุรักษ์ บำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ยัง
ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้มีเวลาว่างเพื่อทำงานหรือนันทนาการอื่นๆ ที่จะแสดงภูมิปัญญาและศิลปะ
ของชุมชน ขณะที่การบริโภคของชุมชนจะถูกกำหนดโดยทรัพยากรในท้องถิ่น และการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

โดยที่อิทธิพลของภายนอกชุมชนจะมีผลกระทบต่อรูปแบบการบริโภคของชุมชนน้อย ชุมชนไม่จำเป็นต้องผลิตส่วนเกินมากเกินไปเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

3) **ค่านิยมและความเชื่อในศาสนา** ชุมชนจะเข้มแข็งมากน้อยเพียงใดขึ้นกับค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือ เพราะค่านิยมเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชุมชน ค่านิยมที่มาจากความเชื่อในศาสนาสามารถสร้างทัศนคติให้คนเคารพธรรมชาติ มีความพึงพอใจกับการพึ่งพาตนเอง และก่อให้เกิดวัฒนธรรมแบบร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน เพราะทุกศาสนาจะสั่งสอนในเรื่องการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่ง และมีบทธรรมจำนวนมากที่กำหนดแบบแผนการปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ชีวิตของมนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคม การที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อดังกล่าวจนกลายเป็นระบบค่านิยมของชุมชน จะส่งผลให้ชุมชนสามารถดำรงรักษาความเป็นปึกแผ่นและความเข้มแข็งของชุมชนไว้ได้

4) **กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต** การศึกษาเป็นกลไกหลักที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และพัฒนาาระบบค่านิยมของคนในชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนต้องเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดช่วงวัยของชีวิต ช่วยให้คนในสังคมเกิดศักยภาพในการดำรงชีวิต มีทักษะในการแก้ไขและจัดการปัญหาของตนเองและชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตสามารถเกิดขึ้นได้จากแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่รอบตัวทั้งในระดับครอบครัว ในชุมชน และนอกชุมชน จากบุคคลหลากหลายอาชีพ อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การเรียนรู้ด้านการใช้สมุนไพร การนวด ความรู้ด้านหัตถกรรม ความด้านศิลปะพื้นบ้าน ความรู้ด้านการบริหารจัดการ การตลาด เทคโนโลยี การผลิต ฯลฯ ทั้งนี้ ในบางชุมชนอาจจะผสมความชำนาญเฉพาะด้านไว้เป็นพิเศษ โดยการเชื่อมโยงถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง เช่น บ้านอรุณฤกษ์ บ้านช่างหล่อ บ้านบาตร เป็นต้น โดยเนื้อหาสาระของการเรียนรู้ต้องกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของคนและชุมชนเป็นหลัก รวมทั้งเนื้อหาที่ถ่ายทอดส่วนใหญ่มักเป็นเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

5) **กลุ่มผู้นำชุมชน** ถือเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน หากชุมชนมีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ มีความตั้งใจจริงในการพัฒนา หรือเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ จะช่วยให้ชุมชนมีการเรียนรู้มากขึ้น ทั้งนี้ การมีโครงสร้างทางสังคมแนวราบ จะช่วยให้มีกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติที่มีความหลากหลายไปตามกิจกรรม แต่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ เช่น พระ พ่อหลวง ฯลฯ ขณะเดียวกัน ในบางชุมชนผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ยังมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการในพื้นที่ด้วย

6) **ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (Social Relations)** ที่มีความแน่นแฟ้นและมุ่งให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์ จะมีส่วนทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เพราะช่วยให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน เช่น การช่วยแรงกันในการทำนาหรืองานบุญ การช่วยดูแลเด็กและผู้สูงอายุในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของระบบความมั่นคงทางสังคมหรือเป็นสวัสดิการชุมชน(Community Welfare) นั่นเอง ในกรณีที่ชุมชนใดมีระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ(Power Relations) ซึ่งมีอำนาจเงิน วัตถุ และผลประโยชน์เป็นเป้าหมายแล้ว จะทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนเพื่อให้

ได้มาซึ่งอำนาจ มีการยึดถือผลประโยชน์เฉพาะปัจเจกบุคคลหรือเฉพาะกลุ่มมากขึ้น ส่งผลให้ความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกันลดน้อยลง ชุมชนจึงเกิดภาวะอ่อนแอมากขึ้น

7) **กลไกในการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสาร** ชุมชนจะมีความเข้มแข็งได้จะต้องมีปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชนอยู่ตลอดเวลา เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้ทัศนคติ และร่วมปรึกษาหารือในกลุ่มซึ่งจะทำให้เกิดการร่วมมือกันในการพัฒนา ชุมชน อย่างไรก็ตามปัจจุบันชุมชนต้องเผชิญกับเงื่อนไขของการเปิดชุมชนมากขึ้น ความก้าวหน้าในการติดต่อสื่อสารคมนาคม มีผลให้ปัจจัยจากภายนอกเข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนมากขึ้น สื่อสารมวลชนในรูปแบบต่างๆ ถือเป็นสื่อการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมดั้งเดิมไปเป็นค่านิยมใหม่ โดยเฉพาะโทรทัศน์ เป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมการตลาดของธุรกิจ ช่วยสร้างค่านิยมการบริโภคแบบสังคมเมือง และมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้มากกว่าระบบการศึกษา

8) **การบริหารงานปกครองของรัฐ** ถ้ารัฐมีระบบปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจจะมีผลกระทบต่อชุมชนสูงและทำให้ชุมชนอยู่ในภาวะอ่อนแอ เพราะระบบราชการที่ใช้อำนาจสั่งการในการพัฒนาจะเป็นกลไกทำลายศักยภาพในการคิดและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชนอย่างมาก ขณะเดียวกัน โครงสร้างระบบราชการแนวตั้งตั้งแต่ระดับกระทรวงจนถึงระดับชุมชน จะทำให้กลไกทางพัฒนามีประสิทธิภาพต่ำ เพราะโครงสร้างที่ใหญ่โตเทอะทะ สร้างความไม่คล่องตัวในการทำงานเพื่อบริการประชาชน และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม เพราะข้าราชการต้องปฏิบัติตามนโยบายส่วนกลางเป็นหลัก นอกจากนั้น ถ้ามีปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจเข้าแทรกแซงแล้ว ปัญหาการคอร์รัปชันและการเอื้ออำนาจประโยชน์แก่กลุ่มนักการเมืองและนักธุรกิจในพื้นที่ จะนำไปสู่ความอ่อนแอของชุมชนในที่สุด

9) **กฎระเบียบ จารีต และประเพณี** ที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้างระบบขึ้นมาเพื่อดูแลควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามคุณค่า เช่น กฎระเบียบการใช้ป่าชุมชน กฎระเบียบการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากน้ำ กฎของหมู่บ้าน เป็นต้น

10) **ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติอยู่สมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนทั้งทาง เศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

11) **การช่วยเหลือสนับสนุนจากสถาบันและองค์กรต่างๆ** ทั้งภายในและภายนอกชุมชน และทั้งภาครัฐและเอกชน นับว่ามีส่วนสำคัญในการผลักดันและกระตุ้นการพัฒนาชุมชน อาทิ

- สถาบันทางศาสนา วัดและพระสงฆ์เป็นแกนนำที่สำคัญในการปลุกจิตสำนึกของชุมชนในการทบทวนคิดถึงมาตุภูมิพื้นแผ่นดินถิ่นเกิด ร่วมเฝ้าระวังรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามาใช้สถานที่ในการทำกิจกรรม เช่น การจัดประชุม สัมมนา เพื่อการแลกเปลี่ยนการทำงานร่วมกัน

- สถาบันการศึกษาในชุมชน เช่น ครูที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น มีความใกล้ชิดกับชุมชนและมีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มหรือกระบวนการเรียนรู้เพื่อการแก้ไขปัญหา และเป็นตัวเชื่อมประสานให้เกิดการทำงานร่วมกัน

- องค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นลูกหลานชาวบ้านในท้องถิ่นมีบทบาทในการทำหน้าที่อำนวยความสะดวก และกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนา การเชื่อมโยงเครือข่ายและการประสานงานในการทำงานร่วมกันมากขึ้น

- หน่วยงานภาครัฐ แม้จะติดในเรื่องของความไม่คล่องตัวในการบริหารงาน แต่ก็ก็มีบุคลากร ความรู้ ทรัพยากร ที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน

- องค์กรธุรกิจเอกชน มีความรู้ ทักษะในการบริหารงานและการจัดการด้านธุรกิจ จึงได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาทักษะและความสามารถของชุมชนในการจัดการเชิงธุรกิจสำหรับชุมชน

กลุ่มผู้นำท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก (กฤษณา วงษาสันต์, 2542 : 273) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนเข้มแข็งว่า เป็นชุมชนที่มีผู้นำที่ดี โปร่งใส และตรวจสอบได้ ประสานงานดี ผู้นำที่ดีต้องเป็นผู้ตามที่ดี ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีประชาธิปไตย มีกฎระเบียบกติกาที่ชัดเจนและต้องปฏิบัติตาม มีการศึกษาและวัฒนธรรมดี ได้รับและติดตามข้อมูลข่าวสารสม่ำเสมอ การคมนาคมสะดวกรวดเร็ว มีกลุ่มอาชีพเข้มแข็งและมั่นคง มีอาชีพสุจริตและโปร่งใส มีรายได้ต่อเนื่องและยั่งยืน สามารถพึ่งตนเองได้โดยการออมซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน สาธารณสุขชุมชนมุ่งเพื่อสุขภาพที่ดี ปลอดภัยเสด็จตอบายมุข ส่งเสริมกีฬาเพื่อให้เกิดความสามัคคี มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีความเสมอภาคด้านความคิด มีการแสดงออกด้านอาชีพร่วมกัน อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นสม่ำเสมอ สิ่งที่ดีไม่ได้คือ ต้องมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

โครงการวิถีทรรศน์ (2542:35) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบ 8 ประการในการสร้างชุมชนที่มีความมั่นคงทางสังคม คือ

- 1) ชุมชนต้องมีองค์การการเงินของตนเองที่มีอิสระ ไม่ถูกครอบงำ
- 2) สามารถจัดสรรบุคลากรที่เป็นคนดีและลงมือปฏิบัติจริง เหมาะกับงานในหน้าที่นั้นๆ
- 3) มีระบบการจัดการโปร่งใสตรวจสอบได้ โดยประยุกต์ใช้ระบบบัญชีสากลและเชื่อมโยงกับทะเบียนต่างๆ
- 4) มีความเข้าใจในการเชื่อมโยงของกฎหมายกับองค์กรของตน เพื่อประโยชน์ในการทำนิติกรรมต่างๆ
- 5) มีความรู้เรื่องการตลาดลึกพอควร

- 6) มีความสามารถในการพัฒนาวัตถุดิบเพื่อการตลาดนั้นๆ โดยความรู้เรื่องการตลาด และการพัฒนาวัตถุดิบ สถาบันการศึกษาควรเข้ามาสนับสนุนเพื่อสามารถขายสินค้าได้
- 7) มีความสามารถในการจัดสรรผลประโยชน์ครบวงจร โดยเน้นสวัสดิการตลอดชีวิต
- 8) มีความสามารถในการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับองค์กรอื่นๆ

โดยการพัฒนาเพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน (2542 : 77-81) ประกอบด้วยระบบต่างๆ ในชุมชน ดังนี้

- 1) ระบบคุณค่า เน้นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ธรรมชาติ และคุณธรรม โดยสร้างกฎระเบียบสังคมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และการถ่ายทอดการเรียนรู้
- 2) ระบบเรียนรู้เฉพาะด้าน โดยต้องเชื่อมโยงความรู้ทุกส่วนเข้าด้วยกัน
- 3) ระบบเกษตรยั่งยืน โดยทำการเกษตรที่ไม่ส่งผลกระทบต่อวิถีธรรมชาติ เช่น เกษตรผสมผสาน
- 4) ระบบทุนชุมชน ส่งเสริมการสะสมทุนโดยใช้รูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมในการระดมทุนบริหารจัดการ จัดกฎเกณฑ์และกฎระเบียบต่างๆ
- 5) ระบบธุรกิจชุมชน โดยจัดการด้านการตลาดเพื่อเพิ่มมูลค่าเพิ่มผลิตผลของชุมชน และลดต้นทุนสินค้าอุปโภคบริโภคที่ชุมชนผลิตเองไม่ได้ และจัดระบบและเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนต่อชุมชน ผู้ผลิตกับผู้บริโภค
- 6) ระบบอุตสาหกรรมชุมชน เน้นการพึ่งตนเองในการผลิต แปรรูปอาหารและผลผลิตเพื่ออุปโภคบริโภค
- 7) ระบบสิ่งแวดล้อม เป็นระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อชีวิต เช่น ดิน ป่า อากาศ ถนน ศูนย์กลางชุมชน
- 8) ระบบสวัสดิการชุมชน เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน โดยการจัดสรรค่ารักษาพยาบาล บำนาญ ตลอดจนการช่วยเหลือที่ดินทำกินให้แก่ผู้ไม่มีที่ดิน
- 9) ระบบรักษาสุขภาพของชุมชน โดยใช้การแพทย์แผนไทย เน้นการสร้างเสริมสุขภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องถึงระบบเกษตรยั่งยืนและสิ่งแวดล้อมชุมชน
- 10) ระบบการจัดการของชุมชน เป็นสร้างสถาบันทางสังคมเพื่อจัดการระบบข้างต้นทั้ง 9 ระบบ ให้มีทิศทางการจัดการเดียวกัน

สีลาภรณ์ นาคทรรพ (2541:239 อ้างถึงใน สุชาติ เกตุยา, 2542 : 41-43) ได้เสนอกรอบสำหรับเครื่องชี้วัดองค์กรชุมชนเข้มแข็ง 4 หัวข้อหลัก สรุปดังนี้

- 1) ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน
- 2) การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน
- 3) การบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน
- 4) ผลกระทบจากการดำเนินงานด้านต่างๆ ขององค์กรชุมชน

ภูมิปัญญาในชุมชน หมายถึงองค์ความรู้ต่างๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เช่น การทำมาหากิน การจัดการเกี่ยวกับปัจจัยสี่ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร และยารักษาโรค เป็นต้น เป็น บ่อเกิดของพฤติกรรมของบุคคลและสังคม ซึ่งถูกถ่ายทอดมาเป็นระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของ สมาชิกในชุมชน รูปแบบการถ่ายทอดอาจมีทั้งที่ถูกรับทึบเป็นตำรา คู่มือต่างๆ เช่น สมุดข่อย ในลาน ตำรายา สมุนไพร ฯลฯ หรือถ่ายทอดโดยการบอกเล่าตามความทรงจำ หรือยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่อง ยึดเหนี่ยวเชื่อมโยงคนในชุมชนไว้ด้วยกัน ซึ่งมีข้อสรุปที่น่าสนใจว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ป่า เขา สิ่งมีชีวิตต่างๆ ซึ่งจัดได้เป็น 4 หมวดหมู่ คือ ภูมิปัญญา เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีชีวิต ยาสมุนไพรและการรักษาโรคต่างๆ

ส่วนกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ถือเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน เพราะองค์กรดังกล่าวคือรูปแบบของการรวมตัวทางสังคมที่ทำให้เกิดอำนาจทางสังคมที่จะต้องถ่วงดุลกับอำนาจ ภาครัฐและอำนาจเงิน

สำหรับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นับว่าเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้เนื่องจาก เป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุปัญหา หาทางเลือกของการแก้ไขปัญหา การ ตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และการสรุปบทเรียน กระบวนการดังกล่าวครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูก จิตสำนึกของคนในการที่จะมุ่งมั่นและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับ ปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง ซึ่งกิจกรรมหลักในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 1) การศึกษาดูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลใหม่อันจะนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญา และ 2) เวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันเป็นเครื่องมือในการ “ระดมสมอง” ของชาวบ้านในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกัน และใน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน

ประเวศ วะสี(2542:55)ได้กล่าวว่า หัวใจของความยั่งยืนของชุมชนชนบทมี 3 ประการ คือ องค์กรชุมชน องค์ความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดย

- 1) องค์กรชุมชน หมายถึงองค์กรที่ชาวบ้านตั้งขึ้นเอง มิใช่ทางราชการตั้งให้ ทำให้มีการ บริหารจัดการอย่างต่อเนื่องโดยชาวบ้านและเพื่อชาวบ้าน จึงสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพื่อแก้ปัญหาความยากจน รวมทั้งเมื่อเผชิญภาวะวิกฤต
- 2) องค์ความรู้ หมายถึงความรู้เกี่ยวกับชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ พืชพันธุ์ สัตว์ในท้องถิ่น วัฒนธรรม การอาชีพ การใช้เทคโนโลยี ปัญหาและการแก้ปัญหา
- 3) กระบวนการเรียนรู้ แม้ชุมชนจะมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นตนเอง แต่ถ้าปราศจาก กระบวนการเรียนรู้ก็จะไม่เกิดการพัฒนาขึ้น กระบวนการเรียนรู้มิใช่หมายถึงการท่องหนังสือหรือรับความรู้ สำเร็จรูป แต่หมายถึงกระบวนการในการวิเคราะห์ปัญหา การวินิจฉัยปัญหา การวิเคราะห์ทางเลือก และการ ตัดสินใจทางเลือกที่ถูกต้อง ซึ่งการมีองค์กรและความรู้จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มากขึ้น

วิจารณ์ พานิช (2544:17-18) ได้กล่าวว่า ความเข้มแข็งของชุมชน-ท้องถิ่น จะเกิดขึ้นได้ต้องมีกระบวนการประสานงานกันระหว่างการดำเนินการ 2 ด้านคือ ด้านกระแสนานล่าง ดำเนินในชุมชนท้องถิ่น กับด้านกระแสนบน ดำเนินการระดับประเทศเพื่อพัฒนาระบบและกฎระเบียบต่างๆ ให้เอื้อต่อการดำเนินการภายในชุมชน-ท้องถิ่น ไม่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการในท้องถิ่น ทั้งสองกระแสจะต้องเกื้อกูลส่งเสริมกัน ความเข้มแข็งจึงจะเกิดขึ้นได้

ด้านกระแสนล่าง การรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมและเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนจะต้องริเริ่มเองโดยคนในชุมชน มีเป้าหมายเพื่อสร้างโอกาสใหม่ๆ หรือเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนและเพื่อเรียนรู้ร่วมกัน จะต้องมองกิจกรรมเหล่านี้ทั้งที่ตัวกระบวนการและผลลัพธ์ สำหรับผลลัพธ์มองทั้งผลต่อการเรียนรู้และผลต่อการสร้างโอกาสและการแก้ปัญหา จุดสำคัญอีกประการหนึ่งคือ จะต้องไม่ใช่กลุ่มที่เกิดจากการจัดตั้งจากภายนอก และต้องไม่ใช่ทำแยกกันเป็นกลุ่มๆ เท่านั้น จะต้องเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มเป็นเครือข่าย และใช้ความรู้จากภายนอกอย่างฉลาด รู้เท่าทันว่าความรู้หรือเทคโนโลยีใดเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมต่อสภาพของชุมชนท้องถิ่น ฐานความรู้ (สถาบันการศึกษา สถาบันวิจัย นักวิจัย) ภายในท้องถิ่นหรือภายในประเทศเข้าไปเสริมกิจกรรมไม่ใช่เข้าไป และที่สำคัญจะต้องมองชุมชนที่เชื่อมโยงกับภายนอก ไม่มองชุมชนแบบโดดเดี่ยวหรือแยกออกจากสังคมภายนอก

เมื่อดำเนินกิจกรรมไประยะหนึ่งจะพบว่า ระบบใหญ่ของประเทศอันได้แก่ กฎหมาย ระบบการบริหารหรือพัฒนาประเทศ บางส่วนเอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน บางส่วนเป็นอุปสรรค กระแสนล่างจะต้องส่งเสียง เสนอแนะด้วยวิธีต่างๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับ หรือรูปแบบการบริหารจัดการระดับประเทศเพื่อให้เอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน-ท้องถิ่น

กระแสนล่างจะต้องทำงานเชื่อมโยงกับกลไกหรือกระแสการเปลี่ยนแปลงระดับประเทศและระดับโลก โดยเชื่อมโยงในลักษณะของการแลกเปลี่ยนสองทาง คือ ชุมชน-ท้องถิ่นเป็นทั้งผู้รับและผู้ให้ และกลไกการเปลี่ยนแปลงระดับประเทศหรือระดับโลก ก็เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ ชุมชน-ท้องถิ่นดำเนินการคัดเลือก กลั่นกรองปรับปรุง ข้อมูลความรู้หรือเทคโนโลยีที่ได้รับจากกลไกระดับประเทศหรือระดับโลก เพื่อนำมาใช้สร้างความเข้มแข็งของชุมชน-ท้องถิ่นให้เหมาะสมต่อสถานการณ์ของชุมชน-ท้องถิ่น ในขณะเดียวกันชุมชน-ท้องถิ่น ก็ร่วมมือกับภาครัฐระดับประเทศหรือระดับโลก ร่วมกันส่งเสียงเรียกร้องหรือเสนอแนะให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบหรือระเบียบที่กดขี่หรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชุมชน-ท้องถิ่น จะเห็นว่าชุมชน-ท้องถิ่นจะต้องมีแนวร่วมทั้งที่เป็นชุมชน-ท้องถิ่นด้วยกันเอง และแนวร่วมที่เป็นกลไกของการเปลี่ยนแปลงระดับชาติและระดับโลกด้วย

ด้านกระแสนบน เพื่อส่งเสริมการดำเนินการของกระแสนล่าง ในระดับประเทศจะต้องส่งเสริมให้มีการสังเคราะห์ภาพรวมของกระแสชุมชน-ท้องถิ่นของประเทศ เพื่อส่งเสริมให้เกิด “ความพอดี” ทั้งนี้ กระแสชุมชน-ท้องถิ่นจะต้องไม่สุดโต่งจนละเลยความเป็นสังคมเดียวกัน ประเทศเดียวกัน การจัดการทรัพยากรของประเทศจะต้องหนุนกระแสนล่างเพื่อดำเนินกิจกรรมในท้องถิ่น สร้างความเข้มแข็งของชุมชน-ท้องถิ่นอย่าง

เหมาะสม รวมทั้งจะต้องมีการพัฒนากฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับของประเทศและของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้เอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน-ท้องถิ่น ตลอดจนข้าราชการจะต้องเปลี่ยนวัฒนธรรมการทำงาน ให้สอดคล้องกับหลักการ “พื้นที่ ภารกิจ และการมีส่วนร่วม” (Area-Function-Participation : AFP) และเปลี่ยนจากการทำตัวเป็นผู้รู้ ผู้กำหนดกิจกรรม ไปเป็นผู้ส่งเสริมอำนวยความสะดวกให้แก่การรวมตัวทำกิจกรรมในชุมชนเป็นต้น

เสน่ห์ จามริก (อ้างถึงในสุชาติ เกตยา, 2542:56) ได้เสนอว่า ในด้านตัวชี้วัดรูปธรรมในการพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชนบทนั้น ต้องประกอบไปด้วย 2 มิติใหญ่ๆ คือ

1) มิติที่มองที่กรอบความคิดเป็นตัวชี้วัด คือใช้ปัจจัยภายในชุมชนร่วมกับการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่น จึงให้ความสำคัญกับเกษตรทางเลือก เกษตรธรรมชาติ และไม่แยกเรื่องสภาพแวดล้อมกับเกษตรเป็นคนละเรื่อง แม้แต่เรื่องป่าชุมชน

2) มิติของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับชุมชนภายนอก ในเรื่องตลาด กลุ่มผู้บริโภค ตลาดในชุมชน การสร้างเครือข่ายในเชิงการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในทางเศรษฐกิจ

อรรถัย อัจฉา (2543 : 7-9) ได้สรุปบทเรียนจากการศึกษาชุมชน 2 แห่งที่จังหวัดน่านและจังหวัดมหาสารคามว่า ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนหรือองค์กรชุมชน/หมู่บ้านมีความเข้มแข็ง มีดังนี้

1) ชาวบ้านและผู้ผู้นำมีจิตสำนึกและมีความตระหนักรู้ต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือหมู่บ้านของตน และยังมีมองเห็นถึงความสำคัญของการที่จะต้องแก้ปัญหา รวมทั้งมีความปรารถนาที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาดังกล่าวเหล่านั้นด้วยตนเอง

2) ชาวบ้านหรือสมาชิกในชุมชนมีความเชื่อมั่นในความสามารถของตน/กลุ่ม/องค์กร หรือของชุมชนว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้

3) มีการระดมความคิดของคนทุกฝ่าย หรือมีการเปิดกว้างให้สมาชิกทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทต่างๆ ในทุกขั้นตอน

4) มีการลงมือดำเนินการในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง และพบว่า โดยส่วนใหญ่ปัญหาเหล่านั้นมักจะได้รับแก้ไขหรือมีการจัดการในรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านและสมาชิกในชุมชนเกิดความภูมิใจและมีความมั่นใจในพลังและความสามารถของตนเองและของกลุ่ม หรือของชุมชนของตน

5) ชาวบ้านและ/หรือชุมชนมีระบบการจัดการด้านต่างๆ ที่ดี และมีความรู้รอบด้าน ทั้งการเงิน บุคลากร องค์กร ฯลฯ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามารถ ความฉลาดหลักแหลมและการมีภูมิปัญญาของชาวบ้าน

6) โครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่จัดทำขึ้นสามารถตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของสมาชิกหรือของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง (หรือตอบสนองได้ค่อนข้างมาก และ/หรือเป็นที่พอใจของชาวบ้าน)

- 7) มีการเข้าร่วมของสมาชิกในชุมชน/หมู่บ้านอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่กิจกรรม/โครงการหรือสิ่งที่ชาวบ้านกลุ่มเล็กๆ หรือกลุ่มผู้ริเริ่มรวมกันลงมือทำนั้นประสบผลสำเร็จ
- 8) มีการจัดสรรผลประโยชน์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานร่วมกันอย่างเป็นธรรมและมีความเท่าเทียม
- 9) มีความโปร่งใสในเรื่องการบริหารจัดการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเงิน นอกจากนี้ก็ยังมีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายต่างๆ อย่างเป็นระบบสามารถตรวจสอบได้ และมีมาตรฐานเชื่อถือได้
- 10) ผู้นำมีศักยภาพ มีความสามารถ มีภูมิปัญญา มีวิสัยทัศน์ และเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้
- 11) ผู้นำทำงานด้วยความเสียสละอดทน ไม่หวังผลประโยชน์ส่วนตน และที่สำคัญยิ่งก็คือ ผู้นำมีอาชีพและการทำงานที่สุจริต เปิดเผย และไม่มีพฤติกรรมใดๆ ที่ทำให้ชาวบ้านไขว้เขวว่าจะเป็นผู้นำด้านการพัฒนาชุมชนหรือจะเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง มีจิตใจที่เปิดกว้าง ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นหรือพร้อมที่จะเรียนรู้จากคนอื่นอยู่ตลอดเวลา และยอมรับการทำงานร่วมกับนักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่าผู้นำบางคนมีอุดมการณ์และมีนโยบายในการทำงานเพื่อการพัฒนาคน และการส่งเสริมระบบประชาธิปไตยทางตรงอย่างชัดเจน มีผลให้ชุมชนนั้นมีความตื่นตัวและชาวบ้านมีความเข้มแข็งมากขึ้นเป็นเงาตามตัว และคาดว่าจะจะเป็นชุมชนที่มีการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในบรรดาสมาชิกของชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการในการพัฒนาชุมชนร่วมกันต่อไปในอนาคตด้วย
- 12) ชาวบ้านและ/หรือชุมชนมีความต้องการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นกลุ่มก้อนและมีความต้องการที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกันในระดับหนึ่ง หรืออาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านหรือสมาชิกในชุมชน/หมู่บ้านนั้นให้คุณค่าของการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน รวมทั้งให้คุณค่าของการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันด้วย
- 13) ชุมชนมีความสามัคคีปรองดองกัน ทั้งนี้หมายความว่าชุมชนอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกรรมวิธีระบบการแบ่งสรรผลประโยชน์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือผลประโยชน์ต่างๆ ที่ชุมชนได้รับมาอย่างเป็นธรรมนั่นเอง
- 14) มีการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกับคน/กลุ่ม/ภาคอื่นๆ อย่างมีสติ ไตร่ตรองและรู้เท่าทัน ทั้งรู้เท่าทันตนเองและรู้เท่าทันปัญหาการดำเนินงานต่างๆ ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาและมีความพยายามที่จะร่วมกันนำพา “นาวา” ของตนไปให้ตลอดรอดฝั่ง
- 15) มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงข้อผิดพลาดต่าง ของกลุ่มหรือองค์กรอยู่เสมอ หรือมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพัฒนาระบบต่างๆ ของกลุ่ม องค์กร และชุมชน เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของสมาชิกในชุมชนได้ดีขึ้น และเป็นที่พึงพอใจของคนส่วนใหญ่

16) องค์กรและ/หรือคณะผู้บริหารขององค์กร/กลุ่มมีการรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ และคำวิจารณ์ต่างๆ จากสมาชิก หรือจากชาวบ้านอยู่เสมอ หรือมีการเปิดใจรับฟังข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะต่างๆ เหล่านั้น รวมทั้งนำเข้ามากำหนดเป็นแนวทางในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงองค์กรหรือกลุ่มให้ดีขึ้นหรือมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

17) ชาวบ้านและสมาชิกของกลุ่มและ/หรือองค์กรต่างๆ ในชุมชนได้รับหรือสามารถเข้าถึงข่าวสารข้อมูลต่างๆ ที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่อย่างสม่ำเสมอ และมีระบบของการไหลเวียนข่าวสารข้อมูลที่ดี สามารถเข้าถึงกลุ่มประชากรวัยต่างๆ ในชุมชนได้อย่างทั่วถึง หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงว่าจะต้องไม่มีช่องว่างของการติดต่อสื่อสารภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องไม่มีช่องว่างของการติดต่อสื่อสารระหว่างคณะกรรมการของกลุ่มและ/หรือผู้มีอำนาจในชุมชนหรือกลุ่มองค์กรต่างๆ กับสมาชิกกลุ่มหรือกับชาวบ้านทั่วไป

18) ชาวบ้านหรือสมาชิกมีความชัดเจนในเป้าประสงค์หรือสิ่งที่ต้องการร่วมกันในระดับหนึ่ง เช่น การปลอดจากยาเสพติด การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การต่อสู้กับปัญหาภัยแล้ง

19) ชาวบ้านหรือสมาชิกมีความสนใจเอาใจใส่การดำเนินงานของกลุ่มหรือองค์กรอยู่เสมอ หมั่นเข้าประชุม ติดตามความเคลื่อนไหวไม่ปล่อยปละละเลย และคอยเสนอแนะความคิดเห็นต่างๆ เพื่อช่วยกันปรับปรุงการทำงานของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนให้ดียิ่งๆ ขึ้น

20) ได้รับกาสนับสนุนด้านต่างๆ อย่างถูกวิธี หรือมีหลักการ หรือเป็นไปตามขั้นตอนที่ถูกต้องจากบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือสถาบันต่างๆ จากภายนอก

21) มีการติดตามข่าวสารหรือสถานการณ์บ้านเมืองอยู่อย่างสม่ำเสมอ ทำให้รู้เท่าทันสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ และมีการนำสถานการณ์แลหรือปัญหาต่างๆ เหล่านั้นมาวิเคราะห์ศึกษา และถ่ายทอดเล่าสู่กันฟัง เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญา รู้เท่าทันคน รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

22) ไม่ถูกแทรกแซงจากกลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอิทธิพล และกลุ่มของนักการเมืองต่างๆ ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544) ได้ทำการศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และปัจจัยอื่นๆ ที่มีส่วนสนับสนุนให้การดำเนินงานในชุมชนมีความเข้มแข็งอันเป็นจุดมุ่งหมายหลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) โดยทำการสำรวจข้อมูลและความคิดเห็นโดยการสัมภาษณ์บุคคล 3 กลุ่มคือ ผู้นำชุมชน กลุ่มสมาชิก และเจ้าหน้าที่องค์กรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง จากชุมชนตัวอย่างทั้งสิ้น 23 ชุมชน ประกอบด้วยชุมชนในภาคเหนือ 6 ชุมชน ภาคกลาง 7 ชุมชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 7 ชุมชน และภาคใต้ 3 ชุมชน ใช้ระยะเวลาศึกษา 5 เดือนพบว่า สภาพทั่วไปของชุมชนในแต่ละภาคของไทยมีความแตกต่างกันทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และวิถี

ชีวิตของชุมชนในแต่ละภาค การดำเนินวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของแต่ละชุมชนจะปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ สภาพดินฟ้าอากาศ ตลอดจนสอดคล้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง ถึงแม้สภาพความเป็นอยู่ของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน แต่สิ่งหนึ่งที่คนไทยทั่วประเทศของประเทศไทยมีเหมือนกัน คือ มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รักสงบ มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความร่วมมือร่วมใจกันที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองให้พึ่งตนเองได้ ตลอดจนมีความต้องการที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น

1) **สภาพเศรษฐกิจ** รายได้ส่วนใหญ่ของประชากรในชนบทของทุกภาคในประเทศไทยมาจากการทำนาปลูกข้าว สำหรับพืชไร่อื่นๆ นั้น ในภาคเหนือ นิยมปลูกพืชไร่เสริม คือข้าวโพด ถั่วเหลือง มันฝรั่ง ภาคกลาง ปลูกอ้อย ถั่วและผักต่างๆ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปลูกมันสำปะหลังและถั่วต่างๆ นอกจากการเพาะปลูกแล้วยังนิยมการเลี้ยงสัตว์ด้วย สัตว์ที่นิยมเลี้ยงคือ โคเนื้อ โคนม กระบือ เป็ดและไก่ ส่วนภาคใต้ ปลูกยางพารา ทั้งยังนิยมเลี้ยง โค แพะ เป็ด และไก่ ตลอดจนทำการประมง จึงเห็นได้ว่า การปลูกพืชไร่เสริมและการเลี้ยงสัตว์จะเป็นตัวช่วยเสริมให้รายได้ของคนในชุมชนเพิ่มขึ้น แต่การดำเนินการดังกล่าวยังประสบกับปัญหาการถูกกดราคาผลผลิตจากพ่อค้าคนกลาง ประกอบกับเกษตรกรขาดความรู้ในการพัฒนาผลผลิตให้มีคุณภาพและมีปริมาณมากพอที่จะช่วยลดภาระหนี้สินจากการกู้ยืมเงินมาลงทุนปลูกพืชดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินของเกษตรกรตามมาในที่สุด จึงต้องมีการรวมกลุ่มกันตั้งเป็นองค์กรชุมชนขึ้น

2) **สภาพทางสังคม** คนในชนบทสำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษา สภาพสังคมของคนในชุมชนเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน รักสงบและมีความสามัคคีกัน อีกทั้งยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นให้ดำรงสืบต่อไป ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศนับถือศาสนาพุทธ และประชากรส่วนใหญ่ใน 4 จังหวัดภาคใต้ของไทยนับถือศาสนาอิสลาม แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในการนับถือศาสนา แต่ทุกศาสนานอกจากจะสอนให้คนเป็นคนดีแล้ว ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน ทั้งการรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือกิจกรรมทางศาสนา หรือเพื่อพัฒนาชุมชนหรือดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ศาสนามีส่วนทำให้เกิดวิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความแตกต่างกัน ที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่การบริโภค ซึ่งความแตกต่างตรงนี้เองที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างในการดำเนินชีวิตหรือการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภค ประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธนิยมเลี้ยงโค กระบือ สุกร เป็ดและไก่ ในขณะที่ประชากรที่นับถือศาสนาอิสลามนิยมเลี้ยงโค แพะ เป็ดและไก่ เป็นต้น

3) **องค์กรชุมชน** คนในชุมชนจะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม หรือชมรม หรือสหกรณ์โดยมีมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของชุมชน คือ

3.1) **ความต้องการรายได้เพิ่มเติมให้เพียงพอต่อการครองชีพ** ทั้งนี้เนื่องจากส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนา เพาะปลูกพืชผักต่างๆ เลี้ยงสัตว์ ซึ่งมักจะประสบปัญหาาราคาผลผลิตตกต่ำและราคาไม่แน่นอน ขาดความรู้ในการพัฒนาคุณภาพผลผลิต ทำให้ใช้ต้นทุนในการผลิตสูง ประสิทธิภาพการผลิตลดลง เกษตรกรประสบภาระหนี้ในการกู้ยืมเงินมาลงทุน เช่น สมาคมเกษตรพัฒนาอำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ กลุ่มแม่บ้านท่าทราย จังหวัดชัยนาท เป็นต้น

3.2) คนในชุมชนมีปัญหาด้านสุขภาพ เจ็บไข้ได้ป่วยบ่อย ผู้นำชุมชนและ สาธารณะสุขจึงระดมความคิดเห็นในการหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา พบว่าสาเหตุเกิดจากคนในชุมชนมีอาหารการกินที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่มีคุณภาพ อันเนื่องมาจากมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ เช่น ชุมชนบ้านดอนหวาน จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

3.3) ผู้นำและแกนนำของชุมชนต้องการให้แก้ไขปัญหภายในชุมชน โดยกระตุ้นให้คนในชุมชนทุกคนมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมแก้ปัญหาของชุมชน รวมทั้งเพื่อสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งการรวมกลุ่มในลักษณะนี้เกิดขึ้นได้เนื่องจากคนในชุมชนมีความเชื่อมั่นในตัวผู้นำ และผู้นำจะต้องมีความเสียสละ มีความตั้งใจจริงและสามารถประสานขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกได้ เช่น ชุมชนบ้านโคกสี อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ชุมชนบ้านหนองกลางดง กิ่งอำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น

3.4) ได้รับคำแนะนำส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก โดยหน่วยงานของรัฐและเอกชนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น กลุ่มสมุนไพรครบวงจร อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก กลุ่มจักสานไม้ไผ่ อำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

3.5) ความต้องการเงินทุนและความรู้เพื่อประกอบอาชีพ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อเป็นการสร้างพื้นฐานในการต่อรองสำหรับขอเงินทุนจากหน่วยงานภายนอกมาสนับสนุนกิจกรรมในชุมชน ซึ่งการดำเนินการดังกล่าว เกิดจากคนในชุมชนได้ไปดูงานของชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จ ทำให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น เช่น ชุมชนบ้านเจดีย์-แม่ครัว อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มผลิตข้าวแต่น้ำแดงโม ลำปาง เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีการรวมกลุ่มเพื่อสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมไปยังรุ่นลูกหลาน เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ถูกทำลายจนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของคนในชุมชน และการรวมกลุ่มตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่เห็นได้ชัดเจนคือ กระแสชีวิตจิต ทำให้คนหันมาบริโภคอุปโภคผลผลิตหรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากธรรมชาติ การหันมาใช้ภาชนะจักสาน เช่น ตะกร้า กระดาษที่ทำจากไม้ไผ่และวัสดุธรรมชาติอื่นๆ แทนผลิตภัณฑ์พลาสติก การบริโภคผักปลอดสารพิษ น้ำแปรรูปสมุนไพร น้ำแปรรูปผลไม้เพื่อสุขภาพ ทำให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของผลผลิตในชุมชน มีความต้องการพัฒนาผลผลิตของชุมชนให้สนองต่อความต้องการของกระแสการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมผู้บริโภค เช่น การแปรรูปสมุนไพรครบวงจรเพื่อเศรษฐกิจ ที่จังหวัดพิษณุโลก การแปรรูปน้ำสมุนไพร ที่ศูนย์อินแปง จังหวัดสกลนคร การแปรรูปสมุนไพรเพื่อสุขภาพ ที่จังหวัดชัยนาท การผลิตข้าวซ้อมมือ ที่จังหวัดร้อยเอ็ด และการปลูกผักปลอดพิษ พบได้ในชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะในภาคกลาง

สำหรับแนวคิดของการจัดตั้งกลุ่มของชุมชนมี 2 ลักษณะ คือ

1) **การจัดตั้งกลุ่มที่ริเริ่มโดยชุมชน** เกิดจากความพยายามในการแก้ปัญหาของคนในชุมชน โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือแกนนำที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนร่วมกันคิดหาแนวทางในการแก้ปัญหา จึงจัดตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยสมาชิกจะช่วยกันกำหนดระเบียบขึ้นมาบริหารจัดการกันเอง พบว่าการรวมกลุ่มในลักษณะนี้จะไม่ประสบผลสำเร็จในระยะแรก เนื่องจากขาดวิธีการบริหารจัดการดำเนินงานที่ดี จึงมีความจำเป็นต้องขอรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกในลำดับต่อไป

2) **การจัดตั้งกลุ่มที่เกิดจากคำแนะนำของหน่วยงานภายนอกชุมชน** ซึ่งหมายถึงหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน อาทิ หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษา ซึ่งจะเข้ามาสนับสนุนในทุกด้านทั้งด้านงบประมาณ เงินทุน ความรู้ เทคนิค รวมทั้งวิธีการบริหารจัดการกลุ่ม พบว่าหน่วยงานภายนอกชุมชนที่มาให้คำแนะนำจะมีวิธีการดำเนินการที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

- หน่วยงานราชการ มักจะเน้นเป้าหมายและความสำเร็จของงาน จึงแนะนำให้มีการจัดตั้งกลุ่มและเร่งให้เกิดกิจกรรมการผลิตที่บังเกิดผลอย่างรวดเร็ว

- ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันการศึกษา จะเน้นที่กระบวนการ โดยการให้คนในชุมชนรู้จักวิเคราะห์ปัญหาและหาทางออกหรือมาตรการแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยในระยะเริ่มต้นคนในชุมชนจะรวมตัวกันในรูปของ “ประชาคม” หรือ “ประชาสังคม” ซึ่งเป็นการดำเนินงานโดยอาศัยกระบวนการแบบมีส่วนร่วม เมื่อชุมชนมีความพร้อมจึงสนับสนุนให้จัดตั้งกลุ่ม โดยเริ่มจากกิจกรรมที่คนในชุมชนถนัดมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้และเป็นกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เมื่อการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวมีความเข้มแข็งแล้วจึงค่อยๆ พัฒนากิจกรรมต่อเนื่องซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งได้เป็นลำดับ

ผลสำเร็จของการเน้นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ทำให้ภาครัฐปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินงานมาเน้นการทำงานเชิงกระบวนการมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ของการดำเนินงานจัดตั้งกลุ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ถ้าสมาชิกหรือคนในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในขั้นตอน วิธีการดำเนินงานที่ดีแล้วก็จะส่งผลให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในที่สุด ในทางกลับกัน หากคนในชุมชนไม่เข้าใจในกระบวนการดำเนินงานที่ดี คอยรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกตลอดเวลา โดยที่ไม่คิดหาแนวทางการพัฒนาชุมชนแล้ว ก็ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ลักษณะการรวมกลุ่มตามวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม มี 3 ลักษณะคือ

1) **การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชน** มักจะรวมกลุ่มกันในลักษณะของการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือเรียกว่ากลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หรือเป็นการจัดตั้งในรูปแบบของกองทุน โดยการระดมเงินจากคนในชุมชนในรูปของสมาชิกกลุ่มหรือขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานภายนอกแล้วนำมาจัดสรรให้สมาชิกกู้ยืมเพื่อใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพเสริมโดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ นอกจากนี้

ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือด้านสวัสดิการของคนในชุมชนในเรื่องการรักษาพยาบาลและพัฒนาชุมชน การจัดตั้งศูนย์สวัสดิการตลาดหรือร้านค้าชุมชน มักเป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากการรวมกลุ่มของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อใช้เป็นสถานที่จำหน่ายผลผลิตของชุมชนหรือสินค้าอุปโภคบริโภคราคาถูกสำหรับสมาชิก ดำเนินการโดยจัดหาเงินทุนจากคนในชุมชนเอง เช่น เก็บค่าหุ้นจากสมาชิก ใช้เงินกองทุนของชุมชนหรือขอรับการสนับสนุนงบประมาณและความรู้ในการดำเนินกิจการจากหน่วยงานภายนอก ร่วมกันออกกฎระเบียบในการบริหารจัดการซึ่งจะทำให้สมาชิกสามารถซื้อสินค้าในราคา ส่วนผลกำไรจะจัดสรรออกเป็น 2 ส่วน คือ บันทึกลงให้แก่สมาชิกเพื่อใช้ประโยชน์ในชุมชน ธนาคารข้าว เป็นกิจกรรมการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกัน โดยดำเนินการในลักษณะการให้ยืมโดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ หรือเป็นการช่วยเหลือแก่สมาชิกที่ประสบปัญหาขาดแคลนข้าวเพื่อการบริโภค โดยไม่คิดอัตราดอกเบี้ย โรงสีข้าว รวมกลุ่มกัน โดยขอรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก เช่น เกษตรอำเภอ พัฒนาการให้การสนับสนุนงบประมาณหรืออุปกรณ์สีข้าว โดยจัดตั้งคณะกรรมการดูแล ให้คนในชุมชนสีข้าวโดยไม่คิดราคาหรือคิดในอัตราที่ต่ำ และรับสีข้าวให้คนภายนอกชุมชนในอัตราที่สูงกว่า ศูนย์สวัสดิการเกษตรหรือศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี ตั้งขึ้นเพื่อให้ความรู้เพื่อการพัฒนาคุณภาพผลผลิต รวมทั้งเป็นสถานที่สวัสดิการทดลองกิจกรรมเสริมใหม่ๆ ให้แก่คนในชุมชน ซึ่งในแต่ละแห่งจะมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะที่แตกต่างกันไป

2) **การรวมกลุ่มอาชีพ** รวมกลุ่มเพื่อเพิ่มรายได้ให้เพียงพอต่อครอบครัว มักจะเป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์ อีกทั้งสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่มาเผยแพร่ให้แก่คนในชุมชนได้มีความรู้ในการประกอบอาชีพเสริม เช่น การทอผ้าไหม การจักสาน การแปรรูปสมุนไพร การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพดั้งเดิมให้ดีขึ้น เช่น กลุ่มผลิตเซรามิก จังหวัดลำปาง กลุ่มผลิตน้ำตาลโตนด ตำบลชิงโค อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

3) **การรวมกลุ่มเพื่อส่วนรวม** พบได้ในทุกภาค โดยในภาคเหนือ จะมุ่งเน้นการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำลำธารและป่าไม้ ภาคกลาง อนุรักษ์แหล่งน้ำและทะเล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อนุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง และภาคใต้ อนุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พัฒนาระบบนิเวศน์ชายฝั่งและป่าชายเลนเพื่อเป็นแหล่งอนุบาลและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาในชุมชน เช่น ปัญหาเสพติด ความสะอาด เป็นต้น

สำหรับปัจจัยที่สนับสนุนให้การดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จ มีทั้งปัจจัยภายในชุมชนและจากภายนอกชุมชน กล่าวคือ

1) **ปัจจัยภายใน** ที่สำคัญคือ ผู้นำหรือคณะกรรมการกลุ่ม ซึ่งจะต้อง 1) มีความซื่อสัตย์ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน รับฟังความคิดเห็นของสมาชิก เน้นการมีส่วนร่วม ยึดถือผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก และสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าให้แก่สมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ 2) สามารถจัดหาเงินทุนและตลาดรองรับผลผลิตของชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีงานทำและมีรายได้สม่ำเสมอ 3) มีการบริหารจัดการที่มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้และมีความยุติธรรม 4) ได้รับการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานและพัฒนาความรู้

ในการเพิ่มผลผลิตและคุณภาพสินค้าอย่างต่อเนื่อง สมาชิกกลุ่มหรือคนในชุมชน 1) ต้องมีความสามัคคีและให้ความร่วมมือในการร่วมคิด ร่วมทำ ในกิจกรรมที่ได้รับมอบหมาย มีจิตสำนึกที่ดีต่อกันในการร่วมกันพัฒนาและร่วมกิจกรรมในชุมชน 2) สมาชิกได้รับการฝึกฝน ฝึกอบรม ดูงาน เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความชำนาญในกิจกรรมที่ทำอย่างต่อเนื่อง 3) การมีสภาพทางสังคมของชุมชนที่เอื้ออำนวยโดยทุกชุมชนเป็นคนดั้งเดิม (ท้องถิ่น) ที่มีความผูกพันเป็นเครือญาติกันสูง มีความสามัคคีกัน ตลอดจนมีพื้นฐานการนับถือทางศาสนา และวัฒนธรรมที่เหมือนกัน และการมีสภาพพื้นที่ของบ้านเรือนและภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้ดีกว่าชุมชนอื่นๆ การมีทรัพยากรในท้องถิ่น ที่เอื้ออำนวยต่อการผลิต โดยมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาประยุกต์ใช้ในการสร้างเสริมอาชีพให้คนในชุมชน

2) **ปัจจัยภายนอก** ที่สำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มคือ 1) หน่วยงานภายนอกซึ่งหมายถึงภาครัฐและภาคเอกชนที่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุน ส่งเสริม และให้คำแนะนำ ทั้งในเรื่องของการสนับสนุนด้านเงินทุน การตลาด อุปกรณ์การผลิต การสนับสนุนด้านวิชาการ การให้คำแนะนำและคำปรึกษาในการดำเนินงานและการแก้ปัญหาของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการประสานของความช่วยเหลือและขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และหน่วยงานอื่นเข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม 2) การประสานเครือข่ายด้านการพัฒนาคุณภาพสินค้าและการตลาด หากมีการจัดการที่ดี จะช่วยให้ผลผลิตจำหน่ายออกสู่ท้องตลาดและเป็นที่ต้องการได้ 3) การเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคม โดยเฉพาะกระแสชีวิต มีส่วนผลักดันให้ผลผลิตและผลิตภัณฑ์ที่ทำจากธรรมชาติของชุมชน ได้รับความนิยม

ภายหลังการรวมกลุ่มของคนในชุมชน สมาชิกชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งทางด้านคุณภาพชีวิตและวิถีชีวิต กล่าวคือ

1) สมาชิกและคนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนและมีความมั่นคงด้านรายได้ เนื่องจากคนในชุมชนมีงานทำตลอดปี มีรายได้เสริมเพิ่มขึ้น ย่อมส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้นด้วยทั้งด้านสุขภาพอนามัย มีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค เจ็บไข้ได้ป่วยน้อยลง คนในชุมชนได้รับสวัสดิการด้านต่างๆ เช่น การรักษาพยาบาล การกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำ และมีความมั่นคงด้านรายได้ วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือไม่ออกไปหางานทำนอกท้องถิ่น มีความกระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ เนื่องจากการรวมกลุ่มเป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้รับรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและได้รับความรู้ในการพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพผลิตภัณฑ์ของชุมชนให้ดีขึ้น

2) คนในชุมชนมีความสามัคคี เอื้ออาทรกัน ชุมชนมีความสงบสุขเนื่องจากการที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน จึงมีความรู้สึกห่วงแหนและมีจิตสำนึกที่ดีที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนอย่างจริงจัง คนด้อยโอกาสในชุมชนได้รับการช่วยเหลือทั้งในรูปของการเอื้อเพื่อแผ้วถางเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการบริโภค การสนับสนุนด้านการศึกษา อาหารกลางวันเด็ก การรักษาพยาบาล รวมทั้งเป็นชุมชนปลอดยาเสพติด

อีกทั้งยังเป็นการสนับสนุนให้แรงงานคืนถิ่น และแรงงานในชุมชนไม่อพยพออกไปนอกชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ในที่สุด

3) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้รับการอนุรักษ์ และคนในชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ รวมทั้งเป็นการให้คนในชุมชนและหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐและเอกชนประสานความร่วมมือในการร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นทั้งในเรื่องการอนุรักษ์ การรณรงค์ และการศึกษาวิจัย

สรุปได้ว่า การที่ชุมชนใดจะมีความเข้มแข็งได้นั้น เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของ “ความเข้มแข็ง” หลายประการ ได้แก่ การรวมเป็นกลุ่มองค์กรชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ ภูมิปัญญา โครงสร้างทางสังคมของชุมชน สำนักที่มีต่อส่วนรวม ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ค่านิยมและความเชื่อในศาสนา กลุ่มผู้นำชุมชน การติดต่อสื่อสาร กฎระเบียบ จารีต ประเพณี ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ และความช่วยเหลือสนับสนุนจากสถาบันต่างๆ และทุกปัจจัยย่อมมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้จะทำให้ชุมชนมีขีดความสามารถตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนหรือของส่วนรวมได้ โดยมีปัจจัยอื่นช่วยสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งมากขึ้น ที่สำคัญคือ คุณภาพและศักยภาพของผู้นำ ภูมิปัญญา จิตสำนึกที่เกี่ยวกับส่วนรวม และความสามารถด้านการจัดการต่างๆ

1.2 การส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งของหน่วยงาน

การส่งเสริมสนับสนุนบทบาทของชุมชนให้มีความเข้มแข็งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากที่สุดได้นั้น ได้มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนให้ชุมชนมีขีดความสามารถที่จะจัดการภารกิจต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชนได้ด้วยชุมชนเองมาเป็นเวลากว่า 40 ปี โดยริเริ่มขึ้นในชุมชนชนบท แต่ไม่กว้างขวางนัก เนื่องจากสถานการณ์แวดล้อมของการพัฒนาประเทศนอกจากไม่เอื้ออำนวยให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของการพึ่งตนเองแล้ว ยังเป็นไปในลักษณะตรงกันข้ามคือการสนับสนุนให้พึ่งผู้อื่นโดยเฉพาะการพึ่งพาภาครัฐ จนกระทั่งในระยะหลังสถานการณ์ต่างๆ ของประเทศได้ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าการพัฒนาชุมชนตามแนวทุนนิยมได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมไทยติดตามมาหลายประการเชื่อมโยงและซับซ้อนและฝังรากลึกติดต่อกันมาจนยากที่จะแก้ไข และชุมชนต่างๆ ของประเทศส่วนใหญ่อยู่ในสภาวะที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ แนวคิดและการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อสนับสนุนบทบาทชุมชนให้เข้มแข็งจึงมีความสำคัญขึ้นและได้รับการตอบรับจากชุมชนต่างๆ เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลังของการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ในปี 2540 สรุปดังนี้

1.2.1 หน่วยงานภาครัฐ

ภาครัฐได้มีนโยบายส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นตั้งแต่เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาประเทศฉบับแรก คือเมื่อ 40 ปีที่ผ่านมา แต่ในทางปฏิบัติองค์กรชุมชนต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร เนื่องจากการส่งเสริมบทบาทชุมชนในการพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐ จะมุ่งเน้นสร้างความมั่นคงทางระบบการเมืองเป็นหลัก หน่วยงานต่างๆ จะบริหารงานแบบสั่งการจากบนลงสู่ล่างคือส่วนกลางสู่ท้องถิ่น โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง องค์กรชุมชนในระยะแรกมีลักษณะเป็นองค์กรชุมชนที่รัฐเข้าไปช่วยจัดตั้งให้แก่ชุมชน ในรูปแบบที่เหมือนๆ กันทุกชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มสหกรณ์ เป็นต้น องค์กรเหล่านี้มิได้เกิดจากความต้องการของชุมชนเองแต่เกิดจากกฎระเบียบที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นดังนั้นการจัดตั้งองค์กรชุมชนในบางครั้ง จึงไม่ได้คำนึงถึงกระบวนการเตรียมความพร้อมของประชาชน

อย่างไรก็ดี ก็มีองค์กรชุมชนบางแห่งที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งโดยทั่วไปชุมชนที่พึ่งตนเองได้จะเกิดขึ้นจากคนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบต่างๆ ทั้งจากภายในชุมชนเอง เช่น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้อย่างรุนแรงจนนำไปสู่ปัญหาความแห้งแล้งและการขาดแคลนน้ำในชุมชนขึ้น การที่คนในชุมชนมีรายได้ไม่พอเพียงสำหรับการดำรงชีพ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นปัจจัยผลักดันให้คนในชุมชนรวมตัวกัน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นแกนหลักในการตั้งกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านขึ้นมาเพื่อร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่เป็นหลัก เช่น กลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มประมงพื้นบ้าน กลุ่มอนุรักษ์ป่าไม้ กลุ่มจัดการน้ำ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสตรี เป็นต้น ซึ่งองค์กรชุมชนบางแห่งก็สามารถดำเนินภารกิจในการแก้ไขปัญหาชุมชนไปได้อย่างดี เกิดความเข้มแข็งของชุมชนขึ้น และขยายการพัฒนาชุมชนไปในด้านต่างๆ เพิ่มขึ้น เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชน กลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด แต่ชุมชนบางแห่งองค์กรที่ก่อตัวขึ้นก็ล้มเหลว คนในชุมชนไม่สามารถรณงค์กำลังกันพัฒนาชุมชนของตนเองได้ ยังคงอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นหลักและเกือบทั้งหมดของความช่วยเหลือเกิดจากการจัดโครงการของภาครัฐให้แก่ชุมชนโดยตรง เช่น การจัดสร้างถนนหนทาง การสร้างแหล่งเก็บกักน้ำ การแจกวัสดุติดบทางทะเลทราย ซึ่งสร้างให้เกิดการจ้างงานและรายได้แก่ชุมชนในช่วงเวลาสั้นๆ ช่วงเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นเมื่อโครงการแล้วเสร็จ ชุมชนมิได้มีการพัฒนาโครงการนั้นให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น โครงการสระเก็บน้ำของชุมชน ที่ปราศจากการบริหารจัดการเพื่อการแบ่งปันการใช้น้ำ การบำรุงรักษาแหล่งน้ำ การขุดลอกอย่างสม่ำเสมอ จนในที่สุดแหล่งน้ำนั้นก็เกิดการตื้นเขิน เสื่อมโทรม และใช้ประโยชน์ไม่ได้ในที่สุด

ปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐได้มีการปรับตัวในการทำงานเชิงสร้างสรรค์มากขึ้น โดยการสนับสนุนบทบาทขององค์กรชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ เพื่อสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนให้มีความหลากหลายตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมนิยมประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ โดยการปรับระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น การจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) การกำหนดมาตรการทางการเงินการคลัง

เพื่อสังคมที่จะช่วยสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน การจัดตั้งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นต้น นอกจากนั้น ได้เน้นในเรื่อง “การพึ่งพาตนเอง” ของคนในชุมชนเป็นหลัก เพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนรู้จัก “คิดเอง ทำเอง” และ “ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ” โดยมีหน่วยงานภาครัฐคอยเป็นพี่เลี้ยงที่ให้การสนับสนุนและเป็น ที่ปรึกษาเท่านั้น

หน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทมากในการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน ได้แก่ กรมพัฒนาชุมชน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(ภาณี ธานีปกรณ์ ,2544:7-19) สรุปดังนี้

1) **กรมพัฒนาชุมชน** มีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะการเสริมสร้าง ชุมชนให้เข้มแข็ง โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนและเน้นการพัฒนาการเรียนรู้ของประชาชนให้สามารถ พึ่งตนเองได้ สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาชุมชนขององค์กรประชาชน อาสาสมัคร และผู้นำท้องถิ่น และพัฒนาระบบ ข้อมูลให้เป็นพื้นฐานของการจัดทำแผนพัฒนาชนบททุกระดับ ตัวอย่างการดำเนินงานให้เกิดชุมชนเข้มแข็งของ กรมการพัฒนาชุมชนที่เห็นอย่างเป็นรูปธรรม คือ การตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อการผลิต ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ช่วย สร้างกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน โดยได้ริเริ่ม ส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นครั้งแรกในปี 2517 ให้ประชาชนในชุมชนได้กู้เงินไปใช้ประโยชน์เพื่อ แก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าต่างๆ และเพื่อให้ประชาชนได้นำเงินไปลงทุนประกอบอาชีพ มีการจัดตั้ง ศูนย์สาธิตการตลาดขึ้นในชุมชนเพื่อให้สมาชิกได้ซื้อสินค้าที่จำเป็นในราคาถูก จัดให้มียู่ฉางเพื่อช่วยให้ชาวบ้าน ได้รวมตัวกันต่อรองขายผลผลิตให้ได้ราคาสูงขึ้น และให้มีธนาคารข้าว เพื่อช่วยเหลือผู้ขาดแคลนข้าวสำหรับ การบริโภคหรือทำพันธุ์ รวมทั้งสนับสนุนการทำธุรกิจอื่นๆ เช่น การร่วมกับบริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด(มหาชน) จัดตั้งปั้มน้ำมันขึ้นในชุมชน เพื่อให้กลุ่มมีรายได้เพิ่มขึ้นและประชาชนในชุมชนได้บริโภคน้ำมันที่มี คุณภาพในราคาถูกลง เป็นต้น

2) **กรมการปกครอง** ได้ดำเนินการ “แผนการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน” โดยมี วัตถุประสงค์ที่สำคัญ 4 ประการ คือ

2.1) ปรับวิธีคิดและวิธีทำงานของภาครัฐ ให้มีลักษณะพหุภาคีและมุ่งสู่ชุมชน โดย ให้กระทรวง ทบวง กรม และข้าราชการปรับเปลี่ยนความคิดสู่การทำงานร่วมกับประชาชนในชุมชน ตำบล หมู่บ้าน ให้โปร่งใส รับฟังความคิดเห็นจากทุกฝ่าย ให้ความร่วมมือและความช่วยเหลือเพื่อสนับสนุนให้กลุ่ม องค์กร ชุมชน เกิดความเข้มแข็ง และสามารถดำเนิน กิจกรรมได้อย่างยั่งยืน

2.2) ระดมทรัพยากรและทุนทางสังคมจากทุกฝ่าย เข้าร่วมแก้ไขปัญหาวิกฤตของ ประเทศ เพื่อให้ชุมชนอยู่รอด และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

2.3) เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนทุกระดับ ให้มีศักยภาพของการพึ่งตนเอง รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ

2.4) ปรับปรุงแก้ไข มาตรการ ระบบงาน และระเบียบของภาครัฐ ให้เอื้อต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

โดยองค์ประกอบชุมชนเข้มแข็งที่กรมการปกครอง กำหนดขึ้นคือ การที่บุคคลหลากหลายมารวมตัวกันโดยมีเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินงานเพื่อประโยชน์ของสาธารณะและของสมาชิก สมาชิกของชุมชนต้องมีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ตลอดจนการมีความรักและเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนี้ ผู้นำของชุมชนจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการชุมชนให้เข้มแข็ง

3) **สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)** เป็นองค์กรของรัฐในรูปแบบขององค์กรมหาชนภายใต้การกำกับดูแลของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง มีหน้าที่และภารกิจหลักในการสนับสนุนการพัฒนาและการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรประชาชนและประชาสังคมทั้งในเมืองและชนบท เกี่ยวกับการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การพัฒนาอาชีพและธุรกิจชุมชน การพัฒนาระบบสวัสดิการของชุมชน การพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของสมาชิกในชุมชนและสามารถพึ่งตนเองได้ โดยยึดหลักการพัฒนาแบบองค์รวมที่องค์กรชุมชนเป็นแกนหลัก และสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเป็นแนวทางสำคัญ สนับสนุนการเงินเพื่อการพัฒนา ในรูปของสินเชื่อเพื่อการพัฒนา ในรูปของเงินสนับสนุนเพื่อสร้างความเข้มแข็ง ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน รับรองสถานภาพขององค์กรชุมชนและพัฒนาระบบข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างกว้างขวาง ส่งเสริมสนับสนุน เชื่อมโยง การสร้างความร่วมมือขององค์กรชุมชน รวมทั้งประชาสังคม ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับประเทศ และประสานการพัฒนาและสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนา ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเอกชน

1.2.2 หน่วยงานภาคเอกชน

การดำเนินงานของหน่วยงานภาคเอกชนในการพัฒนาชนบทได้เริ่มมาเป็นเวลากว่า 30 ปี โดยมีการก่อตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้น ต่อมาได้มีหน่วยงานภาคเอกชนขนาดเล็กเกิดขึ้นมากมายและมีการรวมกลุ่มของหน่วยงานที่มีการทำงานในลักษณะเดียวกัน ปัจจุบัน มีหน่วยงานที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบทจำนวนมากกระจายอยู่ในทุกพื้นที่ของประเทศ โดยสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญ ซึ่งในระยะแรก องค์กรพัฒนาเอกชนได้ทำหน้าที่สนับสนุนการจัดตั้งองค์กรชุมชนให้เป็นตัวขับเคลื่อนขบวนการพัฒนา จนเกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนขึ้น เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายป่าชุมชน นอกจากนี้ ยังมีกระบวนการรวมพลังเพื่อต่อกรกับอำนาจรัฐมากขึ้น เช่น กรณีของสมัชชาคนจน เป็นต้น

องค์กรภาคเอกชนที่มีบทบาทในการสนับสนุนให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ที่เห็นได้อย่างเด่นชัด ได้แก่ มูลนิธิพัฒนาชนบทแห่งประเทศไทย แผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ มูลนิธิพัฒนาไท และบริษัท น้ำมันบางจากจำกัด(มหาชน) สรุปดังนี้

1) **มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์** ก่อตั้งขึ้นเมื่อ 10 ธันวาคม 2510 เพื่อส่งเสริมให้ชาวชนบทรู้จักการรวมกลุ่มช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการแก้ปัญหาด้านอาชีพ อนามัย และการศึกษาของชุมชน ช่วยให้สมาชิกของชุมชนชนบทได้รับการเรียนรู้มากขึ้น เพื่อขจัดความยากจนและให้มีความสามารถในการปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้น โดยได้ดำเนินโครงการเพื่อสนับสนุนความต้องการของชุมชนหลายโครงการ อาทิ โครงการฟื้นฟูเศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อมด้วยธุรกิจชุมชน โดยมีแหล่งศึกษาดูงานเพื่อการเรียนรู้เรื่องธุรกิจชุมชนสำหรับชาวบ้านในพื้นที่ ในบริเวณศูนย์ฝึกอบรมของมูลนิธิที่จังหวัดชัยนาท ประกอบไปด้วยเครือข่าย 8 อาชีพธุรกิจชุมชน ได้แก่ เครือข่าย สัจจะออมทรัพย์ เครือข่ายอาหารแปรรูป เครือข่ายร้านค้า เครือข่ายสมุนไพร เครือข่ายหัตถกรรมและเครื่องจักสาน เครือข่ายเกษตรกรรม เครือข่ายตัดเย็บ และเครือข่ายป่าชุมชน

2) **แผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ** (Thailand United Nations Collaborative Action Plan : UNCAP) เป็นความร่วมมือระหว่างภาคีการพัฒนา ประกอบด้วย รัฐบาลไทย องค์กรเอกชน ประชาชน และองค์กรภาคีสหประชาชาติ เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนและท้องถิ่นมีศักยภาพการพัฒนาที่เข้มแข็ง บนพื้นฐานที่ว่าประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม การพัฒนาและมีส่วนกำหนดอนาคตที่พึงประสงค์ได้ด้วยตนเอง โดยได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปลายปี 2541 ในพื้นที่นำร่องในภาคต่างๆ รวม 5 แห่ง ได้แก่ จังหวัดพะเยา มหาสารคาม เพชรบุรี บัตตานี และชุมชนเขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร โดยคาดหวังว่า ประสบการณ์การเรียนรู้และพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานนี้ จะเป็นต้นแบบความสำเร็จที่ภาคีสหประชาชาติจะนำไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนกับประเทศเพื่อนบ้านและประชาคมโลก

การร่วมกันทำกิจกรรมให้บรรลุผลสำเร็จนั้น กิจกรรมที่ชุมชนเลือกจะต้องเป็นกิจกรรมที่มีความยั่งยืน ชุมชนสามารถดำเนินการได้เองอย่างต่อเนื่อง ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ และกิจกรรมต่างๆ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน มีการถ่ายทอดประสบการณ์และส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการจัดให้มีการประชุมกลุ่มสนทนา จัดให้มีเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เวทีเสวนา และการศึกษาดูงานในพื้นที่ รวมทั้งการค้นหาศักยภาพชุมชน การจัดทำฐานข้อมูลชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนมีการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน ซึ่งสมาชิกของชุมชนยินดีรวมทุน ทั้งเงินทุนและแรงกายแรงใจ นอกจากนั้น ผู้ด้อยโอกาสยังได้รับการพัฒนาให้มีโอกาสร่วมทำและร่วมรับประโยชน์

การส่งเสริมให้แต่ละพื้นที่มีกระบวนการพัฒนาของตนเองตามความเหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละพื้นที่นั้น นอกจากการอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ในพื้นที่แล้ว การได้รับความรู้และประสบการณ์เพิ่มเติมจากภายนอกด้วยวิธีต่างๆ โดยเฉพาะการได้มีโอกาสติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินงานในพื้นที่ของตนเองและการได้และการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกับพื้นที่อื่นอย่าง

ต่อเนื่องเป็นระบบ จะช่วยเสริมสร้างให้เกิดการกระตุ้น จูงใจ ศึกษาประสบการณ์การพัฒนาที่สามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลดียิ่งขึ้น และมีเครือข่ายการพัฒนาเพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน(มูลนิธิพัฒนาไท,2543)

จากการติดตามผลการดำเนินงาน(ฝ่ายเลขานุการร่วมแผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ,2543:ข-ค) พบว่า การดำเนินงานก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สำคัญ ทั้งในแง่ความตระหนักในการพึ่งตนเองมากขึ้น และการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน กล่าวคือ

2.1) กิจกรรมด้านอาชีพ เช่น กลุ่มผู้ผลิตน้ำพริกแกง ชุมชนบ้าน

ละหานใหญ่ ตำบลตำหู อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ประสบความสำเร็จอย่างดีมีการรวมกลุ่มผลิตน้ำพริกอย่างต่อเนื่อง จนเป็นที่ยอมรับและรู้จักอย่างแพร่หลาย กลุ่มทำนํ้าบูดูและปลาไส้ตัน บ้านบางเก่าใต้ ตำบลบางเก่า อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี ได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำนํ้าบูดูและปลาไส้ตัน และประสบความสำเร็จในการทำจำหน่ายประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น เช่นเดียวกับกลุ่มอาชีพทำขนมบ้านทรายขาวตก ตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ที่สมาชิกได้รวมตัวกันทำขนมชนิดต่างๆ จำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริม กลุ่มทอผ้าบ้านทองหลาง ตำบลโคกสีทองหลาง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม นอกจากจะได้ทำเป็นอาชีพเสริม แล้วในการบริหารงานกลุ่มยังมีการทำระบบงบประมาณที่ได้รับในรูปกองทุนหมุนเวียนด้วย

2.2) กิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการรักษาป่าชายเลน เช่น

กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล บ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ประสบความสำเร็จอย่างดี มีการรวมกลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ป่าชายเลน ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของหอยแครง เพื่อให้ประชาชนในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียงมีอาชีพเก็บหอยแครง ไม่ละทิ้งถิ่น โดยประชาชนมีรายได้เฉลี่ย ประมาณวันละ 200-300 บาทต่อคน

2.3) กิจกรรมด้านสวัสดิการชุมชน เช่น ก่อสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน

ชุมชนเจ้าพระยา เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร ซึ่งชุมชนได้ร่วมมือกันในการพัฒนาชุมชนทั้งในด้านแรงงานและทรัพยากรภายในชุมชนเอง เพื่อดูแลเด็กเล็กที่พ่อแม่ไม่มีเวลาดูแลบุตรเนื่องจากต้องออกไปทำงานหาเลี้ยงชีพ เป็นต้น

3) **มูลนิธิพัฒนาไท** จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2540 เพื่อทำหน้าที่ศึกษาวิจัย

วางแผน และสนับสนุนการพัฒนาคนและสังคม ในลักษณะที่เป็นองค์รวมแบบบูรณาการเพื่อสนับสนุนแนวคิดและทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ที่เน้นให้คนเป็นศูนย์กลางหรือจุดหมายของการพัฒนา สนับสนุนส่งเสริมการวางแผนทุกสาขา การแปลงแผนสู่ภาคปฏิบัติ การกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น และดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์หรือร่วมมือกับองค์กรการกุศลอื่นๆ เพื่อสาธารณประโยชน์

3.1) มูลนิธิพัฒนาไท ได้ดำเนินการ “แผนปฏิบัติการเร่งรัดการสร้างเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม” โดยได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล และเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี 2541 ประกอบด้วยแผนงานที่มีความเชื่อมโยงและสนับสนุนซึ่งกันและกันรวม 3 แผนงานหลัก (มูลนิธิพัฒนาไท, 2544:41-43) ดังนี้

3.1.1) แผนงานสร้างชุมชนให้มีเศรษฐกิจพอเพียงและเข้มแข็ง มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบให้แน่ชัดว่าศักยภาพของสังคมไทยมีอยู่ที่ใด เพื่อที่จะนำเอาทรัพยากรและทุนทางสังคมเหล่านั้นมาใช้อย่างเต็มศักยภาพ มีการพัฒนาเครื่องมือตรวจวัดศักยภาพชุมชนและประชาคมเข้มแข็งและจัดทำเป็นแผนที่ศักยภาพของชุมชนรายจังหวัด นอกจากนี้ แผนงานดังกล่าวยังสนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็งที่มีความพร้อม สามารถเป็นศูนย์ศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนและเผยแพร่องค์ความรู้ให้ขยายวงกว้างขึ้น รวมทั้งการสนับสนุนให้มีตลาดรองรับผลผลิตจากท้องถิ่นอย่างเกื้อกูล

3.1.2) แผนงานสนับสนุนการพัฒนา นโยบายและปฏิบัติการด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้มีการติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในทุกรูปแบบอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับกระทรวงหลักและในระดับวิชาชีพหลัก รวมทั้งค้นหาและพัฒนา กลุ่มแกนประสานระดับภูมิภาค เพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาช่วยสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในประชาคมจังหวัดที่ยังไม่เข้มแข็ง นอกจากนี้ แผนงานดังกล่าว ยังสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพนักพัฒนาอาชีพประจำท้องถิ่น เพื่อเป็นการพิทักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่และสามารถเผยแพร่ความรู้ให้แกกัน ตลอดจนจัดตั้งศูนย์บริการสื่อการเรียนรู้ทุกจังหวัดและจัดทำจดหมายข่าวรายเดือนเพื่อเสริมความเข้มแข็งของผู้ปฏิบัติงานระดับต่างๆ

1.1.3) แผนงานบริหาร ติดตามประเมินผล และการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้มีข้อมูลที่จำเป็นทั้งในระดับหมู่บ้านและภาพรวมรายจังหวัด ซึ่งเป็นข้อมูลที่มีคุณภาพมาตรฐาน เพื่อนำมาใช้ติดตามประเมินผลแผนงานการสร้างเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม 2 แผนงานข้างต้น รวมทั้งนำมาใช้ประกอบการพัฒนานโยบายการสร้างเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคมในระยะปานกลางและระยะยาว นอกจากนี้ ยังเน้นการบูรณาการโครงการด้านการพัฒนาอาชีพของ 8 กระทรวงหลัก เพื่อแก้ไขปัญหาการว่างงานระดับจังหวัดในพื้นที่ 200 อำเภอเป้าหมาย

3.2) แผนปฏิบัติการเร่งรัดการสร้างเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม ได้ดำเนินการครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ โดยมีสถาบัน/องค์กรที่ร่วมดำเนินการด้วย ได้แก่ มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา มูลนิธิการเรียนรู้และการพัฒนาประชาสังคม มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ มูลนิธิชุมชนอีสาน มูลนิธิชาวพิษณุโลกรวมใจต้านภัยเอดส์ มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน มูลนิธิอีกเมืองน่าน มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) กรมการพัฒนาชุมชน และสำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยผลการดำเนินงาน (มูลนิธิพัฒนาไท, 2544:43-44) สรุปได้ดังนี้

3.2.1) ได้จัดทำทำเนียบชุมชน/องค์กรและบุคคลที่มีศักยภาพเป็นผู้นำในการพัฒนาได้เกือบครบทุกจังหวัด รายละเอียดข้อมูล ได้แก่ ปราชญ์/ผู้นำการเปลี่ยนแปลง จำนวน 862 คน ชุมชน/องค์กร จำนวน 6,195 แห่ง และศูนย์การเรียนรู้ 55 แห่ง

3.2.2) ได้คัดเลือกชุมชนเข้มแข็งและปราชญ์ชาวบ้านที่มีศักยภาพเหมาะสมที่จะพัฒนาเป็นศูนย์ศึกษาดูงานด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม ซึ่งมูลนิธิพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนร่วมกับกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานได้คัดเลือกไว้ 7 แห่งใน 4 จังหวัดให้เป็นศูนย์เรียนรู้ มูลนิธิอีกเมืองน่านคัดเลือกเป็นศูนย์ศึกษาดูงาน 19 แห่งในจังหวัดน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ค้นพบพระนักพัฒนาและวัดที่เป็นศูนย์ศึกษาดูงาน 5 แห่ง มูลนิธิศักยภาพชุมชน(2544) ได้ค้นพบชุมชนเข้มแข็งที่เหมาะสมเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงจำนวน 8 แห่งในพื้นที่ 5 จังหวัด ในภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา แม่ฮ่องสอน และลำปาง เป็นต้น

3.2.3) ตั้งองค์กรและเครือข่ายผู้บริโภคนในเมืองใหญ่ เพื่อสนับสนุนการคุ้มครองผู้บริโภคและเศรษฐกิจจากชุมชนฐานรากในจังหวัดราชบุรี

3.2.4) มีการค้นพบแกนนำและแนวร่วมการเปลี่ยนแปลงที่เข้มแข็ง มีการค้นพบผู้มีบทบาทเป็นผู้นำในแต่ละพื้นที่ บางพื้นที่ได้จัดให้มีการอบรมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้กับกลุ่มแกนเหล่านี้ตามความพร้อมที่แต่ละพื้นที่มีอยู่

3.2.5) มีการค้นพบผู้มีบทบาทเป็นผู้นำในแต่ละพื้นที่ บางแห่งได้จัดให้มีการฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้กับกลุ่มแกนเหล่านี้ตามความพร้อมที่มีอยู่

3.2.6) มีการเชื่อมโยงกลุ่มแกนประสานงานของแต่ละจังหวัด โดยการจัดเวทีกลางเพื่อระดมวิสัยทัศน์ ภารกิจ และยุทธศาสตร์ประชาคมของภาคนั้นๆ และมีกิจกรรมสัมมนาและดูงานประกอบ

3.2.7) จัดทำฐานข้อมูลรายชื่อบุคคลที่จะเป็นแกนประสานงานในสายอาชีพ

3.2.8) จัดเวทีระดมความคิดเห็นใน 8 สายวิชาชีพอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

3.2.9) จัดทำจดหมายข่าวประชาชนราย 2 เดือน เพื่อสื่อสารการทำงานเชิงประชาสังคม เผยแพร่ไปสู่สาธารณะ

3.2.10) จัดอบรมนักวิชาการของสถาบันราชภัฏ 42 แห่งทั่วประเทศ และได้บุคลากรเพื่อทำหน้าที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสายการศึกษา

3.2.11) ทำการสำรวจแหล่งข้อมูล คัดเลือกข้อมูลสื่อชุดความรู้ และจัดทำคู่มือแนะนำวีดีทัศน์ เพื่อนำออกเผยแพร่ในศูนย์ให้บริการสื่อการเรียนรู้ประจำชุมชน เนื้อหาสื่อในรูปแบบวีดีทัศน์ ประกอบด้วย ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร เกษตรทางเลือก(เกษตรแบบยั่งยืน) ภารกิจชุมชน ออมทรัพย์ ชุมชนกับการจัดการสาธารณสุข และชุมชนกับการจัดการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้

3.2.12) ทำการฝึกอบรมการจัดเก็บข้อมูล กชช.2ค. และข้อมูล จปฐ ปี 2542 แก่คณะทำงานระดับอำเภอ คปต. และผู้แทน อบต./สภาตำบล ให้มีความเข้าใจตรงกันในหลักการ วิธีการ และขั้นตอนการจัดเก็บข้อมูล สามารถเก็บข้อมูลได้ในบรรทัดฐานเดียวกัน ทั้งนี้ การฝึกอบรมดำเนินการใน 75 จังหวัด ยกเว้นกรุงเทพมหานคร

3.2.13) ทำการสำรวจข้อมูล กชช. 2 ค. โดยมีการเพิ่มข้อถามเกี่ยวกับจำนวนประชาชนที่ต้องการพัฒนาขีดความสามารถในด้านการฝึกอบรม ฝึกอาชีพหรือพัฒนาฝีมือแรงงาน ในหลักสูตรต่างๆ ในหมู่บ้านนั้นๆ

3.2.14) ทำการเพิ่มข้อถามและดำเนินการสำรวจในโครงการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร

4) **บริษัทน้ำมันบางจากจำกัด(มหาชน)** ได้สนับสนุนให้องค์กรชุมชนได้รวมกลุ่มเพื่อทำธุรกิจ เพื่อให้ชุมชนมีรายได้สามารถเลี้ยงชีพพึ่งตนเองได้ บนวิถีชีวิตที่มีความสุข โดยได้ดำเนินโครงการป้อนชุมชน เพื่อช่วยให้เกษตรกรในชนบทได้เป็นเจ้าของป้อน้ำมัน และได้ใช้น้ำมันคุณภาพดีในราคายุติธรรม ซึ่งจากการดำเนินโครงการพบว่า ป้อน้ำมันได้ช่วยสร้างโอกาสและการกระจายรายได้แก่เกษตรกรอย่างเป็นรูปธรรม ปัจจุบันเครือข่ายป้อน้ำมันบางจาก สามารถยังประโยชน์แก่สมาชิกเกษตรกรมากกว่า 1 ล้านครัวเรือน (ภาณีชนาธิปภรณ์, 2544 : 16) เกษตรกรได้เรียนรู้ทักษะการค้าขาย ซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่กิจการอื่น เช่น ร้านค้า รถขนส่งน้ำมัน และอาชีพเสริมต่างๆ เช่น การเกษตรปลอดสารพิษ หัตถกรรม การตัดเย็บ เสื้อผ้า ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของชุมชนและคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น ในขณะเดียวกัน ป้อน้ำมันบางจากก็สามารถขยายผลผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ความคู่ไปกับการมีส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคม

นอกจากป้อน้ำมันบางจากแล้ว บริษัทน้ำมันบางจากจำกัด(มหาชน) ยังให้การสนับสนุนสินค้าชุมชน โดย การคัดสรรและเลือกใช้สินค้าเกษตรและสินค้าแปรรูปจากชุมชนเป็นของสมนาคุณแก่ผู้ใช้น้ำมันบางจาก ซึ่งเป็นความพยายามที่จะร่วมสนับสนุนสินค้าชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยได้มีส่วนช่วยเพิ่มช่องทางจำหน่ายสินค้าชุมชน บรรเทาปัญหาพืชผลทางการเกษตรล้นตลาดและเผยแพร่สินค้าชุมชนให้เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น และได้จัดตั้งขุมสินค้าชุมชน เพื่อช่วยในการสนับสนุนธุรกิจชุมชนให้นำสินค้ามาวางจำหน่ายในบริเวณลานบริการของป้อน้ำมันบางจาก ซึ่งจัดเป็นขุมจำหน่ายสินค้าหลากหลายจากท้องถิ่น เช่น ผลิตภัณฑ์เกษตรแปรรูป ผักผลไม้ เครื่องหัตถกรรม เครื่องจักสาน โดยบริษัทบางจากฯ ลงทุนก่อสร้าง จัดทำป้ายผ้าประชาสัมพันธ์ และเปิดให้ชุมชนนำสินค้าเข้ามาจำหน่ายโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย เพื่อเอื้อประโยชน์ให้ทั้งชุมชนผู้ผลิตและชุมชนบริโภค

แสดงให้เห็นว่า ภาครัฐและภาคเอกชนต่างให้การสนับสนุนชุมชนต่างๆ ให้มีความเข้มแข็งช่วยเหลือตนเองได้ โดยหน่วยงานภาครัฐได้ให้การส่งเสริมบทบาทของประชาชน องค์กรชุมชน และการพัฒนาศักยภาพขององค์กรท้องถิ่นเป็นหลัก ดังจะเห็นจากนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคได้กำหนดกรอบการจัดสรรงบประมาณให้แก่โครงการพัฒนาที่มาจากความต้องการของประชาชน โดยให้ประชาคมตำบลหรือชุมชน

มีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการด้วย นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐยังให้การสนับสนุนด้านกระบวนการเรียนรู้ โดยให้การศึกษา ฝึกอบรม เพื่อพัฒนาอาชีพแก่สมาชิกของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ ส่วนบทบาทของภาคเอกชนได้ให้ความสำคัญในการส่งเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนา และส่งเสริมการรวมกลุ่มของประชาชน ด้วยการประสานระหว่างองค์กรประชาชนในระดับหมู่บ้านตามลักษณะอาชีพเพื่อให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการพัฒนาชุมชน รวมทั้งการยอมรับและให้ความสำคัญกับศักยภาพ ภูมิปัญญาของท้องถิ่น และให้การสนับสนุนบทบาทของผู้นำชุมชน นอกจากนี้ ยังให้การส่งเสริมอุตสาหกรรมที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจชุมชนเพื่อเพิ่มการมีงานทำ และการยกระดับรายได้ของคนในชุมชน ตลอดจนให้การสนับสนุนด้านเงินทุน อุปกรณ์การผลิต และการจัดสร้างศูนย์การเรียนรู้ให้ชุมชน เป็นต้น

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน สรุปได้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดจากหลายปัจจัยด้วยกัน ที่สำคัญคือ การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการสิ่งที่เป็นปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ โดยมีองค์ประกอบอื่นอีกหลายประการที่สนับสนุนความเข้มแข็ง โดยเฉพาะศักยภาพผู้นำ การมีส่วนร่วมของสมาชิก และการสนับสนุนของหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ที่ได้เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนกับชุมชน ระหว่างสมาชิกชุมชนด้วยกันเอง และระหว่างองค์กรชุมชนต่างๆ ทั้งในพื้นที่เดียวกันและนอกพื้นที่ ด้วยการสร้างเวทีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน การฝึกอบรมเพิ่มทักษะ และการร่วมคิดร่วมทำอย่างต่อเนื่อง ความเข้มแข็งของชุมชนที่มากขึ้นจะทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูงและการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้น สามารถควบคุมและบริหารจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ สามารถพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองและลดความยากจนในชุมชนได้ ควบคุมและจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนให้เอื้อต่อที่สมาชิกของชุมชนจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สามัคคี เอื้อเฟื้อ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ง่าย แก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญา มีการแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง มีการสืบสานภูมิปัญญา มีความเชื่อมั่นในศักยภาพ ภูมิปัญญา และมีความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง จัดระบบการดูแลและแบ่งสรรทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์และเป็นธรรมแก่สมาชิกของชุมชน และสร้างระบบการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนได้ดี และเป็นแบบอย่างด้านการบริหารจัดการที่ดีในการดำเนินงานหรือการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่อ่อนแอ

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. การเรียนรู้ในชุมชน

พจนี เทียมศักดิ์ (2543) ได้ทำการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและในโรงเรียนพบว่า

1) **การเรียนรู้ในวิถีชีวิต** เป็นการเรียนรู้ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต เพราะแหล่งในการเรียนรู้มีอยู่ทั่วไป ทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในวัด ในธรรมชาติ รวมทั้งผู้ให้การถ่ายทอดการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เพื่อน ครู พระ หมอพื้นบ้าน ต้นไม้ สัตว์ ทุกสิ่งล้วนเป็นผู้ถ่ายทอด ฉะนั้น การเรียนรู้จึงเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ในชีวิต ซึ่งถือได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกันสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ฉะนั้นการเรียนรู้จึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในสถาบันเสมอไป โดยมีข้อสรุปของการเรียนรู้ในวิถีชุมชน ดังนี้

1.1) ความรู้และระบบความรู้ เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และระหว่างคนกับคน อันเป็นปรากฏการณ์ที่ออกมาในวิถีชีวิตในด้านต่างๆ เช่น การทำนา การหาอาหาร การทำจักสาน การทอผ้า การเพาะพันธ์ และพืชสมุนไพร จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้มีอยู่ตลอดเวลาทั้งอยู่ในวิถีชีวิต

1.2) ภูมิปัญญาเป็นการสั่งสม เป็นระบบคิด ระบบความรู้ ระบบคุณค่า ที่สืบทอดต่อเนื่องกัน เกิดจากการกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ เป็นการกระจายความรู้ผ่านผู้นำ เป็นการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นการรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย เป็นการอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม และการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น จากการทำต้นศึกษา จากการเรียนรู้ตามพระราชดำริ จากการเล่นพื้นบ้านและจากการรณรงค์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม

1.3) สถาบันสังคม ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ในชุมชน ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคล ที่มีรูปแบบและมีจุดประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน ตัวอย่างของสถาบันทางสังคมได้แก่ ครอบครัว วัด และกลุ่มปราชญ์ชุมชนที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

1.4) การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้หรือระบบความรู้ของชาวบ้าน เป็นผลต่อเนื่องมาจากการที่ระบบความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนและสิ่งแวดล้อม ระบบความรู้จึงมีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการปรับเปลี่ยนไปด้วย เช่น การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดการประสานประสานการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสมประสานตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่น และมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน หรือท้องถิ่นของตนเองอันเป็นการบูรณาการให้เกิดการเรียนรู้

1.5) แบบแผนความสัมพันธ์ที่เป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งและเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้โดยทั่วไปในหมู่บ้าน การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งยึดความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนเป็นหลักใหญ่ เป็นแกนกลางของคนในชุมชน จะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นได้

1.6) ชุมชนเข้มแข็งร่วมมือร่วมใจด้วยความสัมพันธ์กันค่อนข้างเหนียวแน่น ทั้งนี้เพราะมีกิจกรรมทางสังคมให้คนกลุ่มนี้พบปะกันเป็นประจำ โดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ คนในชุมชนยังจัดให้มีองค์กรชุมชนเป็นแหล่งรวมตัวกันทำงานเพื่อชุมชน เป็นหัวใจในการดำเนินงานกิจกรรมในชุมชน จึงเกิดเป็นปฏิสัมพันธ์แบบให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม

1.7) การที่ผู้นำชุมชนยึดความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนเป็นหลักใหญ่ จุดเน้นของความสำเร็จอยู่ที่โรงเรียนและชุมชนได้ร่วมมือกันทำให้บรรลุความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนโดยส่วนรวม ซึ่งจะต้องให้ความช่วยเหลือตรงกับปัญหาความต้องการที่แท้จริงของชุมชนและต้องเป็นความต้องการที่ไม่เกินฐานะและความสามารถของคนในชุมชนที่จะสามารถช่วยกันได้ เช่น สิ่งก่อสร้างที่ใช้ร่วมกันในชุมชน ถนนคอนกรีต สหกรณ์ร้านค้า ปิมน้ำมัน

1.8) การริเริ่มและดำเนินการโดยประชาชน เป็นวิธีที่ริเริ่มจากประชาชนผู้สนใจที่ต้องการแก้ไขปรับปรุงสภาพเดิมให้ดีขึ้นกว่าเดิม แม้จะเป็นการเริ่มต้นจากกลุ่มคนไม่กี่คนก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาได้ เช่น การให้ความรู้ซึ่งกันและกัน การทำปิมน้ำมันร่วมกัน การทำร้านค้าสหกรณ์ร่วมกัน การรวมกลุ่มจึงมีพลังในการดำเนินงานได้ดี

1.9) การดำเนินการเน้นความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความพร้อมของชุมชน ซึ่งความพร้อมของชุมชนในที่นี้หมายถึงระดับของการยอมรับที่ชุมชนจะผลักดันให้การจัดการเรียนรู้ในชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2) **ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน** มีแบบแผนและเงื่อนไขของการเรียนรู้ของชุมชนและโรงเรียน ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ที่มีโอกาสมาเรียนรู้ระหว่างกันได้ อันเป็นการเรียนรู้ในลักษณะของการมีส่วนร่วม เพราะการเรียนรู้สามารถเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งเมื่อมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันอันจะก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ฉะนั้นปฏิสัมพันธ์ของการเรียนในชุมชนและโรงเรียน จึงอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีซึ่งทำให้ปฏิสัมพันธ์ของชุมชนและโรงเรียนได้มีความเท่าเทียมกัน ไม่มีการแบ่งชนชั้นต่างฝ่ายต่างมาช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชนเดียวกัน ผลแห่งการที่ทั้งชุมชนและโรงเรียนได้ปฏิบัติงานร่วมกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ทำให้มีผลต่อการเรียนรู้ของครูที่มีต่อชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้รู้ปัญหาที่เกิดขึ้นในโรงเรียน ความสัมพันธ์ดังกล่าว จะนำไปสู่การเรียนรู้ที่ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกันหรือการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันในแนว

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2536) ได้ทำการศึกษาหารูปแบบการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท โดยได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนชนบท 5 หมู่บ้าน คือหมู่บ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน หมู่บ้านหนองแสง จังหวัดมหาสารคาม หมู่บ้านตะโก จังหวัดนครราชสีมา

หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญ จังหวัดสุพรรณบุรี และหมู่บ้านศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้สำคัญในการสร้างให้ชุมชนพึ่งตนเองได้และพัฒนาอย่างถาวร ดังนี้

การที่ชุมชนจะพึ่งตนเองได้นั้น ต้องประกอบด้วยพึ่งตนเอง 5 ด้าน (TERMS) คือการพึ่งตนเองด้าน

1) เทคโนโลยี (Technology : T) มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบท ซึ่งอาจรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีความทันสมัยแต่คนในชุมชนสามารถควบคุมได้

2) เศรษฐกิจ (Economic : E) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถการสนองความต้องการ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการต่อเนื่อง มีประสิทธิภาพในการแข่งขันกับภายนอก สามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย

3) ทรัพยากรธรรมชาติ (Resources : R) ควรมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีดุลยภาพของระบบนิเวศน์ และอยู่ในสภาพที่ฟื้นฟูได้

4) คน/จิตใจ (Man/Mental : M) คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความรู้และความสามารถในการประยุกต์ มีคุณภาพ อดละอบายมุข และมีความขยันหมั่นเพียร

5) สังคมวัฒนธรรม (Social : S) ชุมชนมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก

ระบบการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน จะต้องมีกระบวนการเพื่อสร้างการพึ่งตนเองและการพัฒนาของชุมชน 3 กระบวนการ (BAN)

1) การสร้างความสมดุลของการพึ่งตนเอง (Balance : B) คือ องค์ประกอบการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน นอกจากจะต้องมีความสมดุลในแต่ละด้านแล้ว ยังต้องมีความสอดคล้องกลมกลืนกันระหว่างเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมวัฒนธรรมด้วย จึงจะนำสู่ความสมดุลของชุมชนโดยรวม ซึ่งความสมดุลของเทคโนโลยีแปลว่าชุมชนมีเทคโนโลยีพอแก่ความต้องการ ความสมดุลทางเศรษฐกิจแปลว่าชุมชนมีพอกินพอใช้ ไม่ขาดไม่เกิน หรือเกินเล็กน้อย ความสมดุลทางธรรมชาติแปลว่ามีทรัพยากรให้ใช้อยู่เสมอไม่ได้ขาด ใช้ไป สร้างใหม่ขึ้นมาแทน ความสมดุลทางจิตใจหมายถึงคนมีจิตปกติสุข ไม่กังวลเป็นทุกข์ มีความสุขตามอัตภาพ และความสมดุลทางสังคมวัฒนธรรมหมายถึงชุมชนมีความมั่นคงแข็งแรง มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

2) การสร้างขีดความสามารถในการจัดการ (Ability : A) เป็นการวิเคราะห์ วางแผน และดำเนินการตามแผน รวมทั้งการประเมินผลการดำเนินงานของชุมชน เพื่อสร้างความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน ดูแลตนเอง ควบคุมตนเอง ชี้แนะตนเอง โดยปัจจัยสนับสนุนความสามารถของชุมชนที่สำคัญคือ การ

ที่ชุมชนมีการศึกษาหาความรู้ จากโรงเรียน สถาบันการศึกษา การฝึกอบรม การฝึกฝนตนเอง เป็นต้น รวมทั้งชุมชนอาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกเพื่อขอความคิดเห็นหรือความสนับสนุน

3) การสร้างเครือข่ายการทำงาน (Net-working : N) เป็นความสัมพันธ์ของชุมชนและองค์กรเครือข่าย หมายถึง การที่ชุมชนแต่ละแห่งจะต้องมองหาเพื่อนชุมชนอื่น เพื่อให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนมีพลังในการจัดการชุมชนเพื่อรักษาสภาพความสมดุลของการพึ่งตนเองและการพัฒนาให้คงอยู่อย่างถาวร

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา(2542) ได้ทำการวิจัยพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องนั้น จะเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยและสภาพแวดล้อมหลายประการ ที่สำคัญคือ

1) การมีข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในทุกๆ ด้าน ทำให้เกิดการรู้จักตนเอง มองเห็นปัญหาของท้องถิ่น และเข้าใจความเชื่อมโยงภายในสังคมของตนเอง อันเป็นรากฐานสำคัญในการกระตุ้นให้ผู้คนเข้ามาร่วมกันคิดและลงมือทำกิจกรรมในการแก้ปัญหาสาธารณะร่วมกัน

2) การมีองค์ความรู้และความสามารถในการสร้างองค์ความรู้ที่เอื้อต่อการเป็นประชาสังคม เนื่องจากภาวะวิเคราะห์ปัญหา การแสวงหาหนทางแก้ปัญหา และการกำหนดทิศทางข้างหน้าร่วมกันนั้น ต้องอาศัยการสร้างและสะสมองค์ความรู้ เพื่อสามารถปรับใช้และเป็นพื้นฐานให้เกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้นต่อไป

3) การมีเทคนิคและวิธีการประชุมระดมความคิด เนื่องจากเวทีพบปะและการประชุมระดมความคิด เป็นกิจกรรมที่สร้างโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วม และเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดกิจกรรมสาธารณะ

4) การมีระบบติดต่อและสื่อสารอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง เนื่องจากระบบการสื่อสารเป็นช่องทางที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เกิดความเข้าใจและเรียนรู้กลุ่มคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมในสังคมเดียวกัน ทั้งยังเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในสถานการณ์ปัญหาและเห็นความจำเป็นในการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อสร้างสรรค์สังคมร่วมกัน

ดารณี รักดี (2540) ได้ทำการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง โดยใช้แนวคิดการพึ่งตนเองที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ทำการศึกษาวิจัยว่าชุมชนจะพึ่งตนเองได้นั้น จะต้องประกอบด้วยการพึ่งตนเอง 5 ด้าน คือ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ คน/จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม พื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้ 5 ชุมชน ผลการวิจัยสรุปดังนี้

1) ชุมชนชนบทพึ่งตนเองมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตมีบทบาทมากกว่าการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียน

2) การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต มีรูปแบบการศึกษาที่ชุมชนเป็นฐานความรู้ กลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มอาชีพเป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้ โดยหน่วยงาน

ของรัฐและเอกชนให้การอบรมเพิ่มเติมแก่ผู้นำเพื่อเผยแพร่ความรู้ดังกล่าวแก่สมาชิกในชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่มส่วนใหญ่ใช้การอบรมให้ความรู้ภาคทฤษฎี ศึกษาดูงาน และปฏิบัติจริงในแหล่งความรู้ในชุมชน ตลอดจนมีการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองในอาชีพ ปัจจัยสำคัญคือ ผู้ให้ความรู้ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนจะต้องมีความรู้ ทักษะ และความสามารถในการสร้างเครือข่ายด้านอาชีพ คนในชุมชนมีความศรัทธาในผู้ให้ความรู้ และชุมชนมีการรวมกลุ่มกัน โดยมีเป้าหมายในการพึ่งตนเอง

3) การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพซึ่งมีโรงเรียนเป็นฐานความรู้ จัดการศึกษาตามนโยบาย และหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก โรงเรียนที่ให้ความสำคัญต่อเป้าหมายการพึ่งตนเองทางอาชีพ ให้แก่นักเรียน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในด้านการให้ความรู้ รวมทั้ง สนับสนุนให้นักเรียนนำความรู้ด้านอาชีพที่ปรับไปใช้ในชุมชน ปัจจัยสำคัญคือ ผู้บริหารโรงเรียนต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน เห็นคุณค่าท้องถิ่นและนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและอาชีพ ครูผู้สอนเน้นการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง สามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นอกจากนี้ โรงเรียนจะต้องมีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน และมีความสัมพันธ์ที่ดีภายในโรงเรียน

สำหรับบทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สรุปได้ดังนี้

1) การสร้างและพัฒนาองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน โดยทั่วไปกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ความสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนนี้อาจจะดูหยุดลงได้ตลอดเวลา ซึ่งส่งผลให้การเรียนรู้ไม่ยั่งยืน ฉะนั้น ชุมชนจึงต้องเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน การจัดการร่วมกันนี้คือจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน

2) การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นอีกบทบาทหนึ่งของชุมชนในการที่จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคง การสนับสนุนและการพัฒนานี้ ชุมชนโดยทั่วไปมักเริ่มต้นจากการสนับสนุนให้องค์กรชาวบ้านที่เกิดขึ้นแล้วในชุมชนได้มีโอกาสนำทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านและองค์กรอื่น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเหล่านี้ บนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและการจัดการร่วมกัน นับได้ว่าเครือข่ายการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้ว ชุมชนทั่วทุกภาคของประเทศได้จัดการให้เครือข่ายของตนเอื้อต่อการถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้มาให้สอดคล้องกับวิถีของชุมชน

ทุกวันนี้เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดขอบเขตทางพื้นที่และสภาพภูมิศาสตร์ แต่เป็นเรื่องของคนในทุกหนแห่งที่มีความสนใจร่วมกันมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และหนุนช่วยกันตามกำลังความสามารถที่มีอยู่ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกอีกต่อไปที่องค์กรชาวบ้านในภาคเหนือ

และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เดินทางไปเรียนรู้เรื่องการจัดการเงินจากองค์กรชาวบ้านในภาคใต้ และนำประสบการณ์ที่ได้ไปปรับใช้ในชุมชนของตน

ปาน กิมปี (2540) ได้ทำการวิจัยเพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน และเพื่อศึกษาความเป็นไปได้และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน โดยศึกษากรณีศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ 3 เครือข่าย คือกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะ กลุ่มป้อมชุมชนสหกรณ์การเกษตรศรีประจันต์ และกลุ่มยุวเกษตรกรเกษตรพัฒนา ผลการวิจัยพบว่า

1) เครือข่ายการเรียนรู้มีพัฒนาการมาจากการตระหนักถึงปัญหาและความต้องการด้านเศรษฐกิจของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีการใช้เครือข่ายสังคมเป็นศูนย์กลางการดำเนินงานภายในชุมชน และมีการขยายเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่ายในภาครัฐ เอกชน ชุมชน ธุรกิจ และหรือองค์กรวิชาการ เพื่อกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก

2) กิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนที่พบในเครือข่ายการเรียนรู้ มีทั้งกิจกรรมในด้านการพัฒนาทักษะการเรียนรู้และแก้ปัญหาอันเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิต งานพัฒนาข่าวสารข้อมูล และพัฒนาทักษะและอาชีพ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง ตลอดจนการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นทางการโดยองค์กรเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง กระบวนการเรียนรู้ประกอบด้วย การใช้ความรู้จากการศึกษาแบบทางการเสริมต่อด้วยการศึกษานอกโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัยอันเป็นกระบวนการต่อเนื่อง

3) ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนที่สำคัญคือ

3.1) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเผยแพร่แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนา การให้ความสำคัญและความต่อเนื่องของรัฐต่อนโยบายการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชน ความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง

3.2) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความตระหนักในปัญหาของชุมชน การมีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม การจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหาของชุมชน ตลอดจนความสามารถในการประสานเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่าย โดยเน้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ทำการวิจัยเพื่อวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และเพื่อนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ที่ศึกษา ได้แก่ เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมือง

น่าน เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่วาง เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สลอง และเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด ผลการวิจัยพบว่า

1) องค์ประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ศักยภาพขึ้นอยู่กับผู้นำสามารถเชื่อมความเก่าและใหม่ที่เกี่ยวข้องป่าในการรวมพลังคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ และกระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายมีการนำความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่น เป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหาและการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการ เพื่อถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน

2) ปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับความศรัทธา และมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์

3) รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

3.1) เครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จ พัฒนาจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และกลุ่ม-กลุ่ม

3.2) กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

3.2.1) การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ หรืออาจเป็นผู้นำภายในหรือภายนอกชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนให้แก้ปัญหาของชุมชน

3.2.2) การขยายและการเชื่อมประสาน เน้นการสร้างการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหาการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนาฐานความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิทยาการสมัยใหม่

3.2.3) การดำรงอยู่ เน้นให้สมาชิกเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรม การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหา ตลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรมโดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

วรรณิ ไทยานันท์(2540) ทำการวิจัยเพื่อพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม วิเคราะห์ความต้องการและปัจจัยเงื่อนไข นำเสนอนโยบายและแนวทางในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) พื้นที่ศึกษาคือหมู่บ้านชนบทยากจน 2 แห่งในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอ่างทอง ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

1) ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม ในเขตชนบทยากจนที่พัฒนาขึ้นจากความต้องการของชุมชน ประกอบด้วยตัวชี้วัด 6 ด้าน คือ 1) เศรษฐกิจ 2) ครอบครัวและสังคม 3) อนามัยและสาธารณสุข 4)

ความมั่นคงและสิทธิ 5) การศึกษา ความรู้ข้อมูลข่าวสาร และวัฒนธรรมจิตใจ และ 6) โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ชุมชนชนบทยากจนเห็นว่าตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจ เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญและมีความต้องการมากที่สุด

2) ความต้องการการศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า ความต้องการจำเป็นในด้านพุทธพิสัย คือ ความรู้เกี่ยวกับธุรกิจชุมชน ระบบสหกรณ์ ยาเสพติด อาชีพ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น การรู้จักคิดวิเคราะห์ ทักษะแก้ปัญหาชุมชน ด้านจิตพิสัย ได้แก่ การมีคุณธรรมจริยธรรม เน้นความซื่อสัตย์ ประหยัด เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว และสังคม ไม่หมกมุ่นอบายมุข และชาบซึ่งวิถีชีวิตแบบไทย และทักษะพิสัยคือ การพัฒนาอาชีพในท้องถิ่น และการค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง

3) ปัจจัยที่สำคัญในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ตามแนวระบบโรงเรียน คือ การพัฒนาท้องถิ่นอย่างจริงจัง ความต่อเนื่องของโครงการที่โรงเรียนมีส่วนร่วม ความร่วมมือจากวิทยากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่วนปัจจัยในการจัดการศึกษาตามแนววิถีชีวิต คือ ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานทางการศึกษากับหน่วยงานทางการพัฒนา นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยร่วมในด้านการประสานเชื่อมโยงระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน

4) นโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในเขตชนบทยากจนที่สำคัญ คือ การมีศูนย์ข้อมูลหมู่บ้านในสถานศึกษาของชุมชน การปลูกฝังค่านิยมความเป็นไทย การปฏิรูปหลักสูตร และการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์(2543) ทำการวิจัยเพื่อวิเคราะห์และพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยวิธีการศึกษาเอกสารโครงการศึกษาชุมชน 6 โครงการ และการวิจัยภาคสนามในชุมชน 2 แห่ง ผลการวิจัยสรุป ดังนี้

1) ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน เป็นปัญหาที่เกิดจากปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสียดุลยภาพ โครงการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ไขปัญหา โครงการดังกล่าวเสริมสร้างบูรณาการในชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการ เป้าหมายของโครงการคือ การแก้ปัญหาชุมชนและมุ่งหมายให้สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับประโยชน์จากโครงการ

2) รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบอิงชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและรูปแบบอิงสถาบันซึ่งหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม

รูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพพื้นฐาน เน้นแนวคิดการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม การใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาภายในชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน

รูปแบบที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกินขอบเขตความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหา จำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เป็น

ต้นว่า องค์การระหว่างประเทศ หน่วยงานของรัฐหรือโครงการในพระราชดำริ อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรม การศึกษาในโครงการดังกล่าว มีเป้าหมายที่จะสร้างการมีส่วนร่วม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และศักยภาพ ของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหาของชุมชนได้เองเช่นกัน

ดลพัฒน์ ยศธร (2542) ได้ทำการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์ โดยใช้วิธี วิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของการศึกษานี้คือ การพัฒนาตามแนวพุทธศาสตร์ที่ เป็นการพัฒนาที่ถูกทาง(สัมมาพัฒนา) และการพัฒนาที่ได้สมดุล(สมพัฒนา) จะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ ยั่งยืนได้ด้วยการศึกษาแบบไตรสิกขา ที่พัฒนาคนทั้งในด้านพฤติกรรม(ศีล) จิตใจ(สมาธิ) และปัญญา ซึ่ง การศึกษาเช่นนี้ต้องศึกษาทั้งเนื้อหา(ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ(ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจปฏิจจสมุปบาท คือ กฎแห่ง ธรรมชาติหรือกฎของชีวิต อันจะนำไปสู่ผลสำเร็จ(ปฏิเวธ) ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิชาการอื่นๆ (วิชาการทางโลก)ไป ด้วย นอกจากนั้น ในกระบวนการเรียนการสอนต้องประกอบไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตรระหว่างผู้สอนและ ผู้เรียน

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ในชุมชน สรุปได้ว่า การก่อตัวขององค์กร ชุมชนเกิดจากกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่เห็นถึงปัญหาของชุมชนและต้องการแก้ไขปัญหาร่วมกัน จึงเป็นจุดริเริ่มให้ เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้น เพื่อพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหา มีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุหรือ ที่มาของปัญหา วางแผนเพื่อกำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และดำเนินการตามแผน รวมทั้งมีการติดตาม ผลการปฏิบัติและปรับให้เหมาะสม โดยกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนมีองค์ประกอบที่สนับสนุนการเรียนรู้ 4 ประการ คือ ผู้นำที่เข้มแข็ง มุ่งมั่นแก้ไขปัญหาจนได้รับความศรัทธาจากสมาชิกชุมชน การมีส่วนร่วมของ สมาชิกชุมชนสูง การมีกิจกรรมการเรียนรู้ และการเป็นเครือข่ายเพื่อพัฒนาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยกิจกรรม เรียนรู้เป็นไปในลักษณะรับถ่ายทอดความรู้จากหน่วยงานภาครัฐ หรือเอกชน หรือองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การให้คำปรึกษา การเรียนรู้ด้วยตนเองจากการปฏิบัติ การแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ เช่น จากการพบปะพูดคุยกัน การประชุม สัมมนา การถ่ายทอดภูมิปัญญาที่สั่งสมในชุมชนของ ประชาชนชาวบ้านและผู้นำ นอกจากนี้ การเรียนรู้ของชุมชนยังมีลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่ง คือการถ่ายทอด ความรู้และประสบการณ์จะวางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียบง่าย เป็น ธรรมชาติ และสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง รวดเร็วและกว้างขวาง เป็น การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จึงสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง

ส่วนที่ 5 การศึกษาแบบพหุกรณี

การศึกษารายกรณีหรือกรณีศึกษา (Case Study) เป็นวิธีการในการรวบรวมและจัดระบบข้อมูลเชิงสังคัม เพื่อนำเสนอสภาพความเป็นจริงเชิงสังคัมของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หน่วยในการศึกษาของกรณีศึกษา อาจเป็นบุคคล ครอบครัว กลุ่มบุคคล สถาบันทางสังคัมหรือชุมชนก็ได้ จุดมุ่งหมายในการศึกษาก็เพื่อทำความเข้าใจวงจรชีวิต(life cycle)หรือช่วงใดช่วงหนึ่งของวงจรชีวิตของหน่วยที่จะทำการศึกษา ส่วนแนวทางในการศึกษานั้นจะเป็นการศึกษาแบบเจาะลึกและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ซึ่งอธิบายสถานภาพปัจจุบันของหน่วยที่ศึกษาหรือมีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของหน่วยที่ศึกษา การศึกษารายกรณีเป็นการศึกษาระยะยาวเพื่อนำเสนอพัฒนาการของสิ่งนั้นๆ ในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยปกติแล้วอาจแบ่งการศึกษารายกรณีออกเป็น 4 ประเภท (Yin,1989:15 อ้างถึงใน เสน่ห์ จุ้ยโต,2541:55) คือ

1. การศึกษารายกรณีทางชาติพันธุ์วรรณา(Ethnographic Case Study) เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีเกี่ยวกับสังคัมเล็กๆ หรือศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มคนหรือบุคคลต่างๆ ที่น่าสนใจในสังคมนั้น และเป็นการศึกษาเฉพาะกรณีเจาะลึกในเชิงประวัติชีวิตบุคคลซึ่งเป็นการสำรวจเจาะลึกภูมิหลังของบุคคลแต่ละคน รวมไปถึงความคาดหวังต่างๆ ของบุคคลนั้น ปฏิกริยาต่างๆ ที่มีต่อประสบการณ์ชีวิตในขณะที่เขากำลังเจริญเติบโต และได้รับการพัฒนาขึ้นมาภายใต้สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

2. การศึกษารายกรณีเพื่อการประเมินผล(Evaluative Case Study) เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีที่ให้ความสำคัญต่อการอธิบายเหตุผลที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริง ซึ่งสลับซับซ้อนเกินกว่าที่จะใช้การวิจัยเชิงสำรวจและทดลอง เป็นการพรรณนาและประเมินเกี่ยวกับผลตอบแทนที่ได้รับ(benefit)โดยพยายามศึกษาว่าทำไมจึงเกิดขึ้น และเกิดขึ้นอย่างไร

3. การศึกษารายกรณีทางการศึกษา (Educational Case Study) เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีโดยมุ่งเน้นการจัดทำบันทึกประวัติชีวิตบุคคล ซึ่งมีจุดกำเนิดและเป็นที่ยอมรับอย่างมากในสาขาวิชาจิตแพทย์และจิตวิทยาคลินิก เป็นการศึกษาเกี่ยวกับจิตใจโดยรวบรวมประวัติคนไข้ในแง่มุมต่างๆ ที่ทำในรูปแบบการสัมภาษณ์ ตัวอย่างเช่น การศึกษาของ Freud ที่มีกรณีบันทึกประวัติชีวิตของบุคคลต่างๆ ที่เป็นโรคประสาท(paranoic)

4. การศึกษารายกรณีในการวิจัย (Case Study in Research) เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีขององค์กรหรือหน่วยงานใดงานหนึ่ง เพื่อค้นหาปัญหาและอุปสรรคขององค์กรนั้นๆ ในด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายๆ ด้าน โดยการนำเอาวิธีการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ไปค้นหาปัญหาขององค์กร พร้อมทั้งได้กำหนดแนวทางการแก้ไขและข้อเสนอแนะไว้ด้วย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 588) ได้ให้ความหมายคำ "พหุ" ว่าหมายถึง "มาก" ดังนั้น การศึกษาแบบพหุกรณี (Multi case studies) จึงพออนุมานได้ว่าเป็นการศึกษารายกรณีหลายๆ ราย หรือมากมาย

การศึกษารายกรณีเป็นการวิจัยที่พิจารณาปรากฏการณ์ทางสังคมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงในทุกมิติ ซึ่งสุภาวศ์ จันทวานิช (2543 : 13-24) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพว่า เป็นการมองปรากฏการณ์ให้เห็นภาพรวม โดยมองจากหลายแง่มุม เป็นการศึกษาติดตามระยะยาวและเจาะลึก เพื่อให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งมีความเป็นพลวัตได้อย่างลึกซึ้งและสามารถมองภาพได้จากหลายแง่มุม ศึกษาปรากฏการณ์ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติหรือตามความเป็นจริง มักมีการวิจัยในสนาม(Field research) คำนี้ถึงความ เป็นมนุษย์ของผู้ถูกวิจัย คือเคารพผู้ถูกวิจัยในฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์ ใช้การพรรณนาและการวิเคราะห์แบบอุปนัย(Induction) ในการศึกษาเฉพาะกรณี เพื่อให้เห็นภาพรวมและเน้นปัจจัยหรือตัวแปรด้านความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความหมายในการศึกษาปรากฏการณ์สังคม อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดประการหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพที่ทำในลักษณะการศึกษาระยะกรณี คือ ข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยจะนำไปอ้างอิงกับกรณีอื่นๆ (generalization) ไม่ได้หรือได้น้อย

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์ (2543 : 152-153) ได้กล่าวไว้ในรวมบทความการวิจัย การวัดและประเมินผลว่า รูปแบบเฉพาะกรณี (Case and Field Design) มีลักษณะทั่วไปเป็นการศึกษาเฉพาะหน่วยทางสังคมเพื่อดูปฏิกริยาร่วม (interaction) ใช้สรุปเฉพาะหน่วยหรือกลุ่มนั้นๆ อ้างสรุป (generalization) ถึงกลุ่มอื่นหรือประชากรไม่ได้

สุภาวศ์ จันทวานิช (2543 : 173-174) กล่าวว่า งานวิจัยเชิงคุณภาพมีข้อจำกัดของการนำผลสรุปไปใช้อธิบายกรณีศึกษาอื่นๆ หรือปรากฏการณ์เดียวกันที่เกิดขึ้นที่อื่น ดังนั้น ข้อสรุปของงานชิ้นหนึ่งจึงเป็นสิ่งที่ใช้อธิบายกรณีศึกษาหรือปรากฏการณ์นั้นได้โดยเฉพาะเท่านั้น แต่เป็นข้อสรุปที่แน่นด้วยความละเอียดอ่อนและความซับซ้อนของความสัมพันธ์ในปรากฏการณ์นั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ นักวิจัยจึงต้องสะสมข้อค้นพบเหล่านี้ไว้ในคลังข้อมูลคือสมองของตน แล้วค่อยๆ โยงข้อสรุปจากงานชิ้นหนึ่งไปสู่งานอีกชิ้นหนึ่ง การสร้างข้อสรุประดับกว้างขึ้นหรือมีความเป็นนามธรรมสูงขึ้น(generalization) ได้จากการสร้างและสะสมข้อค้นพบจากงานเล็กๆ หลายๆ ชิ้นเหล่านี้แล้วค่อยๆ ประมวลเข้าด้วยกัน

พรชัย ศรีประไพ (2535,83-84)กล่าวว่า การทำการศึกษารายกรณีเป็นทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพที่ถูกจำกัดจำนวนกลุ่มตัวอย่างทำให้ไม่อาจนำวิธีการทางสถิติมาช่วยในการวิเคราะห์และในการสรุปผลได้ แต่การใช้กรณีศึกษาก็มีข้อจำกัดหลายประการเช่นกัน จุดอ่อนข้อหนึ่งก็คือไม่อาจนำไปอ้างอิงในกรณีทั่วๆ ไปได้ แต่ก็ไม่ใช่ข้อจำกัดโดยสิ้นเชิง ในวงการวิจัยในทวีปยุโรป ใช้กรณีศึกษาในการวิจัยเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง วิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอกบางฉบับใช้กรณีศึกษาเพียงหนึ่งถึงสองรายเท่านั้น เพื่อวิเคราะห์ปัญหาที่ผู้ค้นคว้ามีความสนใจอย่างลึกซึ้ง นักทฤษฎีที่มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น Piaget หรือแม้แต่ Freud ได้อาศัยการสร้างฐานทฤษฎีจากการศึกษารายกรณีเพียงไม่กี่ราย

สรุปได้ว่า การศึกษารายกรณีหรือกรณีศึกษา เป็นการวิจัยที่พิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ตามสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงของกรณีสศึกษานั้นๆ ทำให้สามารถมองภาพได้ครอบคลุมทุกมิติของสังคมนั้นๆ ได้อย่างลึกซึ้ง เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของมิติต่างๆ ในบริบทสังคมนั้นได้อย่างครบถ้วน อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยที่ได้ก็มีความเฉพาะเจาะจงเฉพาะกรณีนั้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดของการศึกษารายกรณีที่นำไปอ้างอิงใช้กับกรณีทั่วไปได้น้อย การศึกษาแบบพหุกรณี ซึ่งเป็นการศึกษาหลายๆ กรณี เช่น หลายพื้นที่ หลายชุมชน จะช่วยลดข้อจำกัดของการนำไปอ้างอิงใช้กับกรณีอื่นๆ ลงได้บ้าง เพราะการศึกษาหลายรายทำให้ได้องค์ความรู้ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ ได้ครบถ้วนและจากสภาพแวดล้อมที่หลากหลายขึ้น ผลการวิจัยสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกรณีอื่นๆ ได้มากกว่าการศึกษาเพียงกรณีเดียว โดยคำนึงถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องที่อาจมีความเหมือนและความต่างกับพื้นที่วิจัย

ส่วนที่ 6 กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ ได้อาศัยแนวคิดที่เกี่ยวข้อง 3 แนวคิดรวมกัน คือ แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยน และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

1. แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ

การวิเคราะห์การศึกษาในเชิงระบบ เป็นแนวทางสำคัญประการหนึ่งในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับสังคม ซึ่งได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวคิดดังกล่าว สำหรับการวิจัยนี้ได้อาศัยแนวทางการวิเคราะห์เชิงระบบ (A Systematic Analysis) ของ Jeanne H. Ballantine

การวิเคราะห์เชิงระบบของ Ballantine เป็นการมองว่าแต่ละส่วนของสังคมมีการทำงานร่วมกันให้ประสบความสำเร็จตามหน้าที่ของตน เปรียบเหมือนมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยหัวใจ สมอง และอวัยวะต่างๆ ที่ทำงานร่วมกันสำหรับการมีชีวิตรอด ระบบการศึกษาเรียนรู้ก็เช่นเดียวกัน นับเป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นสำหรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและการมีชีวิตอยู่รอดของสังคม จึงเป็นการมองการศึกษาในภาพรวมของระบบสังคมและทำความเข้าใจว่าส่วนย่อยต่างๆ ในสังคมประกอบเข้าด้วยกันได้อย่างไร และส่วนใดที่เข้ากันได้และไม่ได้ ช่วยให้เราเห็นองค์ประกอบของระบบและจัดลำดับการสังเกตการณ์และข้อมูล และสามารถอธิบายความซับซ้อนของปฏิสัมพันธ์ของแต่ละส่วนให้เข้าใจได้อย่างง่าย

Ballantine (1997:14-17) ได้เสนอตัวอย่างการวิเคราะห์การศึกษาในเชิงระบบ ตามแผนภาพที่ 1 โดยมีองค์ประกอบพื้นฐานของระบบ 3 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนปัจจัยป้อน(input) ส่วนองค์การทางการศึกษา (organization) ซึ่งเป็นเรื่องของกระบวนการ (process) ทางการศึกษาเป็นสำคัญ และส่วนของผลผลิต(output)

ตัวอย่างการวิเคราะห์เชิงระบบตามแผนภาพที่ 1 ดำเนินการใน 5 ขั้นตอนเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน
 อย่างเป็นระบบ ดังนี้

ขั้นที่ 1 เริ่มต้นที่ส่วนขององค์การทางการศึกษา ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างและกระบวนการใน
 การศึกษา

ขั้นที่ 2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์การกับสภาวะแวดล้อมภายนอกองค์การ ซึ่งสภาวะแวดล้อมจะ
 หมายถึงทุกอย่างที่อยู่โดยรอบขององค์การ และมีอิทธิพลในทางในทางหนึ่งต่อองค์การ เช่น เทคโนโลยีใหม่ๆ ที่กระทบ
 ต่อการปฏิบัติงานขององค์การ สภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ขนบธรรมเนียมของชุมชนซึ่งสะท้อน
 ออกทางกระบวนการทางสังคมในขณะนั้น ซึ่งในแต่ละองค์การอาจมีสภาวะแวดล้อมที่มีผลกระทบสำคัญแตกต่างกัน
 กันไป และอาจแปรเปลี่ยนไปตามการเวลา ขึ้นอยู่กับสิ่งที่องค์การเผชิญอยู่ อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของสภาวะ
 แวดล้อมยังคงมีอยู่ ซึ่งองค์การยังต้องอาศัยสภาวะแวดล้อมเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรและข้อมูลที่เป็น
 ปฏิสัมพันธ์ขององค์การต่อสภาวะแวดล้อมภายนอกองค์การนี้จะอยู่ในรูปของปัจจัยป้อน (input) และผลผลิต
 (output)

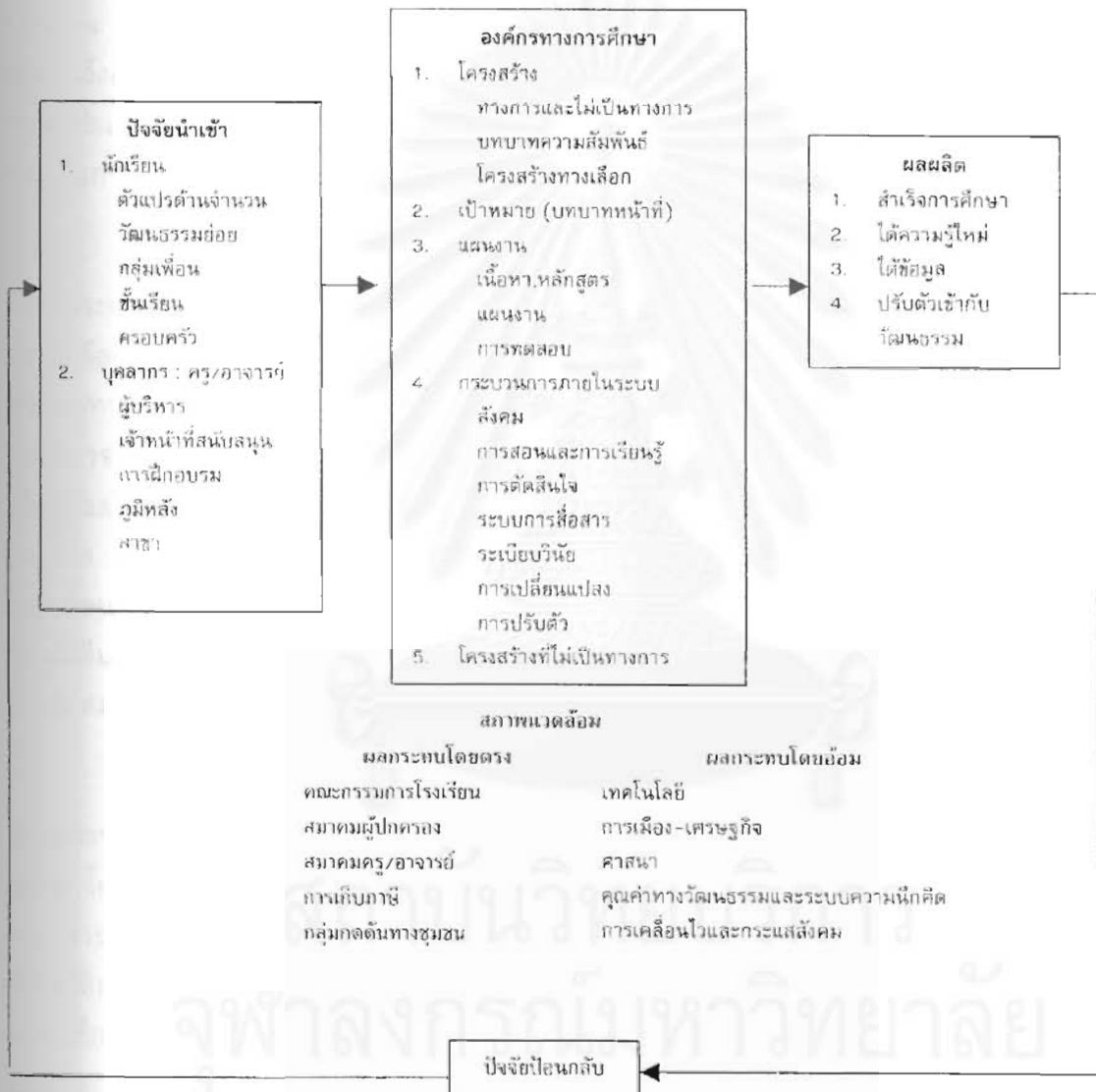
ขั้นที่ 3 องค์การจะได้รับสิ่งที่นำเข้ามาในรูปของข้อมูล วัตถุดิบ ผู้เรียน บุคลากร การเงิน แนวคิด
 ใหม่ๆ นอกจากนี้ บุคลากรที่เป็นสมาชิกขององค์การก็เป็นสภาวะแวดล้อมขององค์การอื่นๆ ด้วย ซึ่งจะนำสภาวะ
 แวดล้อมภายนอกเหล่านี้เข้ามาสู่ภายในองค์การด้วย

ขั้นที่ 4 ผลผลิตหมายถึงผลที่ได้จากกระบวนการทางการศึกษา ทั้งในเชิงวัตถุและที่ไม่ใช่วัตถุ
 เช่น สิ่งที่ค้นพบในงานวิจัย ผู้สำเร็จการศึกษา ข้อมูล วิวัฒนาการของวัฒนธรรม

ขั้นที่ 5 กระบวนการป้อนกลับ(feedback) เป็นการปรับตัวขององค์การกับสภาวะแวดล้อมที่
 เปลี่ยนแปลงไปและกับความต้องการขององค์การอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยข้อมูลข่าวสารที่ได้รับ การตอบสนอง
 (responses)จะเป็นรูปแบบใด ขึ้นอยู่กับการป้อนกลับนั้นว่าจะเป็นบวกหรือลบ

แนวคิดการวิเคราะห์การศึกษาเชิงระบบของ Ballantine สามารถใช้ช่วยนำทางในการวิจัยการ
 พัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ เพราะการเรียนรู้ในชุมชนเป็นการเรียนรู้ด้วย
 ตนเองของสมาชิกชุมชนในระบบสังคมชุมชนนั้นๆ ซึ่งองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชนแต่ละ
 องค์ประกอบมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก ระหว่างสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ต่างๆ ใน
 ชุมชน ที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นและขับเคลื่อนไปอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการ
 จัดการให้เกิดผลต่อชุมชนตามที่ชุมชนปรารถนา กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัต
 มีการปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีในบริบทของ
 สังคมนั้นๆ

แผนภาพที่ 1 ตัวอย่างการวิเคราะห์การศึกษาเชิงระบบ ของ Ballantine (ปี ค.ศ.1997)

2. แนวคิดทฤษฎีการปรับเปลี่ยน

ทฤษฎีการปรับเปลี่ยน (Transformation Theory) เป็นทฤษฎีที่นักการศึกษา ผู้ใหญ่ชื่อ Jack Mezirow ได้พัฒนาขึ้น เมื่อปี ค.ศ. 1978 โดย Mezirow มองว่า ผู้ใหญ่มี ศักยภาพของความเป็นอิสระเสรีในการคิดและการกระทำที่สูง (M. Carolyn Clark, 1993:50) และมีความเชื่อ เกี่ยวกับฐานรากแห่งพฤติกรรมมนุษย์ว่า บุคคลเมื่อมีประสบการณ์เช่นใดก็จะมองสิ่งเร้าหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ตามประสบการณ์ของตนเอง เป็นกรอบที่บุคคลใช้อ้างอิง (Frames of Reference) ในการตีความหมายและสร้างความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ และส่งผ่านถึงกรอบความคิดและการกระทำของบุคคลนั้น กรอบการอ้างอิงจึง เป็นโครงสร้างของความเชื่อเบื้องต้นของบุคคล (Structure of Assumptions) เป็นตัวกำหนดกรอบการคิดของ บุคคล และเมื่อกรอบความคิดเป็นเช่นไร แนวทางการกระทำก็จะเป็นเช่นนั้น

การเรียนรู้ตามทฤษฎีของ Mezirow เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนปลดปล่อยหรือเป็นอิสระจาก กรอบการอ้างอิงหรือความเชื่อเบื้องต้นที่ตนเองยึดถืออยู่ ซึ่งมี 3 ลักษณะ คือ 1) ขยายหรือถ่วงถ่วงกรอบการ อ้างอิงที่ตนยึดถืออยู่ ซึ่งเกิดจากการเพิ่มเติมประสบการณ์ใหม่ๆ หรือทบทวนประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ของบุคคล นำสู่การขยายกรอบความคิดเดิม หรือ 2) เกิดกรอบการอ้างอิงใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นหากประสบการณ์ใหม่ที่บุคคลได้รับ ได้เข้าแทนที่ประสบการณ์เดิม มีผลให้สิ่งที่บุคคลยึดถือตามประสบการณ์เดิมเปลี่ยนแปลงไปด้วย นำสู่กรอบ ความคิดใหม่ขึ้น หรือ 3) จัดรูปกรอบการอ้างอิงที่มีอยู่ ซึ่งเกิดเมื่อบุคคลมีประสบการณ์ใหม่เพิ่มขึ้น ก็ได้ละทิ้งสิ่ง ที่ตนยึดถือตามประสบการณ์เดิมทั้งหมด แต่นำประสบการณ์ใหม่มาผสมผสานกับประสบการณ์เดิม เกิดกรอบ การอ้างอิงหรือการยึดถือในรูปแบบผสมผสานขึ้น นำสู่กรอบความคิดใหม่ที่มีการผสมผสานกับกรอบความคิด เดิมบางส่วน (Jack Mezirow, 1995)

การเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนของ Mezirow จึงเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนกรอบการอ้างอิง หรือ ความเชื่อ ความรู้สึก ทศนคติ ต่อเนื่องถึงกระบวนการทัศนคติทางความคิดของบุคคล โดยเริ่มต้นด้วยการทบทวน ชีวิต (life review) และคิดไตร่ตรองในประสบการณ์ของตนเอง ตระหนักอย่างมีวิจารณญาณว่า ความเชื่อ เบื้องต้นที่ตนยึดถือและปฏิบัติอยู่ เป็นตัวเข้ามาจำกัดวิถีทางการรับรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก นึกคิดของเรา อย่างไร และทำไม เมื่อความเข้าใจในความเชื่อเบื้องต้นของเราครอบคลุมมากขึ้น ก็ จะเห็นความแตกต่าง เห็น รายละเอียดทุกแง่มุม และเกิดการบูรณาการความรู้ ความเชื่อ และประสบการณ์ใหม่เข้ากับสิ่งเดิมได้ เกิดการ เปลี่ยนแปลงในฐานรากซึ่งเป็นที่มาของพฤติกรรมที่แท้จริง นำสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลต่อเนื่องถึง การปฏิบัติการทางสังคม (social action) ในท้ายสุดจะปลดปล่อยบุคคลนั้นออกจากกรอบความเชื่อและความคิด เดิมที่ครอบงำเขาอยู่ ซึ่งหมายถึงบุคคลได้มีการเรียนรู้และเกิดการปรับความเข้าใจ ปรับความรู้สึกนึกคิด และปรับ การกระทำในแนวทางใหม่ เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคมให้ก้าวหน้าขึ้นอย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ที่มีการ เปลี่ยนแปลง มิได้ยึดติดการความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิด และการกระทำเดิม

Mezirow เชื่อว่าการปรับเปลี่ยนกรอบความเชื่อและความคิดของบุคคลจะประสบผลอย่างดี ในภาวะวิกฤตการณ์ของชีวิต คือภาวะที่บุคคลไม่ทราบว่าจะตัดสินใจทิศทางของชีวิตอย่างไร (disorienting dilemma) และผลของการปรับเปลี่ยนความเชื่อและความคิดจะเป็นการเปลี่ยนแปลงชีวิตของบุคคลนั้นอย่าง สำคัญ (Susan Imel, 1998:4)

หลักวิธีการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนของ Mezirow (1991:168-169) สรุปดังนี้

- 1) **เริ่มจากภาวะวิกฤตหรือภาวะยากลำบากของชีวิต** เป็นขั้นตอนแรกของการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดย Mezirow มองว่า การเรียนรู้ของผู้ใหญ่เริ่มต้นได้อย่างดีเมื่อผู้ใหญ่ต้องเผชิญกับความยุ่งยากในชีวิต ซึ่งเมื่อริเริ่มขึ้นแล้วกระบวนการเรียนรู้จะติดตามมาได้ง่ายทำให้สามารถพิชิตปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เผชิญได้
- 2) **ตรวจสอบตนเอง** (self-examination) เป็นการตรวจสอบกรอบความเชื่อของตนเอง การยึดถือปฏิบัติของตนเอง เพื่อสร้างความเข้าใจในตนเอง มองเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคมรอบข้าง และมุมมองของตนเองที่มีต่อโลก ซึ่งกระบวนการทบทวนชีวิตนี้ ทำให้ผู้ทบทวนได้เห็นภาพระบบความคิดของตนเองซึ่งเป็นระบบภายในที่แสดงออกสู่ภายนอก
- 3) **ประเมินตนเองอย่างมีวิจารณญาณ** (critical assessment) เกี่ยวกับความเชื่อเบื้องต้น (assumptions) เป็นการประเมินตนเองหลังจากการสำรวจตรวจสอบตนเองแล้ว โดยอาจมีการประเมินแบบวิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อเบื้องต้น ซึ่งกรอบความเชื่อเบื้องต้นนี้เป็นตัวกำหนดมุมมองโลก และ/หรือทัศนคติส่วนบุคคล
- 4) **วิพากษ์วิจารณ์ร่วมกันในประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกัน** เกิดขึ้นเมื่อแต่ละบุคคลได้มีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น อาทิ การสนทนา การร่วมวิพากษ์สถานการณ์ต่างๆ กับผู้มีประสบการณ์คล้ายคลึงกัน โดยใช้ประสบการณ์ปกติธรรมดาที่มีอยู่ของบุคคล เพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจและประสบการณ์ใหม่ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของการสนทนาหรือการวิพากษ์ ซึ่งเชื่อมโยงต่อเนื่องถึงการวางเป้าหมายในการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน
- 5) **ค้นหาทางเลือกบทบาทใหม่ของตน** เมื่อเข้าใจถึงการยึดถือปฏิบัติของตนเองและกลุ่ม และสถานการณ์ที่เป็นปัญหา จึงค้นหาทางเลือกใหม่ ความสัมพันธ์ใหม่ และการกระทำใหม่ เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวทางดำเนินชีวิตที่เคยยึดถือสิ่งๆ ที่คิดว่าเหมาะสม
- 6) **วางแผนเพื่อการปฏิบัติการ** หลังจากนั้นจึงได้วางแผนการกระทำ จากการประเมินสถานการณ์และจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
- 7) **ดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้และทักษะในการปฏิบัติการ** เป็นขั้นตอนของการเตรียมความพร้อมในด้านองค์ความรู้เพื่อการปฏิบัติ ซึ่งบุคคลหรือกลุ่มผู้ร่วมปฏิบัติจะเฝ้าหาความรู้และทักษะในการนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามเป้าหมาย

8) **ทดลองปฏิบัติตามแผนและประเมินผลย้อนกลับ** ในขณะที่ปฏิบัติการและหลังจากปฏิบัติการ จะมีการติดตามประเมินผลควบคู่ไปด้วย เพื่อปรับเปลี่ยนให้ทันสถานการณ์เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น รวมทั้งเพื่อแสวงหาองค์ความรู้เพิ่มเติมให้เหมาะสมสำหรับการดำเนินการตามแผนที่วางไว้

9) **พัฒนาความสามารถและความเชื่อมั่นในตนเองในบทบาทใหม่** เมื่อบุคคลหรือกลุ่มได้ปฏิบัติจนเห็นผลสำเร็จแล้ว ความเชื่อมั่นในตนเองต่อกรอบความเชื่อใหม่ ทศคติใหม่ กรอบความคิดใหม่ และการกระทำใหม่ และความสัมพันธ์กับสิ่งรอบข้างหรือผู้เกี่ยวข้องในแนวทางใหม่ได้เกิดขึ้น

10) **บูรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่** เมื่อความเชื่อมั่นได้เกิดขึ้น บุคคลหรือกลุ่มจะผสมผสานสิ่งใหม่เข้าสู่วิถีชีวิตบนพื้นฐานของแนวความคิดใหม่ ซึ่งเมื่อมาถึงขั้นนี้แล้ว ความยั่งยืนในกระบวนการเรียนรู้ได้เกิดขึ้น การกระทำการใดๆ ในวิถีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนาตนเองหรือสังคม จะมีการทบทวนอย่างรอบคอบอย่างเป็นขั้นตอน นำสู่การปรับเปลี่ยนสู่ทศคติ ความคิดและการปฏิบัติใหม่ได้ในที่สุด

แกนหลักของกระบวนการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนของ Mezirow ประกอบด้วย 3 ส่วน ร่วมกันคือ 1) ประสบการณ์ 2) การคิดไตร่ตรอง และ 3) การสนทนาอย่างมีเหตุผล ซึ่งการสนทนาอย่างมีเหตุผลนี้ จะรวมถึง องค์ประกอบต่างๆ ในการสนทนา เช่น ข้อมูลข่าวสารที่สมบูรณ์ ความรู้ ความสามารถที่จะประเมินข้อโต้แย้ง และความมีเสรีภาพในการคิดและวิพากษ์

ทฤษฎีการปรับเปลี่ยนของ Mezirow สามารถใช้เป็นเครื่องมือนำทางในวิจัยกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะสถานการณ์ที่ไม่ยั่งยืนเป็นปัญหาที่บุคคลและชุมชนประสบอยู่ มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนอย่างมาก เป็นภาวะความยากลำบากของบุคคล ชุมชนและสังคม ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของ Mezirow ที่ว่าภาวะความยากลำบากของชีวิตทำให้การเรียนรู้ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนความเชื่อและความคิดได้ดี รวมทั้ง จุดเน้นของทฤษฎีที่ว่า การคิดไตร่ตรองและการสนทนาอย่างมีเหตุผลหรืออย่างมีความหมาย เป็นตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความเชื่อและความคิดที่บุคคลยึดถืออยู่ ตลอดจนในการเรียนรู้ ผู้เรียนจำเป็นต้องมีความรู้ทางวิชาการช่วยในการกำหนดแผนปฏิบัติการและบทบาทใหม่ ซึ่งในภาวะที่แท้จริงของชุมชนไทยแล้ว มีหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ได้เข้าไปให้การสนับสนุนในด้านองค์ความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์น้ำ การเพาะปลูก การทำไร่นาสวนผสม และที่สำคัญคือมีการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต ซึ่งเป็นเป้าประสงค์สุดท้ายที่ต้องการให้ชุมชนมีวิถีชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับการวิจัยนี้ ประกอบด้วย ความหมาย เป้าหมายและผลผลิตของการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

1) **ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน** หมายถึง การพัฒนาที่ก่อให้เกิดความสมดุลด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป

2) **เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน** หมายถึง การพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชน ให้มีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติใน 3 ด้าน อย่างสมดุล คือ

2.1) ด้านนิเวศ มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้คงความสมบูรณ์ เพื่อเป็นฐานการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างต่อเนื่อง

2.2) ด้านเศรษฐกิจ มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่ไม่ทำลายความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.3) ด้านสังคม คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาทั้งด้านนิเวศและด้านเศรษฐกิจของชุมชน นำสู่การขจัดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร การอพยพย้ายถิ่น ความตึงเครียดในสังคม และการพึ่งพาอาศัยกัน

3) **ผลผลิตการพัฒนาที่ยั่งยืน** คือ ผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกัน ไม่ส่งผลกระทบต่อกัน

4. สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ได้อาศัยแนวคิดทฤษฎีช่วยนำทางในการวิจัย 3 แนวคิดร่วมกัน คือ **แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ**(Systematic Analysis) สำหรับทำความเข้าใจการเรียนรู้ในระบบสังคมชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนปัจจัยป้อน(input) 2) ส่วนกระบวนการ(process) และ 3) ส่วนผลผลิต(output) **แนวคิดของทฤษฎีการปรับเปลี่ยน**(Transformation Theory) ช่วยนำทางในการวิเคราะห์องค์ประกอบในส่วนกระบวนการของการวิเคราะห์เชิงระบบข้างต้น ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนที่มีผลให้สมาชิกมีศักยภาพในการคิดและการปฏิบัติให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และ**แนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืน** ช่วยนำทางในการวิเคราะห์องค์ประกอบในส่วนผลผลิตของการวิเคราะห์เชิงระบบข้างต้น ได้แก่ ผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกัน ไม่ส่งผลกระทบต่อกัน สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้

1) **ปัจจัยป้อน** ได้แก่

1.1) สภาพแวดล้อมทั่วไปของชุมชน โครงสร้างสังคมชุมชน สภาพการพัฒนา และปัญหาความไม่ยั่งยืนของชุมชน

1.2) ทรัพยากรของชุมชน เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ที่ชุมชนมีอยู่หรือได้รับการสนับสนุนทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน

1.3) องค์กรชุมชน ผู้นำและสมาชิกขององค์กรชุมชน ที่มีวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การศึกษาวิจัยองค์ประกอบนี้ ได้ใช้แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของสังคมชุมชนและปัจจัยต่างๆ ในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

2) **กระบวนการ** ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนที่มีผลให้สมาชิกชุมชนมี

ศักยภาพในการคิดและปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งการศึกษาวิจัยองค์ประกอบนี้ ได้ใช้แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบและแนวคิดของทฤษฎีการปรับเปลี่ยนของ Mezirow นำทางในการวิจัย เพื่อค้นหากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ตั้งแต่การตระหนักในปัญหา การวิเคราะห์หาสาเหตุปัญหา การหาแนวทางแก้ไขปัญหา และการดำเนินการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการประเมินผลการดำเนินงาน

3) **ผลผลิต** ได้แก่ ผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกัน ไม่ส่งผลกระทบทางลบต่อกัน คือ

3.1) ด้านนิเวศ ชุมชนมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์ขึ้น

3.2) ด้านเศรษฐกิจ การดำเนินกิจกรรมการผลิตและการบริโภคของชุมชน ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน มีการบูรณะฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตให้สมบูรณ์ขึ้น สามารถอำนวยความสะดวกต่อการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจได้อย่างต่อเนื่อง

3.3) ด้านสังคม สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาด้านนิเวศและด้านเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งการร่วมคิด (มีความรู้ มีความคิด) การร่วมใจ (มีค่านิยม ทศนคติ) และร่วมกระทำ (มีพฤติกรรมและการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง)

การศึกษาวิจัยองค์ประกอบนี้ ได้ใช้แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อศึกษาถึงผลสำเร็จของการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการพัฒนา นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล

แผนภาพที่ 2 สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณี ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Method) เพื่อศึกษากระบวนการของปรากฏการณ์ (Phenomenon) ทางสังคม และกระบวนการเรียนรู้ในสังคมชุมชนที่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จากการวิจัยภาคสนามใน 3 กรณีศึกษา โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาจากเอกสาร เป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด ความหมาย และทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งในบริบทโลกและบริบทไทย ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อพัฒนาตนเองและการพัฒนาสู่ความยั่งยืน โดยทำการศึกษาจากข้อมูล เอกสาร และงานวิจัยต่างๆ ที่มีผู้รวบรวมและทำการศึกษาไว้

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาภาคสนาม ประกอบด้วย กระบวนการคัดเลือกกรณีศึกษา ซึ่งได้ทำการคัดเลือกชุมชนที่ทำการศึกษารวม 3 ชุมชน จากภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคละ 1 ชุมชน หลังจากนั้น ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลของ 3 ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยการศึกษาเอกสาร การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ต่อจากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูล และตรวจสอบผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของแต่ละชุมชนจากกลุ่มผู้นำชุมชนด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนารูปแบบ เป็นการร่างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 3 กรณีศึกษา และทำการตรวจสอบรูปแบบที่พัฒนาขึ้นโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ด้วยวิธีการนำเสนอให้พิจารณาโดยตรงเป็นรายบุคคล

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสาร

การวิจัยในขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) ได้แก่ ตำรา บทความ ข้อมูลงานวิจัย และสื่อวีดิทัศน์ที่มีผู้จัดทำไว้แล้ว โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการแนวคิดและแนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืน รูปแบบและวิธีการต่างๆ ในการศึกษาเรียนรู้ของชุมชนเพื่อพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยข้อมูลพื้นฐานที่ทำการศึกษา ประกอบด้วย

1. แนวคิดและความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน แผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และทิศทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของไทย

2. แนวคิดทางการศึกษาตามแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาทางการศึกษาเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของประเทศต่างๆ ในการดำเนินการให้บรรลุผล การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแผนแม่บทของโลก สำหรับนำมาใช้ประกอบการศึกษาวิจัยการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย
3. ความหมายและลักษณะของรูปแบบทางการศึกษาเรียนรู้ สำหรับใช้ประโยชน์ในการกำหนดองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองภายใต้ปรากฏการณ์หรือบริบททางสังคมของชุมชน ที่มีผลเชื่อมโยงให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนและผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชนที่มีต่อสังคมชุมชน
4. งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบสำคัญต่างๆ ในสังคมชุมชน ที่ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองเพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชน
5. แนวคิดทางการศึกษาเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนที่นำมาผสมผสานกัน กำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยขึ้น ได้แก่ แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ แนวคิดของทฤษฎีการปรับเปลี่ยน และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาภาคสนาม

การศึกษาวิจัยในขั้นตอนนี้ เป็นการวิจัยในสนาม (field research) ประกอบด้วย การคัดเลือกกรณีศึกษา ซึ่งได้ทำการคัดเลือกชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาจำนวน 3 ชุมชน ในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคละ 1 ชุมชน เพื่อให้ได้ผลการวิจัยกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ศึกษาจากสภาพแวดล้อมและบริบททางสังคมของชุมชนในภาคนั้น เพื่อสามารถนำผลการวิจัยไปอ้างอิงกับกรณีอื่นๆ ได้มากกว่าการศึกษาเพียงกรณีเดียวหรือชุมชนเดียว หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาชุมชน 3 ชุมชนนี้ โดยวิธีการวิจัยในภาคสนาม ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการตรวจสอบผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของกรณีศึกษา

ผู้วิจัยไม่ได้เลือกกรณีศึกษาในภาคใต้ ทั้งนี้เนื่องจากภาคใต้มีลักษณะเฉพาะคือฤดูกาลที่แตกต่างกับภาคอื่นอย่างมาก ซึ่งส่งผลทำให้ลักษณะการประกอบอาชีพมีความเฉพาะไปด้วย กล่าวคือ มีฤดูฝนที่ยาวนานถึง 8 เดือนใน 1 ปี ขณะที่ภาคอื่นๆ มีเพียงระยะ 3 เดือนเท่านั้น และมีการประกอบอาชีพการทำสวนยางพาราตามความเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศของภาค

1. การคัดเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกพื้นที่ศึกษาตามวัตถุประสงค์แบบเจาะจงด้วยการเลือกชุมชนในระดับหมู่บ้าน จำนวน 3 ชุมชน จากภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคละ 1 ชุมชน โดยมีขั้นตอนการคัดเลือก 2 ขั้นตอนคือ

1.1 ขั้นแรก เลือกชุมชนจากภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เฉียงเหนือ จำนวนภาคละ 3 ชุมชน รวมเป็น 9 ชุมชน โดยศึกษาจากเอกสาร งานวิจัย และข้อมูลที่มีผู้เก็บรวบรวมไว้แล้ว อาทิ ข้อมูลจากกรมการพัฒนาชุมชน ได้แก่ กชช. 2 ค ปี 2544 และ จปฐ. ปี 2544 ข้อมูลจากแผนปฏิบัติการเร่งรัดการสร้างเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม ของมูลนิธิพัฒนาไท ได้แก่ โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคมจังหวัด ปี 2542 โครงการพัฒนาศักยภาพศูนย์ศึกษาดูงานด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม โครงการพัฒนากลุ่มแกนประสานงาน 8 สายวิชาชีพ และข้อมูลจากสื่อวิทัศน์ต่างๆ เป็นต้น โดยใช้เกณฑ์การเลือกทั่วไป ดังนี้

1.1.1 **เคยประสบปัญหาความยั่งยืนของชุมชน** เป็นชุมชนที่เคยประสบปัญหา ดังนี้

- 1) ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ความเสื่อมโทรมของป่าไม้ ความแห้งแล้งจากการขาดแคลนน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคและเพื่อการผลิตทางการเกษตรกรรม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดินจากการใช้ปุ๋ยเคมี หรือการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยขาดการบำรุงรักษา
- 2) ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาความตึงเครียด ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาการอพยพเพื่อหางานทำในเมืองใหญ่หรือในต่างประเทศ
- 3) ปัญหาเศรษฐกิจ เช่น ความมั่งคั่งทางรายได้จากการประกอบอาชีพหลัก แบบแผนการผลิตของคนในชุมชน เช่น ปลูกพืชเชิงเดี่ยว พึ่งพิงรายได้จากการผลิตประเภทเดียว มีการใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรกรรมในลักษณะที่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน แบบแผนการบริโภค เช่น เน้นการบริโภควัตถุดิบ ปัญหาความยากจน การแสวงหางานทำนอกชุมชนหรือที่ห่างไกล

1.1.2 **ความสำเร็จของการแก้ไขปัญหาความยั่งยืน** เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนต่างๆ ของชุมชนตามที่กล่าวข้างต้น และทิศทางการแก้ปัญหาไม่เน้นมุ่งความสำเร็จ กล่าวคือ มีการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมของชุมชนไปในทิศทางที่ไม่ทำลาย ไม่ส่งผลกระทบต่อ ไม่เอาเปรียบทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงความสมบูรณ์

1.1.3 **ความคงอยู่ของการพัฒนาสู่ความยั่งยืน** ชุมชนมีการพัฒนาสู่ความยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง ทำให้โอกาสที่ชุมชนกลับคืนสู่ปัญหาความยั่งยืนอีกมีน้อย

1.1.4 **การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน** คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน อย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ โดยมีวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มเพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสู่ความยั่งยืน อาทิ กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น

ผลการเลือกชุมชนตามหลักเกณฑ์ข้างต้น ได้ชุมชนจำนวน 9 ชุมชน คือ

ภาคเหนือ ได้แก่

- 1) บ้านแม่ทา ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัด เชียงใหม่
- 2) บ้านถืมตอง ตำบลถืมตอง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
- 3) บ้านต้าโน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

ภาคกลาง ได้แก่

- 1) บ้านปรือววย ตำบลเขาหินซ้อน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
- 2) บ้านบุหย่อง ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
- 3) บ้านท่าทราย ตำบลบางหลวง อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่

- 1) บ้านโนนรัง-นุรพา ตำบลตลาดไพร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา
- 2) บ้านอนันต์ ตำบลยาง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
- 3) บ้านโสกน้ำขาว ตำบลก้านเหลือง อำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น

ชุมชนที่เป็นไปตามเกณฑ์การคัดเลือกทั่วไปข้างต้น **ในทางเนื้อหาของการวิจัย**

ปรากฏว่ามีจุดเน้นของการพัฒนาสู่ความยั่งยืนที่แตกต่างกันไป เนื่องจากสภาพภูมิประเทศ สภาพทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละภาคมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ชุมชนในภาคเหนือ ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำลำธารอย่างมีส่วนร่วม เนื่องจากต้องอาศัยน้ำในลำห้วยที่มาจากป่าในการอุปโภคและบริโภค รวมทั้งการเพาะปลูกพืช ส่วนชุมชนในภาคกลางเป็นชุมชนบนที่ราบลุ่ม ให้ความสำคัญกับการปรับรูปแบบการเกษตรกรรมที่ปลูกข้าวเป็นหลักเป็นการทำไร่นาสวนผสม โดยมีการลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช และมีการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเป็นอาหารเพื่อการจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยวและผู้สัญจรไปมาเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ สำหรับชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นชุมชนบนที่ราบสูง ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนที่นาเป็นทำเกษตรผสมผสาน มีการเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา และทำหัตถกรรมควบคู่ไปด้วย อย่างไรก็ตาม ชุมชนในแต่ละภาคที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาสู่ความยั่งยืนนี้มีความเหมือนกัน คือ เป็นชุมชนที่คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนหลายกลุ่ม มีผู้นำหรือกลุ่มแกนนำชุมชนที่เข้มแข็งในการกระตุ้นให้คนในชุมชนมี**กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน**ในการตระหนักถึงปัญหาความยั่งยืนที่ชุมชนประสบอยู่

วิเคราะห์สาเหตุปัญหา หาแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหา และดำเนินการร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล

1.2 **ขั้นที่สอง** เลือกชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา จากชุมชน 9 แห่งที่คัดเลือกไว้ในขั้นแรก ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกให้เหลือเป็นกรณีศึกษา 3 ชุมชน ภาคละ 1 ชุมชน โดยมีวิธีการคัดเลือก ดังนี้

1.2.1 ทำการศึกษานำ (Pilot Study) โดยผู้วิจัยได้เดินทางไปยังพื้นที่ชุมชนทั้ง 9 แห่ง เพื่อทำการศึกษาสภาพของชุมชนเบื้องต้น เช่น เส้นทางคมนาคม ลักษณะภูมิประเทศ การตั้งบ้านเรือน การใช้ทรัพยากรที่ดิน การประกอบอาชีพ เป็นต้น สำหรับเป็นข้อมูลประกอบการเลือกพื้นที่วิจัย

1.2.2 หลังจากได้เดินทางไปยังพื้นที่ชุมชนทั้ง 9 แห่งแล้ว ผู้วิจัยได้นำรายชื่อชุมชนข้างต้น เข้าพบผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชนในแต่ละภาคมาเป็นเวลามากกว่า 10 ปี จำนวน 3 ท่าน ภาคละ 1 ท่าน และขอความอนุเคราะห์พิจารณาคัดเลือกชุมชนให้เหลือกรณีศึกษาภาคละ 1 ชุมชน

ผู้ทรงคุณวุฒิได้คัดเลือกชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยใช้เกณฑ์ประกอบการพิจารณาคัดเลือก 4 ด้านด้วยกัน คือ ลักษณะชุมชน องค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การขยายตัวขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในด้านเครือข่ายและภูมิปัญญา และความสะดวกของผู้วิจัยในการเข้าถึงพื้นที่ศึกษารายละเอียดดังนี้

ลักษณะชุมชน	<ol style="list-style-type: none"> 1) เป็นชุมชนระดับหมู่บ้านในพื้นที่ชนบท 2) มีการสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น
องค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	<ol style="list-style-type: none"> 3) มีองค์กรชุมชนหรือการรวมกลุ่มของบุคคล ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันดำเนินการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนผู้ความยั่งยืนที่มีแนวโน้มประสบความสำเร็จ (Successful cases) โดยมีการดำเนินการมาไม่น้อยกว่า 5 ปี 4) มีผู้นำองค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มีความเข้มแข็ง 5) สมาชิกขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้และมีการนำผลจากการเรียนรู้ไปปฏิบัติจริงอย่างกว้างขวาง

การขยายตัวขององค์กร ชุมชนเพื่อการพัฒนา ที่ยั่งยืนในด้านเครือข่าย และภูมิปัญญา	<p>6) องค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง หรือมีการขยายขอบเขตเป็นเครือข่ายหรือเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับ องค์กรชุมชนอื่นๆ อย่างเข้มแข็ง</p> <p>7) มีบทบาทเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่นำสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน สำหรับ ชุมชนอื่นโดยรอบ หรือชุมชนเครือข่าย หรือเพื่อการศึกษา ฝึกอบรม ดูงานของกลุ่มบุคคลภายนอกที่สนใจ เช่น ศูนย์เรียนรู้ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ศูนย์ส่งเสริมการเกษตรแบบผสมผสาน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร จากการพิจารณากำหนด ขึ้นโดยหน่วยงานภาครัฐราชการ หรือภาคประชาคม หรือองค์กร พัฒนาเอกชนต่างๆ ก็ได้</p> <p>8) มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญา ท้องถิ่น จากกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน หรือจากการเป็น เครือข่ายกับองค์กรอื่นๆ</p>
ความสะดวกของผู้วิจัย ในการเข้าถึงพื้นที่ศึกษา	<p>9) ความสะดวกในการเดินทางเข้าพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ถนน ระยะทางจาก ศูนย์กลางความเจริญ และบริการการขนส่งสาธารณะ</p> <p>10) ความสะดวกในด้านที่พักอาศัย</p> <p>11) ความปลอดภัยในการเดินทางและในการดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ ชุมชน</p>

สรุปผลการคัดเลือกกรณีศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ ยั่งยืน จากชุมชน 9 ชุมชนใน 3 ภาค เหลือ 3 ชุมชนใน 3 ภาค ดังนี้

ภาค	การคัดเลือกขั้นแรก	การคัดเลือกขั้นที่สอง	องค์กรชุมชน
เหนือ	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านแม่ทา จ.เชียงใหม่ - บ้านถ้ำทอง จ.น่าน - บ้านต้าโน จ.พะเยา 	บ้านต้าโน	กลุ่มรักษาป่าชุมชน
กลาง	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านปรือววย จ.ฉะเชิงเทรา - บ้านบุญยอง จ.นครนายก - บ้านท่าทราย จ.ชัยนาท 	บ้านบุญยอง	กลุ่มไร่นาสวนผสม
ตะวันออก	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านโนนรัง-บุรพา จ.นครราชสีมา 	บ้านโนนรัง-บุรพา	กลุ่มเกษตร
เฉียงเหนือ	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านอนันต์ จ.สุรินทร์ - บ้านไสภ่น้ำขาว จ.ขอนแก่น 		ผสมผสาน

1.3 **ขั้นที่สาม** ในแต่ละกรณีศึกษา ได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยผู้วิจัยได้เข้าพบผู้นำชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง ที่แจ้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยและขอความอนุเคราะห์ผู้นำชุมชน ในการกำหนดรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ชุมชนละ 6-10 คน และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและถูกต้องสำหรับการวิเคราะห์มากที่สุด ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญว่า ต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ขององค์กรชุมชนอย่างน้อยเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 3 ปี มาแล้ว ทั้งในด้านการร่วมตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน การปฏิบัติการต่างๆ ตามกฎระเบียบขององค์กรชุมชน การร่วมติดตามตรวจสอบและประเมินผลการดำเนินงานขององค์กร รวมทั้งการพัฒนาองค์กรเพื่อให้องค์กรเติบโตทั้งในด้านการขยายตัวของสมาชิกองค์กรและประสิทธิผลขององค์กร ในการดำเนินการให้ประสบผลสำเร็จ ได้แก่ ผู้นำกลุ่มหรือผู้นำองค์กรชุมชน ที่ปรึกษากลุ่ม ประชาสัมพันธ์กลุ่ม หรือสมาชิกกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น

จำนวนผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ผู้นำชุมชนของแต่ละกรณีศึกษาได้กำหนดขึ้นเพื่อให้ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกคือ ชุมชนบ้านต้าใน จำนวน 10 คน ชุมชนบ้านบุหย่อง จำนวน 6 คน และชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา จำนวน 8 คน

2. วิธีการวิจัยและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 วิธีการวิจัย

ในการศึกษารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของกรณีศึกษา 3 ชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้ 3 วิธีการประกอบกัน คือ

2.1.1 **การศึกษาเอกสาร** (Documentary Study) ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานต่างๆ ของชุมชนที่ทำการศึกษา เช่น แผนที่ชุมชน จำนวนประชากร การประกอบอาชีพ บริการทางการศึกษา บริการสาธารณสุข บริการสาธารณะต่างๆ การคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร ระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชน การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในชุมชน โดยรวมถึงพัฒนาการขององค์กรชุมชน ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของสมาชิกองค์กรชุมชน กิจกรรมและบทบาท รวมทั้งประวัติผู้นำชุมชน ที่มีการบันทึกไว้ทั้งเอกสารและสื่อวิดีโอทัศน์ต่างๆ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลที่ไม่เฉพาะบทบาทของบุคคลนั้น แต่ได้ข้อมูลสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในมิติต่างๆ ด้วย

2.1.2 **การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม** (non-participant observation) ผู้วิจัยได้ทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน สังเกตกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของชุมชน เช่น การพบปะสนทนากัน การฝึกอบรมของคนในชุมชน ปฏิบัติการสนทนาหรือการสนทนาตอบในขณะรับการฝึกอบรม สังเกตปรากฏการณ์ที่

ปรากฏอยู่ของร่องรอยกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน วัตถุประสงค์เพื่อใช้ประกอบการเรียนรู้ ผลงานที่ได้จากกิจกรรมการเรียนรู้หรือการฝึกปฏิบัติ รวมทั้งสังเกตผลผลิตที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนที่มีการติดไว้ในแหล่งสาธารณะหรือบ้านผู้นำชุมชน เพื่อทราบถึงการพัฒนาข้อมูล ข่าวสารของชุมชน และการเผยแพร่ให้สมาชิกชุมชน ทั้งในด้านเนื้อหาสาระข้อมูล ความถี่ และความทันสมัยของ ข้อมูล

2.1.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth Interview) ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ ข้อมูลสำคัญ (key informants) ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อย่างไม่เป็นทางการ (informal interview) ข้อมูลที่สัมภาษณ์จะเป็นข้อมูลในรายละเอียดที่ไม่ปรากฏที่ใดมาก่อน และไม่สามารถ สังเกตเห็นได้ เพื่อการวิเคราะห์ถึงกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัย ได้ใช้วิธีการวิจัยโดยการศึกษาค้นคว้า เอกสาร การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือการวิจัยที่สำคัญ 3 ประการคือ

2.2.1 ตัวผู้วิจัย ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า สังเกตปรากฏการณ์ในชุมชนกรณีศึกษา และทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนด้วยตนเอง โดยผู้วิจัยยึดมั่นถึงความไม่มีอคติใดๆ ในการเก็บข้อมูล และการสรุปข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์

2.2.2 แบบสังเกต ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมไว้ล่วงหน้า โดยอาศัย กรอบแนวคิดการวิจัยนำทางในการสังเกตปรากฏการณ์ต่างๆ ที่มองเห็น ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการสังเกต ใช้เสริมและ เพิ่มเติมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อความสมบูรณ์ของ ข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ในขั้นตอนต่อไป โดยแนวทางสังเกตประกอบด้วย

- 1) สภาพทั่วไปของชุมชน อาทิ สภาพพื้นที่ การตั้งบ้านเรือน บริการพื้นฐาน ต่างๆ ของชุมชน และการประกอบอาชีพ การร่วมกันทำกิจกรรมของชุมชน เช่น การพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน การช่วยเหลือกันในการเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยวพืช เป็นต้น
- 2) สังเกตกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของชุมชน อาทิ การพบปะสนทนากัน การฝึกอบรมของคนในชุมชน เนื้อหาสาระของการสนทนาหรือฝึกอบรม ปฏิบัติการสนทนาหรือการสนองตอบ ในขณะที่รับการฝึกอบรม และสังเกตปรากฏการณ์ที่ปรากฏอยู่ของร่องรอยกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของ องค์กรชุมชน เช่น ข้อมูลหรือภาพต่างๆ ที่ติดไว้ตามบอร์ดหรือผนังอาคารที่เป็นศูนย์การเรียนรู้หรือที่พักอาศัยของ

ผู้นำชุมชน เครื่องมือหรือวัตถุดิบเพื่อใช้ประกอบการเรียนรู้ เช่น กากน้ำตาลสำหรับการผลิตปุ๋ยชีวภาพ ผลงานที่ได้จากกิจกรรมการเรียนรู้หรือการฝึกปฏิบัติ เช่น สถานที่ประกอบพิธีกรรมในการบวชป่า กองปุ๋ยหมัก เส้นไหมหรือเส้นฝ้ายที่ผ่านการย้อมสีธรรมชาติ เป็นต้น

3) สังเกตผลผลิตที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อาทิ การทำการเกษตรผสมผสาน ความสมบูรณ์ของป่าชุมชน เป็นต้น

ในการสังเกต ผู้วิจัยได้ทำการซักถามบางสิ่งบางอย่างที่ไม่อาจเข้าใจได้จากการสังเกต หลังจากนั้นจึงทำการจดบันทึกข้อมูล

2.2.3 แบบสัมภาษณ์ ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญอย่างไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวทางการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า (interview guideline) แนวทางการสัมภาษณ์นี้มีลักษณะเป็นหัวข้อกว้างๆ ตามประเด็นการศึกษา ประกอบด้วย

1) ลักษณะทั่วไปของชุมชน ทั้งประวัติความเป็นมา ประชากร เศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรม

2) การรวมเป็นกลุ่มหรือเป็นองค์กรชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชน ทั้งการก่อตัวของกลุ่ม ลักษณะการเรียนรู้ร่วมกัน กิจกรรมการเรียนรู้ ความช่วยเหลือและสนับสนุนจากภายในและภายนอกชุมชน การติดต่อสื่อสาร ปัญหาอุปสรรคต่างๆ วิธีการแก้ไขปัญหา และปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จ

3) ระบบความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน การดำรงรักษาภูมิปัญญา ปราชญ์ชาวบ้าน ลักษณะการถ่ายทอดความรู้

4) แบบแผนการเพาะปลูก การเปลี่ยนแปลง การใช้เทคโนโลยีการถ่ายทอด การพึ่งพาอาศัยกัน

5) การใช้ประโยชน์ และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และการตรวจสอบ

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล

3.1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยตนเองทั้ง 3 กรณีศึกษา และเนื่องจากชุมชนที่คัดเลือกเป็นกรณีศึกษาอยู่ในจังหวัดและภาคต่างๆ คือ จังหวัดพะเยาในภาคเหนือ จังหวัดนครนายกในภาคกลาง และจังหวัดนครราชสีมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากผู้วิจัยซึ่งพักอาศัยที่กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัย

จึงต้องจัดเตรียมการสังเกตปรากฏการณ์ต่างๆ และสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของแต่ละชุมชนให้พร้อม โดยรวมถึง การจัดเตรียมเครื่องมือต่างๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น สมุดจดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป เป็นต้น เพื่อให้การเดินทางศึกษาวิจัยในพื้นที่ในแต่ละครั้งบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยได้ดำเนินการดังนี้

1) ผู้วิจัยได้ประสานงานกับผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ขอความอนุเคราะห์นำผู้วิจัยเข้าไปในชุมชน เพื่อสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนก่อนเป็นการปูพื้น พบปะผู้นำชุมชนหรือผู้นำองค์กรชุมชนเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย รวมทั้งขอความอนุเคราะห์ในการกำหนดรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้เบื้องต้น นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคย(rapport)ระหว่างผู้วิจัยกับผู้นำชุมชน โดยผู้วิจัยได้ร่วมกับผู้นำชุมชนวางแผนการปรับปรุงศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานให้มีสภาพแวดล้อมดีขึ้น เพื่อเตรียมการรองรับกิจกรรมการฝึกอบรมผู้นำการเปลี่ยนแปลงในภาคอีสาน พัฒนาแผนที่ชุมชนให้ทันสมัย เดินสังเกตสภาพทั่วไปในชุมชนร่วมกับผู้นำชุมชน พบปะพูดคุยกับสมาชิกชุมชนจนเกิดความคุ้นเคยกับผู้วิจัย และชักชวนผู้วิจัยไปดูพื้นที่เกษตรของตนเอง รวมทั้งจัดเตรียมอาหารท้องถิ่นให้ผู้วิจัยได้รับประทานร่วมด้วยกับครอบครัว ซึ่งผลของการเข้าพื้นที่ศึกษาวิจัยนี้ ได้ช่วยลดความแปลกแยกระหว่างผู้วิจัยและผู้นำชุมชนได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือตลอดกระบวนการของการศึกษาวิจัย

2) ก่อนการเริ่มสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคน ผู้วิจัยได้แนะนำตนเองและชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัยในรายละเอียด ซึ่งได้แก่ ผู้วิจัยมาทำอะไร ขอใช้เวลาเท่าไร เอาข้อค้นพบไปทำอะไร ทำไม จึงเลือกชุมชนนี้ ประโยชน์ของงานวิจัยนี้ รวมทั้งขออนุญาตจดบันทึกเนื้อหาการให้สัมภาษณ์ การบันทึกเสียง การถ่ายภาพ และการทบทวนผลสัมภาษณ์ ตลอดจนการสรุปผลการสัมภาษณ์ให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้รับทราบและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

3) ในการปิดการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ขอบคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และได้นำกระเป๋าสำหรับใช้ประโยชน์ในการบรรจุเอกสารหรือสิ่งของต่างๆ ซึ่งมีสัญลักษณ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยปรากฏอยู่ มอบให้แก่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคน เพื่อเป็นการขอบคุณที่ได้เสียสละเวลาให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัย พร้อมทั้งได้แจ้งให้ทราบว่าผู้วิจัยจะนำผลการสัมภาษณ์ไปดำเนินการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และขอความอนุเคราะห์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญบางท่านอีกครั้งหนึ่งในการสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) เพื่อทำการตรวจสอบความถูกต้องของผลการวิเคราะห์ โดยผู้วิจัยได้นัดหมายอีกครั้งเมื่อทำการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแล้วเสร็จ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญตั้งแต่การแนะนำตัวจนกระทั่งปิดการสัมภาษณ์ ระยะเวลาประมาณ 90-120 นาที

ในการวิจัยภาคสนามของแต่ละกรณีศึกษา ผู้วิจัยได้ใช้ช่วงเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสังเกตสภาพทั่วไปและการสังเกตร่องรอยเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน รวมทั้งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

- 1) ชุมชนบ้านต้าโน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 - 1.1) การศึกษาเอกสาร ในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในและนอกพื้นที่ศึกษาตามประเด็นที่กำหนดไว้ ใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนมกราคม 2545-ธันวาคม 2545
 - 1.2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม
 - สังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน และสภาพร่องรอยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และผลที่ได้จากการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าโน ระหว่างวันที่ 25-27 กรกฎาคม 2545
 - สังเกตสภาพพื้นที่ป่าชุมชน การอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนบ้านต้าโน และความร่วมมือของสมาชิกในการประกอบอาชีพทางการเกษตรของชุมชน ในวันที่ 16-20 สิงหาคม 2545
 - 1.3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 10 คน ระหว่างวันที่ 17-19 สิงหาคม 2545

- 2) ชุมชนบ้านบุญหย่อง ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
 - 2.1) การศึกษาเอกสาร ในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในและนอกพื้นที่ศึกษาตามประเด็นที่กำหนดไว้ ใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2545-ธันวาคม 2545
 - 2.2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม
 - สังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน ระหว่างวันที่ 29-30 สิงหาคม 2545
 - สังเกตสภาพร่องรอยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน การปฏิบัติซึ่งเป็นผลที่ได้จากการเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่มไร่นา สวนผสมบ้านบุญหย่อง การดำเนินกิจกรรมการผลิตข้าวซ้อมมือของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านบุญหย่องสามัคคี การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อจำหน่าย และการเลี้ยงโค กระบือของสมาชิก ระหว่างวันที่ 30 สิงหาคม-2 กันยายน 2545
 - 2.3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 6 คน ระหว่างวันที่ 31 สิงหาคม 2545-1 กันยายน 2545

- 3) ชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา

- 3.1) การศึกษาเอกสาร ในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในและนอกพื้นที่ศึกษาตามประเด็นที่กำหนดไว้ ใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนมกราคม 2545-ธันวาคม 2545
- 3.2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม
 - สังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน ระหว่างวันที่ 1-3 สิงหาคม 2545
 - สังเกตสภาพร่องรอยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และผลที่ได้จากการเรียนรู้ และการทำเกษตรกรรมผสมผสานของสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน ระหว่างวันที่ 7-10 กันยายน 2545
- 3.3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 8 คน ระหว่างวันที่ 7-10 กันยายน 2545

เมื่อได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ ประกอบกันแล้ว ก่อนเริ่มการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนต่อไป ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้เกิดความมั่นใจในความเชื่อถือได้ของข้อมูล เพื่อตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูล และเพื่อประเมินคุณภาพของข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์และตอบปัญหาการวิจัย ดังนี้

- 1) การตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยตรง ได้กระทำเมื่อผู้วิจัยได้อ่านบทพรรณข้อมูลที่จัดบันทึกไว้ ให้แก่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญฟัง ทำการปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมจนเป็นที่พอใจของผู้ให้ข้อมูล

- 2) การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ด้านข้อมูล (data triangulation) และด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) ตามที่ สุกางค์ จันทวานิช (2543:129-130) ได้เสนอไว้ คือ

- 2.1) ด้านข้อมูล ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งบุคคลหลายคน ได้แก่ จากแหล่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชน โดยผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้นำชุมชนในแต่ละกรณีศึกษา จำนวน 6-10 คน หลังจากรวบรวมข้อมูลเสร็จผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากรายบุคคลมาตรวจสอบว่าแต่ละประเด็นตรงกันหรือไม่ อย่างไร หรือสอดคล้องกันหรือไม่อย่างไร หากปรากฏว่าแต่ละประเด็นที่ตรวจสอบมีผู้ให้ข้อมูลไม่ตรงกัน ผู้วิจัยได้กลับไปตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในวันรุ่งขึ้นจนได้ข้อมูลที่ตรงกัน ผลการตรวจสอบพบว่าไม่มีประเด็นที่ไม่ตรงกัน คือ ช่วงเวลาที่กลุ่มผู้นำชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ได้เข้ารับการฝึกอบรมหรือศึกษาดูงานด้านเกษตรผสมผสานตามชุมชนต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยได้กลับไปตรวจสอบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจนได้ข้อมูลที่ตรงกัน

2.2) ด้านวิธีเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันด้วยวิธีการต่างๆ กัน ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยผู้วิจัยได้นำเนื้อหาที่ได้รวบรวมจากแต่ละวิธีการมาจำแนกเป็นประเด็นโดยอาศัยกรอบแนวคิดการวิจัยนำทาง หลังจากนั้น ได้นำข้อมูลของประเด็นเดียวกันมาตรวจสอบว่าตรงกันหรือสอดคล้องกันหรือไม่ ถ้าปรากฏว่าข้อมูลมีความต่างกันและขัดแย้งกัน ผู้วิจัยได้ทำการบันทึกไว้และนำไปสอบถามกับกลุ่มผู้นำชุมชนในขั้นตอนการสัมภาษณ์กลุ่มอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องจากคนในมากที่สุด ผลการตรวจสอบพบว่าไม่มีข้อมูลที่ไม่ตรงกัน คือ ขนาดพื้นที่ป่าชุมชนของชุมชนบ้านตำโน ที่ข้อมูลจากเอกสารและจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญไม่ตรงกัน จึงได้ทำการตรวจสอบกับกลุ่มผู้นำชุมชนในการสัมภาษณ์กลุ่มอีกครั้ง

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบผลการวิเคราะห์ข้อมูล

3.2.1 **การวิเคราะห์ข้อมูล** ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน โดยวิเคราะห์แยกเป็น 3 กรณีศึกษา ในแต่ละกรณีศึกษาได้ใช้ข้อมูลทั้งที่ได้จากการศึกษาเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกประกอบกัน และใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุปโดยการจำแนกประเภทข้อมูล (typological analysis) แบบไม่ใช้ทฤษฎี (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2543 : 88-90; 2543 : 131-137) โดยผู้วิจัยได้จำแนกข้อมูลทีวิเคราะห์ตามขั้นตอนของเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไป โดย

1) เหตุการณ์สำคัญในชุมชน ได้เน้นสถานการณ์ที่ส่งผลเสียต่อเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ ลักษณะการประกอบอาชีพของชุมชน การใช้ทรัพยากรชุมชนเพื่อการประกอบอาชีพ และสภาพสังคมชุมชน

2) จำแนกข้อมูลตามขั้นตอนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไป จากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มต้นจากจุดก่อตัวของเหตุการณ์ที่เป็นปัญหา การรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อสร้างขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหา แนวทางการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน ผลที่ได้รับจากการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาของชุมชน ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของข้อมูล กระบวนการของปรากฏการณ์ ความเป็นเหตุเป็นผลของปรากฏการณ์ รวมทั้งสร้างข้อสรุปของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนได้ชัดเจน

3.2.2 **การตรวจสอบผลการวิเคราะห์ข้อมูล** หลังจากได้ข้อสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลของแต่ละกรณีศึกษาแล้ว ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลของแต่ละชุมชนไปทำการตรวจสอบโดยการสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) ผู้นำชุมชนของแต่ละกรณีศึกษาที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อให้ได้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลกระบวนการเรียนรู้ที่สมบูรณ์และถูกต้องจากการพิจารณาทบทวนและตรวจสอบของผู้ที่อยู่ในสถานการณ์จริง โดยมีผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มและวันสัมภาษณ์กลุ่มในแต่ละกรณีศึกษา ดังนี้

- 1) สัมภาษณ์กลุ่มผู้นำองค์กรชุมชน บ้านต้าใน ที่วัดขุนต้า บ้านต้าใน หมู่ที่ 9 เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2546
- 2) สัมภาษณ์กลุ่มผู้นำองค์กรชุมชน บ้านบุหย่อง ที่บ้านนางอุบล ชะบาทอง ผู้ใหญ่บ้านบุหย่อง เลขที่ 2/3 บ้านบุหย่อง หมู่ที่ 7 เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2546 โดยมีผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มจำนวน 4 คน
- 3) สัมภาษณ์กลุ่มผู้นำองค์กรชุมชน บ้านโนนรัง-บุรพา ที่ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา เลขที่ 161 บ้านใหม่โนนรัง หมู่ที่ 18 เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2546 โดยมีผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มจำนวน 7 คน

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

1. การร่างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษาที่ได้รับการตรวจสอบจากกลุ่มผู้นำชุมชนของแต่ละกรณีศึกษาแล้ว มาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเชื่อมโยงประกอบเข้าด้วยกัน สร้างข้อสรุปรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยได้อาศัยแนวคิดทฤษฎีช่วยนำทางในการดำเนินงาน 3 แนวคิดร่วมกัน คือ **แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ** (Systematic Analysis) สำหรับทำความเข้าใจการเรียนรู้ในระบบสังคมชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยป้อน (input) กระบวนการ (process) และผลผลิต (output) **แนวคิดของทฤษฎีการปรับเปลี่ยน** (Transformation Theory) สำหรับการวิเคราะห์ในส่วนของกระบวนการซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และ**แนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืน** สำหรับการวิเคราะห์ในส่วนของผลผลิต ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนดีขึ้นและมีความสมดุล ดังนี้

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณีที่พัฒนาขึ้น มีลักษณะการจัดองค์ประกอบ ดังนี้

1.1 **ปัจจัยป้อน** เป็นการนำเสนอสภาพแวดล้อมของชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงสภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน หรือการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศของชุมชน โดยอาศัยแนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ เพื่อนำสู่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

1.2 **กระบวนการ** เป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องขององค์กรชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพของสมาชิกชุมชนในการคิดและปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อให้ชุมชนมีสภาพนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยอาศัยแนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบและแนวคิดของทฤษฎีการปรับเปลี่ยน

นำทางในการวิจัย ซึ่งเริ่มตั้งแต่สาเหตุของปัญหาที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา ตรวจสอบตนเอง ประเมินตนเอง หรือร่วมกันเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ปฏิบัติการ ประเมินผล พัฒนาความเชื่อมั่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

1.3 **ผลผลิต** เป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล คือแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกันไม่ส่งผลกระทบต่อกัน โดยอาศัยแนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

นำทางในการวิจัย คือ

- 1) ด้านนิเวศ ชุมชนมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์ขึ้น
- 2) ด้านเศรษฐกิจ การดำเนินกิจกรรมการผลิตและการบริโภคของชุมชน ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน มีการบูรณะฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตให้สมบูรณ์ขึ้น สามารถอำนวยความสะดวกต่อการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจได้อย่างต่อเนื่อง
- 3) ด้านสังคม สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาด้านนิเวศและด้านเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งการร่วมคิด (มีความรู้ มีความคิด) การร่วมใจ (มีค่านิยม ทศนคติ) และร่วมกระทำ (มีพฤติกรรมและการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง)

2 การตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อได้รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้ว จึงทำการตรวจสอบรูปแบบที่พัฒนาขึ้นโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Expert Judgement) จำนวน 5 ท่าน โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิที่ทำการตรวจสอบ และประเด็นการตรวจสอบรวมทั้งเกณฑ์การพิจารณาผลการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิ ดังนี้

2.1 เกณฑ์การคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย

- 1) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการในด้านการศึกษาชุมชนเพื่อนำสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน หรือเพื่อการพึ่งตนเอง
- 2) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 5 ปี ในด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อสร้างให้เกิดชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้

2.2 ประเด็นการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยได้นำเสนอร่างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้พัฒนาขึ้น ที่มีลักษณะการจัดองค์ประกอบทางการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน 3 ส่วนคือ ส่วนปัจจัยป้อน ส่วนกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และส่วนผลผลิต ให้ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่าน ได้พิจารณาในช่วงเดือนมีนาคม 2546 โดยผู้วิจัยได้นำร่างรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไปเสนอโดยตรงเป็นรายบุคคล และหลังจากนั้นประมาณ 1 สัปดาห์ ผู้วิจัยได้ขอพบเพื่อสัมภาษณ์ รับทราบผลการพิจารณาตรวจสอบ และข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงผลการวิจัยให้สมบูรณ์ขึ้น โดยได้กำหนดประเด็นในการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิไว้ 3 ประการคือ

- 1) ความเหมาะสมของรูปแบบและองค์ประกอบของรูปแบบที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้น
- 2) ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไปประยุกต์ใช้กับชุมชนชนบททั่วไปเพื่อพัฒนาสู่ความยั่งยืน
- 3) ประโยชน์ในเชิงวิชาการต่อการใช้กำหนดแนวนโยบาย ในการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสังคมชุมชน เพื่อให้เกิดชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเพิ่มขึ้น

2.3 เกณฑ์การพิจารณาผลการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์เพื่อพิจารณาผลการตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิในประเด็นต่างๆ โดยใช้ความเห็นมากกว่ากึ่งหนึ่งของผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเกณฑ์ ดังนี้

- 1) ประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิเห็นด้วย จำนวน 3 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยยืนยันนำเสนอตามรูปแบบที่เสนอ
- 2) ประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิไม่เห็นด้วย จำนวน 3 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยดำเนินการปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้เสนอแนะไว้

3. การเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้พิจารณาตรวจสอบแล้ว ไปปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมในประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะไว้ และเสนอเป็นผลการวิจัย เพื่อให้มีการนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนชนบททั่วไปในการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน และใช้ในการกำหนดแนวนโยบายของหน่วยงานต่างๆ ในการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้เกิดชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเพิ่มขึ้น

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบ
พหุภรณ์ที่เสนอ มีลักษณะการจัดองค์ประกอบ ดังนี้

3.1 **ปัจจัยป้อน** เป็นการเสนอสภาพแวดล้อมของชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาความ
ยั่งยืนของชุมชน หรือการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศของชุมชน เพื่อนำสู่การศึกษาวิจัย
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

3.2 **กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน** เป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องขององค์กรชุมชน เพื่อ
พัฒนาศักยภาพของสมาชิกชุมชนในการคิดและปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน เพื่อให้
ชุมชนมีสภาพแวดล้อมด้านนิเวศ ด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยเริ่มตั้งแต่การตระหนัก
ในปัญหา การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา หาแนวทางแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการ
ประเมินผลการดำเนินงาน เพื่อให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการการเรียนรู้ของชุมชนและลักษณะกิจกรรมการ
เรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองสู่ความยั่งยืนได้

3.3 **ผลผลิต** เป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของ
ชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกัน ไม่ส่งผลกระทบต่อกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ผลการศึกษาระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในบทนี้เป็นการศึกษาระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของ 3 กรณีศึกษา
ได้แก่

- กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านต้าโน ตำบลบ้านต้า อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา
- กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านนุหย่อง ตำบลเขาพระ อำเภอมะนัง
จังหวัดนครนายก
- กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง
จังหวัดนครราชสีมา

โดยในแต่ละกรณีศึกษาได้เสนอเป็นเรื่องๆ ดังนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
 - 2.1 การก่อตัวและพัฒนาการขององค์กรชุมชน
 - 2.2 โครงสร้างการบริหารขององค์กรชุมชน
 - 2.3 การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่น
3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน
 - 3.1 การพัฒนา อนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 3.2 การผลิตและบริโภคของชุมชนที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 3.3 การพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการแก้ไขปัญหาความไม่ยั่งยืนของชุมชน
4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมเรียนรู้ขององค์กรชุมชน
 - 4.1 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน
 - 4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน
5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
 - 5.1 ปัจจัยป้อนกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน
 - 5.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน
 - 5.3 ผลผลิตจากการเรียนรู้ของชุมชน

หลังจากนั้นได้สรุปผลการศึกษาระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ

3

กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านต้าโน

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านต้าโน หมู่ที่ 9 ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีระยะทางห่างจากตัวเมืองพะเยาประมาณ 24 กิโลเมตร อยู่ทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยา เป็นชุมชนที่อยู่ในสุดหรือชุมชนต้นน้ำของห้วยแม่ต้า¹ กลางหุบเขาผืนน้ำตอนกลาง หรือ *ดอยหลวง* หรือที่คนในท้องถิ่นเรียกว่า *ดอยหนอก* (ลักษณะระหว่างคอกกับหลังวัวเรียกว่าหนอก) ทำให้อากาศในชุมชนมีสภาพค่อนข้างเย็นตลอดปีและหนาวมากในฤดูหนาว ที่ตั้งของชุมชนมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อกับ	ตำบลท่าจำปีและตำบลบ้านใหม่ อ.เมือง จ.พะเยา
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อกับ	บ้านต้ากลาง หมู่ 8 อ.เมือง จ.พะเยา
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อกับ	บ้านต้ากลาง หมู่ 8 อ.เมือง จ.พะเยา
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อกับ	อ.วังเหนือ จ.ลำปาง

1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ชุมชนบ้านต้าโน มีประวัติความเป็นมามากกว่าร้อย ซึ่งชุมชนได้มีการบันทึกประวัติและเขียนไว้บนกระดานที่วัดขุนต้า เพื่อให้ทุกคนในชุมชนและผู้มาเยือนได้ทราบถึงความเป็นมาที่ยาวนานของชุมชน โดยเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานเกิดขึ้นเมื่อ วันที่ 17 มกราคม 2442 ที่พ่อแก้วและแม่ปัน ได้อพยพมาจากบ้านถ้ำ บ้านขอ อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มาตั้งบ้านเรือนทำไร่ปลูกข้าว อยู่ ณ ที่แห่งนี้ ต่อมาก็มีชาวบ้านเข้ามาสร้างบ้านทำไร่ปลูกข้าวอยู่ด้วยกันเพิ่มขึ้นอีกเป็น 18 หลังคาเรือนในปี พ.ศ. 2445 ขณะนั้นได้ชื่อว่าบ้านไร่แม่ต้า (บ้านไฮแม่ต้า) โดยมีพ่อเฒ่าท้าวคำวัง เฒ่าฮอด เป็นผู้ใหญ่ และมีการสร้างอารามเป็นสำนักสงฆ์เพื่อให้ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ใช้ชื่อว่าสำนักสงฆ์ชัยคีรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2474 กระทรวงศึกษาธิการประกาศตั้งสำนักสงฆ์ชัยคีรีเป็นวัด ใช้ชื่อว่าวัดต้าโน และอีกกว่า 30 ปีต่อมา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและเปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดขุนต้า

¹ ห้วยแม่ต้า เป็น 1 ใน 12 ลำน้ำที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำอิง ลำห้วย 12 สายที่เป็นต้นน้ำของกว๊านพะเยาประกอบด้วย ห้วยแม่ปืม ห้วยแม่ใจ ห้วยแม่สุก ห้วยแม่จัว ห้วยแม่เหยียน ห้วยแม่ตุ้ม ห้วยแม่ต้า ห้วยแม่ต้อม ห้วยแม่ตุ่น ห้วยแม่เนาเรือ ห้วยแม่ใส และห้วยแม่ต้า ลำห้วยเหล่านี้ไหลผ่านพื้นที่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ไปรวมกันเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ รู้จักกันทั่วไปว่า "กว๊านพะเยา" ลำน้ำอิงที่ไหลออกจากกว๊านพะเยาได้ไหลขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปบรรจบกับแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำนานาชาติสายสำคัญของเอเชียที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย รวมระยะทางของแม่น้ำอิงจากต้นน้ำจนถึงแม่น้ำโขงเป็นระยะทางประมาณ 280 กิโลเมตร (แหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าโน,ม.ป.ย.)

ในปี พ.ศ. 2483 ได้จัดตั้งโรงเรียนบ้านต้าโนขึ้นโดยอาศัยศาลาวัดเป็นที่เรียน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2506 ได้มีผู้บริจาคที่ดินให้จัดตั้งโรงเรียน จำนวน 8 ไร่ 16 ตารางวา จึงได้ย้ายโรงเรียนมาตั้งที่ปัจจุบัน และในปี พ.ศ. 2524 สมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนีและสมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ได้เสด็จเยี่ยมราษฎร ณ โรงเรียนบ้านต้าโน เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม 2524

สำหรับโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ได้รับการพัฒนาขึ้นภายหลัง โดยในปี พ.ศ. 2529 การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้ติดตั้งเสาไฟฟ้าแรงสูงจ่ายกระแสไฟฟ้าให้ชาวบ้านต้าโน ต่อมาอีกกว่า 10 ปี สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัดพะเยา ได้ก่อสร้างประปาหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2540 และก่อสร้างถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2542

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะอยู่รวมกันในพื้นที่ชุมชน ตามแนวเส้นทางสายหลักของหมู่บ้านซึ่งมีเพียงเส้นทางเดียว ส่วนพื้นที่ทำกินจะอยู่โดยรอบชุมชนและติดกับพื้นที่ป่าชุมชนของบ้านต้าโน มีพื้นที่ของหมู่บ้านรวมทั้งสิ้นประมาณ 3,500 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม 1,000 ไร่ พื้นที่อยู่อาศัยประมาณ 150 ไร่ นอกนั้นเป็นพื้นที่ป่าชุมชน

1.3 ประชากร

ชุมชนบ้านต้าโน หมู่ที่ 9 ในปี 2544 มีบ้านเรือน 201 ครัวเรือน ประชากร 714 คน เป็นประชากรชาย 328 คน ประชากรหญิง 386 คน คนในชุมชนเป็นชาวพื้นเมืองหรือที่เรียกกันว่า “คนเมือง” หรือ “คนล้านนา” ใช้ภาษาคำเมืองล้านนา นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบชาวไทยล้านนา ครอบครัวยุคใหม่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย มีการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษา วิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นไปอย่างเรียบง่าย อาชีพหลักคือเกษตรกรรม อาชีพเสริมคือการหาของป่า การตั้งบ้านเรือนจะวางตัวเป็นแนวยาวประมาณ 2 กิโลเมตร ตามแนวถนนที่ตัดเข้าหมู่บ้าน มีวัดและโรงเรียนเป็นศูนย์กลางของชุมชน ส่วนพื้นที่ทำกินจะอยู่รอบๆ ชุมชนจนจรดแนวเขตป่าซึ่งอยู่ทางทิศเหนือและตะวันตกของชุมชน

ในการปกครองและการพัฒนาได้แบ่งชุมชนบ้านต้าโนออกเป็นปึกๆ หรือเรียกว่าคุ้ม เดิมแบ่งเป็น 13 คุ้ม และในเดือนมีนาคม 2546 ได้ปรับเปลี่ยนเป็น 9 คุ้ม เพื่อความเป็นสิริมงคลกับหมู่บ้านและเพื่อให้สอดคล้องกับเลขที่บ้านหมู่บ้านคือหมู่ที่ 9 แต่ละคุ้มมีจำนวนบ้านเรือนไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการกระจายตัวของ การตั้งบ้านเรือน และแต่ละคุ้มมีหัวหน้า 1 คน ซึ่งเลือกโดยคนในคุ้มนั้นๆ

1.4 บริการพื้นฐานในชุมชน

บริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนบ้านต้าโน ณ วันที่ 17 สิงหาคม 2545 ประกอบด้วย

วัด (วัดขุนต้า)	1	แห่ง
โรงเรียนระดับประถม (โรงเรียนบ้านต้าโน)	1	แห่ง

หอกระจายข่าว	1	แห่ง
ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน	1	แห่ง
โบราณสถาน (เป็นวัดเก่าและมีพระพุทธรูปเก่า ชาวบ้านเรียกว่าม่อนวัด)	1	แห่ง
ฌาปนสถาน	1	แห่ง
ที่ดินสาธารณะ (ป่าสุสาน สนามกีฬา ศาลาเอนกประสงค์ บ่อดิน)	4	แห่ง
ประปาหมู่บ้าน	1	แห่ง
ตู้โทรศัพท์สาธารณะ	2	ตู้
ร้านค้าของชำและของเบ็ดเตล็ด	5	แห่ง
โรงสีข้าว (ขนาดไม่เกิน 20 แรงม้า 1 เครื่อง มากกว่า 50 แรงม้า 2 เครื่อง)	3	แห่ง

นอกจากนี้ ครุฑเรือนส่วนใหญ่ยังมีรถอีต๊อกซึ่งประยุกต์มาจากรถไถนาขนาดเล็ก เพื่อใช้ประโยชน์ทั้งการไถไรไถนาและขนส่งผลผลิตทางการเกษตร จนกระทั่งปัจจุบันรถอีต๊อกกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวชุมชนบ้านต้าใน

ข้อมูล กชช.2 ค ปี 2544 (ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท : 2546) ได้แสดงข้อมูลแหล่งน้ำของบ้านต้าในว่า มีแหล่งน้ำธรรมชาติคือลำห้วยแม่ต้าซึ่งมีต้นน้ำอยู่ในเขตป่าชุมชนอนุรักษ์บ้านต้าในไหลผ่านกลางหมู่บ้าน และมีบ่อน้ำตื้นส่วนตัว 20 บ่อ ซึ่งมีคุณภาพน้ำอยู่ในระดับเหมาะสมพอใช้ได้ นอกจากนี้ ยังมีระบบประปาหมู่บ้านเป็นประปาภูเขาที่สูบน้ำจากลำห้วยแม่ต้า ทำให้ครุฑเรือนทั้งหมดมีน้ำสะอาดดื่มและมีน้ำใช้ตลอดปี มีไฟฟ้าใช้ทุกครุฑเรือน ส่วนการหุงต้มได้ใช้เชื้อเพลิงจากถ่าน ถ่านข้าวโพด ถ่านกลบ และฟืนเป็นหลัก ส่วนก๊าซหุงต้มครุฑเรือนต่างๆ จะมีสำรองไว้ใช้ในเวลารุ่งอรุณเท่านั้น เช่น การเตรียมอาหารเช้าสำหรับบุตรหลานก่อนไปโรงเรียน

1.5 คมนาคม

บ้านต้าในเป็นชุมชนที่อยู่ในสุดติดเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง มีเส้นทางคมนาคมที่เป็นถนนลาดยางติดต่อกับอำเภอเมืองพะเยาได้โดยสะดวก ระยะทาง 24 กิโลเมตร ช่วงปลายสุดของถนนสายนี้ตัดผ่านกลางหมู่บ้านต้าใน เป็นระยะทางถนนภายในขอบเขตหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร และเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักเพียงสายเดียวภายในหมู่บ้านและติดต่อกับภายนอก จากถนนสายหลักจะมีถนนซอยเป็นถนนดินหรือลูกรังสายเล็กๆ ลึ้นๆ หลายสายแยกไปยังครุฑเรือนต่างๆ และพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ไปจนสุดขอบเขตหมู่บ้านถึงป่าชุมชนอนุรักษ์ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของหมู่บ้าน

สำหรับการเดินทางเข้าออกจากหมู่บ้านและติดต่อกับชุมชนอื่นๆ จะมีบริการรถรับจ้างสาธารณะเป็นรถ 2 แถวจากหมู่บ้านอื่นที่แวะเข้ามารับผู้โดยสารในตอนเช้าเวลาประมาณ 8.00 น. อย่างไรก็ตาม จะไม่เข้ามา

เป็นประจำแล้วแต่คนขับ ดังนั้น ชาวบ้านจะใช้ยานพาหนะของตนเองเป็นหลัก โดยในปี 2544 พบว่า หมู่บ้านตำโน มีจำนวนยานพาหนะ ดังนี้

รถยนต์	22	คัน
มอเตอร์ไซด์	137	คัน
รถแทรกเตอร์ทำการเกษตร	2	คัน
รถอีต๊อก	90	คัน
รถจักรยาน 2 ล้อ	150	คัน

1.6 ประเพณีและวัฒนธรรม

ชุมชนบ้านตำโนมีประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่ได้สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานานตั้งแต่อดีต โดยได้มีการประกอบพิธีกรรมตามพุทธศาสนาและตามความเชื่อของบรรพบุรุษอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี ได้แก่

เดือน 4 เบ็ง (มกราคม)	ประเพณีตานข้าวใหม่
มีนาคม	ประเพณีเลี้ยงผีชาวบ้าน
เมษายน	ประเพณีปีใหม่เมือง (วันสงกรานต์)
เดือน 9 แรม 13 ค่ำ (มิถุนายน)	เลี้ยงผีขุนน้ำ และเลี้ยงผีชาวบ้าน
เดือน 10 แรม 8 ค่ำ (กันยายน)	ประเพณีฟังธรรม/ทำพิธีขอฝน
เดือน 8 ขึ้น 15 ค่ำ (กรกฎาคม)	ประเพณีเข้าพรรษา
กันยายน	ประเพณีตาน 12 เบ็ง (ทำบุญให้ทาน แก่ผู้ล่วงลับและบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ)
เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ (ตุลาคม)	ประเพณีวันออกพรรษา
เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ (พฤศจิกายน)	ประเพณีเดือนยี่เป็ง
ธันวาคม	ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่า

นอกจากนี้ ยังมีพิธีกรรมการบวชป่า ซึ่งจะไม่กระทำทุกปี แต่จะกระทำตามความจำเป็น ครั้ง หลังสุดได้ทำในวันที่ 12 สิงหาคม 2544

1.7 การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ

จากการมีพื้นที่ติดกับป่าทำให้ชาวบ้านในสมัยก่อนมีอาชีพหาของป่า ล่าสัตว์ และเลี้ยงไม้แปรรูปขาย เมื่อชาวบ้านประสบปัญหาภัยแล้งจากการตัดไม้เพื่อเลี้ยงชีพ ทำให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึก และเริ่มจัดการกับป่าในพื้นที่หมู่บ้าน และใช้พื้นที่รอบๆ ชุมชนทำการเกษตรมาจนถึงทุกวันนี้ การเกษตรกรรมจึงเป็นอาชีพหลักของชุมชนบ้านตำโน โดยในแต่ละปีจะมีพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 800-1,000 ไร่

ชาวบ้านตำโนได้ทำการเพาะปลูกพืชหลายชนิดสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันตลอดปี พืชที่มีการเพาะปลูก ได้แก่ ข้าว ชิง ข้าวโพด ข้าวบาร์เลย์ และถั่วต่างๆ โดยทุกครัวเรือนมีการทำนาข้าวเป็นหลักและทำนา

เพียงครั้งเดียวในรอบหนึ่งปีคือนาปี (เมษายน-พฤศจิกายน) เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะปลูกพืชชนิดอื่น ซึ่งมีระยะเวลาเพาะปลูกไม่ตรงเวลาเดียวกัน ขึ้นอยู่กับความ สะดวกในการหมุนเวียนพื้นที่ให้เหมาะสมกับสภาพดินและความถนัดของตน โดยฤดูกาลเพาะปลูกพืชของชาวบ้านต้ำในคือ

ข้าว	หว่านข้าวกล้า	ปลายเมษายน
	ปลูกข้าว	มิถุนายน-กรกฎาคม
	เก็บเกี่ยวข้าว	ปลายพฤศจิกายน-ธันวาคม
ชิง	ปลูกชิง	มีนาคม-พฤษภาคม
	เก็บชิงอ่อน	สิงหาคม
	เก็บชิงแก่	มกราคม-กุมภาพันธ์
ข้าวโพด	ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน	เมษายน-ธันวาคม
	ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	เมษายน-ตุลาคม
	การเก็บเกี่ยว	(รุ่นละ 3-4 เดือน)
บาร์เลย์	ปลูกข้าวบาเลย์	ปลายพฤศจิกายน-ธันวาคม
	เก็บเกี่ยวข้าวบาเลย์	ต้นมีนาคม
ถั่ว	ปลูกถั่วดำ	สิงหาคม-กันยายน
	เก็บเกี่ยวถั่วดำ	มกราคม
	ปลูกถั่วลิสง	กลางพฤษภาคม-ตุลาคม
	เก็บเกี่ยวถั่วลิสง	มกราคม-มีนาคม

จากข้อมูล กชช. 2 ค ปี 2544 ได้ระบุขนาดพื้นที่เพาะปลูกพืชแต่ละชนิด จำนวนครัวเรือนที่เพาะปลูก ผลผลิต และราคาขายได้ ไว้ดังนี้

ชนิดพืช	พื้นที่ (ไร่)	จำนวน ครัวเรือน	ผลผลิต (กก./ไร่)	ราคาขาย เฉลี่ย(บาท/กก.)	วิธีจำหน่าย
ทำนา	760	130	450	5	ขายให้โรงสี
ชิง	130	190			
ข้าวโพด	800	180	800	3	มีพ่อค้ามารับซื้อ
ถั่วลิสง	100	80			
ลำไย	130	20	50	12	มีพ่อค้ามารับซื้อ

รายได้ส่วนใหญ่ของชาวบ้านต้ำในจึงมาจากการขายผลผลิตทางการเกษตรเป็นหลัก จากการประมาณการรายได้ของชุมชนโดยคณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้ำใน (อ้างถึงในวรรณี ธงเกียรติ, 2545:38) พบว่า ในปี 2544 ชุมชนบ้านต้ำในมีรายได้จากผลผลิตทางการเกษตร จำนวนประมาณ 5.05 ล้านบาท โดยเป็นรายได้จากการจำหน่ายข้าวโพดมากที่สุด คือ 3.3 ล้านบาท หรือร้อยละ 65 ของรายได้จากการเกษตรทั้งหมด รองลงมาคือรายได้จากข้าว 0.5 ล้านบาท หรือร้อยละ 10 และจากชิง พักทอง หน่อไม้ ข้าวบาร์เลย์ ถั่วลิสง เห็ด(เพาะ) และอื่นๆ ตามลำดับ จากรายได้ที่คนในชุมชนได้รับทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านต้ำดีขึ้น ลุกๆ มีโอกาสได้รับ

การศึกษาสูงขึ้น นอกจากนี้ ผลจากการรักษาป่าที่ทำให้มีน้ำใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตรตลอดทั้งปีแล้ว คนในชุมชนยังได้ใช้ประโยชน์จากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ไข่มดแดง ผึ้ง และผักต่างๆ เพื่อเป็นอาหารและจำหน่าย ซึ่งชุมชนยังไม่มีเก็บข้อมูลเพื่อประเมินมูลค่าของผลผลิตที่ได้จากป่าไว้

สำหรับรายได้ที่เกิดจากกิจกรรมร่วมของชุมชนโดยรวมนั้น รายได้หลักคือค่าน้ำประปา ปีละประมาณ 63,000 บาท ซึ่งได้จากการเก็บค่าน้ำประปาในอัตราลูกบาศก์เมตรละ 2 บาท และค่าบำรุงครัวเรือนละ 5 บาทต่อเดือน (ยกเว้นกรรมการประปาหมู่บ้านไม่ต้องเสียค่าน้ำ) เงินจำนวนนี้นำมาใช้สำหรับการซ่อมบำรุงรักษาระบบประปาหมู่บ้านของชุมชน รวมทั้งให้ค่าตอบแทนกรรมการประปาคนละ 100 บาทต่อเดือน และค่าจ้างทำความสะอาดและดูแลระบบเป็นครั้งคราววันละ 100 บาท

2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนบ้านต้าโนเป็นชุมชนที่มีการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่วนรวมได้อย่างเข้มแข็ง การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ จึงมีทั้งการรวมตัวกันทั้งหมู่บ้านคือทุกคนในหมู่บ้านเป็นสมาชิกของกลุ่ม และการรวมตัวเป็นกลุ่มย่อยเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะกลุ่ม

กลุ่มที่ทุกคนในหมู่บ้านเป็นสมาชิก ได้บริหารจัดการในรูปแบบคณะกรรมการเป็นหลัก ในจำนวนที่แตกต่างกันตามความเหมาะสมและความเข้มข้นของกิจกรรม ประกอบด้วย คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการประปาหมู่บ้าน คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน คณะกรรมการศึกษาและวัฒนธรรม คณะกรรมการประชาคมหมู่บ้าน คณะกรรมการที่ปรึกษา คณะกรรมการรักษาป่าชุมชน ส่วนกลุ่มที่มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะต่างๆ ประกอบด้วย กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ประจำหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ต้าโนสามัคคี กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มเยาวชน

องค์กรชุมชนต่างๆ ของบ้านต้าโนข้างต้น องค์กรรักษาป่าชุมชนที่ทุกคนในหมู่บ้านเป็นสมาชิกขององค์กรนี้ ได้มีพัฒนาการมาเป็นเวลายาวนานกว่า 3 ทศวรรษในพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน การวิจัยนี้ จึงได้ทำการศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนเป็นหลัก ส่วนกลุ่มหรือองค์กรอื่นๆ ได้พาดพิงถึงเพื่อเป็นการเพิ่มเติมข้อมูลให้สมบูรณ์ สำหรับประกอบวิเคราะห์รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในหัวข้อต่อไป

2.1 การก่อตัวและพัฒนาการขององค์กรชุมชน

ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าภาคเหนือได้ถูกสัมปทานตัดไม้ ทั้งจากบริษัทต่างชาติ หน่วยงานของรัฐ(องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้) และบริษัททำไม้ของคนไทย ทำให้พื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทำลายไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว และแม้ว่ามีกฎหมายยกเลิกการทำสัมปทานป่าเมื่อปี พ.ศ. 2532 ก็ตาม พื้นที่ป่าหลายแห่งในจังหวัดพะเยาโดยรวมถึงป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาก็ยังมีการลักลอบตัดไม้อยู่อย่างต่อเนื่อง

ในปี 2516 ทางราชการได้ให้สัมปทานป่าไม้พื้นที่ป่าดอยหลวงแก่นายทุนจังหวัดพะเยา(บริษัท เชียงรายทำไม้) และชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านต้าในขณะนั้นก็มีอาชีพรับจ้างตัดไม้และเลื่อยไม้แปรรูปเพื่อขาย

จุดเริ่มต้นของการที่ชุมชนเป็นผู้ดูแลรักษาป่าเกิดขึ้นในปี 2518 เมื่อพื้นที่ป่าเริ่มลดลง พร้อมไปกับน้ำที่มีอย่างสมบูรณ์ตามลำห้วยต่างๆ ลดน้อยลงกว่าเดิม ชุมชนเริ่มประสบปัญหาความแห้งแล้ง กลุ่มผู้นำชุมชนซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ และเจ้าอาวาส มีความหวั่นวิตกเกี่ยวกับการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ในฤดูแล้งและการลดลงของป่าไม้ จึงได้ปรึกษาหารือกันและสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงความจำเป็นที่ต้องอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ต้า หลังจากนั้นจึงสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านถึงปัญหาวิกฤตของชุมชน และสมาชิกชุมชนประมาณ 30 คน ได้เสนอรายชื่อต่อสำนักงานป่าไม้จังหวัด ขอให้ยกเว้นการทำไม้บริเวณป่าต้นน้ำแม่ต้า โดยชุมชนขอเป็นผู้ดูแลรักษาป่าผืนนั้นเอง

การรักษาป่าของชุมชน ได้เริ่มต้นดูแลที่ป่าต้นน้ำห้วยแม่ต้ามาก่อน หลังจากนั้น ค่อยๆ ขยายขอบเขตการดูแลเพิ่มขึ้นที่ละลำห้วย จนครอบคลุมป่าต้นน้ำแม่ต้าทั้งหมด ป่าต้นน้ำบริเวณนี้จึงสมบูรณ์ขึ้น อำนาจประโยชน์ให้กับชาวบ้าน ทั้งการมีน้ำใช้อย่างอุดมสมบูรณ์ไม่เคยขาด และการเก็บของป่าเป็นอาหาร ยารักษาโรค และจำหน่ายบ้าง

การดูแลรักษาป่าของชุมชนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา โดยเฉพาะในระยะ 10 ปีแรก ต้องพบกับปัญหาอุปสรรคหลายประการ โดยเฉพาะความไม่เข้าใจและความไม่ตระหนักถึงคุณค่าป่าของชาวบ้าน โดยยังมีชาวบ้านบางส่วนเกรงว่าจะไม่สามารถเข้าไปหาอาหารในผืนป่านั้นได้ต่อไป กลุ่มผู้นำชุมชนจึงต้องมีการนัดประชุมพูดคุยกับชาวบ้านบ่อยครั้งเพื่อสร้างความเข้าใจในการดูแลรักษาป่าและใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน รวมทั้งได้จัดให้มีคณะกรรมการเพื่อดูแลรักษาป่าของชุมชนขึ้น มีการวางกฎระเบียบหรือกฎเกณฑ์ร่วมกันภายในชุมชน มีการปรับเป็นเงินหากฝ่าฝืนกฎระเบียบ และปรับปรุงให้เข้มงวดขึ้นเมื่อยังมีผู้ไม่เข้าใจและทำการลักลอบตัดไม้กันอยู่

ข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร ชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512-2530 พื้นที่ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาถูกทำลายไปถึง 43,530 ไร่ ส่งผลให้ระบบนิเวศในลุ่มน้ำจึงเสียสมดุลจนเข้าสู่วิกฤต ปริมาณในลำห้วยน้อยลง บางลำห้วยแห้งขอด สถิติน้ำฝนที่ตกในจังหวัดพะเยาได้ชี้ให้เห็นความรุนแรงอย่างชัดเจน คือ ปี 2533 มีปริมาณน้ำฝน 1,233 มิลลิเมตร ปี 2534 มีจำนวน 990 มิลลิเมตร และปี 2535 เหลือเพียง 782.2 มิลลิเมตร สัตว์น้ำและสัตว์ป่าลดลงอย่างรวดเร็วและบางชนิดเกือบสูญพันธุ์ ปรากฏการณ์เช่นนี้ส่งผลโดยตรงต่อชาวบ้านที่อาศัยน้ำเพื่อการเพาะปลูกและที่พึ่งพาป่าเป็นแหล่งอาหาร การเพาะปลูกล้มเหลว และเกษตรกรต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นจำนวนมาก และรุนแรงขึ้นจนเกิดวิกฤตภัยแล้งขึ้นทั่วทั้งจังหวัดพะเยาในปี พ.ศ. 2536 แต่ปรากฏว่าชุมชนบ้านต้าในซึ่งได้ทำการรักษาป่าไว้กลับมีน้ำกินน้ำใช้และน้ำเพื่อการเกษตรอย่างพอเพียง จุดนี้ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักและเข้าใจว่าทำไมชุมชนจึงต้องช่วยกันรักษาป่า(คณะผู้จัดมหกรรมชุมชน ทางออกของคนกับป่า, 2544 : 29-30,48-55)

2.2 โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรชุมชน

2.2.1 คณะกรรมการป่าชุมชน

ปัจจุบันการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านต้าโน ดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการ ใช้ชื่อว่า “คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโน” ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลรักษาป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อให้บ้านต้าโนได้มีป่าที่สมบูรณ์เอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่ชุมชนทั้งบ้านต้าโนซึ่งเป็นชุมชนต้นน้ำแม่ต้าเอง และชุมชนที่อยู่ตอนล่างตลอดลำน้ำแม่ต้า โดยคณะกรรมการรักษาป่าชุมชนจะได้รับการคัดเลือกและแต่งตั้งจากลูกบ้าน ปัจจุบันโครงสร้างของคณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโน มีทั้งสิ้น 33 คน เป็นกรรมการที่ปรึกษาจำนวน 12 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. เจ้าอาวาส ผู้อำนวยการโรงเรียน ผู้นำกลุ่มต่างๆ คือ กลุ่มผู้สูงอายุ ประชาคมหมู่บ้าน โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนาซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้การสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าโน และกรรมการจำนวน 21 คน เป็นประธาน 1 คน รองประธาน 1 คน เภรัญญิก 1 คน เลขานุการ และประชาสัมพันธ์ 1 คน และกรรมการที่เป็นผู้ใหญ่ในชุมชน 6 คน รวมทั้งกรรมการที่เป็นเยาวชนในชุมชนอีก 11 คน (คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโน,2546)

ในการคัดเลือกและแต่งตั้งคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน ผู้ใหญ่บ้านได้ประชุมลูกบ้านเพื่อคัดเลือกคณะกรรมการ และกรรมการทุกคนที่ได้รับการคัดเลือกจะยอมรับด้วยความสมัครใจไม่มีการบังคับ เนื่องจากมีใจรักป่า รักธรรมชาติ โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ และที่สำคัญต้องเสียสละอย่างมาก โดยในการประชุมคณะกรรมการ ให้ถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ ถ้าเสียงเท่ากันให้ประธานออกเสียงชี้ขาด หากประธานไม่มาประชุมให้รองประธานทำหน้าที่แทน หากประธานและรองประธานไม่มาประชุม ให้คณะกรรมการเลือกกรรมการคนหนึ่งทำหน้าที่ประธานในการประชุม ในการประชุมคณะกรรมการต้องมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่ง จึงจะถือว่าครบองค์ประชุม

2.2.2 ระเบียบการจัดการป่าชุมชน

ในการจัดการป่าชุมชนบ้านต้าโน คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนได้กำหนดพื้นที่ป่าชุมชนและกำหนดกฎระเบียบการจัดการป่าของชุมชนไว้ โดยมีการปรับปรุงและพัฒนาระเบียบมาเป็นลำดับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยระเบียบหลังสุดที่ใช้ในปัจจุบันได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2546 และการออกระเบียบทุกครั้งต้องผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมประชาชนในหมู่บ้านต้าโนก่อนการประกาศใช้

1) การกำหนดพื้นที่ป่าชุมชน

1.1) ป่าอนุรักษ์ มีเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่ามากที่สุด ต้องอนุรักษ์ไว้ มีต้นไม้ที่ขึ้นตามสภาพป่า คือ ไม้ตะเคียน ไม้ยาง ไม้ประดู่ ไม้ยมม ไม้ยมหิน ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้

บุญนาค ไม้กระท้อนป่า ไม้มะม่วงป่า ไม้แฉะ ไม้เป่า ไม้ข้างขาว ไม้ดอกแก้ว ไม้มอง ไม้จุ่น ไม้โป๊ย ไม้เบา ไม้แหน ไม้ปูดัน ไม้ซ่าน ไม้แพน ไม้กำลั่งข้างเผือก ไม้มะกอก ไม้มะไฟ ไม้มะขามป้อม ไม้มะระ ไม้กระบก ไม้เฝ้า ไม้ฮัก ไม้เมียด ไม้ตีนนก ไม้เต้า ไม้ตีหมี ไม้ไผ่ ต้นกล้วยป่า ต้นก้อ หวาย ฯลฯ

พื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์บางส่วนคือประมาณร้อยละ 10 เป็นพื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง เนื่องจากในปี 2537 อุทยานแห่งชาติดอยหลวงได้ใช้แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศประกาศเขตอุทยานฯ เข้ามาที่ป่าอนุรักษ์ของชุมชน แต่สามารถเจรจาตกลงกันได้ พร้อมกับคำรับรองว่าจะดูแลป่าภายใต้ระเบียบกฎหมายที่แน่นอน (วิระศักดิ์ จันทร์สงแสง, 2545) เพราะทั้ง 2 ฝ่ายต่างมีเป้าหมายเดียวกันคือ “การพิทักษ์รักษาป่าต้นน้ำ” รวมทั้งชาวบ้านได้ช่วยกันรักษาป่าด้วย ความขัดแย้งจึงกลายเป็นความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชน ที่เสริมสร้างพลังในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้เป็นอย่างดี

1.2) ป่าใช้สอย มีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ เป็นป่าที่ประชาชนใน

หมู่บ้านมีความเห็นร่วมกันว่าควรมีการใช้สอยได้ตามความจำเป็น เพื่อเป็นแหล่งผลิตไม้ ไม้ฟืน อาหาร ชันยาง น้ำมัน สมุนไพร และพืชสำหรับเป็นอาหารสัตว์ ซึ่งการนำเอาผลผลิตจากป่าใช้สอยสามารถทำได้แต่มีข้อจำกัดตามกฎระเบียบที่วางไว้ มีต้นไม้ที่ขึ้นตามสภาพป่า ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้รัก ไม้กระบก ไม้ก้อ ไม้ตะแบก ไม้ประดู่ ไม้มะกอก ไม้ไผ่ ไม้แดง ฯลฯ

2) ระเบียบการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย

2.1) การดูแลรักษาป่าอนุรักษ์

2.1.1) ห้ามตัดไม้และทำไร่ในเขตป่าอนุรักษ์เด็ดขาด

2.1.2) กรณีบ้านต้ำใน หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านต้ำ มีความจำเป็นต้องใช้ไม้เพื่อ

ก่อสร้างหรือบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน หรืออาคารสถานที่ที่สาธารณะประโยชน์ต่างๆ ของหมู่บ้านต้ำใน อนุโลมใช้ไม้ที่ล้มตายตามธรรมชาติในเขตป่าชุมชนอนุรักษ์ได้ แต่ต้องผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ประชาคมหมู่บ้าน กรรมการป่าชุมชน และชาวบ้านต้ำในก่อน เพื่อตั้งคณะกรรมการดำเนินการเฉพาะกิจจากกรรมการหลายฝ่ายขึ้นพิจารณาก่อนจึงดำเนินการได้

2.1.3) ห้ามดำเนินการต่างๆ ดังนี้คือ ห้ามล่าสัตว์ป่าในเขตป่าอนุรักษ์

ห้ามใช้กระแสไฟฟ้าจับปลาตลอดลำห้วยแม่ต้ำ ห้ามทิ้งขยะมูลฝอยลงในที่สาธารณะ แม่น้ำลำคลอง และเขตป่าอนุรักษ์ ห้ามทิ้งซากสัตว์ลงในแม่น้ำลำคลองและในเขตป่าอนุรักษ์

2.1.4) ผู้ใดฝ่าฝืนระเบียบตามข้อ 1 และ 3 จะมีโทษปรับเป็นเงิน 3,000-

5,000 บาท ในกรณีที่ได้ทำการแปรรูปไม้แล้วจะยึดไว้สร้างสาธารณะประโยชน์ภายในหมู่บ้าน ถ้าทำผิดเกิน 3 ครั้ง จะถูกตัดออกจากสมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์หมู่บ้านเป็นระยะเวลา 10 ปี และส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องดำเนินการตามกฎหมาย

2.2) การดูแลป่าใช้สอย

- 2.2.1) ถ้าจะนำไม้ในเขตป่าใช้สอยมาสร้างบ้านหรือใช้สอยต่างๆ ต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อนทุกครั้ง และต้องขออนุญาตตามรายการ ดังนี้คือ ไม้เนื้อแข็งเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 30 เซนติเมตรขึ้นไป ตัดได้ไม่เกิน 10 ต้นต่อครั้ง ไม้เนื้อแข็งเส้นผ่าศูนย์กลางไม่เกิน 30 เซนติเมตร ตัดได้ไม่เกิน 15 ต้นต่อครั้ง ไม้ไผ่ ตัดได้ไม่เกิน 20 ลำต่อครั้ง
- 2.2.2) ห้ามนำไม้ออกจากหมู่บ้าน
- 2.2.3) ห้ามถางป่าเพื่อทำประโยชน์ เช่น ทำสวน ทำไร่ นอกจากที่มีอยู่ในปัจจุบัน ถ้าบุกรุกใหม่เข้าไปในเขตป่าจะถูกยึดที่ดินคืนและถูกปรับ ดังนี้คือ เจ้าของที่ดินจะถูกปรับเป็นเงิน 3,000 บาท เจ้าของรถไถจะถูกปรับเป็นเงิน 2,000 บาท ผู้ประสานงานนำรถไถมาดำเนินการจะถูกปรับเป็นเงิน 1,000 บาท
- 2.2.4) ห้ามนำไม้ไปเผาเป็นถ่านขาย
- 2.2.5) ห้ามกระทำการใดๆ เพื่อให้ต้นไม้ตาย และหวังผลทางเศรษฐกิจ ถ้าฝ่าฝืนจะถูกปรับเป็นเงิน 500 บาทต่อต้น
- 2.2.6) ไม้ที่ใช้ทำฟืนให้เอาไม้แห้งเท่านั้น
- 2.2.7) ผู้ที่แจ้งเบาะแสการตัดไม้ทำลายป่า จะได้เงิน 50% ของค่าปรับ ส่วนอีก 50% เก็บเข้ากองทุนป่าชุมชน
- 2.2.8) ผู้ใดฝ่าฝืนระเบียบ จะถูกนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินคดีตามกฎหมาย

2.3) กิจกรรมในการดูแลรักษาป่าชุมชน

- 2.3.1) คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนจะเดินสำรวจป่า โดยจะเดินสำรวจป่าอนุรักษ์ ปีละ 3 ครั้ง และเดินสำรวจป่าใช้สอย ปีละ 2 ครั้ง ทุกรูปแบบ ในทางปฏิบัติจะมีการสำรวจป่าเป็นการเฉพาะกิจอีกปีละหลายครั้ง
- 2.3.2) คณะกรรมการรักษาป่าชุมชน อาสาสมัครป้องกันไฟป่า และประชาชนในชุมชนบ้านต้าโน จะทำแนวกันไฟป่า และจะชิงเผาจุดที่ล่อแหลมก่อน ในเดือนมกราคมถึงกุมภาพันธ์ของทุกปี

2.4) กองทุนป่าชุมชน

- 2.4.1) เงินกองทุนป่าชุมชนมีไว้เพื่อใช้ในกิจการป่าชุมชน ดังนี้คือ เพื่อใช้ในกิจกรรมฟื้นฟูป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน และแหล่งเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนบ้านต้าโน เพื่อเป็นสวัสดิการของคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน หากได้รับอุบัติเหตุจากการทำงานให้ป่าชุมชน จะได้รับการช่วยเหลือตามสมควร ทั้งนี้ ให้อยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการป่าชุมชน
- 2.4.2) การอนุมัติเงินกองทุนป่าชุมชน ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านต้าโน

2.3 การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่น

ในเดือนกันยายน 2537 โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนาซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนได้จัดสัมมนาป่าชุมชนขึ้น เป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์และวิเคราะห์ปัญหาจังหวัดพะเยา จากนั้นองค์กรชาวบ้านที่มีเขตป่าชุมชนต่างๆ ได้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนขึ้น ปัจจุบันมี 2 เครือข่ายที่เกี่ยวข้องกัน คือ

2.3.1 เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดพะเยา เป็นการรวมตัวกันขององค์กรป่าชุมชนในอำเภอต่างๆ ของจังหวัดพะเยารวม 50 องค์กร หรือ 50 ป่าชุมชน เป็นเครือข่ายป่าชุมชนพะเยา เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องของป่าชุมชน รวมทั้งเพื่อดำเนินการร่วมกันเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน อาทิ การเรียกร้องให้รัฐเข้าใจและสนับสนุนการรักษาป่าของชาวบ้าน การผลักดันให้รัฐออกกฎหมายป่าชุมชน เป็นต้น

2.3.2 เครือข่ายลุ่มน้ำอิง ปัจจุบันเป็นการรวมตัวกันของ 4 เครือข่ายย่อยในลุ่มน้ำอิงทั้งลุ่มน้ำ ได้แก่

1) ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ก่อตั้งขึ้นในปี 2537 (เครือข่ายชาวประมงกว๊านพะเยาได้เข้าร่วมด้วยในปี 2542)

2) เครือข่ายกก-อิง-น่าน (ก่อตั้งขึ้นในปี 2541)

3) เครือข่ายลุ่มน้ำลาว-ยวน (ก่อตั้งขึ้นในปี 2543)

4) เครือข่ายบทบาทหญิงชายใน อบต. (ก่อตั้งขึ้นในปี 2543)

การก่อตั้งของเครือข่ายย่อยชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาได้เริ่มขึ้นในเดือนตุลาคม ปี 2537 หลังจากมีเวทีสัมมนาป่าชุมชนจังหวัดพะเยาขึ้น องค์กรชาวบ้านในพื้นที่ 12 ลำห้วยของป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาและชุมชนรอบกว๊านพะเยา จำนวน 9 องค์กร จึงได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายขึ้น ใช้ชื่อว่า “ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา” (คณะผู้จัดมหกรรมป่าชุมชน ทางออกของคนกับป่า ปี 2544, 2544 : 31-37) ปัจจุบันชมรมได้ขยายขึ้นเป็นจำนวน 11 องค์กร และในปี 2542 เครือข่ายชาวประมงกว๊านพะเยาได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชมรมด้วย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างพลังร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาที่เสื่อมโทรมและถูกทำลายลง ดังนี้

- 1) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาระดับนโยบายและท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 2) เพื่อให้รัฐและสาธารณชนยอมรับสิทธิและการตัดสินใจของชุมชนในการมีส่วนร่วมด้านการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม
- 3) เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศในพื้นที่ป่าต้นน้ำของกว๊านพะเยา
- 4) เพื่อสร้างความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาระหว่างองค์กรชาวบ้านเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

หลังจากได้มีการรวมตัวเป็นชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา เครือข่ายได้ดำเนินกิจกรรมที่เป็นการอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ และสนับสนุนให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจหลายประการ รวมทั้งสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายบทบาทหญิงชายใน อบต. สรุปดังนี้

- 1) งานพัฒนาผู้นำ ได้จัดกิจกรรมการฝึกอบรมผู้นำชุมชนในพื้นที่เครือข่ายเป็นประจำทุกปี โดยเน้นบทบาทหญิงและชายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้มีผู้นำสตรีจำนวนหนึ่งได้เข้ามามีบทบาทในการทำกิจกรรมกับชมรม รวมทั้งเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารชมรมด้วย
- 2) งานส่งเสริมให้ อบต. มีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการให้แก่สมาชิก อบต. เพื่อให้ อบต. มีความสามารถในการดำเนินงานและงบประมาณในด้านสิ่งแวดล้อม ผลของกิจกรรมนี้ทำให้ อบต. ในพื้นที่เครือข่ายจำนวน 10 แห่งได้ริเริ่มจัดทำแผนสิ่งแวดล้อมของ อบต. ขึ้น
- 3) งานฟื้นฟูป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาและกว๊านพะเยา เช่น กิจกรรมปลูกป่า บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ ทอดผ้าป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา และสืบชะตากล้วยพะเยา กำหนดกฎระเบียบสำหรับการจัดการป่าชุมชน และจัดทำเขตอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาของชุมชนเครือข่าย
- 4) สนับสนุนทางเลือกที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมแก่สมาชิกของชมรม
- 5) รณรงค์และระดมทุนที่จะนำมาใช้ในกิจกรรมด้านการพัฒนาผู้นำชุมชน การอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำและกว๊านพะเยา และการส่งเสริมอาชีพที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม รวมทั้ง การจัดทำโครงการบวชป่าและสืบชะตากล้วยพะเยาเพื่อให้คนในเขตเมืองได้มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำและกว๊านพะเยา

3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

ชุมชนบ้านต้าโนเป็นหมู่บ้านกลางหุบเขาล้อมรอบด้วยลำธารหลายสาขา การมีพื้นที่ติดกับป่าทำให้ชาวบ้านในสมัยก่อนมีอาชีพหาของป่า ล่าสัตว์ และเลี้ยงไม้แปรรูปขาย เมื่อประสบปัญหาภัยแล้งจากการตัดไม้เพื่อเลี้ยงชีพทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของป่า และเริ่มจัดการกับป่าในพื้นที่หมู่บ้าน พัฒนาที่ราบที่มีอยู่ให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม โดยอาศัยแหล่งน้ำจากความสมบูรณ์ของป่า ทำรายได้ให้แก่ประชาชนได้ตลอดปี ในท่ามกลางระบบนิเวศที่สมบูรณ์ที่ชุมชนได้ร่วมกันฟื้นฟูบูรณะขึ้น พัฒนาการดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติของคนในชุมชน จนถึงปัจจุบันนับเป็นเวลากว่า 30 ปี

ลักษณะการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาให้เกิดความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ประกอบด้วย การอนุรักษ์พื้นที่ป่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์ขึ้น การผลิตและบริโภคของชุมชนที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

3.1 การอนุรักษ์พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สมาชิกชุมชนบ้านต้าในยังระลึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าในอดีต สถานการณ์ความเสื่อมโทรมของป่า และความมานะบากบั่นของคนในชุมชนที่ได้ฟื้นฟูทรัพยากรป่าให้กลับคืนความอุดมสมบูรณ์ใกล้เคียงสภาพเดิมมากที่สุด

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้เล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าจนเป็นที่มาของชื่อบ้านต้าในแห่งนี้ว่า ตอนนี้อยู่ในป่าบริเวณต้นน้ำ ยังคงมีต้นไม้ใหญ่เหลืออยู่ แต่ต่างกันตรงที่เมื่อก่อนตอนเข้ามาเป็นครูที่โรงเรียนบ้านต้าในในปี 2498 ว่า ตอนนั้นที่บ้านต้าในมีสัตว์ป่ามากมาย สัตว์ที่พบมากคือ ชะนี ค่าง ลิง เสือ สมัยนั้นเวลาชาวบ้านเลี้ยงหมูจะต้องทำคอกสูงๆ ป้องกันมิให้เสือมาคาบหมูไปกิน เวลาเข้าป่าถ้าเอาหมาตามไปด้วยเสือจะมาคาบหมาไปกิน ส่วนใหญ่เป็นเสือดำกับเสือลายพาดกลอน ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของป่าและสัตว์ป่าในอดีตเห็นได้จากชื่อ “แม่ต้า” ที่เป็นชื่อของลำห้วยแม่ต้าและหมู่บ้านต้า มีที่มาจากคำว่า “กะต้า” ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำด้วยไม้ไผ่สำหรับดักจับเสือของชาวบ้านในสมัยก่อน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า เมื่อปี 2521 นั้น ทั้งบ้านต้าในและต้ากลาง ยังมีสภาพเป็นป่าหมด ที่ทำกินก็เป็นป่า เมื่อตอนนั้นยังมีแก๊งมาเดินในโรงเรียน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 กล่าวว่า ผู้ใหญ่พูดให้ฟังว่า สมัยก่อนมีสัตว์ป่ามากมาย ทั้งตัวออก ค่าง ลิง นางอาย สัตว์พวกนี้จะมาอ้อมแต่งที่ชาวบ้านปลูกไว้ในไร่ เสือจะมากินควายเป็นตัวๆ ตอนที่ตนเองเป็นวัยรุ่นยังเห็นต้นไม้ใหญ่รอบๆ หมู่บ้าน จำได้ว่าตอนนั้นปี 2518 ไม้เริ่มหมด เพียงแต่คุยกับเพื่อนๆ ว่าไม้หมดแล้วพวกเขาจะเอาไม้ที่ไหนทำบ้าน

ในปี 2516 ทางราชการได้ให้สัมปทานทำไม้พื้นที่ป่าดอยหลวงแก่นายทุนและชาวบ้านส่วนใหญ่จะหากินโดยการรับจ้างเลื่อยไม้ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้เล่าว่า ได้ติดตามพ่อครูประเชษฐมาจากจังหวัดน่าน มาเรียน ป.4 ที่โรงเรียนบ้านต้าในในปี 2519 ตอนมาใหม่ๆ ทางเข้ามาหมู่บ้านไม่สะดวก เป็นทางดินแคบๆ เห็นแต่รถลากไม้เท่านั้นที่เข้ามา รอบๆ หมู่บ้านยังเห็นต้นไม้ใหญ่ๆ ไม้ที่มีมากที่สุดคือ ไม้ยาง รองลงมาคือ ไม้ประดู่ เขาจะตัดเป็นท่อนๆ ลากมารวมกันไว้เป็นแท่งๆ(หมอนไม้) แล้วให้รถบรรทุกลากออกจากหมู่บ้าน แต่ละคันบรรทุกได้ท่อนเดียวเท่านั้น เพราะไม้ใหญ่มาก ช้าง 3 ตัวยังลากไม่ไหว

หลังจากมีสัมปทานทำไม้ ผู้ใหญ่ในหมู่บ้านจำนวนหนึ่งได้ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่า และได้เริ่มช่วยกันรักษาป่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 เล่าว่า ความตระหนักและริเริ่มดูแลป่าต้นน้ำได้เริ่มจากพ่อหลวงสา ซิ่นใจ กับพ่อฮาย อ้อยหวาน ซึ่งตอนนั้นเป็นกรรมการการศึกษาของหมู่บ้าน ได้ช่วยกันดูแลป่าห้วยแม่ต้าก่อน หลังจากนั้น ในช่วงของพ่อหลวงบุญสม เมื่อวงศ์ ได้มาเพิ่มห้วยข้างข้างอีกห้วยหนึ่ง ต่อมาพ่อหลวงอ้าย ได้เพิ่มห้วยสันเทิมตากแดด พอมาถึงพ่อหลวงตรงได้เพิ่มห้วยแล้งแม่หล้า ป่าต้นน้ำบริเวณนี้จึงสมบูรณ์ขึ้น

อำนาจประโยชน์ให้กับชาวบ้านทั้งการมีน้ำอุดมสมบูรณ์ ไม่เคยขาด และการเก็บของป่าเป็นอาหาร ยารักษาโรค และจำหน่ายบ้าง

ในขณะนั้นการดูแลรักษาป่าของชุมชนมิได้เป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากยังมีชาวบ้านบางส่วนที่ไม่เข้าใจเกรงว่าจะไม่สามารถเข้าไปหาอาหารในผืนป่านั้นได้ต่อไป กลุ่มผู้นำชุมชนจึงได้มีการนัดประชุมชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจในการดูแลรักษาป่าและใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน รวมทั้งได้จัดให้มีคณะกรรมการเพื่อดูแลรักษาป่าของชุมชนขึ้น มีองค์ประกอบจำนวน 5 คน มีการวางกฎระเบียบหรือกฎเกณฑ์ร่วมกันภายในชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะมีการปรับเป็นเงินจำนวน 200-300 บาท แต่ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่ยังไม่เข้าใจและทำการลักลอบตัดไม้กันอยู่ ในปี พ.ศ. 2520 คณะกรรมการดูแลรักษาป่าจึงได้ปรับปรุงกฎระเบียบให้มีโทษหนักเพิ่มขึ้นกว่าเดิม ทำให้การฝ่าฝืนระเบียบและการทำลายปาลดน้อยลง แต่ก็ยังคงมีผู้ฝ่าฝืนอยู่และมีการนำเครื่องมือไฟฟ้ามาใช้ในการลักลอบตัดไม้ให้ได้อย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2533 คณะกรรมการป่าชุมชนจึงได้ปรับปรุงแก้ไขกฎระเบียบและเพิ่มบทลงโทษให้หนักกว่าเดิม เช่น ถ้าผู้ใดลักลอบตัดไม้หรือใช้กระแสไฟฟ้าจับปลาในลำห้วยในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จะถูกปรับเป็นเงินจำนวน 300-500 บาท เป็นต้น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวว่า การดูแลรักษาป่าใช้กฎหมายบ้านดูแลกันเอง แต่ก็ยังมีชาวบ้านบางคนที่ไม่ตัดไม้อยู่บ้าง จนกระทั่งพออย่างเข้าปี 2526 ชาวบ้านเริ่มเข้าใจมากขึ้น เพราะสังเกตเห็นว่าเวลาเข้าไปล่าห้วยแม่ต้าไม่ต้องเอาปืนไปด้วยเพราะน้ำใสสะอาดเต็มลำห้วย แต่ถ้าไปล่าห้วยอื่นต้องเอาปืนไปด้วยเพราะน้ำแห้ง กรรมการหมู่บ้านจึงมาคุยกัน ปรึกษาหารือกัน เห็นว่าถ้าไม่ทำอะไรไปบริเวณนี้จะไม่เหลือ จึงขยายพื้นที่อนุรักษ์ป่าเพิ่มขึ้นและช่วยกันดูแล ปัจจุบันครอบคลุมทุกลำห้วย ปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับสิทธิในการดูแลรักษาป่ามีขึ้นในปี 2535 เมื่อทางราชการได้ประกาศพื้นที่ป่าดอยหลวงเป็นเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง ซึ่งได้คลุมพื้นที่บางส่วนของเขตป่าอนุรักษ์ของชาวบ้านไว้ด้วย แต่ก็สามารถตกลงกันได้ที่จะให้ชุมชนดูแลต่อไป ซึ่งในระยะแรกๆ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็มาตรวจ แต่ที่หลังก็ไว้ใจเพราะเห็นว่าชุมชนจัดการได้ดีและเป็นหูเป็นตาแทนด้วย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 ได้กล่าวว่า ตอนนี้อาจจะมองหาปัญหาของชุมชนบ้านต้าในแล้ว จะเป็นเรื่องของโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่ไม่ค่อยสมบูรณ์เท่านั้น ขณะที่ชุมชนบ้านอื่นรอบๆ ปัญหาของเขาจะเป็นเรื่องปากท้อง หมู่บ้านต้าในมีน้ำอุดมสมบูรณ์จากการรักษาป่าต้นน้ำ ทำให้ทำการเกษตรกรรมได้ตลอดปี และในป่ายังเป็นแหล่งอาหารได้ด้วย ตอนนี้งานบุกเบิกพื้นที่ป่าไม่มีแล้ว เพราะคนในชุมชนเข้าใจกันหมดแล้ว

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 กล่าวว่า จากการที่ชุมชนช่วยกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำแม่ต้า ซึ่งเปรียบเหมือนหัวใจของคนในตำบลแม่ต้า ปัจจุบันลำน้ำแม่ต้าได้ให้น้ำที่ใสสะอาดได้ตลอดปี น้ำประปาที่ชาวบ้านต้าในได้อุปโภคบริโภคพอเพียงตลอดปี ก็สูบน้ำมาจากต้นน้ำห้วยแม่ต้า ห่างจากตัวหมู่บ้านถึง 4 กิโลเมตร ทำให้ได้น้ำที่สะอาดปลอดภัยและสิ่งปฏิกูลต่างๆ เพราะไม่ได้ผ่านทุ่งนาหรือไร่สวน และประหยัดค่าใช้จ่ายด้วยเพราะไม่ต้อง

ชุดจะน้ำหนักเบา ซึ่งประปาภูเขาที่นี่ รพช. เป็นผู้ลงทุนก่อสร้างบ่อพักกรองและถังสูงให้ ส่วนการเดินทางท่อสายหลักใช้ บกกลางของหมู่บ้าน สำหรับมาตรวัดน้ำและท่อที่ต่อจากสายหลักเข้าบ้าน ชาวบ้านเป็นผู้เอง ส่วนการบริหารจัดการ ดูแลรักษา เก็บค่าน้ำ จะดำเนินการโดยองค์กรชาวบ้านในรูปแบบคณะกรรมการประปาหมู่บ้าน ซึ่งที่ผ่านมา จะเก็บค่าน้ำลูกบาศก์เมตรละ 2 บาท เก็บไว้ซ่อมแซมอุปกรณ์ต่างๆ ที่เป็นของส่วนกลางเมื่อเกิดชำรุดเสียหาย

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 ยังพูดถึงป่าชุมชนที่ช่วยกันอนุรักษ์ว่า ได้ให้ประโยชน์ต่อ ชุมชนมากมายหลายอย่าง ที่เห็นชัดๆ อยู่ทุกวันถึงหาอาหารได้ เช่น เห็ด หน่อไม้ ปลา หอย ทำให้ไม่ต้องอยาก ตีใจที่ คนรุ่นเก่าช่วยกันดูแลรักษาไว้ ถ้าไม่ดูแลก็คงทำมาหากินไม่ได้จนถึงทุกวันนี้ ตอนนี้อ่าเข้าไปในป่าไปเก็บหน่อไม้ใช้เวลา 1 ชั่วโมงครึ่ง จะได้หน่อไม้มากกว่า 20 กิโลกรัม ถ้าขายสดจะได้กิโลละ 2-3 บาท วันหนึ่งก็ได้ 60-70 บาท และยังมีอีกหลายอย่างให้เก็บไปกินไปขายตลอดปี คือ หน่อไม้จะเก็บหน้าฝนช่วงเดือนมิถุนายน-กันยายน เห็ดก็จะมีเห็ดดิน (ขึ้นบนดิน) กับเห็ดขอน(ขึ้นบนขอนไม้แห้ง พอได้รับความชื้นเห็ดก็จะงอกออกมา) โดยเห็ดขอนจะมีเห็นลมขึ้น 2 ช่วง คือ พฤษภาคม-มิถุนายน และ พฤศจิกายน-ธันวาคม. และเห็ดขอนขาวขึ้น พฤษภาคม-มิถุนายน ส่วนเห็ดดิน ก็มีเห็ดถอบหรือเห็ดเปาะ เห็ดไข่เหลือง เห็ดหล่ม เห็ดแดง เห็ดโคน เห็ดดินจะขึ้นช่วงหน้าฝนเดือนมิถุนายน-กันยายน เห็ดในป่าก็มีกินได้กับไม่ได้ รู้ว่ากินได้กินไม่ได้จากผู้ใหญ่ ตอนเราเด็กๆ ก็จะไปเก็บเห็ดมาก่อน ใส่ซ้า (ตระกร้า) ไว้ แล้วผู้ใหญ่จะบอกว่าอันไหนกินได้อันไหนกินไม่ได้ เราจำไว้ ที่กินไม่ได้ควรวางหน้าเราก็ไม่เก็บมา ทิ้งให้อยู่ในป่าตามธรรมชาติ ไม่ไปยุ่งกับมัน การจับปลาในลำห้วยต่างๆ ก็เหมือนกัน จะใช้แหหรือหิง (สวิง) เท่านั้น เพราะมีกฎระเบียบการรักษาป่าว่าห้ามใช้ไฟซ้อด ซึ่งก็ไม่มีคนทำมาเป็นเวลากว่า 10 ปีแล้ว เราต้องอนุรักษ์ป่าของเราไว้ อนุรักษ์ในความคิดของตนแล้วหมายถึงเราให้คุณค่ากับป่าอย่างยั่งยืน เราต้องเข้าใจว่าเราจะทำอย่างไรกับมัน ให้มันเลี้ยงเราตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ จนถึงลูกถึงหลานต่อไป ดังนั้นจึงต้องช่วยกันดูแลรักษา

ป่าถือเป็นวิถีชีวิตของคนบ้านด้าในที่คนในชุมชนได้รักษาไว้และได้ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน เป็นที่รวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน ในปี 2542 องค์กรชุมชนรักษาป่าบ้านด้าในจึงพัฒนาให้เป็น "แหล่งเรียนรู้บ้านด้าใน" ซึ่งคนในชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาของคนที่มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ป่า ดิน น้ำ สัตว์ ระบบนิเวศน์ที่เกื้อกูลกัน ให้กับคนในชุมชนและภายนอกชุมชนได้เข้าเรียนรู้ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน เพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดีต่อไป(แหล่งการเรียนรู้บ้านด้าใน, ม.ป.ป. : 7)

ในปี 2545 ชุมชนบ้านด้าในได้พัฒนาจากแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ซึ่งผู้มาทัศนศึกษาจะได้สัมผัสธรรมชาติของป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาที่สมบูรณ์ที่สุด เรียนรู้คุณค่าของป่าไม้จากสื่อของชาวบ้าน พร้อมกับศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ (แหล่งเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนบ้านด้าใน, ม.ป.ป.) โดยมีโปรแกรมการท่องเที่ยว

และเส้นทางศึกษาระบบ 3 โปรแกรมคือ การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (2 วัน 1 คืน) การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนและเดินเส้นทางศึกษาระบบ 3 เส้นทางให้เลือก (1-2 วัน) และการศึกษาเรียนรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (1 วัน)

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน พบว่าในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนนั้น ได้เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน การอนุรักษ์หรือคงไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติดั้งเดิม ในขนาดหรือปริมาณที่ค้ำถึงสภาพธรรมชาติจะรับได้ และความสามารถของชุมชนที่จะควบคุมดูแลมิให้เกิดผลกระทบทางลบต่อธรรมชาติและประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน โดยแบ่งหน้าที่การบริหารจัดการเป็นฝ่ายๆ ได้แก่ ฝ่ายมัคคุเทศก์ ฝ่ายรถนำเที่ยว ฝ่ายบ้านพักและอาหาร ฝ่ายลูกหาบ และฝ่ายวัฒนธรรม ในด้านบ้านพักและรถอีต๊อกซึ่งเป็นรถนำเที่ยวจะกระจายให้สมาชิกชุมชนได้มีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนและเจ้าของกิจกรรมของชุมชน

นอกจากการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แล้ว กลุ่มผู้นำองค์กรชุมชนรักษาป่ายังมีแนวคิดที่จะพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการป่าให้มากขึ้น เพื่อให้ทราบถึงคุณค่าของป่าและการใช้ประโยชน์จากคุณค่านั้นอย่างเหมาะสมเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีของคนในชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้พูดถึงสิ่งที่อยากจะทำที่เกี่ยวกับการจัดการป่าว่า มีหลายอย่างด้วยกัน ที่สำคัญคือ ตอนนี้ยังไม่รู้จักต้นไม้และพืชพรรณบางชนิดในป่า จึงอยากทำการศึกษาวิจัยว่ามีต้นไม้กี่ชนิด มีสมุนไพรอะไรบ้าง คุณลักษณะเป็นอย่างไร เพื่อจะได้มีข้อมูลทางวิชาการที่ถูกต้องให้แก่ชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์อย่างเหมาะสม

เช่นเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 และคนที่ 7 ที่อยากให้ออกให้มีกรวิจัยป่าชุมชนของหมู่บ้านว่าสร้างประโยชน์อะไรให้บ้าง ดีเป็นมูลค่าแต่ละอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรมว่าแต่ละปีเท่าไร เช่น เห็ดเท่าไร ปลาที่ได้จากในห้วยเท่าไร ให้เน้นสิ่งที่เราได้จากป่าทางเศรษฐกิจภายใต้กฎระเบียบของป่าชุมชน นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 ยังบอกว่า ในป่ามีดอกนุนนากจำนวนมากสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านพอสมควร ซึ่งจะอนุญาตให้เก็บได้เฉพาะที่ร่วงลงใต้ดินเท่านั้น ห้ามตัดกิ่งหรือเด็ดใบ ประโยชน์จากป่ามีหลายอย่าง ดีออกมาให้เห็นเป็นตัวเงินจะได้ชัดเจน ชุมชนจะได้ตระหนักและรักษาความสมบูรณ์นี้ไว้ต่อไป

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 ได้พูดถึงทำยาว่า สำหรับหมู่บ้านต้าในแห่งนี้แล้ว ชุมชนถือว่า “ป่าคือปัจจัยที่ 5 ของชุมชน” ถ้าขาดป่า บ้านต้าในจะไม่เป็นแบบนี้ ป่าเป็นทุกอย่างทุกอย่าง ขาดป่า จะขาดน้ำ การเกษตรจะแย่ ไม่มีแหล่งอาหาร และชาวบ้านจะแตกแยก “ชาวบ้านต้าในไม่จน ไม่รวย ลูกหลานได้ร่ำเรียนจากการเกษตรกรรมที่ได้น้ำมาจากความอุดมสมบูรณ์ของป่า ถ้าไม่มีป่า เด็กๆ ก็ไม่ได้เรียน”

3.2 การผลิตและบริโภคของชุมชนที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การดำรงชีพของชุมชนบ้านต้าในพึ่งพิงการเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยมีการทำนา ทำไร่ ปลูกไม้ผล และพืชผักสวนครัว การผลิตต้องอาศัยปัจจัยสำคัญคือน้ำและดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งชุมชนบ้านต้าในได้ให้การอนุรักษ์พื้นที่ป่ามาใช้เฉพาะเพื่อเป็นแหล่งอาหารเท่านั้น แต่เพื่อเป็นแหล่งให้น้ำสำหรับการเกษตรกรรมและการอุปโภคบริโภคของชุมชนตามที่กล่าวมาแล้ว สำหรับในส่วนของดินนั้น ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในแนวทางของการบูรณะฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ด้วยวิธีการธรรมชาติ ละเว้นการใช้สารเคมีทั้งเพื่อคุณภาพของดินและสุขภาพของคนในชุมชนและผู้มาเยือน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 กล่าวว่า คนในชุมชนบ้านต้าในมีแนวทางดำเนินชีวิตที่พึ่งพิงเกษตร แต่อยู่บนหลักการที่ว่า เมื่อใช้ประโยชน์ดินต้องบำรุงดิน โดยส่วนใหญ่จะหยุดเพาะปลูกในเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ซึ่งจะทำเกษตรก็ได้ แต่ต้องการให้ดินได้ผ่อนคลาย คนได้พักผ่อน สุขภาพคนก็ดี ทรัพยากรธรรมชาติก็ฟื้นคืนความสมบูรณ์ และจะได้มีช่วงเวลาของการสืบทอดประเพณี พิธีกรรมที่ต่างต่าง ๆ ไว้ให้คงอยู่ชั่วลูกหลาน พร้อมกับชี้ชวนให้ดูว่า ที่เห็นเขากำลังทำงานในไร่นั้นนะ เขาเอามือถักช่วยกันปลูกข้าวโพด ที่นี้จะปลูกกันมาก เดิมเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะตัดต้นข้าวโพดทิ้งที่ข้างๆ ที่นาที่ไร่ จะได้ไม่รกในนาในไร่ ขอบให้น้ำไหลลงๆ แล้วปลูกถั่ว แต่ถั่วไม่งามเลยไถต้นข้าวโพดกลบลงในดิน เป็นปุ๋ย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 บอกว่า การเพาะปลูกชาวบ้านจะใช้ปุ๋ยคอกและปุ๋ยชีวภาพเป็นหลัก มีปุ๋ยเคมีเสริมบ้างหากจำเป็นเท่านั้น แต่ยาฆ่าแมลงมีการใช้น้อยมากเพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าจะสามารถใช้กิ่งเกลือซึ่งมีอยู่ตามไร่ ตามสวน ตามป่า มาปักไว้ในไร่นั้นจะทำให้หายเป็นพลัยได้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 8 ได้พูดถึงพัฒนาการของการปลูกพืชของคนในหมู่บ้านต้าในว่า มีการปรับตัวตามประสบการณ์และเป็นการมุ่งสู่การอนุรักษ์ความเป็นธรรมชาติไว้ให้มากที่สุด โดยบอกว่า ที่บ้านต้าในนี้สามารถทำนาได้ 2 ครั้ง เพราะน้ำมีพอ แต่ที่ทำนากันครั้งเดียวเพราะว่าถั่วลิสงราคาดีกว่าข้าว ซากใบของมันยังเป็นปุ๋ยอย่างดี เขาไปใส่โคนต้นลำไย นอกจากนี้ ถ้าทำนานอกฤดู จะมีนกมากมากินข้าวที่ปลูก ได้ผลผลิตแค่ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วยังต้องใส่ปุ๋ยมากด้วย รวมๆ แล้วนอกจากเป็นการฟื้นฟูธรรมชาติแล้ว ต้นทุนก็สูงแต่รายได้ต่ำ ตอนนี้นักในหมู่บ้านเมื่อทำนาปีเสร็จแล้วจะปลูกข้าวโพดหรือชิง หลังจากนั้น จะปลูกถั่วลิสงหรือข้าวโพดอีก เมื่อ 5-6 ปีมานี้เองหลังปลูกข้าวโพดแล้ว จะเก็บต้นข้าวโพดมากองไว้ข้างๆ นาข้าว แต่เดี๋ยวนี้จะไถกลบเป็นปุ๋ย 2-3 เดือนเท่านั้นก็ย่อยสลายเป็นประโยชน์ในตัว ประหยัดค่าปุ๋ย ประหยัดแรงงานและค่าขนเก็บด้วย

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 ยังบอกว่า ที่ผ่านมาชุมชนได้ค้นพบคุณประโยชน์อันมากมายของข้าวโพด เริ่มตั้งแต่ผลผลิตข้าวโพด ได้สร้างให้เกิดรายได้แก่ครัวเรือน หลังเก็บเกี่ยวแล้ว เปลือกข้าวโพดและใบข้าวโพดจะเอาไปใส่ไว้ในนาหรือในสวน ย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ย ซึ่งข้าวโพดจะนำไปทำฟืนแต่จะมีควันและเปลวไฟ สังเกตได้ว่าความร้อนจะแรงกว่าฟืนไม้ และที่เพิ่งค้นพบคือซึ่งข้าวโพดเอาไปทำถ่านซึ่งข้าวโพดให้ความร้อนพอๆ กับถ่านไม้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ยังได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชุมชนให้ก่อรายได้โดยไม่ทำลายว่า ชุมชนบ้านต้าในมีป่าชุมชนที่สมบูรณ์ ควรจะให้ประโยชน์ทรัพยากรนี้ก่อให้เกิดรายได้แก่คนในชุมชนโดยจัดเป็นบริการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แต่ถ้ามีนักท่องเที่ยวมามากเกินไป แม้ว่าจะมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็กระทบต่อคนในหมู่บ้านและทรัพยากรป่ามากมาย ซึ่งต้องปรึกษาหรือกันต่อไป คิดว่าถ้าจะทำน่าจะเอาขนาดกลางก็พอ ชุมชนก็มีรายได้เพิ่ม สิ่งแวดล้อมก็ไม่เสีย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 กล่าวว่า ก็ห่วงๆ ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ว่า ถ้าดูแลไม่ทั่วถึงแล้วในระยะยาวจะกลับมาทำลายป่า ซึ่งถ้าเสื่อมแล้วจะแก้ไขใหม่ยากมาก คนมากปัญหาตามกันมา จะคอยควบคุมคนที่มาดูธรรมชาติซึ่งมีมากไม่อยู่ เดิมเคยเอาเชื้อสมุนไพรมานำไปต้มน้ำตามแนวเส้นทางเดินป่า แต่ปรากฏว่าพอเห็นเป็นต้นอะไร นักท่องเที่ยวบางคนก็แอบลักขโมย คิดว่าจะไม่ติดเชื้อสมุนไพรมานำ แต่จะอธิบายและชี้ชวนให้ดูแทนเรื่องสมุนไพรมานำอยากจะให้กลุ่มคนแก่ในหมู่บ้านได้เป็นผู้จำหน่ายให้นักท่องเที่ยว โดยมีการเพาะกล้าสมุนไพรมานำให้ติดตามราคาไว้ เวลาเดินป่าเจอสมุนไพรมานำอะไรก็จะชี้ชวนให้ดู แจกสรรพคุณ พร้อมทั้งบอกนักท่องเที่ยวว่าถ้าต้องการก็มีจำหน่ายที่หมู่บ้านในราคาเท่าไร คิดว่าจำนวนนักท่องเที่ยวมีผลต่อความคงอยู่หรือเสื่อมโทรมของป่าชุมชนมาก เราจะต้องมาศึกษาดูว่าธรรมชาติของป่าชุมชนบ้านต้านี้จะรับนักท่องเที่ยวได้แค่ไหน จะโลกมากเห็นแก่เงินไม่ได้ ต้องคำนึงถึงว่าจะควบคุมได้ไหม ป่ารับไหวไหม สิ่งแวดล้อมต่างๆ จะเสื่อมไปหรือไม่

3.3 การพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน

การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนบ้านต้าใน มิใช่เฉพาะการสืบทอดวัฒนธรรมการร่วมแรงกันในการเพาะปลูก และการรักษาป่าชุมชนเท่านั้น ยังรวมถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่นๆ ที่ช่วยเสริมให้ชุมชนมีความยั่งยืนที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมในการออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในภาวะการขาดแคลนเงิน การมีส่วนร่วมในเรื่องฌาปนกิจที่ชุมชนได้วางกฎเกณฑ์รวมไปถึงการดูแลสมาชิกชุมชนในปัญหาสังคมอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะในเรื่องของยาเสพติด และการมีส่วนร่วมในการสืบทอดวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่างๆ ที่ยึดเหนี่ยวให้ชุมชนเกิดความสามัคคีกัน และนำสู่การพัฒนาชุมชนที่สมดุล ทั้งสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมควบคู่กันไป

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 บอกว่า ชาวบ้านต้าในได้ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมของชุมชนอย่างดี โดยกิจกรรมของหมู่บ้านที่ทุกครัวเรือนมีส่วนร่วมซึ่งส่งผลให้บ้านต้าในยังคงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ชนบทร่วมเนียมประเพณีดั้งเดิม และความช่วยเหลือจุนเจือกันสืบเนื่องมาจากอดีตได้ คือ การดูแลรักษาป่าชุมชน ฌาปนกิจสงเคราะห์ และการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี การออมแรงกันในการเพาะปลูกพืช ซึ่งการช่วยแรงกันนั้น การเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวพืชทุกชนิด ชาวบ้านจะเอามือกัน(ลงแขก) ทั้งข้าว ข้าวโพด ถั่วลิสง ชิง โดยเมื่อกินข้าวมือเข้าแล้วก็จะไปช่วยกัน ส่วนข้าวมือกลางวันก็ถือไปเองของใครของมัน จะได้ไม่เป็นภาระแก่เจ้าของไร่ เจ้าของนา การเอามือกันได้นับเป็นวัน ช่วยก็วันก็ตอบแทนกลับมาช่วยเท่ากัน ไปช่วยใครก็ได้ที่อยากไปช่วยและที่ตนเองสะดวก โดยรู้กันเอง ตามกันเองเวลาไปตลาดว่า วันนี้คนนั้นจะปลูกหรือเก็บเกี่ยวอะไร

ในเรื่องของการออมทรัพย์นั้น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 ได้เล่าถึงพัฒนาการของกลุ่มออมทรัพย์ ว่า 20 กว่าปีที่แล้ว เด็กสาวๆ ในหมู่บ้านเรียนจบประถมแล้วนิยมไปขายบริการกัน มูลนิธิศุภนิมิตได้เข้ามาช่วยเหลือเด็กในหมู่บ้าน ก็มานั่งคุยกันว่ามูลนิธิมาช่วยแล้ว ได้ 3 ปีก็ออกไป น่าจะช่วยเหลือผู้ปกครองให้มีอาชีพดีกว่า จึงคิดกันว่าน่ามีกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น เพราะบางคนมีที่ดินแต่ไม่มีทุน จะได้กู้ยืมเงินไปปลูกพืชได้ มูลนิธิก็เลยให้เงินมา 10,000 บาท และมีวิทยากรมาแนะนำว่าจะทำอย่างไร ได้ไปศึกษาดูงานกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่เรียงราย ดูแนวคิดเห็นสมาชิกส่งเงินแบบมีสัจจะ ตรงเวลา เพราะสมาชิกมีส่วนร่วมของตนเอง ที่บ้านตัวนี้แต่ก่อนก็มีเงินกู้ยืม กข.คจ. 2.8 แสนบาท แต่สมาชิกกู้แล้วไม่ส่งเงินคืน เพราะว่าไม่มีส่วนร่วม เมื่อกลับจากดูงานเรียงราย ตอนแรกก็ตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านก่อน ต่อมาพัฒนาเป็นกลุ่มออมทรัพย์ ปัจจุบันมีสมาชิก 70 คน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้มีการออมทรัพย์ไว้เป็นทุนสำรอง ช่วยเหลือกันโดยการให้กู้ยืมเงินไปใช้จ่ายในการประกอบอาชีพและใช้จ่ายในครอบครัวเวลาขาดแคลน ส่งเสริมความสามัคคีในหมู่คณะ และนำกำไรจากดอกผลช่วยเหลือสมาชิก สังคม และชุมชน

การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ ดำเนินการโดยคณะกรรมการจำนวน 5 คน และที่ปรึกษาอีก 3 คน โดยสมาชิกเป็นผู้เลือกตั้ง เพื่อทำหน้าที่กำหนดหลักเกณฑ์และข้อบังคับต่างๆ ทำบัญชีออมทรัพย์ และการกู้ยืมเงิน โดยคณะกรรมการได้กำหนดระเบียบไว้ว่า จะมีการฝาก การขอกู้ และถอนในวันเดียวกัน คือ ทุกวันที่ 5 ของทุกเดือน ซึ่งในการฝาก สมาชิกต้องฝากเงินทุกเดือนอย่างน้อยเดือนละ 10 บาท และนับเป็นสิบคือ 20 หรือ 30 หรือ 40 เป็นต้น หากขาดการฝากเงิน 1 ครั้ง จะไม่มีสิทธิ์กู้เงินในระยะเวลา 3 เดือน ไม่ฝากเงินติดต่อกัน 2 ครั้ง จะไม่มีสิทธิ์กู้เงินในเวลา 6 เดือน และหากไม่มาฝากเงินติดต่อกัน 6 เดือน จะขาดจากการเป็นสมาชิกทันที ส่วนการกู้ จะกู้ได้เป็นจำนวน 5 เท่าของยอดเงินฝากในบัญชีออมทรัพย์ แต่ไม่เกิน 30,000 บาท แต่ก็ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินฝากและการขอกู้ในวันที่ 5 นั้น ถ้าเงินขอกู้มากกว่าเงินฝาก กรรมการก็จะเป็นผู้พิจารณาว่าจะให้ใครกู้ จำนวนเท่าไร เคยกู้จากกลุ่มหรือไม่ ถ้าไม่เคยก็จะได้กุก่อน หนี้เก่าชำระหมดหรือยัง มากน้อยแค่ไหน เคยขาดส่งเงินกู้หรือเงินฝากหรือไม่ และความจำเป็นของผู้ขอกู้เป็นหลัก แต่ถ้าเงินกุน้อยกว่าเงินฝาก ก็จะจัดเป็นสวัสดิการสิ่งของ คือใครต้องการซื้อสิ่งของจำเป็นอะไรก็ให้ไปซื้อกับกรรมการ แต่ถ้าจะกูปไถ่ที่สวน ก็ให้รดแทรกเตอร์ไปไถ ไถเสร็จ เสียเท่าไรกรรมการก็จะจ่ายให้ ถ้าจะกู้ซื้อเมล็ดพันธุ์ ก็มาเข้าซื้อกัน แล้วกรรมการจะไปติดต่อซื้อรวมกันจะได้ราคาถูก

กว่า ทั้งหมดนี้จะเสียดอกเบี้ย 1 บาทต่อเดือน แต่โดยปกติแล้ว ภาวะเงินขอกู้จะมีมากกว่าเงินขอฝาก ส่วนใหญ่สมาชิกจะขอกู้เพื่อการประกอบอาชีพ ให้ลูกเรียนหนังสือ และชำระหนี้ การส่งคืนเงินต้นและดอกเบี้ย ไม่มีเบี้ยว แต่มีล่าช้า ส่วนเวลาถอนเงิน สมาชิกที่ติดค้างเงินกู้ของกลุ่มออมทรัพย์จะถอนได้ในส่วนที่เกิน 1 ใน 3 ของหนี้เท่านั้น สมาชิกที่ได้ติดค้างเงินกู้ ถอนได้แต่ต้องเหลือเงินไว้ในบัญชีไม่น้อยกว่า 500 บาท

สำหรับอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ เสียร้อยละ 1 บาทต่อเดือน ส่วนเงินฝากจะได้รับร้อยละ 50 สตางค์ต่อเดือน กำไรที่เหลือจากการปันผลจะจัดสรรเป็น 3 ส่วน คือ สมทบเป็นเงินของกลุ่มออมทรัพย์ 50 % เป็นค่าตอบแทนคณะกรรมการ 40 % และจัดเป็นสวัสดิการของสมาชิก 10 %

ส่วนในด้านฌาปนกิจนั้น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 9 ได้พูดถึงระเบียบและการบริหารจัดการของกลุ่มฌาปนกิจว่า กลุ่มตั้งขึ้นเพื่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้านในกรณีที่สมาชิกในครอบครัวเสียชีวิตลง จะได้มีค่าใช้จ่ายสำหรับการจัดการศพตามประเพณีที่สืบทอดกันมา โดยปัจจุบันมีสมาชิก 198 ครอบครัวหรือเกือบทั้งหมดของหมู่บ้าน

ในการบริหารงานกลุ่มฌาปนกิจ จะมีกรรมการรวม 4 คน เป็นประธาน 1 คน และกรรมการ 3 คน การเก็บเงินจะเก็บจากสมาชิกในหมู่บ้านตัวในครัวเรือนละ 150 บาท เวลามีคนตาย แต่สมาชิกที่มาจากหมู่บ้านอื่นจะเก็บครัวเรือนละ 20 บาท ในทำนองเดียวกันถ้าเขาตาย เขาก็เก็บจากเรา 20 บาทเหมือนกัน ปัจจุบันมีสมาชิกจากหมู่บ้านอื่นประมาณ 10 หลังคาเรือน โดยวิธีการจัดเก็บ กรรมการ 4 คน จะมีบัญชีคนละเล่ม ประธานจะดูแลสมาชิกที่มาจากหมู่บ้านอื่น ส่วนกรรมการอีก 3 คน จะแบ่งกันดูแลคนละประมาณ 60 หลังคาเรือน โดยจะเก็บเงินที่บ้านผู้ตายในวันเผา ซึ่งตามประเพณีชาวบ้านจะเก็บศพไว้ที่บ้านจนถึงวันเผาก็เคลื่อนศพไปป่าเหว (ป่าช้า มีเมรุเผาศพด้วยฟืนอยู่ภายในป่าช้า) ซึ่งอยู่ห้วยบ้าน ปกติชาวบ้านจะปล่อยต้นไม้ขึ้นเองในป่าช้า โดยจะไปดูแลพื้นที่ เช่น ถางหญ้า เจ้าภาพจะเป็นผู้ไปดูแลก่อนที่จะนำศพไปเผา

เงินที่รวบรวมได้จากสมาชิก จะมอบให้แก่เจ้าภาพเพื่อทำการเผาศพและเก็บอัฐิผู้ตายเรียบร้อย แล้ว โดยกรรมการ 4 คน และเจ้าภาพจะมาคุยกัน ตู๋บัญชีว่าได้เงินมาเท่าไร แต่ละศพจะหักเงินให้เข้ากองกลาง 200 บาท ก่อน แล้วมาดูว่าเจ้าภาพไปซื้อของเงินเชื่อสำหรับทำพิธีกรรมงานศพเท่าไร ก็จะจ่ายเงินคืนให้เจ้าของเงินเชื่อไป เงินที่เหลือจึงจะเอาให้เจ้าภาพ แต่ถ้าเจ้าภาพใช้เงินเกิน เจ้าภาพจะต้องเป็นผู้จ่ายเงินเพิ่มเอง

ในกรณีที่สมาชิกค้างจ่ายเงิน จะให้โอกาส 7 วัน โดยนับจากวันเคลื่อนศพจากบ้านไปเผาเป็นวันที่ 1 ซึ่งต้องให้ภายใน 7 วัน ที่ผ่านมาประมาณวันที่ 4-5 สมาชิกค้างจ่ายก็จะนำเงินมาให้คณะกรรมการแล้ว ไม่เคยมีถึงวันที่ 7 แต่กลุ่มก็มีกฎระเบียบวางไว้ว่า ถ้าถึงวันที่ 7 ไม่มีเงินมาให้ ทั้ง 3 ฝ่าย คือ กรรมการ เจ้าภาพ และผู้ค้างชำระ จะมาคุยกันว่าทำอะไร ตัดออกจากสมาชิกหรือไม่ หรือถ้าเอามาจ่ายให้เจ้าภาพที่หลังก็จะไม่ตัดออกจากสมาชิก เป็นต้น

จำนวนเงินที่เก็บจากสมาชิกนั้น จะมีการประชุมหารือกันในหมู่บ้านโดยพ่อหลวงจะเป็นคนเรียกประชุม เดิมเก็บครัวเรือนละ 100 บาท แต่ไม่ค่อยพอใช้สำหรับค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ จึงเพิ่มเป็น 150 บาทใน

ภายหลัง ส่วนเงินกองกลางที่หักเข้าครั้งละ 200 บาทนั้น จะสะสมไว้สำหรับงานบุญต่างๆ ของหมู่บ้าน ปัจจุบันมีเงินกองกลางฌาปนกิจหมู่บ้านประมาณ 10,000 บาท

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 9 กล่าวว่า การมีกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านช่วยให้สมาชิกได้ช่วยเหลือกัน และไม่ต้องกังวลใจว่าจะไม่มีเงินสำหรับจัดงานศพเมื่อคนในครอบครัวเสียชีวิตลง และผู้ตายตอนมีชีวิตอยู่ก็รู้สึกว่ามันเองไม่ได้ทิ้งภาระการจัดการกับศพตนเองให้แก่ลูกหลาน นอกจากนั้น ยังทำให้สมาชิกได้มาพบปะกัน ปลอดภัย และให้กำลังใจแก่ครอบครัวผู้เสียชีวิต ที่สำคัญประการหนึ่งคือ กลุ่มได้ให้ความสำคัญกับปัญหาเสพติด โดยวางกฎระเบียบของกลุ่มให้สนับสนุนการลด ละเลิก ยาเสพติดภายในหมู่บ้าน โดยมีระเบียบไว้ว่า ถ้าผู้ใดโดนคดีเกี่ยวกับยาเสพติด 3 ครั้ง โดยคิดจากติดคุกออกมา 3 ครั้ง จะตัดออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจ คือจะไม่ให้เงินสงเคราะห์ ที่ให้โอกาสถึง 3 ครั้ง เพราะว่าการทำงานผิดครั้งแรกคิดกลับตัวเป็นคนดีได้ ทำผิดครั้งที่ 2 กำหนดไว้ 10 ปี ถ้าภายใน 10 ปีนี้ไม่ทำผิดอีก หลัง 10 ปีก็จะได้เงินสงเคราะห์ตามปกติ แต่ถ้าตายภายใน 10 ปีนี้ ก็อดได้ ทำผิดครั้งที่ 3 ตัดออกจากสมาชิกทันที และไม่ได้เงินสงเคราะห์แม้แต่บาทเดียว ที่ผ่านมามีสมาชิกทำผิดเกี่ยวกับยาเสพติดจำนวน 10 ราย เป็นชาย 8 คน หญิง 2 คน เป็นเรื่องของภรรยาและเสพยาบ้าในหมู่บ้าน แต่จะทำผิดเพียงครั้งเดียว คิดว่าพวกเขาคงจะเข็ดหลาบหรือกลัว

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 10 ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในการจัดงานฌาปนกิจต่างๆ ของสมาชิกนั้น ในเรื่องการจัดการอาหารการกินในงานศพ จะดำเนินการโดยกลุ่มแม่บ้าน โดยกลุ่มแม่บ้านได้แบ่งหมู่บ้านเป็น 3 ปีก 3 สี คือ ปีกสีแดง ปีกสีน้ำเงิน และปีกสีเหลือง แต่ละปีกจะมีประธานสี และแบ่งงานกันทำ เช่น ปีกสีแดง รับผิดชอบเรื่องอาหาร ปีกสีน้ำเงินรับผิดชอบเครื่องดื่ม หรือหนึ่งข้าว ล้างขาม เป็นต้น นอกจากเงินค่าสมาชิกครัวเรือนละ 150 บาทแล้ว ยังมีเงินออมที่สมาชิกได้ช่วยงานศพ ซึ่งคณะกรรมการจะดูว่าควรใส่ซองถวายให้พระเท่าไร เป็นต้น

นอกจากนี้ ชุมชนยังให้ความสำคัญกับการป้องกันและการปราบปรามยาเสพติด อย่างมาก จากการสัมภาษณ์กลุ่ม ได้ให้ข้อมูลว่า ตามมาตรการปราบปรามยาเสพติดอย่างเข้มข้นของรัฐบาล ปรากฏว่าในตำบลบ้านด้ามีผู้เข้าข้ายติดยาเสพติดและถูกส่งไปบำบัดเป็นเวลา 3 วัน ที่วัดด้ามีจำนวนกว่า 80 คน เป็นคนของบ้านด้าในจำนวน 11 คน บ้านด้าในจึงได้มีการกำหนดการเฝ้าระวังในเรื่องยาเสพติด เพื่อมิให้คนในชุมชนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องทั้งการเสพและจำหน่ายต่อไป โดยในปลายปี 2545 ได้แบ่งครัวเรือนทั้งหมดเป็น 19 หมวดๆ ละ 10-12 ครัวเรือน แล้วแต่ความเหมาะสมของการเกาะกลุ่มกันอยู่ แต่ละหมวดจะมีหัวหน้าหมวดเพื่อเฝ้าระวังดูแลในเรื่องยาเสพติดโดยขอช่างงานได้ครอบคลุมถึงการดูแลในเรื่องความปลอดภัยด้วย ที่แบ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ จะได้ดูแลทั่วถึง

ชุมชนให้โอกาสกลุ่มผู้ผ่านการบำบัด เข้ามาร่วมกิจกรรมชุมชนเฉกเช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่นๆ อย่างเช่นกฎระเบียบของกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ แม้ได้กำหนดว่า เมื่อสมาชิกต้องโทษในคดียาเสพติดนับจากวันที่ศาลตัดสิน 10 ปี จะไม่ได้รับเงินสงเคราะห์นั้น ชุมชนได้ช่วยกันดูว่าถ้าบุคคลผู้นั้นปฏิบัติตัวดี ก็ลดเวลาเหลือ 5 ปี ได้รับเงินสงเคราะห์ตามปกติ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 10 ได้พูดถึงการมีส่วนร่วมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของคนในชุมชนว่า การทำให้รถติดเป็นจุดเน้นหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่บ้านตำในนั้น เริ่มมาจากการที่คนมาเที่ยวป่า ไม่มีรถพาไป ก็เลยมาคิดถึงรถติด เมื่อก่อนมีคนมาเที่ยวบ้าง มาทีละคนสองคนก็เข้าไปเที่ยวเอง แต่ทีหลังเมื่อหมู่บ้านพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ มีการประชาสัมพันธ์ โดยการแจกแผ่นพับเชิญชวนคนมาร่วมงานบวชป่า คนก็รู้จักเพิ่มขึ้น มีผู้มาเรียนรู้ธรรมชาติเป็นหมู่คณะมากขึ้น เช่น คณะนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิค นักศึกษาพยาบาลนักเรียน เป็นต้น ในการมาเที่ยวป่า ก็จะติดต่อพอล่วงก่อนอย่างน้อย 7 วัน แล้วพอล่วงจะคุยกับกรรมการป่าชุมชนว่าจะดูแลพาไปที่คนศึกษาอย่างไร พักอย่างไร ที่ผ่านมามีแพคเกจแบบโฮมสเตย์ ค่าที่พัก 50 บาท/คืน ค่าอาหาร 30 บาท/มื้อ เจ้าของบ้านจะเป็นผู้จัดหาให้ ถ้ามาจำนวนมากก็จะแยกย้ายกันไปพักหลายบ้าน หลังละ 4-5 คนบ้าง 6-7 คนบ้าง แล้วแต่ว่าหลังไหนจะพร้อม จะรับได้เท่าไร แต่ถ้าต้องมีการรับประทานอาหารร่วมกัน เช่น มีเวที มีสังสรรค์ กลุ่มแม่บ้านจะเป็นคนจัดอาหาร 30 บาท/คน/มื้อ เช่นกัน นอกจากนี้ ยังมีค่าบริการรักษาป่าเอาเข้ากองทุนป่าชุมชน แล้วแต่นักท่องเที่ยวจะให้ เรื่องของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นี้ เพิ่งเริ่มต้นทำ คงต้องค่อยๆ เรียนรู้ไป โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนาได้มาจัดฝึกอบรมผู้นำ เป็นการเตรียมความพร้อมให้ก่อน มีการอบรมด้านสื่อความหมาย ด้านพิธีภัณฑ์ต่างๆ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 ได้พูดถึงความสามัคคีของคนในหมู่บ้านว่า มากกว่า 90 เปอร์เซ็นต์ของคนในหมู่บ้านที่เข้าร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน ของส่วนรวม การมีกิจกรรมร่วมเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะทำให้ใกล้ชิดกัน เห็นใจกัน เอื้อเฟื้อต่อกัน และแบ่งปันกัน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้สรุปถึงหลักการของการสร้างให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนรวมว่า อยู่ที่การ “สร้างศรัทธา” ซึ่งผู้นำต้องสร้างให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธาในตัวผู้นำ ด้วยการปฏิบัติตามแนวคิดที่ดีให้เห็นเป็นรูปธรรม ตั้งใจเพื่อส่วนรวมและมีความขยันขันแข็ง เมื่อชาวบ้านศรัทธาแล้วความร่วมมือก็เกิดขึ้นได้โดยง่าย ซึ่งหลักการนี้ผู้นำชุมชนบ้านตำในได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ทำให้เกิดความร่วมมือของคนทั้งชุมชนในการดูแลรักษาป่ามาเป็นระยะเวลากว่า 30 ปี

4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

4.1 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

การสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความไม่ยั่งยืนของชุมชน ทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่า น้ำ และดิน ในแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรของชุมชน รวมทั้งการสร้างให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชนเพื่อจัดการปัญหาเหล่านี้ให้บรรลุผลสำเร็จ ชุมชนได้มีการบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งการวิเคราะห์ให้เห็นถึงสาเหตุปัญหา การหาทางแก้ไขปัญหา การดำเนินการปฏิบัติ การติดตามผล ปรับปรุงแก้ไข และพัฒนาก้าวหน้าขึ้น

จุดเริ่มต้นของการเกิดการรวมกลุ่ม การอนุรักษ์ป่าของชุมชนบ้านต้าในเกิดจากการที่ชุมชนประสบความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยแม่ต้าที่ชุมชนได้อาศัยสำหรับการอุปโภคและบริโภคและทำการเกษตรเกิดขาดแคลนขึ้น ซึ่งผู้จุดประกายให้เกิดความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาห้วงร่วมของชุมชนคือกลุ่มผู้นำชุมชน 3 คน ได้แก่ ผู้นำด้านการปกครองคือผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำด้านการศึกษาคือครูใหญ่ และผู้นำด้านศาสนาคือเจ้าอาวาส

กลุ่มผู้นำได้**สร้างความเข้าใจร่วมกันและวิเคราะห์ถึงปัญหาของความแห้งแล้ง**ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้กล่าวว่า การมีสัมปทานป่าไม่ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างมาก ทั้งต้นไม้ใหญ่และสัตว์ป่าหมดไปมาก ขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็ขยายเขตที่ทำกินเข้าไปในเขตป่า โดยตนเองได้ยึดหลัก “ก่อนแล้ว 3 ก่อน” (ก่อนดินเหนียวเผา 3 ก่อน วางเป็น 3 เหลี่ยม สำหรับใช้เป็นเตาในการหุงหาอาหาร) คือ ผู้ใหญ่บ้าน โรงเรียนคือครูใหญ่ และวัดคือเจ้าอาวาส ทั้ง 3 คนต้องเข้าใจกันก่อน มีความสัมพันธ์กันก่อน จึงจะดำเนินการร่วมกันได้สำเร็จ ผล ถ้าก่อนใดก่อนหนึ่งหากก็ไม่สามารถตั้งหม้อข้าวได้ เปรียบเหมือนถ้าคนใดคนหนึ่งไม่ร่วมมือด้วยก็จะลำบาก การพูดคุยกันของคน 3 คน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน วิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน เมื่อเป็นที่เข้าใจกันแล้ว ทั้ง 3 คนจึงไปพูดคุยต่อกับลูกบ้าน เมื่อเข้าใจร่วมกันในกลุ่มผู้นำแล้วได้

เมื่อเข้าใจร่วมกันในกลุ่มผู้นำแล้วก็**ขยายแนวคิด แลกเปลี่ยนแนวคิด หาแนวร่วม** ในวงกว้างขึ้น ให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาร่วมของชุมชน และร่วมกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำแม่ต้า ซึ่งเปรียบเหมือนหัวใจของคนในชุมชนแม่ต้าในให้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น หล่อเลี้ยงคนแม่ต้าในได้ต่อไป

หลังจากที่ชาวบ้านบางส่วนได้ตระหนักถึงสาเหตุของปัญหาความแห้งแล้งแล้วก็ได้มีการ**ประชุมหารือกันเพื่อหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา** ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้เล่าว่า พ่อครูประเชิด พรหมมิ ได้หารือกับพ่อหลวงสา ขึ้นใจ ให้เคาะกะหลก(ไม้ไผ่) เรียกชาวบ้านมาประชุมกัน พูดคุยกันทุกเรื่องในหมู่บ้าน ตั้งแต่ศาสนา การศึกษา การเจ็บป่วย ป่าไม้ วัชพวย เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในสภาพโดยรวมของหมู่บ้านก่อน แล้วจึงลงมาถึงการรักษาป่าเป็นการเฉพาะขึ้น เพราะว่าป่าของชุมชน เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ แหล่งน้ำ แหล่งยารักษาโรค ชาวบ้านจะได้เข้าใจ ชัดเจนขึ้นและช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหา

ต่อจากนั้นได้**ตัดสินใจดำเนินการตามทางเลือก** โดยทางเลือกในการรักษาป่าชุมชนมีหลายประการร่วมกันและมีพัฒนาการมาโดยลำดับ มีการปรับปรุงให้เหมาะสมกับสถานการณ์มาโดยตลอด ในระยะเริ่มแรกชุมชนได้อาศัยกฎหมู่บ้านในการรักษาป่า และได้เริ่มในพื้นที่ขนาดเล็กก่อนเพียงลำห้วยเดียว หลังจากนั้น ก็ได้มีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นจนครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำแม่ต้าทั้งหมด ควบคู่ไปกับการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และปรับปรุงกฎระเบียบให้เข้มงวดขึ้นเมื่อยังมีการฝ่าฝืนอยู่ รวมทั้งได้มีการทำแนวเขตป่าให้ชัดเจน เพื่อมิให้เกิดความสับสนในการเข้าใช้ประโยชน์ของชุมชนและสะดวกต่อการช่วยกันดูแล

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 ได้พูดถึงสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาในการรักษาป่าชุมชนว่า ในช่วงที่เศรษฐกิจบูม มีเสียมาซื้อที่ดินทำสนามกอล์ฟ ซึ่งคนข้างบางส่วนไป คนที่ขายนาให้เสียไปแล้วก็เอามาใช้พื้นที่ป่าก็มี เผลอไม่ได้ชาวบ้านต้องช่วยกันดู จึงทำให้มีการทำแนวเขตป่าให้เห็นชัดเจนจะได้ช่วยกันดูได้ง่าย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า การทำแนวเขตป่าชุมชนทำให้เกิดความชัดเจนในการดูแลรักษา และชาวบ้านไม่มีการรุกร้าแนวเพราะส่วนใหญ่รู้และเข้าใจในแนวเขตนั้น โดยเขตป่าอนุรักษ์จะอยู่ตอนบนของเขตป่าใช้สอย มีลำห้วยกันเป็นแนวเขต ซึ่งชาวบ้านทุกคนรู้ว่าลำห้วยเป็นแนวเขตป่าอนุรักษ์กับเขตป่าใช้สอย ส่วนด้านตรงข้ามคือตอนล่างของเขตป่าใช้สอยอยู่ติดกับหมู่ 8 ซึ่งหมู่ 8 ได้ใช้สีน้ำตาลเป็นแนวเขตไว้ สำหรับด้านซ้ายของป่าใช้สอยติดกับพื้นที่ชุมชนของชาวบ้านตัวในเองและด้านขวาอยู่ติดกับป่าชุมชนของบ้านใหม่ ได้ใช้สีแดงเป็นเครื่องหมายแนวเขตทั้ง 2 ด้าน ในการทำเครื่องหมายแนวเขตจะทาสีไว้ที่เปลือกไม้ สูงประมาณ 1.5 เมตร ระยะห่างพอเห็น 10-20 เมตร

นอกจากนี้ ชุมชนยังได้ใช้พิธีกรรมดั้งเดิมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นความเชื่อของชุมชนมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีฟังธรรม/ขอฝน และประยุตต์วัฒนธรรมท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่า เช่น การประยุตต์พิธีบวชพระมาใช้กับการบวชป่า

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 กล่าวว่า พอหลวงตรงได้เปิดโอกาสให้คนในหมู่บ้านที่มีแนวคิด ได้อาสาเข้ามาทำงานเพื่อป่าชุมชนของหมู่บ้านและช่วยกันเก็บข้อมูลเกี่ยวกับป่า กิจกรรมที่ทำทุกปีก็มีเลี้ยงผีขุนน้ำ ทำพิธีบริเวณศาลเจ้าที่ปากทางเข้าป่าอนุรักษ์ และฟังเทศที่หอพิธีกรรมใกล้ๆ ศาลเจ้าที่ บวชป่าจะทำในบางปีเท่านั้น ปีหลังสุดทำเมื่อ 14 สิงหาคม ปี 2544 ในนามของชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา เพราะหมู่บ้านต้องการเงินทุนอยากได้เงินมาทำในเรื่องการฟื้นฟูป่าและจัดตั้งป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ กองทุนนี้ใช้สำหรับเป็นค่าน้ำมันหรือยานพาหนะเดินทาง และเบี้ยเลี้ยงของคณะกรรมการไปประชุมร่วมในเวทีเครือข่ายต่างๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและนำมาปรับใช้ประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ป่าต่อไป

พัฒนาการการรักษาป่าของชุมชน มิได้ดำเนินการไปอย่างราบรื่น ชุมชนได้**ติดตามประเมินผลกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาโดยตลอด** เมื่อพบปัญหาอุปสรรคก็ย้อนกลับไปวิเคราะห์และทำการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และเมื่อพบศักยภาพในการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น ชุมชนได้พิจารณาดำเนินการโดยทำการวิเคราะห์ถึงผลกระทบทั้งทางลบและบวกของแนวทางพัฒนาของชุมชน โดยคำนึงถึงการคุ้มครองความปลอดภัยของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและความเชื่อที่มีคุณค่าของชุมชนเป็นหลัก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวว่า การรักษาป่าได้ใช้กฎหมายบ้านดูแลกันเอง แต่ก็ยังมีชาวบ้านบางคนที่ไม่ตัดไม้อยู่ ต้องปรับกฎระเบียบให้เหมาะสม จนกระทั่งพอเข้าปี 2526 ชาวบ้านเริ่มเข้าใจมากขึ้น เพราะสังเกตเห็นว่าเวลาเข้าป่าไปล่าห้วยแม่ต้าไม่ต้องเอาน้ำไปด้วยเพราะมีน้ำใสสะอาดเต็มลำห้วย แต่ถ้าไปล่าห้วยอื่นต้องเอาน้ำไปด้วยเพราะน้ำแห้ง กรรมการหมู่บ้านได้มาพูดคุยกัน ปรีกษาหารือกัน แล้วจึงตัดสินใจขยายพื้นที่อนุรักษ์ป่าเพิ่มขึ้นและช่วยกันดูแล ปัจจุบันครอบคลุมทุกลำห้วย

เมื่อชุมชนบ้านต้าโนได้ประสบความสำเร็จในการรักษาป่าชุมชนของตนเอง และการได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายการรักษาป่ากับชุมชนอื่นๆ ทำให้ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้มากขึ้นมีผลให้ชุมชนมี**ความเชื่อมั่นในขีดความสามารถของชุมชนในการพัฒนาป่าชุมชนให้ก้าวหน้าขึ้น** ผู้นำชุมชนบ้านต้าโนได้ถอดบทเรียนในการรักษาป่าชุมชนเพื่อให้เห็นถึงการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา พบว่าบ้านต้าโนมีองค์ความรู้ในการจัดการป่าและภูมิปัญญาของคนในพื้นที่ป่าอาศัยป่า ในปี 2542 ชุมชนจึงได้พัฒนาป่าชุมชนให้เป็น "แหล่งเรียนรู้บ้านต้าโน" ขึ้น โดยคนในชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาของคนที่มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ป่า ดิน น้ำ สัตว์ ระบบนิเวศที่เกื้อกูลกัน ให้กับคนในชุมชนและภายนอกชุมชนได้เข้าเรียนรู้ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน เพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดีต่อไป(แหล่งการเรียนรู้บ้านต้าโน, ม.ป.ป.:7) ในปีปลายปี 2545 ชุมชนบ้านต้าโนได้พัฒนาแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติบ้านต้าโนเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ซึ่งผู้มาทัศนศึกษาจะได้สัมผัสธรรมชาติของป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาที่สมบูรณ์ที่สุด เรียนรู้คุณค่าของป่าไม้จากสื่อของชาวบ้าน พร้อมกับศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ (แหล่งเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนบ้านต้าโน, ม.ป.ป.)

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนบ้านต้าโน คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนได้ปรับเส้นทางแหล่งศึกษาธรรมชาติให้เหมาะสม โดยแต่ละเส้นทางให้มีการผ่านจุดที่น่าสนใจต่อการเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อให้ผู้มาศึกษาธรรมชาติได้เลือก อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 เส้นทางได้เชื่อมโยงเป็นขั้วกัน สามารถไปเส้นทางหนึ่งและกลับอีกเส้นทางหนึ่งก็ได้ และยังได้จัดทำแผนพับเพื่อเชิญชวนให้ผู้สนใจได้มาศึกษาธรรมชาติ โดยได้รับการสนับสนุนการจัดพิมพ์จากองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง คือ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดพะเยา ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา และโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา

นอกจากนี้ กลุ่มผู้นำชุมชนยังมีทางเลือกการพัฒนาเพื่อสร้างให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าให้เพิ่มขึ้นอีก โดยจะทำการศึกษาวิจัยป่าในรายละเอียดของพันธุ์ไม้ ลักษณะความเป็นอยู่ของพันธุ์ไม้ คุณค่าประโยชน์ใช้สอย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้พูดถึงสิ่งที่อยากจะทำที่เกี่ยวกับการจัดการป่าว่า ตอนนี้อย่างไรก็ยังไม่รู้จักต้นไม้และพืชพรรณบางชนิดในป่า จึงอยากทำการศึกษาวิจัยว่ามีต้นไม้กี่ชนิด มีสมุนไพรอะไรบ้าง คุณลักษณะเป็นอย่างไร เพื่อจะได้มีข้อมูลทางวิชาการที่ถูกต้องให้แก่ชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์อย่างเหมาะสม

ขณะที่ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 และคนที่ 7 ได้พูดถึงการวิจัยเพื่อค้นหาคุณค่าของป่าที่ตีออกมาให้เห็นชัดเจนว่า สร้างประโยชน์อะไรให้บ้าง ดีเป็นมูลค่าแต่ละอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรมว่าแต่ละปีเท่าไร เช่น เห็ดเท่าไร ปลาที่ได้จากในห้วยเท่าไร ให้เน้นสิ่งที่เราได้จากป่าทางเศรษฐกิจภายใต้กฎระเบียบของป่าชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 8 ได้พูดให้ฟังว่า การอนุรักษ์ที่ดีออกเป็นจุดเน้นหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของบ้านต้าโนนั้นเริ่มมาจากการที่คนมาเที่ยวป่า เมื่อก่อนมีคนมาเที่ยวบ้าง มาทีละคนสองคนก็เข้าไปเที่ยว

เอง แต่เมื่อหมู่บ้านพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ มีการประชาสัมพันธ์โดยการแจกแผ่นพับเชิญชวน คนมาร่วมงานบวชป่า คนก็รู้จักเพิ่มขึ้น มีผู้มาเรียนรู้ธรรมชาติเป็นหมู่คณะมากขึ้น ไม่มีรถพาไป ก็เลยมาคิดถึงรถอีต๊อก

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 ยังได้พูดถึงทางเลือกที่มีศักยภาพของชุมชนบ้านต้าในอีกว่า บ้านต้าในนี้จุดขายคือป่าอนุรักษ์ ทำท่องเที่ยวต้องเน้นวัฒนธรรม จำได้ว่าตอนเป็นเด็กทำนาเสร็จก็มีการสู้วัวควาย อยากรื้อฟื้นขึ้นมาทำอีกให้เด็กรุ่นหลังได้รู้จัก อยากให้มีงานประเพณีหมู่บ้านทั้งเลี้ยงผีปู่ย่า งานยี่เป็ง ลอยกระทง นางนพมาศ แต่ละคุ้มแต่ละกลุ่มส่งกันเข้าประกวด คนในหมู่บ้านจะได้เห็นว่าบ้านเรามีประเพณีวัฒนธรรมที่สร้างความสุขความสนุก ไม่ต้องไปเที่ยวที่อื่น แต่ที่อื่นมาเที่ยวบ้านเรา ฟันฟูสิ่งที่เสื่อมที่ดิงามให้คงอยู่ นอกจากนี้ ยังอยากปรับปรุงพื้นที่บริเวณศาลเจ้าที่และพิธีกรรมที่เป็นทางเข้าของป่าอนุรักษ์ชุมชนให้เป็นสวนหย่อม พันธุ์ไม้ในสวนหย่อมจะเป็นพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน นำมาตกแต่งเป็นสวนให้สวยงาม เพราะเป็นแหล่งถ่ายทอดพิธีกรรมที่ช่วยในการอนุรักษ์ป่า

การดำเนินกิจกรรมใดๆ ขององค์กรชุมชนรักษาป่าบ้านต้าใน ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปหรือพัฒนาให้ก้าวหน้า ชุมชนได้ดำเนินการตามวงจรกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนเช่นนี้มาอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจวบจนปัจจุบัน **การพัฒนา อนุรักษ์และใช้ประโยชน์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ถือเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านต้าใน** ดังที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 ได้พูดว่า สำหรับบ้านต้าในแห่งนี้ ชุมชนถือว่า “ป่าคือปัจจัยที่ 5 ของชุมชน” ถ้าขาดป่า บ้านต้าในจะไม่เป็นแบบนี้ ป่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง ขาดป่า จะขาดน้ำ การเกษตรจะแย่ ไม่มีแหล่งอาหาร และชาวบ้านจะแตกแยก

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าในข้างต้น ทำให้องค์กรชุมชนรักษาป่าบ้านต้าในมีขีดความสามารถในการคิดวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหา สาเหตุแห่งปัญหา ทาทางเลือกในการแก้ไขปัญหานั้นที่หลากหลาย ตัดสินใจเลือกในการแก้ไขปัญหานั้น และสรุปบทเรียนจากการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงและพัฒนาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ กระบวนการดังกล่าวนี้ มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยสนับสนุนให้กระบวนการดำเนินไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผล ซึ่งในระยะ 20 ปีแรกของการพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนได้เกิดจากการเรียนรู้โดยการปฏิบัติ การเรียนรู้โดยการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การเรียนรู้โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง และการเรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่างๆ ส่วนในระยะหลังกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนมีมากขึ้นส่งผลให้การเรียนรู้เข้มแข็งขึ้นและองค์กรชุมชนสามารถค้นหาศักยภาพเพื่อพัฒนาการจัดการป่าได้เพิ่มขึ้นโดยการสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งการสนับสนุนเป็นในลักษณะของการจัดฝึกอบรม ศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรชุมชนอื่น และการพัฒนาให้องค์กรชุมชนเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้สำหรับองค์กรอื่นด้วย ซึ่งวรรณีย์ ธงเจียร (2545:48) ได้กล่าวไว้ว่า การรวมตัวกันขององค์กรชาวบ้านเพื่อ

การรักษาป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา มีผลให้คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าในได้มีโอกาสได้รับความรู้และมีประสบการณ์เกี่ยวกับป่ามากขึ้น เพราะได้รับการฝึกอบรมและดูงานตามที่ต่างๆ ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชนอื่นๆ สามารถนำมาปรับปรุงการจัดการป่าชุมชนของตนเองได้ นอกจากนี้ ยังได้ความรู้ทางด้านเกษตรกรรมจากที่อื่นเข้ามาปรับใช้ในชุมชน เช่น วิถีเพาะพันธุ์พืช วิธีการบำรุงรักษาดิน เพิ่มขึ้นกว่าปกติ แม้ว่าทางเกษตรตำบลได้เข้ามาส่งเสริมให้อยู่เสมอก็ตาม แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเป็นส่วนมาก

การเรียนรู้จากการปฏิบัติของคนในชุมชนบ้านต้าในมีหลายอย่าง ส่วนใหญ่แล้วเป็นการเรียนรู้จากการดำเนินชีวิตประจำวันคือจากการเพาะปลูกพืช ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 ได้พูดถึงการเกษตรกรรมของชาวบ้านต้าในว่า มีการทำนา ทำไร่ข้าวโพด ฝรั่ง ถั่วลิสง สวนลำไย แต่ในระยะ 1 ปีที่ผ่านมา ได้มีราษฎรประมาณ 10 รายเริ่มปลูกยางพาราในพื้นที่ไร่ข้าวโพด ซึ่งดีกว่าปลูกข้าวโพดเพราะข้าวโพดต้องไถดินทุกปี ในระยะยาวหน้าดินจะเสีย ผลผลิตข้าวโพดก็ลดลง ตัวเองมีไร่ข้าวโพดอยู่ 10 ไร่ อยากเปลี่ยนเป็นปลูกยางเหมือนกัน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการเลี้ยงวัวพันธุ์พื้นเมือง โดยมักปล่อยให้กินหญ้าในไร่ในสวน วัวออกลูกทุกปีและตัวยังเป็นปุ๋ยด้วย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 8 บอกว่า การปลูกพืชของชาวบ้านได้ใช้พื้นที่ในการปลูกไม่มากนัก อย่างเช่นตนเอง ปลูกพืชแค่ 2 งาน ปลูกพืชเดือน 8 ขยายกิ่งอ่อนเดือน 10 แต่กิ่งแก่ขายเดือน 5 ของอีกปี ที่ขยายกิ่งอ่อนไม่ใช่เพราะต้องการเงินเร็ว หรือราคาดี แต่เพราะพืชเป็นโรค เมื่อเก็บกิ่งแล้วก็ทิ้งลำต้นที่เดิมไว้ให้เป็นปุ๋ย โดยจะไม่ปลูกพืชซ้ำที่เดิมที่เป็นโรค กลัวเชื้อรา แต่เอาข้าวโพดลง

การพบปะ พูดคุย ประชุมหารือ เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ประการหนึ่งของชุมชนบ้านต้าใน ซึ่งมิใช่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันเท่านั้น ในบางครั้งยังเป็นการสนทนาเพื่อทำความเข้าใจกันหรือปรึกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนาาร่วมกันด้วย กิจกรรมการเรียนรู้มีทั้งในระดับระหว่างบุคคลกลุ่มเล็กๆ หรือในองค์กรชุมชน และระหว่างองค์กรชุมชนในรูปแบบเครือข่าย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 บอกว่า องค์ความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ของตานั้นได้มาจากความสนใจเป็นหลัก ไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็จะถามคนแก่ แก่นนำ พ่อฮาย พ่อครูประเชิญ ส่วนองค์ความรู้จากภายนอกจะได้จากการไปศึกษาดูงานเป็นหลัก แล้วถามเขา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเขา เช่น ไปดูงานที่แม่สรวยและที่บ้านห้วยซี้เหล็ก แล้วเอามาคิดเปรียบเทียบและปรับใช้กับหมู่บ้านของเรา

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 กล่าวว่า เมื่อสภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างมากทั้งต้นไม้ใหญ่และสัตว์ป่าหมดไป พ่อครูประเชิญ พรหมมี ได้หารือกับพ่อหลวงสา ซีนใจ และได้ประชุมพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันทั้งในกลุ่มชาวบ้านด้วยกันเองและชาวบ้านกับแก่นนำชุมชน เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ไขปัญหาป่าซึ่งเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อปากท้องของชาวบ้านต้าในทุกคน การพูดคุยกันทำให้สามารถขยายแนวคิด แลกเปลี่ยนแนวคิด หาแนวร่วม เพื่อการดูแลรักษาป่าต้นน้ำแม่ต้า ซึ่งเปรียบเหมือนหัวใจของคนในตำบลแม่ต้า

การฝึกอบรม เป็นกิจกรรมการเรียนรู้สำคัญประการหนึ่งในการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนบ้านต้าโน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน การเพาะปลูกพืชของชุมชนได้ใช้ปุ๋ยอินทรีย์เป็นหลัก มีปุ๋ยเคมีเสริมบ้างเมื่อจำเป็นเท่านั้น โดยในปี 2544 และ 2545 ชาวบ้านต้าโนจำนวน 20 คน ได้มีโอกาสเข้ารับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ได้แก่ การทาบกิ่ง การต่อตา ทำปุ๋ยหมัก ทำปุ๋ยชีวภาพเป็นเวลา 3 วัน ที่วัดอนาลโย (วัดม่อน) ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้กล่าวว่า ในการจัดการป่าชุมชน แต่เดิมกรรมการหมู่บ้านดูแลกันเอง ต่อมาในปี 2537 องค์กรพัฒนาเอกชน คือ โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา ได้มาช่วยจัดโครงสร้างกรรมการป่าชุมชนให้ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ เมื่อมีนักเรียนนักศึกษา มาศึกษาดูงานจำนวนมาก ชุมชนได้เกิดแนวคิดพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา ก็ได้ให้การสนับสนุนการฝึกอบรมเพื่อเตรียมความพร้อมของชุมชน คิดว่าปีหน้าจะเปิดทัวร์นำร่อง แต่ต้องวางระบบไว้ให้ดี ไม่เช่นนั้นจะเป็นผลเสียต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมากกว่าผลดี โดยทัวร์จะมาพักอยู่กับชาวบ้าน มาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับป่าและวิถีชีวิตชุมชน

การศึกษาดูงาน เกี่ยวกับป่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 กล่าวว่า แกนนำชุมชนได้ไปศึกษาดูงานเรื่องตัวแบบการจัดการป่าชุมชนของชุมชนแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่ ดูงานเรื่องการทำแนวกันไฟของชุมชนพ่อหลวงจอนิ จังหวัดเชียงใหม่ แต่ที่ชุมชนบ้านต้าโนมีปัญหาไฟป่าไม่มี ที่เกิดขึ้นใกล้ๆ ถ้าไม่รุนแรงมักจะดับไปเอง นอกจากนี้ ยังได้ไปศึกษาดูงานที่อื่นๆ อีกหลายแห่งเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 เล่าว่า ที่โรงเรียนในสมัยก่อนนั้นชั้น ป.4 มีหลักสูตร “เดินทางไกล” ครูได้ให้เด็กเขียนคำขวัญหรือข้อความที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า ประโยชน์ป่า ตามที่เด็กอยากเขียน เขียนบนไม้กระดาน แล้วนำไปติดไว้ที่ต้นไม้สูงจากพื้นประมาณ 2.5 เมตร จะได้เห็นชัดเจน ตลอดแนวทางเดินป่าจนถึงต้นน้ำ ทั้งเส้นทางไปและกลับ พอจำที่เด็กเขียนไว้ได้ เช่น “จงช่วยกันรักษาป่า” “ป่าไม้คือทรัพยากรของชาติ” เป็นต้น ในสมัยนี้ได้มีการพาเด็กไปพักผ่อนในป่าโดยใช้ระเบียบลูกเสือ โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ตอนเข้ามาเป็นครูที่นี่ใหม่ๆ ในปี 2521 จำได้ว่ามีคนมาประมูลป่า ก็ต่อต้าน พาเด็กนักเรียนไปเที่ยวป่าบ่อยๆ ชวนเด็กทำป้ายติด ป.4 ป.5 ป.6 ไปติดป้ายในป่า ที่จำได้แม่นที่เด็กเขียนไว้คือ “ทำลายป่าเหมือนทำลายแหล่งหากิน”

การสังเกต เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ประการหนึ่งของคนบ้านต้าโน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 ได้พูดถึงการทำถ่านซังข้าวโพดของบ้านต้าโนว่า ทำได้ง่ายๆ เอาซังมากองบนดินกว้างประมาณ 1 เมตร จุดไฟเผา 2 ชั่วโมง เมื่อไหม้หมดเหลือถ่านแดงๆ ก็ตักใส่ปีบ เอากระสอบชุบน้ำปิด ทิ้งไว้จนเย็น เป็นอันแล้วเสร็จ ใช้เวลา 1 วันเท่านั้น ถ่านซังข้าวโพดมีลักษณะเป็นชิ้นเล็กๆ ยาวประมาณ 2-3 นิ้ว มีรูตรงกลาง สีดำ แข็ง จึงทำให้ไหม้ช้ากว่าถ่าน

ไม้ ชาวบ้านได้ใช้ถ่านซึ่งข้าวโพดในการหุงต้มแทนก๊าซ ฟืน และถ่านไม้ ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายและลดการตัดไม้ในป่าลงได้มาก ภูมิปัญญานี้เกิดขึ้นในท้องถิ่น จากการสังเกตการทำอาหารของแม่บ้านที่ใช้เตาถ่าน เมื่อทำเสร็จมีถ่านเหลือก็ตักเก็บไว้ในภาชนะดินเผา เอาฝาปิดไว้ไฟก็จะดับ คราวต่อไปก็นำถ่านเก่ามาใช้หุงต้มได้อีก จึงนำมาประยุกต์ทำถ่านซึ่งข้าวโพด

การถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมและพิธีกรรม ที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน คือการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการช่วยแรงกัน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้กล่าวว่า ส่วนหนึ่งความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนของบ้านต้าโน คือการอาศัยกิจกรรมและพิธีกรรมดั้งเดิมเกี่ยวกับป่าชุมชนช่วยในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและความเชื่อในการอนุรักษ์ป่าให้คงอยู่ ได้แก่ กิจกรรมการบวชป่า การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีชาวบ้าน การฟังเทศขอฝน และการสืบชะตาแม่น้ำ โดยหอพพิธีกรรมอยู่ปากทางก่อนเข้าสู่เขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งเป็นจุดรวมที่ชาวบ้านสะดวกในการมาร่วมพิธีกรรม

การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง ในการจัดการกับปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าบ้านต้าโนของผู้นำชุมชนได้สืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยผ่านการปรึกษาหารือหรือการสอนโดยตรงและบอกกล่าวเป็นส่วนใหญ่ที่ทำให้การอนุรักษ์ป่าบ้านต้าโนประสบความสำเร็จในปัจจุบัน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า ที่หมู่บ้านต้าโนยังคงรักษาป่าให้อุดมสมบูรณ์ได้เป็นเพราะยังมีภูมิปัญญาของคนอยู่ การถ่ายทอดความรู้ พ่อครูประเชียเป็นหลักในการถ่ายทอด ซึ่งมีมาก่อนที่ป่าจะเริ่มเสื่อมโทรม

การพัฒนาเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติ เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญต่อการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญา ที่ไม่ใช่เฉพาะสำหรับคนในหมู่บ้านต้าโนเท่านั้นแต่รวมถึงบุคคลภายนอกที่ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาเรียนรู้ด้วย ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 กล่าวว่า หลังจากพัฒนาป่าชุมชนบ้านต้าโนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติแล้ว ได้มีนักเรียนนักศึกษาจากหลายแหล่งมาศึกษาดูงานในเส้นทางธรรมชาติที่คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนได้กำหนดขึ้น ที่มาเชิญไปพูดให้นักเรียนฟังก็มี ตอนนั้นก็กำลังพัฒนาด้านองค์ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับป่าและพืชพันธุ์ในป่า และฟื้นฟูวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดป่าที่มีอยู่ในอดีต เพื่อเป็นหลักสูตรท้องถิ่นให้แก่โรงเรียนในตำบลบ้านต้า

การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน ได้ให้ข้อมูลการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนบ้านต้าโน คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนได้จัดทำแผ่นพับเพื่อเชิญชวนให้ผู้สนใจได้มาศึกษาธรรมชาติ โดยการสนับสนุนการจัดพิมพ์จากเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดพะเยา ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา และโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา

กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าโนต่างๆ ที่เป็นการเรียนรู้จากภายนอกจะได้รับการสนับสนุนจากโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนาเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน การจัดเวทีเครือข่ายป่าชุมชน และเวทีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ทำให้คนในชุมชนบ้านต้าโนได้นำองค์ความรู้ที่ได้รับมาผสมผสานกับภูมิ

ปัญญาที่ชุมชนมีอยู่ สิ่งเหล่านี้รวมๆ กันทำให้ความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าของชุมชนมีมากขึ้น ทำให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการพัฒนาทั้งทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ให้เข้ากันได้และเกื้อหนุนกันได้อย่างสมดุล นำสู่ความยั่งยืนในที่สุด

5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนบ้านต้าในตั้งอยู่กลางหุบเขา เป็นชุมชนต้นน้ำของกว๊านพะเยาและลุ่มน้ำอิง การมีพื้นที่ติดกับป่าทำให้ชาวบ้านในสมัยก่อนมีอาชีพหาของป่า ล่าสัตว์และเลี้ยงไม้แปรรูปขาย เมื่อประสบปัญหาภัยแล้งจากการตัดไม้เพื่อเลี้ยงชีพ ทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของป่า และเริ่มจัดการกับป่าในพื้นที่หมู่บ้าน พัฒนาที่ราบที่มีอยู่ให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีการเพาะปลูกข้าว ชิง ข้าวโพด ข้าวบาเลย์ ถั่วต่างๆ และไม้ผล โดยอาศัยแหล่งน้ำจากความสมบูรณ์ของป่า ทำรายได้ให้แก่สมาชิกชุมชนได้ตลอดปี ในท่ามกลางระบบนิเวศที่สมบูรณ์ที่ชุมชนได้ร่วมกันฟื้นฟูบูรณะขึ้น พัฒนาการดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติของคนในชุมชน

กิจกรรมการผลิตและบริโภคของชุมชน นอกจากจะดำเนินไปตามวิถีของการไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังให้ความสำคัญกับการบูรณะฟื้นฟูให้คงสภาพความสมบูรณ์ไว้ โดยทำการเพาะปลูกพืชที่ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ปรับปรุงบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ยคอกและปุ๋ยพืชสด มีการใช้ประโยชน์จากป่าภายใต้กฎระเบียบที่ชุมชนกำหนดไว้อย่างเข้มงวด โดยที่ทุกคนในหมู่บ้านร่วมเป็นสมาชิกขององค์กรชุมชนรักษาป่า เพื่อรวมพลังกันรักษาป่าอย่างเข้มแข็งและยึดมั่นในแนวทางและเป้าหมายที่ชุมชนได้ร่วมกันวางไว้ เพื่อให้การพัฒนาทั้งสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม ดำเนินไปด้วยกันได้ด้วยดีอย่างสมดุล พัฒนาการดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติของชุมชนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันนับเป็นเวลากว่า 30 ปี

5.1 ปัจจัยป้อนกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มรักษาป่าบ้านต้าใน มีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้นด้วยกระบวนการเรียนรู้ สร้างให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยมีปัจจัยนำเข้าไปที่เกื้อหนุนให้กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มบรรลุผล ดังนี้

5.1.1 **ผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน** กลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าในมี **ผู้นำกลุ่ม** ที่มีความมุ่งมั่น มีภูมิปัญญา ขยันหมั่นเพียร เป็นที่พึ่งของสมาชิกกลุ่มได้ มีความสามารถสร้างศรัทธาให้ชาวบ้านเชื่อถือและให้ความร่วมมือในการบูรณะฟื้นฟูป่าชุมชนให้คืนความสมบูรณ์ตามสภาพธรรมชาติให้มากที่สุดตลอดระยะเวลาของการดูแลรักษาป่าที่ผ่านมา ด้วยการขยายพื้นที่ดูแลเพิ่มขึ้นเพื่อรักษาป่าต้นน้ำไว้ให้ได้มากที่สุด การติดตามตรวจสอบปรับปรุงกฎระเบียบให้เหมาะสมกับสถานการณ์และให้เป็นเครื่องมือในการจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเจรจากับฝ่ายราชการ ขอสิทธิในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าในสวนป่าชุมชนที่เขตอุทยานแห่งชาติ

คอยหลวงมาซ้อทับ จนได้ข้อยุติให้ชุมชนช่วยดูแลป่าผืนนั้น เป็นการช่วยแบ่งเบาภาระของทางราชการที่ต้องดูแลผืนป่าขนาดใหญ่ซึ่งไม่สามารถดำเนินการได้ทั่วถึง มีการปรับปรุงพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการและใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เช่น การพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เพื่อการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการจัดการป่าชุมชนสำหรับคนทั่วไปได้กว้างขวางขึ้น และไม่เฉพาะความรู้เกี่ยวกับป่าเท่านั้น แต่รวมถึงวิถีชีวิตชาวบ้าน ประเพณีวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม และให้สมาชิกชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการธุรกิจการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพอประมาณมิให้เกิดการทำลายขึ้น เป็นการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน สำหรับ **สมาชิกกลุ่ม** มีความศรัทธาในตัวผู้นำองค์กรสูง มีความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรเนื่องจากวิถีชีวิตต้องพึ่งพิงกับป่า ให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าอย่างเข้มแข็ง ยึดถือไม่ล่วงละเมิดกฎระเบียบที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น สืบสานประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการจัดการป่าของบรรพบุรุษ และช่วยในการดูแลรักษาป่า ทำให้ผืนป่าของบ้านต้าในมีความอุดมสมบูรณ์เอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่ชุมชนจวบจนปัจจุบัน มิใช่เฉพาะความร่วมมือในกิจกรรมเกี่ยวกับป่าเท่านั้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรดินเพื่อการเพาะปลูกพืชก็อยู่บนพื้นฐานของการมองคุณค่าของทรัพยากร โดยมีการบำรุงรักษาให้คงความสมบูรณ์ด้วยวิธีการธรรมชาติ รวมทั้งสมาชิกชุมชนต่างร่วมกันรักษาวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของความร่วมมือกันในการเพาะปลูกพืชของชุมชนไว้ได้ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมภายนอก ซึ่งทำให้สังคมของชุมชนมีความเข้มแข็งดำรงไว้ซึ่งลักษณะของการอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร พึ่งพิงช่วยเหลือกัน และเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้

5.1.2 **ทรัพยากรของชุมชน** ชุมชนบ้านต้าในดำรงชีพทางการเกษตรกรรม โดยอาศัยทรัพยากรน้ำที่ได้จากพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ป่าชุมชนจึงเป็นทรัพยากรสาธารณะที่ชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ เพราะสมาชิกได้ใช้ประโยชน์จึงจูงใจให้เกิดการดูแลรักษาร่วมกันได้ นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งยังชีพโดยตรงที่ชุมชนสามารถเก็บเกี่ยวพืชอาหารและสมุนไพรเพื่อการบริโภคหรือจำหน่ายได้ ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น

ในระยะแรกของการดูแลรักษาป่าโดยองค์กรชาวบ้าน ชุมชนได้เรียนรู้จากการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษและผู้อาวุโสของชุมชน การจัดการป่าได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกที่มากกระทบ เช่น การมีสัมปทานป่าไม้ การมีนายทุนมากว้านซื้อที่ดินเพื่อทำสนามกอล์ฟซึ่งนำสู่การทำลายป่า และในระยะ 10 ปีหลัง ได้รับการสนับสนุนในเรื่องของการเรียนรู้จากองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ช่วยให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรชุมชนอื่นๆ มีการฝึกอบรมและดูงานระหว่างองค์กรจัดการป่าด้วยกัน เกิดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนที่กว้างขวางขึ้น ทำให้องค์กรชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้มากขึ้น ซึ่งความสามารถในการจัดการป่าจึงเพิ่มขึ้น เห็นโอกาสของคุณค่าทรัพยากรป่าและนำองค์ความรู้นั้นมาพัฒนาการใช้ประโยชน์ป่ามากขึ้น เช่น การพัฒนาให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติ จากนั้นก็พัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

5.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าในมีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้นด้วยกระบวนการเรียนรู้ ที่สร้างให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าให้เกิดความสมบูรณ์ดั้งเดิม และใช้ประโยชน์จากความสมบูรณ์ในแนวทางที่ไม่เป็นการทำลาย รวมทั้งสร้างพลังร่วมของชุมชนเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านี้ให้สำเร็จ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สรุปดังนี้

5.2.1 **เริ่มจากภาวะวิกฤตของชุมชน** ชุมชนประสบความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยแม่ต้าที่ชุมชนได้ใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคและทำการเกษตรแห้งลง และผู้จุดประกายให้สมาชิกชุมชนเกิดความตระหนักในสถานการณ์วิกฤตของชุมชนคือกลุ่มผู้นำจำนวน 3 คน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำทางการปกครอง ครูใหญ่ซึ่งเป็นผู้นำทางการศึกษา และเจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา

5.2.2 กลุ่มผู้นำชุมชน 3 คนข้างต้นได้ **ตรวจสอบและประเมินสถานการณ์วิกฤต** ในชุมชนบ้านต้าในได้มีการสนทนากันถึงสถานการณ์ของความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นกับชุมชนจนเป็นที่เข้าใจร่วมกันในกลุ่มผู้นำถึงสาเหตุของปัญหา ซึ่งพบว่าความแห้งแล้งของชุมชนเกิดจากความเสื่อมโทรมของป่าซึ่งเป็นต้นน้ำของห้วยแม่ต้า และความเสื่อมโทรมของป่าก็เกิดจากการรับจ้างเลื่อยไม้เพื่อจำหน่ายของคนในชุมชนเอง

5.2.3 **กระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชน** กลุ่มผู้นำชุมชนทั้ง 3 คน ได้เป็นผู้กระตุ้นสมาชิกชุมชนให้เกิดความตระหนักในปัญหาความแห้งแล้งที่ได้ส่งผลกระทบต่อตรงต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนทุกคนซึ่งต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต โดยมีการสนทนากันและประชุมหารือกันในหมู่สมาชิกชุมชน

5.2.4 **หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา** หลังจากที่ชาวบ้านบางส่วนได้ตระหนักถึงสาเหตุของปัญหาความแห้งแล้งแล้ว ก็ได้ร่วมกันหาทางเลือกต่างๆ เพื่อการแก้ไขปัญหาคความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งทางเลือกในการรักษาป่าชุมชนมีหลายประการร่วมกัน ได้แก่การกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟู การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่า การกำหนดแนวเขตป่าชุมชน การควบคุมและติดตามตรวจสอบสถานการณ์ป่า

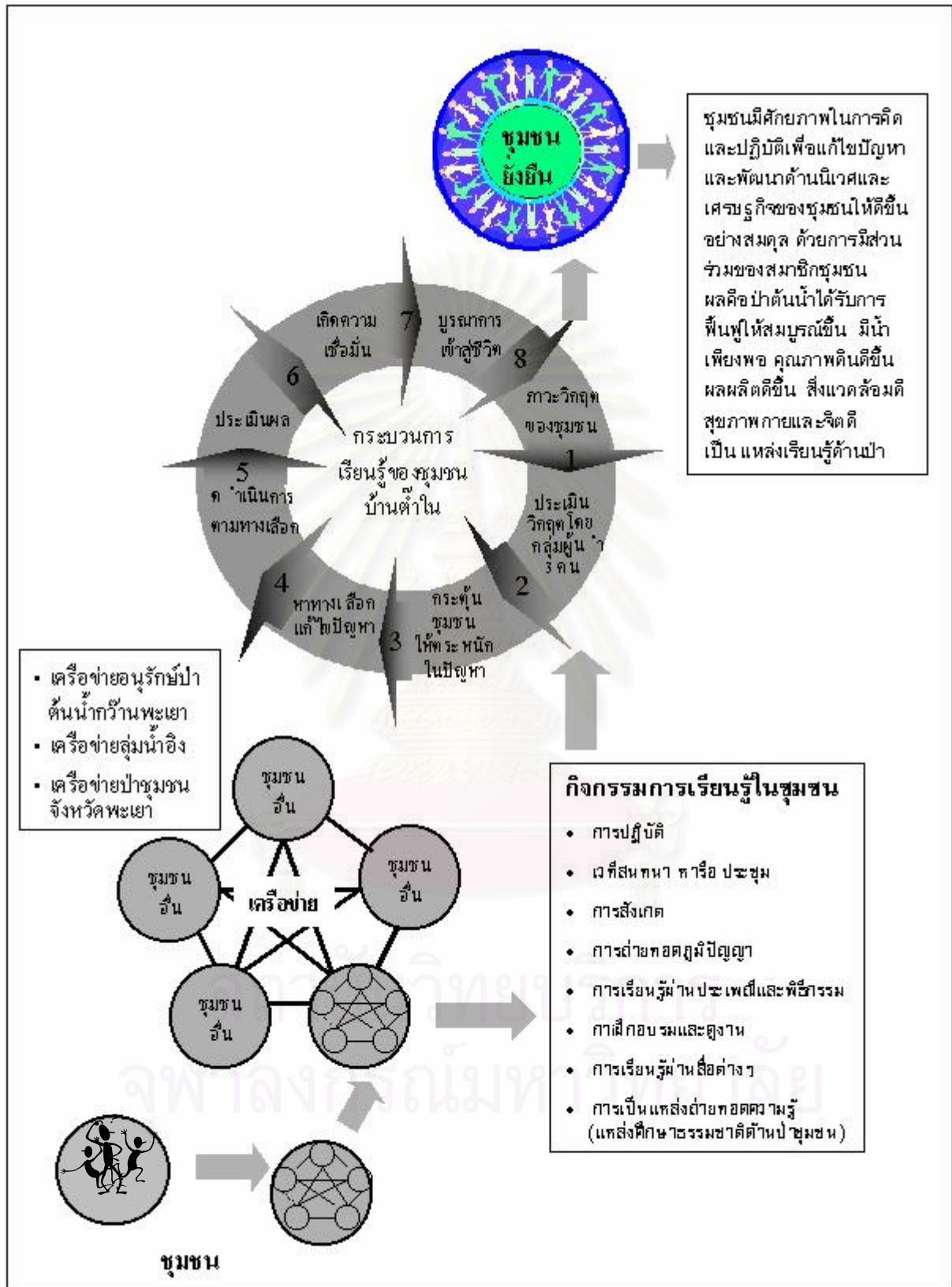
5.2.5 **ดำเนินการตามทางเลือก** ชุมชนได้ปฏิบัติตามแนวทางที่เลือก ทั้งการกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และเพื่อการใช้สอย วางกฎระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จัดทำแนวเขตป่าให้เห็นชัดเจน และติดตามตรวจสอบการปฏิบัติของชุมชนตามกฎระเบียบที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ ได้นำพิธีกรรมดั้งเดิมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นความเชื่อของชุมชนมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีฟังธรรม/ขอฝน และประยุต์วัฒนธรรมดั้งเดิมมาใช้กับการอนุรักษ์ป่า เช่น การประยุต์พิธีบวชพระมาใช้ในการบวชป่า

5.2.6 **ประเมินผลย้อนกลับ** ควบคู่ไปกับการดำเนินการตามแผน คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนได้ติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามแผนโดยตลอด เมื่อพบปัญหาอุปสรรคก็จะย้อนกลับไปวิเคราะห์และทำการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ในระยะเริ่มแรกชุมชนได้อาศัยกฎหมายบ้านในการรักษาป่า และได้เริ่มในพื้นที่ขนาดเล็กก่อนเพียงลำห้วยเดียว หลังจากนั้น ก็ได้มีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นจนครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำแม่ต้าทั้งหมด ควบคู่ไปกับการปรับปรุงกฎระเบียบให้เข้มงวดขึ้นเมื่อยังคงมีการฝ่าฝืนอยู่ รวมทั้ง ได้มีการทำแนวเขตป่าให้ชัดเจน เพื่อมิให้เกิดความสับสนในการเข้าใช้ประโยชน์ของชุมชนและสะดวกต่อการช่วยกันดูแล โดยการดำเนินการและการประเมินผล ชุมชนได้มีโอกาสพัฒนาองค์ความรู้และทักษะจากการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน การพบปะหารือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่นอย่างกว้างขวาง ทำให้การปฏิบัติการมีประสิทธิภาพมากขึ้น

5.2.7 **พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกชุมชน** ความสามารถในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าให้กลับคืนความสมบูรณ์ได้ และการได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายการรักษาป่ากับชุมชนอื่นๆ ทำให้ชุมชนมีความเชื่อมั่นในการดำเนินงานและขีดความสามารถของชุมชนในการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น โดยเมื่อชุมชนได้พบศักยภาพการใช้ประโยชน์จากป่าที่ร่วมกันอนุรักษ์ไว้ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ชุมชนได้ทำการวิเคราะห์ถึงผลกระทบทั้งทางลบและบวกของศักยภาพที่ค้นพบ โดยคำนึงถึงการคุ้มครองความปลอดภัยของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและความเชื่อที่มีคุณค่าของชุมชน ก่อนตัดสินใจดำเนินการ

5.2.8 **บูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต** การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในการรักษาป่าของชุมชนได้พัฒนาก้าวหน้าขึ้น โดยในการตัดสินใจดำเนินการใดๆ ชุมชนได้มีวงจรของกระบวนการเรียนรู้ตั้งที่กล่าวมาข้างต้นอย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบันป่าถือเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านต้าในที่ต้องร่วมกันดำรงรักษาไว้เพื่ออำนวยประโยชน์ให้กับชุมชน ทั้งเป็นแหล่งให้น้ำ แหล่งอาหาร และยารักษาโรค แหล่งอาศัย และสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าในข้างต้น ทำให้องค์กรชุมชนรักษาป่าบ้านต้าในมีขีดความสามารถในการฟื้นฟูบูรณะป่าชุมชนให้กลับคืนความอุดมสมบูรณ์ กระบวนการดังกล่าวนี้ มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยสนับสนุนให้การเรียนรู้ดำเนินไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผล ซึ่งในระยะ 20 ปีแรกของการพัฒนา การเรียนรู้ของชุมชนได้เกิดจากการเรียนรู้โดยปฏิบัติ การพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสังเกต การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง และการเรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่างๆ ส่วนในระยะหลังกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนมีมากขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน ส่งผลให้การเรียนรู้เข้มแข็งขึ้นและองค์กรชุมชนสามารถพัฒนาแนวทางจัดการป่าได้เพิ่มขึ้น ซึ่งการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้จากภายนอก เป็นการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรชุมชนอื่น การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ และการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติ

แผนภาพที่ 4 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านตำโน

5.3 ผลผลิตจากการเรียนรู้ของชุมชน

ผลจากการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติของชุมชนบ้านต้าโน ทำให้สภาพนิเวศซึ่งได้แก่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีความเกี่ยวพันกัน

5.3.1 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

องค์กรชุมชนรักษาป่าบ้านต้าโนได้ทำการรักษาป่ามาอย่างต่อเนื่อง โดยขยายพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์จากต้นน้ำลำห้วยเดียวเป็นสองและสาม จนครอบคลุมทุกลำห้วยของต้นน้ำแม่ต้าโนที่สุด ผลจากการบำรุงรักษาป่าของชุมชน ทำให้ป่าชุมชนของบ้านต้าโนมีความอุดมสมบูรณ์อำนวยประโยชน์ให้แก่ชุมชนอย่างมาก ที่สำคัญคือ

- 1) การมีผืนป่าที่สมบูรณ์ด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้สิ่งแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น สิ่งมีชีวิตทั้งมนุษย์ สัตว์ พืช ทุกชนิดสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลเกื้อกูลกันในระบบนิเวศ
- 2) การมีน้ำในลำห้วยซึ่งไหลผ่านกลางหมู่บ้านตลอดปีสำหรับการเกษตรกรรมและอุปโภคได้โดยตรงจากลำน้ำ และการมีน้ำประปาภูเขาที่ทำให้ชุมชนได้ใช้น้ำที่สะอาดปราศจากมลพิษ เนื่องจากน้ำมาจากต้นน้ำซึ่งไม่ได้ผ่านพื้นที่ชุมชนและแหล่งปฏิภูลใดๆ ส่งผ่านท่อถึงครัวเรือน ในราคาเพียงลูกบาศก์เมตรละ 2 บาท สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาระบบส่งน้ำเท่านั้น
- 3) ป่าชุมชนบ้านต้าโนเป็นแหล่งเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ครอบคลุมทั้ง ป่า ดิน น้ำ สัตว์ป่า ระบบนิเวศที่เกื้อกูลกัน แหล่งของการถ่ายทอดภูมิปัญญาของคนที่มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาป่า ควบคู่ไปกับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

5.3.2 เศรษฐกิจ

- 1) ป่าชุมชนบ้านต้าโนที่ชุมชนร่วมกันฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้น ได้เป็นแหล่งอาหาร ที่สำคัญของชุมชน เช่น เห็ด หน่อไม้ พืชอาหารบางชนิด ปลา หอย สมุนไพร และอื่นๆ ทำให้ชุมชนประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อมาเพื่อบริโภค สมาชิกชุมชนไม่อดอยากแม้แต่ในช่วงที่ไม่มีรายได้เป็นตัวเงินมากมาย ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อน ซึ่งชุมชนยังไม่ได้ทำการศึกษาวิจัยและตีมูลค่าให้เห็นเป็นรูปธรรม
- 2) การเกษตรกรรมของชุมชน ที่ดำเนินการไปในแนวทางของการไม่ทำลายแต่บูรณะฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนไม่ใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช และมีการปรับปรุงบำรุงดินซึ่งเป็นฐานทรัพยากรในการกสิกรรมด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ได้แก่ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ จากการ

เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติและการได้รับการฝึกอบรมโดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน ได้ทำให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกของชุมชน นอกจากไม่มีสารพิษเจือปนแล้วยังมีปริมาณการผลิตในแต่ละปีที่ไม่ลดลงจากการที่มีดินดีและมีน้ำดี และประหยัดต้นทุนด้านปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชซึ่งมีราคาแพง

5.3.3 การมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรชุมชน

การพัฒนาสู่ความยั่งยืน ต้องอาศัยพลังร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาด้านนิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน และเพื่อพัฒนาให้ดีขึ้นอย่างสมดุล ทั้งการร่วมคิด การร่วมทำ และการร่วมใจ สำหรับองค์กรรักษาป่าบ้านต้าในสมาชิกได้มีส่วนร่วมทั้ง 3 ประการ ดังนี้

1) **การร่วมคิด** ชุมชนได้เรียนรู้จนเกิดภูมิปัญญาและร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ปัญหาและแนวทางพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจชุมชน สังเกตได้จากการปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากรูปแบบเดิมมาเป็นวิธีให้คุณค่าการตีความหมายใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ เช่น การประยุกต์พิธีการบวชพระมาใช้บวชป่า เพื่ออาศัยระบบความเชื่อในพุทธศาสนาของชุมชนมาใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์ป่า การใช้ความสมบูรณ์ของป่าให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การใช้รถอีต๊อกเป็นยานพาหนะนำเที่ยว การควบคุมการผลิตด้านซังข้าวโพดแทนถ่านไม้ ซึ่งนอกจากเป็นการใช้ประโยชน์จากต้นพืชที่เคยทิ้งขว้างให้เกิดคุณค่าเพิ่มแล้วยังลดการใช้ไม้เป็นเชื้อเพลิง การกำหนดกฎระเบียบกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์เพื่อการป้องกันปัญหายาเสพติด เป็นต้น

2) **การร่วมทำ** สมาชิกชุมชนบ้านต้าในได้ให้ความร่วมมือในกิจกรรมป่าชุมชนอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากมีความตระหนักในความสำคัญและคุณค่าของป่าที่พึ่งต้องอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ได้ตลอดไป นอกจากนี้ชุมชนยังมีวัฒนธรรมของความร่วมมือกันที่เรียกว่าเอามื้อหรือลงแขกในการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวพืชทุกชนิดที่สืบทอดกันมายาวนาน รวมทั้งยังมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือจุนเจือกัน เช่น กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

3) **การร่วมใจ** สมาชิกชุมชนมีทัศนคติและความรู้สึกที่ดีต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีผลให้เกิดการร่วมคิดและร่วมทำติดตามมา สังเกตได้จากการเปรียบเทียบถึงความสำคัญของธรรมชาติ ดังเช่นการมองว่า "ป่าคือปัจจัยที่ 5 ของหมู่บ้าน" หรือ "ขาดป่า จะขาดน้ำ การเกษตรจะแย่ ไม่มีแหล่งอาหาร และชาวบ้านจะแตกแยก" หรือ "ชาวบ้านต้าใน ไม่จน ไม่รวย ลูกหลานได้ร่ำเรียนจากการเกษตรกรรม ที่ได้มาจากความสมบูรณ์ของป่า ถ้าไม่มีป่า เด็กๆ ก็ไม่ได้เรียน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านบุญยอง

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านบุญยอง หมู่ที่ 7 ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้สุดของตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านเขาทุเรียน หมู่ที่ 5 ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านใหญ่ หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านวังทิพย์ หมู่ที่ 13 ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และ บ้านกลาง หมู่ที่ 10 ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านเขาพระ หมู่ที่ 4 ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และ บ้านวังไทร หมู่ที่ 6 ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

สภาพทั่วไปของตำบลเขาพระ ทางตอนเหนือจะเป็นภูเขาสูง บางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มีภูเขาติดต่อกันเป็นเทือก ส่วนทางตอนกลางและตอนล่างเป็นที่ราบลุ่ม พื้นดินส่วนใหญ่เป็นดินปนทรายเหมาะสำหรับการทำเกษตร ซึ่งชุมชนบ้านบุญยองเป็นหนึ่งในจำนวน 12 หมู่บ้านในเขตตำบลเขาพระ ตั้งอยู่ตอนล่างค่อนข้างไปทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของตำบล พื้นที่ของหมู่บ้านจะเป็นที่ราบลุ่มมีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมเป็นหลัก ทางตอนเหนือของหมู่บ้านในเขตของบ้านเขาทุเรียนและบ้านกุดตะเคียนเป็นภูเขาที่ชื่อว่าเขาทุเรียน ส่วนทางด้านตะวันออกของหมู่ 13 ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่

1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

เดิมราษฎรอพยพมาจากเมืองเวียงจันทร์และบริเวณใกล้เคียง เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินแถวเชิงเขาบริเวณหมู่ที่ 4 ปัจจุบัน ได้ขึ้นไปหาอาหารและของป่าตามชายป่าเนินเขา ได้พบพระพุทธรูปองค์หนึ่งซึ่งประดิษฐานอยู่บนเทือกเขา ไม่ทราบว่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยใด แต่เป็นที่เลื่องลือโจดขานและให้ความเคารพนับถือสืบต่อกันมา จนคนทั่วไปที่เคยพบผ่านภูเขาภูนี้จะเรียกชื่อภูเขาภูนี้ว่า “เขาพระ” เมื่อกาลเวลาผ่านไปนาน พระพุทธรูปองค์ดังกล่าวได้หายสาบสูญไปโดยไม่มีร่องรอย(กรมพัฒนาชุมชน,2545) จึงเป็นที่มาของชื่อตำบลเขา

พระในปัจจุบัน สำหรับที่มาของชื่อหมู่บ้านนุหย่องนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้เล่าว่าผู้สูงอายุในหมู่บ้านเล่าให้ฟังว่า แต่เดิมบริเวณแถวนี้เมื่อก่อนเป็นป่าทึบ มีหนองน้ำใสอยู่ตรงกลาง ทำให้มีสัตว์ป่าน้อยใหญ่อาศัยอยู่มาก โดยเฉพาะหมูป่ามีอยู่มากมาย ชาวบ้านจึงดัดกึงหมูป่ามาเป็นอาหารเวลาที่มากินน้ำในหนอง ทำให้หมูป่าไม่กล้ามากินน้ำ เวลาจะกินต้องแอบยองมากิน ชาวบ้านจึงขนานนามว่าหมู่บ้านนุหย่อง นานวันเข้าก็เพี้ยนเป็นนุหย่องจนถึงทุกวันนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทางราชการได้มีคำสั่งก่อสร้างวัดขึ้นตามที่ชาวบ้านร้องขอเพื่อเป็นที่ทำบุญของชุมชน และตั้งชื่อว่าวัดนุหย่อง ต่อมาได้มีคำสั่งจากทางราชการว่า หมู่บ้านไม่มีผู้ใหญ่บ้านปกครองดูแลขอให้ชาวบ้านเลือกผู้นำหมู่บ้านขึ้น ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านนุหย่องคือนายพุมมี เจริญศรี ที่ผ่านมากจนถึงปัจจุบัน บ้านนุหย่องมีผู้ใหญ่บ้านรวมทั้งสิ้น 6 คน คนที่นี้มาจากเวียงจันทน์เพราะมีสงครามที่ลาว เมื่อก่อนมาอยู่รวมกันที่บ้านใหญ่ วัดศรีเมือง ถางป่าทำนากันไม่ต้องเสียภาษี เลยเรียกว่านครนายก กลายเป็นชื่อจังหวัดจนถึงปัจจุบัน ภาษาท้องถิ่นที่พูดกันในหมู่บ้านยังคงเป็นภาษาลาวเวียง เวียงย่อมาจากเวียงจันทน์ ประเทศลาว คำพูดเหมือนไทยแต่สำเนียงต่างกัน นครนายกเมื่อก่อนเป็นอำเภอในจังหวัดปราจีนบุรี แยกมาเป็นจังหวัดเมื่อปี พ.ศ. 2511 สำหรับการตั้งบ้านเรือนในปัจจุบันจะอยู่ห่างกัน โดยบ้านจะอยู่ในพื้นที่ทำกิน มีพื้นที่รวมกันทั้งหมดหมู่บ้านเท่ากับ 2,112 ไร่ ลักษณะการถือครองพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนด

1.3 ประชากร

จากข้อมูลของหมู่บ้าน ณ วันที่ 31 สิงหาคม 2545 บ้านนุหย่อง หมู่ 7 มีบ้านเรือนจำนวน 167 หลังคาเรือน ประชากร 701 คน เป็นประชากรชาย 351 คน และประชากรหญิง 350 คน ครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย เป็นเครือญาติกัน คนในหมู่บ้านนอกจากใช้ภาษาไทยแล้ว ยังใช้ภาษาประจำท้องถิ่นในการสื่อสารกันภายในคือภาษาลาวเวียง นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบไทย และมีประเพณีวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นบางอย่างที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษคือประเพณีลาว ประชากรทั้งหมดสามารถอ่านออกเขียนได้ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ ดำรงชีวิตในแนวเกษตรกรรมแบบเรียบง่าย อาชีพหลักคือทำนา และเริ่มมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนเป็นการทำไร่นาสวนผสมบ้างแล้ว

1.4 บริการพื้นฐาน

ปัจจุบันบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนบ้านนุหย่อง ประกอบด้วย

วัด (วัดนุหย่อง และวัดขาม)	2	แห่ง
หออกระจายข่าว	1	แห่ง
ประปาหมู่บ้าน	1	แห่ง
ร้านค้าของชำหรือของเบ็ดเตล็ด	5	แห่ง
ร้านซ่อมจักรยานยนต์และรถจักรยาน	1	แห่ง
โรงสีข้าวเอกชน ขนาดไม่เกิน 20 แรงม้า	7	เครื่อง

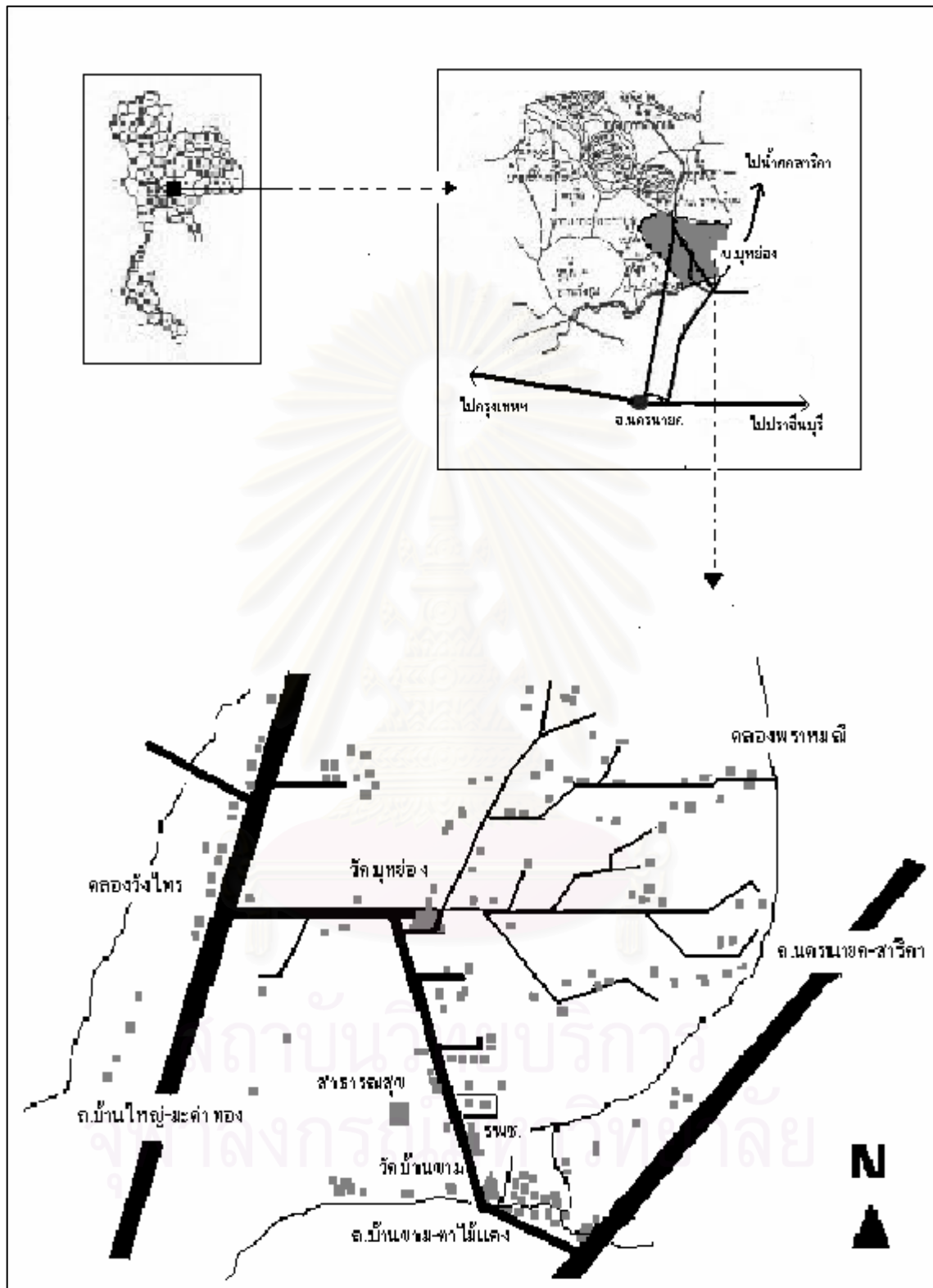
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ที่บ้านบุหรงนี้ไม่มีโรงเรียน เด็กๆ จะไปเรียนในเมืองซึ่งไม่ไกลเท่าไรประมาณ 5-6 กิโลเมตร เมื่อก่อนเคยมีโรงเรียนระดับประถมที่บ้านเขาทุเรียน หมู่ที่ 5 ใกล้กันนี้ แต่ยุบเลิกไปแล้วเพราะไม่มีเด็กเรียน แต่ที่ตำบลเขาพระนี้มีโรงเรียนระดับประถม 1 แห่ง คือโรงเรียนวัดเกาะกระชาย และโรงเรียนระดับมัธยม 1 แห่ง คือโรงเรียนวัดปากช่องมีชื่อในปัจจุบันว่าโรงเรียนวัดสมบุญรณีสามัคคี สำหรับสถานีนอนามัยในหมู่บ้านไม่มี จะไปใช้บริการที่สถานีนอนามัย หมู่ 10 และหมู่ 5 แต่ถ้าเจ็บป่วยมากก็ไปที่โรงพยาบาล โดยผู้ที่มีบัตรประกันสังคมในหมู่ 1-หมู่ 7 ไปใช้บริการที่โรงพยาบาลนครนายก หมู่ที่ 8-หมู่ 13 ไปที่โรงพยาบาล จปร. อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านไม่มีปัญหาเกี่ยวกับยาเสพติด ส่วนสนามกีฬาในหมู่บ้านไม่มี แต่มีของตำบลที่บ้านเขาทุเรียน หมู่ที่ 5 ซึ่งไปใช้ประโยชน์ได้

จากข้อมูล กชช. 2 ค ปี 2544 ของศูนย์ข้อมูลการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชน(2546) ได้แสดงถึงสภาพกิจกรรมทางสังคมของชุมชนบ้านบุหรงว่า ในปี 2544 คนในหมู่บ้านได้รับการฝึกอบรมด้านการศึกษา จำนวน 6 คน มีการจัดกิจกรรมด้านการศึกษาจำนวน 2 ครั้ง ได้รับการฝึกอบรมด้านสุขภาพอนามัย 10 คน มีการจัดกิจกรรมด้านสุขภาพอนามัยจำนวน 1 ครั้ง มีการจัดกิจกรรมด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และประเพณี จำนวน 3 ครั้ง มีการแข่งขันกีฬาภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน 1 ครั้ง และมีกิจกรรมการช่วยเหลือกันเองภายในหมู่บ้าน 2 ครั้ง สำหรับการได้รับการคุ้มครองทางด้านสุขภาพอนามัยหรือการรักษาพยาบาลนั้น คนในหมู่บ้านจำนวน 552 คน ได้รับการประกันสุขภาพจากภาครัฐภายใต้กองทุนต่างๆ

ในด้าน**แหล่งน้ำธรรมชาติ** พบว่า มีคลอง 2 สาย คือ คลองวังไทร ผ่านทางด้านตะวันตกของหมู่บ้าน และคลองพราหมณี ทางด้านตะวันออกของหมู่บ้าน ซึ่งคุณภาพของแหล่งน้ำเหมาะสมพอใช้ได้ แต่ในหน้าแล้งจะมีน้ำน้อย และบางครั้งจะมีผู้สูบน้ำมาทำนาบ้างแต่ไม่มาก สำหรับ**แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น** มีบ่อน้ำตื้นส่วนตัว 113 บ่อ และมีระบบประปาหมู่บ้านซึ่งเป็นประปาน้ำบาดาลที่กรมอนามัยสิ่งแวดล้อมได้สร้างให้ในปี 2538 โดยชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการเอง ทั้งการผลิตน้ำที่สะอาด การดูแลระบบสูบน้ำ ระบบถัง และระบบส่งน้ำ รวมทั้งการเก็บค่าน้ำประปา ในรูปแบบของคณะกรรมการประปาหมู่บ้าน

1.5 การคมนาคม

บ้านบุหรงอยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดนครนายกไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 5 กิโลเมตร มีถนนลาดยางจากตัวเมืองนครนายกตัดผ่านหมู่บ้าน 2 เส้นทาง คือ ไปตามถนนสายนครนายก-เขาทุเรียน ระยะทางถึงหมู่บ้าน 5 กิโลเมตร และไปตามทางสายนครนายก-น้ำตกรักษา ระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร แล้วแยกเข้าถนนสายบ้านใหญ่-มะค่าทอง อีก 2 กิโลเมตร

แผนภาพที่ 5 แผนที่ชุมชนบ้านบุห้อย ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

สำหรับการคมนาคมภายในหมู่บ้าน จะมีถนนลาดยางระยะทางรวมประมาณ 3 กิโลเมตร ถนนลูกรังหรือหินคลุก 3 กิโลเมตร และทางดิน 1 กิโลเมตร กลุ่มทั้งหมู่บ้าน โดยเส้นทางหลักเป็นถนนลาดยาง ส่วนที่แยกไปยังครัวเรือนและพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน เป็นถนนลูกรังและทางดินเป็นส่วนใหญ่

ในการเดินทางเข้าออกหมู่บ้าน ชาวบ้านใช้ยานพาหนะของตนเอง จากข้อมูล กชช. 2 ค ปี 2544 พบว่า ทุกครัวเรือนมียานพาหนะของตนเอง อย่างน้อยที่สุดมีจักรยาน 2 ล้อ 1 คัน โดยยานพาหนะของทั้งหมู่บ้านมีจำนวน ดังนี้

รถปิคอัพ	31	คัน
รถมอเตอร์ไซด์	136	คัน
รถจักรยานสองล้อ	48	คัน
รถประเภทอื่น	13	คัน

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เกือบทุกครัวเรือนที่ทำนา มีรถไถนาเล็กของตนเอง ส่วนรถอีแต่นั้นในหมู่บ้านมีเพียง 1 คัน

1.6 ประเพณีและวัฒนธรรม

ชาวบ้านนุหย่องนอกจากมีประเพณีตามพระพุทธศาสนาที่ชาวไทยถือปฏิบัติ เช่น วันบุญวิสาขบูชา เข้าพรรษา อาสาฬหบูชา ออกพรรษาแล้ว จากการที่สืบสายเชื้อมาจากชาวลาว และวิถีชีวิตยังคงเป็นไปอย่างเรียบง่าย ชาวบ้านนุหย่องจึงยังคงสืบสานประเพณีบางประการแบบชาวลาวอยู่ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 และผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 ได้ร่วมกันให้ข้อมูลว่า บ้านนุหย่องมีประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติทั้งไทยและลาวในรอบ 1 ปี สรุปดังนี้

เดือนอ้าย(มกราคม)	- ทำบุญขึ้นปีใหม่ในวันที่ 1 มกราคม - ทำบุญกลางบ้าน (ทำหลังปีใหม่ 1-2 วัน โดยถ้าทำก็ต้องทำติดต่อกันให้ครบ 3 ปี เมื่อมกราคม 2546 ทำไปแล้วเป็นปีแรก)
เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ(กุมภาพันธ์)	- ประเพณีก่อทรายข้าวเปลือก - ตักบาตรเทโวโรหณะ - สู่ขวัญข้าว
เดือน 5 (13-15 เมษายน)	- บุญสงกรานต์ - ก่อพระทราย
เดือน 8 ขึ้น 15 ค่ำ(กรกฎาคม)	- บุญเข้าพรรษา

เดือน 10 ขึ้น 15 ค่ำ (กันยายน)	- สารทลาว (กวนข้าวกระยาสารทลาวถวายพระ)
เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ (ตุลาคม)	- บุญออกพรรษา - ฟังเทศกัมมาหาชาติ
เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ (พฤศจิกายน)	- ประเพณีลอยกระทง

นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมที่ชาวบ้านบุญของจัดขึ้นหรือเข้าร่วมกับทางตำบลหรือจังหวัดจัดขึ้น ดังนี้

- การรณรงค์ป้องกันไฟป่าของศูนย์ป้องกันไฟป่าเขาหล่น
- งานวันแม่ (12 สิงหาคม)
- งานมรดกธรรมชาติที่ทางจังหวัดจัด
- งานวันลอยกระทงที่ทางตำบลจัด
- งานวันพ่อ (5 ธันวาคม)
- งานรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด
- งานรณรงค์รักษาสิ่งแวดล้อม

1.7 การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ

ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านบุญของประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ อาชีพหลักซึ่งเป็นอาชีพพื้นฐานคือการทำนา และทำเพียงครั้งเดียว ส่วนหน้าแล้งจะมีการปลูกพืชผัก เช่น แตงกวา ในที่นาบ้างแต่ไม่มากนัก เนื่องจากไม่มีน้ำ รวมทั้งมีการปรับเปลี่ยนการทำนาอย่างเดียวเป็นการทำไร่นาสวนผสมหรือการเกษตรทฤษฎีใหม่บ้างแล้ว จากข้อมูล กชช. 2 ค พบว่า ปี 2544 ครัวเรือนที่มีอาชีพรับจ้างเพียงอย่างเดียวมีจำนวน 12 ครัวเรือน ซึ่งอัตราจ้างทั่วไปประมาณวันละ 130 บาท และมีครัวเรือนที่มีอาชีพค้าขายเพียงอย่างเดียว จำนวน 8 ครัวเรือน (ศูนย์ข้อมูลการพัฒนาชนบท, 2546)

บ้านบุญของมีพื้นที่ทำนาในปี 2544 จำนวน 1,365 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 64.6 ของพื้นที่หมู่บ้านทั้งหมดซึ่งมีเท่ากับ 2,112 ไร่ ครัวเรือนที่ทำนามี 72 ครัวเรือน ขนาดการถือครองที่นาพบว่า ส่วนใหญ่จะถือครองขนาด 20-50 ไร่ ดังนี้

ถือครอง ไม่เกิน 5 ไร่	มีจำนวน	9	ครัวเรือน (ร้อยละ 12.5)
ถือครอง 6-10 ไร่	มีจำนวน	12	ครัวเรือน (ร้อยละ 16.7)
ถือครอง 11-20 ไร่	มีจำนวน	21	ครัวเรือน (ร้อยละ 29.2)
ถือครอง 21-50 ไร่	มีจำนวน	28	ครัวเรือน (ร้อยละ 38.9)
ถือครอง มากกว่า 50 ไร่	มีจำนวน	2	ครัวเรือน (ร้อยละ 2.8)

ผลผลิตข้าวเปลือกจากการทำนาเฉลี่ยไร่ละ 400 กิโลกรัม สามารถขายได้ในราคา กิโลกรัมละ ประมาณ 4 บาท โดยมีพ่อค้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวพันธุ์ส่งเสริมเป็นส่วนใหญ่ และมีการใส่ปุ๋ยเคมี อยู่บ้าง ซึ่งค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 350 บาทต่อไร่ รวมทั้งมีการใช้สารเคมีกำจัด ศัตรูพืชเฉลี่ยประมาณ 40 บาทต่อไร่ และในการไถนา ครัวเรือนที่มีรถไถนาเล็กหรือควายเหล็กของตนเองมีจำนวน 29 ครัวเรือน มีรถไถนาขนาดใหญ่ 1 ครัวเรือน ที่จ้างรถไถนาขนาดเล็กมีจำนวน 20 ครัวเรือน จ้างรถไถนาใหญ่มี จำนวน 24 ครัวเรือน เสียค่าจ้างครัวเรือนละประมาณ 3,500-4,000 บาทต่อปี

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรของหมู่บ้านมีเพียงร้อยละ 75-90 ของพื้นที่การเกษตรกรรม สาเหตุที่ไม่ใช้ประโยชน์ที่ดินเต็มทีเพราะขาดน้ำ นอกจากนี้ หมู่บ้านยังมีปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพดิน คือดินเปรี้ยวแต่ เปรี้ยวเล็กน้อยเท่านั้นไม่รุนแรง

ในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา คนในชุมชนได้มีการปรับระบบการเกษตรใหม่ โดยมีการปรับพื้นที่นา บางส่วนเป็นทำไร่นาสวนผสม รวมทั้งมีการใช้ปุ๋ยจากวัสดุธรรมชาติในการเพาะปลูกทดแทนปุ๋ยเคมีมากขึ้น ในปี 2544 มีครัวเรือนที่ใช้ปุ๋ยธรรมชาติถึง 68 ครัวเรือน นอกจากนี้ ยังมีการปลูกพืชคลุมดินและการบำรุงรักษาดินเพื่อ เพิ่มความสมบูรณ์ของดินจำนวน 50 ครัวเรือน ซึ่งแนวโน้มการทำไร่นาสวนผสม การอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชนบ้านบุญยอง เพื่อพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนมีมากขึ้นตลอด ระยะเวลาที่ผ่านมา

2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนบ้านบุญยองเป็นชุมชนที่มีการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทั้งเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของ หมู่บ้านและการรวมตัวเป็นกลุ่มย่อยเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะกลุ่ม

กลุ่มที่มีการรวมตัวเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของหมู่บ้าน ได้บริหารจัดการในรูปแบบคณะกรรมการ เป็นหลัก ในจำนวนที่แตกต่างกันตามความเหมาะสมและความเข้มข้นของกิจกรรม ประกอบด้วย คณะกรรมการ หมู่บ้าน คณะกรรมการประปาหมู่บ้าน คณะกรรมการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพ คณะกรรมการศึกษาและวัฒนธรรม คณะกรรมการประชาคมหมู่บ้าน คณะกรรมการฝ่ายสตรี คณะกรรมการฝ่ายปกครอง คณะกรรมการป้องกันและ รักษาความสงบ คณะกรรมการฝ่ายคลัง คณะกรรมการฝ่ายสาธารณสุข คณะกรรมการฝ่ายสวัสดิการและสังคม คณะกรรมการประชาคมหมู่บ้าน คณะกรรมการลงทุนแก้ไขปัญหาความยากจนประจำหมู่บ้าน (กข.ค.) คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน และคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งในการคัดเลือกประธานและกรรมการ ของคณะกรรมการต่างๆ ข้างต้น ได้ดำเนินการโดยประชาคมหมู่บ้าน โดยมีเกณฑ์ว่า ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถ มีความพร้อม เสียสละ กล้าคิดกล้าทำ และซื่อสัตย์สุจริต ส่วนวิธีการคัดเลือก ชาวบ้านเป็นผู้เสนอชื่อและดูความเต็ม ใจของผู้ถูกเสนอชื่อด้วย

ส่วนกลุ่มที่มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะต่างๆ เกิดจากการรวมตัวกันของผู้ที่มีความสนใจที่จะดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการ ประกอบด้วย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มไร่นาสวนผสม กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มวัว กลุ่มควาย กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า

2.1 การก่อตัวและพัฒนาการขององค์กรชุมชน

การรวมเป็นกลุ่มหรือองค์กรชุมชนอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนบ้านนุหย่อง เกิดจากการกระตุ้นและสนับสนุนจากภาคราชการ โดยเริ่มจากกลุ่มไร่นาสวนผสมเมื่อ 5-6 ปีที่ผ่านมา จากการสนับสนุนเงินลงทุนเพื่อการขุดสระน้ำในไร่นาของกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท(รพช.) ติดตามด้วยกลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มแปรรูป สำหรับกลุ่มวัวและกลุ่มควายเริ่มต้นปี 2545 จากการสนับสนุนของกรมปศุสัตว์

ในการวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนบ้านนุหย่องนี้ ได้เน้นหนักที่กลุ่มไร่นาสวนผสม แต่ได้วิเคราะห์ถึงกลุ่มอื่นๆ ควบคู่ไปด้วย เนื่องจากชุมชนบ้านนุหย่องเป็นชุมชนชนบทที่อยู่ใกล้กับเมืองมาก โดยเฉพาะจังหวัดนครนายกเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สำคัญและไม่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานครมากนัก จึงมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากมาเยือน คนในชุมชนบ้านนุหย่องจึงมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากขึ้น ทั้งการแปรรูปอาหาร การรับจ้างทำงานนอกพื้นที่ แต่หลังจากไถ่ถอนจากทำนาแล้วยังมีการรวมกลุ่มเพื่อทำอาชีพอื่นๆ เพื่อให้มีรายได้พอเพียงกับรายจ่าย ซึ่งแนวทางดำเนินชีวิตต่างๆ ข้างต้น สำหรับชุมชนบ้านนุหย่องแล้วต่างก็เป็นองค์ประกอบร่วมที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน

กลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านนุหย่องเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2540 มีวัตถุประสงค์ของกลุ่มเพื่อปรับปรุงรูปแบบการทำเกษตรกรรมของชุมชนจากที่ทำนาเพียงอย่างเดียวเป็นการทำไร่นาสวนผสม การก่อตัวขึ้นของกลุ่มเกิดจากการที่หน่วยงานราชการคือกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท(รพช.) ได้เข้ามาสนับสนุนเงินทุนสำหรับการขุดสระน้ำในไร่นา ทำให้คนในชุมชนประมาณ 3-4 คนได้ทบทวนชีวิตตนเองและพบว่า การทำนาเพียงอย่างเดียวโดยมุ่งเพิ่มผลผลิต ใช้ทั้งปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ต้องลงทุนสูง รายได้จึงไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ต้องไปหางานทำที่อื่นเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งยังมีปัญหาต่อสุขภาพ เจ็บป่วยและตายกันหลายคนจากสารพิษ การรวมกลุ่มจึงเกิดขึ้นเพื่อร่วมกันปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกจากการทำนาอย่างเดียวเป็นทำไร่นาสวนผสม เพราะการมีสระน้ำในไร่นาทำให้มีน้ำสำหรับการเพาะปลูกไม้ผลและพืชผักในฤดูแล้ง นอกจากนี้ การเป็นเมืองท่องเที่ยวของนครนายก ทำให้ชุมชนมองเห็นโอกาสทางการตลาดของผลผลิตไม้ผลและพืชผักที่มีราคาสูงกว่าการผลิตข้าว

2.2 โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรชุมชน

กลุ่มต่างๆ ที่รวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนบ้านบุญหย่อง มีโครงสร้างการบริหารงานแบบหลวมๆ เป็นการรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือกัน แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นกันเพื่อปรับปรุง พัฒนากิจกรรมกลุ่มให้ก้าวหน้าไปได้ โดยเน้นการมีประธานกลุ่มเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกลุ่มแต่ละกลุ่มมีขนาดไม่ใหญ่ ง่ายและสะดวกต่อการพูดคุยปรึกษาหารือกัน และโดยปกติพบปะสื่อสารกันเป็นประจำอยู่แล้ว โดยกลุ่มไร่นาสวนผสมมีสมาชิกเพียงประมาณ 25 รายเท่านั้นมีนายแสวง อ่อนจ้อย เป็นประธานกลุ่ม และไร่นาสวนผสมของประธานกลุ่ม ยังมีบทบาทเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรของทางราชการด้วย โดยมีการทำเกษตรหลายอย่าง ทั้งทำนา ทำสวน ผลไม้ ไม้ยืนต้น เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา และวัวควาย ซึ่งสมาชิกสามารถมาศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้ และยังเป็นแหล่งศึกษาดูงานสำหรับบุคคลหรือองค์กรชุมชนอื่นที่สนใจจากภายนอกด้วย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้กล่าวว่า การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน กลุ่มที่ริเริ่มมาก่อนคือกลุ่มไร่นาสวนผสมหรือทฤษฎีใหม่ เป็นการรวมกันเองของชาวบ้าน แม้ว่าเพิ่งพัฒนามา 5-6 ปี หลังชุมชนอื่นๆ ในบางภาค แต่นับว่ามีการพัฒนาที่เร็วมาก ตอนนี้มีสมาชิกที่ทำจริงจังและสำเร็จแล้วกว่า 20 หลังคาเรือน กลุ่มอื่นๆ มาทีหลังแต่ทำไปได้ดี อย่างกลุ่มวัว กลุ่มควาย ผู้ใหญ่บ้านได้เขียนโครงการไปเสนอขอการสนับสนุนตามโครงการวิจัยทดสอบพันธุ์และกระจายพันธุ์โคไทยบราห์มัน-กระบือพื้นเมืองในเกษตรกรรายย่อยของกรมปศุสัตว์ เมื่อวันที่ 3 มกราคม 2545 ได้วัวมา 44 ตัว เป็นตัวเมีย 42 ตัว ตัวผู้ 2 ตัว ตัวเมียให้สมาชิกไปเลี้ยงดูครัวเรือนละ 2 ตัว เมื่อเกิดลูกพอหย่านมแล้วต้องคืนลูกตัวแรกให้กับโครงการ และเมื่อวันที่ 3 เมษายน 2545 ก็ได้ควายมาอีก 46 ตัว เป็นตัวเมีย 45 ตัว ตัวผู้ 1 ตัว การจัดสรรให้แก่สมาชิกใช้หลักเกณฑ์เดียวกับวัว ชาวบ้านบุญหย่องชอบเลี้ยงควายมากกว่าวัว เพราะเห็นว่าพื้นที่เป็นที่ราบ ไม่เหมาะกับเลี้ยงวัวเหมือนที่สระบุรีซึ่งเป็นเนินเขา

กลุ่มที่มีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจนคือกลุ่มธนาคารหมู่บ้าน ซึ่งบริหารงานในรูปแบบคณะกรรมการ โครงสร้างคณะกรรมการประกอบด้วย ประธาน 1 คน คือ พ่อบรจจ บุญทะสิน รองประธาน 1 คน บัญชี เหว่ญญิก เลขานุการ ประชาสัมพันธ์ และตรวจสอบอย่างละ 1 คน กิจกรรมของกลุ่มได้แก่ การฝาก การถอน การปล่อยกู้ สวัสดิการ และร้านค้าชุมชน โดยมีสำนักงานของกลุ่มและร้านค้าชุมชนอยู่ที่บ้านประธานคือบ้านพ่อบรจจ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้บอกว่า การเกษตรกรรมต้องทำคู่กับการออมทรัพย์ จะได้มีความมั่นคงในความเป็นอยู่และมีเงินมาลงทุน ตอนนี้นักกิจกรรมของธนาคารหมู่บ้านดำเนินไปได้ดีกว่าหมู่บ้านอื่น จึงมีบทบาทเป็นแกนของเครือข่ายธนาคารหมู่บ้านในจังหวัดนครนายก

2.3 การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่น

กลุ่มต่างๆ ของชุมชนบ้านบุหย่อง มีเพียงกลุ่มธนาคารหมู่บ้านเท่านั้นที่ได้เข้าร่วมกับกลุ่มธนาคารหมู่บ้านอื่นในจังหวัดนครนายกเป็นเครือข่าย โดยเครือข่ายธนาคารหมู่บ้านในจังหวัดนครนายก ปัจจุบันมีสมาชิกธนาคารหมู่บ้านจำนวน 9 แห่ง คืออำเภอเมือง 5 แห่ง อำเภอปากพลี 3 แห่ง อำเภอองครักษ์ 1 แห่ง

เครือข่ายธนาคารหมู่บ้านจังหวัดนครนายก ได้บริหารงานในรูปแบบคณะกรรมการ มีจำนวนกรรมการรวมทั้งสิ้น 18 คน จากกลุ่มธนาคารหมู่บ้าน 9 แห่ง แห่งละ 2 คน องค์ประกอบของคณะกรรมการ ได้แก่ ประธานกรรมการ 1 คน คือ พ่อบรรจง บุญทะสิน รองประธาน 1 คน เลขานุการ 1 คน ผู้ช่วยเลขานุการ 1 คน ทรัพย์สิน 1 คน และบัญชี 1 คน โดยสำนักงานของเครือข่ายได้อยู่ที่เดียวกับสำนักงานธนาคารหมู่บ้านบุหย่อง

การรวมตัวเป็นเครือข่ายเกิดจากการสนับสนุนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เพื่อให้สมาชิกได้พบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านการบริหารการเงินระหว่างองค์กรสมาชิกด้วยกัน ช่วยกันขยายการจัดตั้งองค์กรการเงินชุมชนให้เกิดขึ้นในทุกหมู่บ้าน และร่วมกันพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริอย่างไรก็ดี การรวมตัวเป็นเครือข่ายเพิ่งอยู่ในระยะเริ่มต้น กิจกรรมร่วมของเครือข่ายยังไม่มีความเข้มข้น โดยกิจกรรมแรกที่กำลังดำเนินการร่วมกันคือการทำปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดเพื่อจำหน่ายให้แก่สมาชิกองค์กรเครือข่าย เพื่อให้เกษตรกรได้ซื้อในราคาไม่แพงและนำไปปรับปรุงบำรุงดินให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้น

3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

ชุมชนบ้านบุหย่องตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม คนในชุมชนจึงมีอาชีพในการทำนามาแต่อดีต โดยเป็นการทำนาเพียงฤดูกาลเดียวเพราะไม่มีระบบชลประทาน และจากการที่อยู่ห่างจากตัวเมืองนครนายกเพียง 5 กิโลเมตรและไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร เมื่อการทำนาทำให้มีรายได้ไม่พอเพียงแก่การครองชีพ คนในชุมชนบางส่วนจึงนิยมไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือรับจ้าง อย่างไรก็ตาม จากการสนับสนุนของหน่วยราชการในการพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นาของเกษตรกร รวมทั้งการมีกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ตระหนักถึงคุณค่าของการใช้ทรัพยากรน้ำและดินให้เกิดประโยชน์ที่หลากหลายขึ้น จึงได้มีการปรับเปลี่ยนจากการทำนาเพียงอย่างเดียวเป็นการทำไร่นาสวนผสม มีการลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพื่อรักษาทั้งคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย และลดต้นทุนการผลิต มีการฟื้นฟูบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพื่อเพิ่มผลผลิต ควบคู่ไปกับการพัฒนาให้เกิดกลุ่มธนาคารหมู่บ้านเพื่อส่งเสริมการออมทรัพย์ การช่วยเหลือกันเอง และเพื่อให้มีทุนสำหรับการประกอบอาชีพ รวมทั้งได้ใช้โอกาสของการเป็นเมืองท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์ โดยมีการแปรรูปอาหารเพื่อจำหน่าย ได้แก่ ไล่กรอกปลาต้ม และขนมนางเล็ก ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญให้ชุมชนบ้านบุหย่องมีการพัฒนาสู่ความยั่งยืน

ลักษณะการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาชุมชนให้เกิดความสมดุลด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม ประกอบด้วยการพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์ขึ้น การผลิตและบริโภคของชุมชนที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในเขตและเศรษฐกิจของชุมชน

3.1 การพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ชุมชนบ้านนุหย่อง มีการปรับเปลี่ยนที่นาเป็นการทำไร่นาสวนผสม โดยการพัฒนาพื้นดินให้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำสำหรับการเกษตรกรรมในฤดูแล้ง มีการปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น ซึ่งช่วยให้เกิดการฟื้นฟูความชุ่มชื้น การปลูกพืชหลากหลายชนิดหมุนเวียนกันไป ทำให้อัตราความเสื่อมโทรมของดินลดลง และการเลี้ยงสัตว์ทำให้ดินได้รับปุ๋ยจากมูลสัตว์ เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน ทำให้ได้ผลผลิตที่ดีและมีคุณภาพ ส่งผลต่อเนื่องถึงการมีรายได้ที่มากขึ้น มั่นคงสม่ำเสมอตลอดปี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้พูดถึงการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านนุหย่องว่าทำนาเป็นหลัก ไม่มีระบบชลประทาน ชาวบ้านทำนาปีเพียงครั้งเดียว และส่วนใหญ่มีบ่อน้ำตื้นและมีสระน้ำในไร่นาของตนเอง ในฤดูแล้งได้ทำการเพาะปลูกพืชผักเฉพาะที่น้ำมีให้ คือ ครัวเรือนเขาก็วางแผนของเขาเองไม่ให้มีปัญหา น้ำไม่พอ จะไม่ลงทุนจนเกินน้ำที่มี ส่วนสภาพดินมีความเป็นดินเปรี้ยวเล็กน้อยแต่ไม่รุนแรงอะไร

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 บอกว่า ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ในหมู่บ้านมีการปรับเปลี่ยนจากการทำนาอย่างเดียวเป็นไร่นาสวนผสมประมาณร้อยละ 40 แล้ว ผู้ที่ยังไม่เปลี่ยนคิดว่าเป็นเพราะชินกับการทำนาอย่างเดียว หน้าแล้งก็ไปรับจ้าง หรือไม่ก็เพราะมีที่น้าน้อย เก่งกว่าไปทำไร่นาสวนผสมแล้วพื้นที่ที่ปลูกข้าวก็ลดลง ตนเองคิดว่าทำไร่นาสวนผสมถ้าให้ดีต้องมีที่ 10 ไร่ขึ้นไป เพราะต้องใช้พื้นที่ในการขุดสระน้ำในไร่นาด้วย ถ้าสระกว้าง 40 เมตร ยาว 40 เมตร ลึก 3 เมตร ก็ใช้พื้นที่ประมาณ 1 ไร่แล้ว ตัวขอจะต้องทำเป็นชั้นบันได 2 ชั้น ชั้นละ 1.5 เมตรด้วย สำหรับตนเองนี้ เมื่อก่อนมุ่งหาแต่เงินทำทั้งธุรกิจเย็บผ้าและตระเวนขายของชำ ชีวิตไม่มีความสุข เห็นที่นาของตนเนื้อที่ 17 ไร่ มีสระน้ำอยู่สระเดียวแต่ได้กินปลาตลอดปี จึงคิดพัฒนาพื้นที่นาของตน ปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ด้วย พอปี 2540 รัช. ได้ให้เงินลงทุนขุดสระในไร่นา 1 สระ พอมีสระมาเพิ่มอีกหนึ่ง น้ำก็มากพอไม่ขาด จึงได้ปรับเปลี่ยนที่นาทำเป็นสวน 3 ไร่ ปลูกมะพร้าว น้ำหอม ส้มโอ มะม่วง มะนาว มะปราง กัลย และ อีก 3 ไร่ ใช้เป็นที่อยู่อาศัยครึ่งไร่ อีก 2 ไร่ครึ่ง ขุดบ่อเลี้ยงเป็ดไก่อีก เหลือเป็นพื้นที่ทำนา 11 ไร่ นอกจากทำนาทำสวนแล้ว ยังเลี้ยงเป็ดพันธุ์บาบาสีขาวกว่า 200 ตัว ไก่พันธุ์พื้นบ้านสีดำอีกกว่า 60 ตัว ไก่จะเลี้ยง 6 เดือนแล้วขาย พันธุ์ไก่ก็เพาะพันธุ์เอาเอง รวมทั้งยังเลี้ยงควายด้วยอีก 3 ตัว ควายซื้อมาเอง 1 ตัวเมื่อปี 2540 เป็นตัวเมีย ออกลูกอีก 2

ตัว เป็นตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 1 ตัว ตัวผู้ตั้งใจว่าพอโตเต็มที่อายุ 4-5 ปี ก็จะขาย คงขายได้มากกว่า 20,000 บาท ซึ่งตนเองพอใจกับการดำเนินชีวิตแบบนี้ พอใจที่มีกินมีใช้พอประมาณ ไม่คิดที่จะทำสิ่งใหญ่ๆ เกินตัว เพราะทำมากก็ต้องลงทุนมากไม่คุ้ม และมีประสบการณ์มาแล้วหาความสุขไม่ได้ ที่ทำเกษตรทุกวันนี้ปุ๋ยก็ใช้ปุ๋ยคอก สารเคมีก็ไม่เคยใช้ เบ็ดที่เลี้ยงไว้ขายก็เลี้ยงด้วยเศษพืชผักผสมกัน และไม่เลี้ยงมากเกินกำลัง คิดว่า "พออยู่พอกิน" คือความสุขของชีวิต

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า การทำนาของชาวนาเก่าไม่ค่อยคิดค่าต้นทุนแรงงานตนเอง เช่น สุขภาพเสื่อมโทรม บ้านนุหย่องนี้ ตอนนี้ประมาณร้อยละ 40 ของคนที่ทำนาอย่างเดียวได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนเป็นพืชสวนหลากหลายชนิด และมีการปลูกผักในฤดูแล้งในพื้นที่นา ทุกครัวเรือนจะมีสระน้ำในไร่นาของตนเอง โดยจะเลี้ยงปลาด้วย นอกจากนี้ จะมีการเลี้ยงเป็ดและไก่ไว้กินไข่และเป็นอาหาร การเปลี่ยนแปลงเพิ่งเริ่ม 5 ปีมานี้เอง และเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะเปรียบเทียบแล้วใช้วิถีธรรมชาติจะเสียต้นทุนต่ำกว่า ปุ๋ยราคาแพงขึ้น คนส่วนใหญ่จะสังเกตเพื่อนบ้านและทำตามเลียนแบบกัน ถ้าสนใจก็ถามไถ่กันถึงวิธีทำ แล้วไปทดลองกันเอง สำหรับตนเองแล้วทำนาทั้งหมด 15 ไร่ เป็นที่ของตนเอง 10 ไร่ ที่เช่า 5 ไร่ จะทำนาครั้งเดียวคือนาปี หน้าแล้งก็ปลูกผักในที่นาพื้นที่ 1 ไร่ ผักที่ปลูกมีผักกาด คะน้า กวางตุ้ง จะปลูกในที่เช่าเพราะใกล้น้ำ ปลูกเท่าที่คิดว่าน้ำมีให้ และทำสวน 5 ไร่ ในที่ของตนเอง ปลูกไม้ผลหลายชนิด คือ มะม่วง กระท้อน ขนุน ฝรั่ง มะปราง กัลย ที่สวนมีสระน้ำกว้าง 20 เมตร ยาว 25 เมตร ลึก 3 เมตร ปี 2541 อพยพ. สนับสนุนเงินลงทุนชุดสระให้กับกลุ่มไร่นาสวนผสม รุ่นแรก 10 ลูก ๆ ละ 22,000 บาท แล้วในปี 2542 ให้อีก 12 ลูก แต่ต้องคืนเงินลงทุนนี้ให้กับกลุ่ม เป็นกองทุนกลุ่ม กลุ่มก็นำเงินกองทุนนี้ไปให้สมาชิกทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม เช่น เลี้ยงเป็ดไก่ วัวควาย ซ็อบปุ๋ย หรือทำขนมขาย อัตราดอกเบี้ย 1 บาท ต่อเดือน

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 ยังเล่าว่า เขาเลี้ยงวัวด้วย ที่เลี้ยงอยู่เป็นวัวเนื้อพันธุ์บราห์มัน ตอนนี้มีอยู่ 6 ตัว ในหมู่บ้านมีวัวอยู่ประมาณ 60 กว่าตัว ในต้นปี 2545 กรมปศุสัตว์ ได้เอาวัวพันธุ์บราห์มันมาให้หมู่บ้าน ตัวผู้ 2 ตัว ตัวเมีย 42 ตัว ตัวเมียให้ครวเรือนละ 2 ตัว แล้วแต่สมัครใจ ส่วนใหญ่ตั้งท้องมาแล้ว โดยมีหลักเกณฑ์ว่า ลูกที่เกิดตัวแรกต้องคืนหลวง แม่ละตัว ส่วนตัวแม่ เมื่อตกลูกตัวที่ 3 แล้ว จึงทำสัญญายกตัวแม่ให้ผู้เลี้ยง ตัวผู้ 2 ตัว แบ่งให้เลี้ยงครวเรือนละ 1 ตัว แล้วแต่สมัครใจ ไม่ได้อะไร แต่จะได้ค่าจ้างผสมพันธุ์ ครั้งละ 200 บาท โดยเวลาผสมพันธุ์ เมื่อเจ้าของวัวตัวเมียมาบอกก็จะจูงตัวผู้ไปให้ ต่างกับควายผู้จ้างผสมพันธุ์มาจูงไปเอง เพราะนิสัยวัวต่างกับควาย วัวควายอายุได้ปีครึ่ง ก็ตกลูกได้ คลอดได้ 2 เดือนก็ท้องได้อีก ท้อง 9 เดือนคลอด หย่านมเมื่ออายุ 7 เดือน แต่ตัวผู้จะผสมพันธุ์ได้เมื่ออายุ 3 ปี และเมื่อกลางปี 2545 หมู่บ้านได้ควายมาจากกรมปศุสัตว์อีก ตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 45 ตัว เป็นควายพันธุ์พื้นเมือง ชายเขาเนื้อมิใช่ทำนา ใช้หลักเกณฑ์เดียวกันกับวัว แต่ให้ควายตัวเมียครวเรือนละ 1 ตัว ผู้ที่ได้วัวแล้วจะไม่ได้ควายอีก คนที่นี้ชอบเลี้ยงควายมากกว่าวัวเพราะบรรพบุรุษเลี้ยงควายมา เลี้ยงโดยปล่อยในนาเวลานอกฤดูทำนา แต่ถ้าตอนช่วงทำนาก็จะเกี่ยวหญ้าให้กิน หรือเลี้ยงข้างถนน แต่ต้องเฝ้าดูด้วย มักเลี้ยงตอน 7-9 โมงเช้าและตอน 3-6 โมงเย็น ทั้งวัวและควาย แต่ถ้าเลี้ยงวัวต้องให้รำเป็นอาหารเสริมด้วย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้เล่าว่า เดิมมีที่อยู่แค่ 1 ไร่ 4-5 ปีที่แล้วเลยมาซื้อที่ตรงนี้ เป็นที่นา 5 ไร่ ตรงข้ามเป็นที่แม่ยายยกให้อีก 5 ไร่ มาอยู่ก็ปรับที่นาเป็นที่สวน ขุดสระน้ำในไร่ นา เลี้ยงปลา และเปิด ไร่ ปรับที่นา ยกเป็น 9 ร่อง พี่ชวณหลักก็มี ส้มโอพันธุ์ทองดี มะปรางหวาน มะยงชิด มะม่วงแก้ว มะม่วงพิมเสน ปี 2541 รพช. ก็ได้สนับสนุนเงินลงทุนขุดสระน้ำ กว้าง 8 เมตร ยาว 20 เมตร ลึก 3 เมตร ทำให้มีน้ำพอใช้ นอกจากนี้ รพช. ยังให้พันธุ์มะปรางหวานมา 12 ต้น เปิดพันธุ์ป๊ากิ่ง 14 ต้น อาหารเปิด 1 กระสอบ ขายตัวผู้ไป ตอนนั้นเหลือแต่ตัวเมีย 9 ตัว ตัวเมียจะออกไข่ดีกว่าถ้าไม่มีตัวผู้ มันจะออกไข่ทุกวัน ปีหนึ่งหยุดตอนถ่ายขน 2-3 เดือนเท่านั้น ถ้าไม่ไข่ จะไม่ออกไปไหน แต่ถ้าไข่ก็จะออกไปหากินเอง อิ่มแล้วก็กลับมาบ้านเอง ข้าวปีที่แล้วปลูก 13 ไร่ ปลูกตรงที่แม่ยายให้ 5 ไร่ อีก 8 ไร่ไปเช่าเขาทำ ได้ทั้งหมด 730 ถัง เก็บไว้กินและทำพันธุ์ 150 ถัง นาทำครั้งเดียวเพราะน้ำไม่มี ทำนาต้องใช้น้ำมาก นอกจากนี้ ตนเองยังมีไก่พื้นเมืองประมาณ 17 ตัว และเลี้ยงควายตามโครงการวิจัยและทดสอบพันธุ์ ฯ ด้วย เป็นตัวเมีย 1 ตัว ตัวผู้เป็นอาสาเลี้ยง 1 ตัว เลี้ยงตัวผู้ไม่ได้ลูกควาย แต่เวลาไปทักก็เก็บเงินจากเจ้าของควาย ตัวเมีย 200 บาท แต่ต้องมาจูงตัวผู้ไปเอง ต่างจากวัว เจ้าของตัวผู้ต้องเอาไปส่ง ตนเองชอบเลี้ยงควายมากกว่าวัว เพราะภรรยาไม่ถนัดเลี้ยงวัว

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 บอกว่าตนเองมีที่อยู่ 3 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 2 งาน ปลูกผัก 3 งาน เป็นพื้นที่สระน้ำในไร่ 3 งาน ที่เหลือ 1 ไร่ใช้ทำนา นอกจากนี้ ยังไปเช่าที่ทำนาอีก 40 ไร่ นาที่เช่านี้ใช้ทำนาปีเท่านั้น คือทำนาครั้งเดียวใน 1 ปี เพราะหน้าแล้งไม่มีน้ำ แต่ที่นา 1 ไร่ของตนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกับที่อยู่อาศัย หน้าแล้งได้ปลูกพืชผักทั้ง 1 ไร่ พื้นที่ปลูกผัก 3 งานนั้นก็ปลูกผักทั้งปี ผักที่ปลูก ได้แก่ กระเพรา พริก ใบอืด (ใบแมงลัก) สระน้ำที่มีอยู่ลึก 4 เมตร มีน้ำเต็ม น้ำขึ้นมาเอง ได้เลี้ยงปลาและปลูกผักในบ่อด้วย ผักที่ปลูกก็มีผักบุ้งกับผักกะเฉด ขายได้ทั้งปี เวลาเก็บผักก็ใช้หิ้ววางรถยนต์เป็นทุนลยตัวไปเก็บ เก็บวันละ 1 ครั้ง ตอนเช้าหรือตอนเย็นก็ได้ ถ้าจะไปตลาดตอน 6 โมงเช้าของวันรุ่งขึ้น ก็เก็บผักไว้ตอนเย็น ถ้าจะไปตลาดตอน 3 โมงเย็น ก็เก็บผักไว้ตอนเช้า ผักบุ้งกับผักกะเฉดที่ขายได้ทำเป็นกำๆ กำละ 2 บาท แต่เฉพาะผักที่ปลูกในน้ำก็ขายได้มากกว่าวันละ 200 บาท ซึ่งปลูกผักในน้ำนี้ไม่มีค่าต้นทุนอะไรเลย ไม่ต้องซื้อพันธุ์ ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ส่วนปลาที่เลี้ยงในสระ เดิมเลี้ยงปลาดุกกับปลาตะเพียน แต่หยุดเลี้ยงในปี 2544 ล้างบ่อเอาปลาออก ที่หยุดเลี้ยงเพราะเขาขายกันมากราคาจึงถูก ไม่คุ้มกับต้นทุนค่าพันธุ์กับค่าอาหารปลา คิดว่าจะเปลี่ยนเอาปลาทองมาเป็นปลารธรรมชาติเข้าบ่อแทน นอกจากนี้ ยังทำสวนด้วย โดยได้ปลูกไม้ผลเลาะริมรั้วรอบบริเวณที่ 3 ไร่ของตน มีมะม่วงแก้วเป็นหลัก เขาไปขายเองที่ตลาด ได้เงินทุกปี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.2 การผลิตและบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การผลิตทางการเกษตรของกลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านบุญยอง นอกจากไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมแล้ว ยังเป็นไปในแนวทางของการอนุรักษ์ฟื้นฟูให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่การผลิตได้อย่างต่อเนื่อง โดยในการเพาะปลูกพืชจะไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช มีการใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ และมีการเลี้ยงสัตว์ซึ่งช่วยให้ปุ๋ยคอกแก่พื้นที่เพาะปลูก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 บอกว่า การเลี้ยงวัวควาย นอกจากให้ผลทางเศรษฐกิจกับผู้เลี้ยงแล้วยังให้ผลต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูดิน ซึ่งทำให้ทำการกสิกรรมได้ผลผลิตดีด้วย และยังดีต่อสุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพราะเลี้ยงวัวควาย อาหารวัวควายเป็นคอกหญ้า ซึ่งมีอยู่ทั่วไป เราไม่ต้องใช้เครื่องตัดหญ้า ไม่ต้องฉีดยาฆ่าหญ้า ซึ่งไม่ต้องลงทุนและไม่มีผลเสียต่อสุขภาพ ชีวคายเป็นปุ๋ยอย่างดี น้ำที่ไหลลงสู่ทุ่งนา ก็เต็มไปด้วยปุ๋ยและไม่อันตรายจากสารเคมี แต่เดิมคนในหมู่บ้านเวลาทำนา ก็ผสมยาฆ่าหญ้าพร้อมลงในปุ๋ยเม็ด แล้วหว่านลงในนา แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ส่วนยาฆ่าแมลงมีใช้อยู่เฉพาะพวกที่ทำนาอย่างเดียว ซึ่งใช้แล้วอายุสั้น เขาไม่คิดว่าใช้แล้วจะได้รับผลกระทบร้ายแรง ผู้ใช้มักมีอาการตัวมอมเหลือง ไม่มีแรง ปวดหัว มีกลิ่น โรคแทรกซ้อน หมอวินิจฉัยจากการตรวจเลือดว่าเกิดจากสารพิษตกค้าง การที่จะให้เขาเปลี่ยนแปลงต้องปฏิบัติให้เห็น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 บอกว่า เมื่อก่อนก็ทำนาอย่างเดียว ใช้ยาฆ่าหญ้าทุกปี ใช้ปุ๋ยเคมีทุกปี หยุตใช้มา 4 ปีแล้ว พร้อมๆ กับทำไร่นาสวนผสม ที่หยุตใช้ยาฆ่าหญ้าเพราะรู้สึกมือชาไปหมด ไปตรวจเลือดจึงรู้ เห็นคนอื่นตายไปหลายคน ไม่รู้ว่าเขาตายเพราะอะไร พอมาไม่สบายด้วยสารพิษจึงรู้ว่ามาจากยาฆ่าหญ้า การหยุตใช้ปุ๋ยเคมีก็ใช้สังเกตเอา ถ้าทำนาใช้ปุ๋ยเคมีต้องใส่ปุ๋ยปีละ 3-4 ครั้ง คือใส่ทุกเดือนเพราะหมดฤทธิ์เร็ว และต้องใส่ให้ถูกต้องด้วยว่าดินขาดอะไร ใส่เท่าไร ไม่เช่นนั้นต้นพืชตาย แต่ปุ๋ยคอกใส่ไม่ถูกต้องก็ไม่ตาย ไม่มีกรดไม่มีด่าง ใส่ที่ก็อยู่ได้ถึง 3-4 ปี ปีแรกใส่มากหน่อย ปีที่ 2 ปีที่ 3 ลดลง ปีที่ 4 ปีที่ 5 ไม่ต้องใส่ก็ได้ ค่อยใส่อีกตอนปีที่ 5 ปีที่ 6 มีคนแนะนำมา จึงมาทดลองทำดูก็เป็นจริง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า คนในชุมชนบ้านบุญยองเริ่มเปลี่ยนจากทำนาอย่างเดียวมาทำไร่นาสวนผสมเมื่อ 4-5 ปีที่แล้ว เปลี่ยนมาใช้แบบธรรมชาติมากที่สุด การใช้สารเคมีทั้งฆ่าหญ้าและฆ่าแมลงได้ทำลายสุขภาพอย่างมาก ใช้แล้วอ่อนเพลียเหนื่อยเร็ว เพื่อนบ้านเสียชีวิตไปแล้วหลายคน ซึ่งตนเอง การทำนาเมื่อก่อนใช้ปุ๋ยเคมีเป็นหลัก ปัจจุบันใช้ปุ๋ยคอกคือขี้วัว แทน ใช้ปุ๋ยเคมีเสริมเพียง 2 กระสอบเท่านั้น ส่วนสวนใช้ปุ๋ยขี้วัวทั้งหมด ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีเลย สำหรับพืชผัก ใช้ปุ๋ยชีวภาพ ทำเองโดยไปฝึกอบรมที่วิทยาลัยเกษตรโคราช รพช. ส่งไปปุ๋ยเคมีก็ใช้ที่จำเป็นจริงๆ เท่านั้น แต่โดยปกติไม่ใส่ยาฆ่าแมลง ใช้สะเดาแทน

3.3 การพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน

คนในชุมชนบ้านบุญยองได้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ค่อนข้างสูง ทั้งกิจกรรมเพื่อส่วนรวม เช่น การดูแลสิ่งแวดล้อมของชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน และการมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรชุมชนต่างๆ ซึ่งต่างก็เป็นไปในลักษณะที่สร้างให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนโดยยังคงรักษาสีเขียวและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนไว้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 กล่าวว่า ชาวบ้านบุญยองเป็นเครือญาติกัน วิธีการดำเนินชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมต่างๆ เป็นเช่นเดียวกันกับสังคมไทยทั่วไป เช่น ทำบุญในวันเข้าพรรษา ออกพรรษา ที่เป็นของตำบลคือทำร่วมกันในระดับตำบลก็มีประเพณีลอยกระทง แต่ละหมู่บ้านก็ส่งกระทงและนางนพมาศเข้าประกวด ระเพณีที่พิเศษและดั้งเดิมของท้องถิ่นที่ทำมาช้านานของหมู่บ้านคือการทำขวัญข้าว ซึ่งคนในหมู่บ้านมีความร่วมมือในกิจกรรมร่วมต่างๆ ของหมู่บ้านค่อนข้างมาก คิดเป็นเปอร์เซ็นต์ก็กว่า 70 เปอร์เซ็นต์ ความร่วมมือดีของชาวบ้านทำให้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนไม่มี อย่างกรณีขยะแต่ละบ้านก็ดูแลกันเอง ขอร้องกันให้ดูแลเพื่อไม่ให้กระทบชุมชน ชาวบ้านบุญยองได้ให้ความสำคัญกับวันพ่อกับวันแม่ จนถือเป็นประเพณีปฏิบัติของหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากระลึกถึงพระคุณพ่อแม่แล้ว ยังถือโอกาสเป็นวันแห่งการดูแลรักษาความสะอาดเรียบร้อยของหมู่บ้าน สมาชิกชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาตลอด 2 ข้างถนนในหมู่บ้าน ตัดหญ้าปรับพื้นที่ให้ดูงามตา ไม่รกรุงรัง โดยแต่ละคนจะนำเครื่องมืออุปกรณ์มาเอง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ยังได้พูดถึงกองทุนหมู่บ้านซึ่งในระยะ 1 ปีที่ผ่านมา มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านอย่างมากว่า กองทุนหมู่บ้านนี้เป็นโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนของรัฐบาลเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ กองทุนนี้ให้หมู่บ้าน 1 ล้านบาท โดยมีวัตถุประสงค์กองทุนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคม ส่งเสริมให้สมาชิกออมทรัพย์ โดยการถือหุ้น ให้บริการเงินกู้แก่สมาชิก เป็นกองทุนหมุนเวียนของสมาชิก ให้สวัสดิการหรือสงเคราะห์ตามสมควรแก่สมาชิก ส่งเสริมการช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มสมาชิก

กองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาทนี้ รัฐบาลไม่ได้มอบให้ทันที ก่อนได้เงินมาต้องมีการระดมหุ้นให้ได้ 3 ใน 4 ของครวัเรือน แต่สำหรับบ้านบุญยองแล้วมาเกิน ระดมหุ้นต่ำสุด 12 หุ้น หุ้นละ 10 บาท เอาเงินครั้งเดียว บวกค่าธรรมเนียมอีก 5 บาท คือต่ำสุดต้อง 125 บาท เพื่อจะดูความพร้อมของหมู่บ้านในการรับเงินล้านมาบริหาร กระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงได้เงินมาปล่อยกู้ ใช้เวลา 50 วัน เริ่มจากวันที่ 18 กรกฎาคม ปี 2544 เรียกประชุมลูกบ้าน ตั้งกรรมการ ระดมหุ้น ส่งเรื่องให้ออกกรรมการอำเภอและธนาคารรวมกันพิจารณาพร้อมกัน แล้วจึงเขียนโครงการ เอาเงินหุ้นเข้าบัญชีออมทรัพย์หมู่บ้านไว้ ตั้งชื่อว่า “กองทุนหมู่บ้านบุญยอง” นายกรัฐมนตรีก็อนุมัติเปิดพร้อมกันทั่วประเทศ หลังจากนั้น ก็ไปดูที่ธนาคารออมสินว่าเงินเข้าบัญชีหรือยัง ซึ่งวันเปิดบัญชี

เป็นวันเดียวกับที่นายกรัฐมนตรีเปิดโครงการ และวันที่ 8 กันยายน 2544 เริ่มปล่อยกู้ การปล่อยกู้ก็ให้ทั้งคู่เดี่ยวและ
 กู้กลุ่ม กู้ได้ไม่เกิน 20,000 บาทต่อราย ถ้าเกินต้องเข้าที่ประชุมใหญ่คือประชุมสมาชิกทั้งหมดซึ่งมี 124 คน การกู้ทุก
 คนต้องเขียนโครงการว่าจะเอาไปทำอะไร เสนอให้คณะกรรมการพิจารณาอนุมัติ เมื่อครบปีต้องจ่ายคืนทั้งหมด ทั้ง
 เงินต้นและดอกเบี้ยอีกร้อยละ 6

โครงสร้างของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านหนอง หมู่ 7 ตำบลเขาพระนี้ มีองค์ประกอบทั้งสิ้น
 20 คน คือ ประธาน 1 คน รองประธาน 1 คน เลขา 2 คน ผู้ช่วยเลขา 2 คน เภรัญญิก 1 คน ผู้ช่วยเภรัญญิก 3 คน
 ประชาสัมพันธ์ 2 คน ตรวจสอบ 1 คน ติดตาม 3 คน ทะเบียนกองทุน 1 คน ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 คน ที่ปรึกษากองทุน 1 คน
 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 เล่าว่า ตอนทำหนักมากและเครียดมาก คณะกรรมการ
 ต้องอดหลับอดนอน นอกจากนี้ต้องหารีร่วมกัน จัดทำสัญญาและหนังสือค้ำประกัน สำหรับการปล่อยกู้ของแต่ละ
 หมู่บ้านเองภายใต้กฎระเบียบของกองทุนส่วนกลาง ซึ่งกำหนดว่าดอกเบี้ยต้องไม่ต่ำกว่าร้อยละ 6 บาท/ปี หมู่บ้าน
 หนองจึงกำหนดต่ำสุดที่ระเบียบให้ไว้คือร้อยละ 6 ซึ่งดอกเบี้ยนี้ เอมามาปันผลได้ แต่ยังไม่ได้คุยกัน วันที่ 8 กันยายน
 2545 นี้จะครบปี สมาชิกที่กู้ไปต้องเอาเงินมาคืน เวลามาคืนจะเขียนใบให้ และให้ไปส่งเงินที่ธนาคารออมสิน
 โดยตรง ถ้าเลย 8 กันยายนนี้ จะถูกปรับวันละ 50 สตางค์ต่อ 100 บาท

โครงการภายใต้กองทุนหมู่บ้านประเภททำเป็นกลุ่ม ก็มีโครงการผลิตข้าวซ้อมมือซึ่งเป็นของ
 “กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านหนองสามัคคี” โครงการนี้ เริ่มมาได้หนึ่งปีแล้ว คือ เริ่มเมื่อเดือนตุลาคมปี 2544 การ
 ดำเนินการที่ผ่านมาพอไปไหน ช่วยกันหลายคนในการคิดประยุกต์ต่างๆ ลองผิดลองถูก กว่าจะชัดเจนจริงจังก็เดือน
 ธันวาคม 2544 สิ้นเดือนธันวาคมก็จะปันผล ปัจจุบันมีสมาชิก 50 คน 245 หุ้น หุ้นละ 100 บาท ก็เท่ากับ 24,500
 บาท ข้าวกล้องจะแข็ง แต่ข้าวซ้อมมือจะนิ่ม วัตถุประสงค์คือ ข้าวเปลือก ก็ซื้อมาจากในหมู่บ้านในตำบลเขาพระนี่เอง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 กล่าวว่า การผลิตข้าวซ้อมมือของกลุ่มแม่บ้านนี้ สมาชิกต่างช่วยกันทำ
 กิจกรรมของกลุ่ม และบอกด้วยความภาคภูมิใจแทนกลุ่มแม่บ้านว่า โครงการผลิตข้าวซ้อมมือของกลุ่ม ได้รับรางวัล
 ชนะเลิศ กลุ่มอาชีพดีเด่นระดับจังหวัดของกรมการพัฒนาชุมชน รางวัลที่ได้มีโล่เกียรติยศกับเงินรางวัล 10,000
 บาท และเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545 ได้เข้ารับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช
 กุมารี นอกจากนี้ จังหวัดนครนายกยังได้เสนอชุมชนบ้านหนองเข้าประกวดชุมชนดีเด่นปี 2545 ของสภา
 วัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งขณะนี้ กำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาตัดสิน

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มแปรรูปอาหาร สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ผู้ให้
 ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 กล่าวว่า นอกจากจะทำไร่สวนผสมแล้ว ยังทำขนมนางเล็กขายด้วย ทำมานานกว่า 10 ปี
 แล้ว และเริ่มตั้งเป็นกลุ่มแปรรูปอาหารขึ้นในปี 2543 เพื่อชักชวนให้ชาวบ้านทำกันหลายๆ คน เพื่อเป็นรายได้เสริม
 การทำก็จะสอนคนที่ไม่เป็น สอนขณะทำจริงเลยจะได้ดูไปด้วย โดยใช้วัตถุดิบจากผลผลิตทางการเกษตร ปัจจุบันมี
 สมาชิกกลุ่มประมาณ 20 คน สินค้าที่สมาชิกกลุ่มทำการผลิตขายก็เป็นพวกอาหารและขนม ได้แก่ ขนมนางเล็ก ใ
 ้กรอกอีसान ปลาต้ม ข้าวเกรียบ และขนมจีน โดยสมาชิกกลุ่มจะทำเองที่บ้าน และทำจริงจังส่งขายประจำทุกวัน
 เฉพาะชนิดที่ตนถนัดเท่านั้น เช่น ขนมนางเล็กคนที่ทำทุกวันมี 4 ราย ใ้กรอกอีसान 3 ราย ปลาต้ม 2 ราย ข้าว

เกือบ 1 ราย ขนมะจัน 1 ราย ส่วนรายอื่นๆ จะทำเมื่อมีออเดอร์เข้ามามากๆ แบ่งกันไปทำ เวลาขายก็ขายทั้งปลีกและส่ง นำไปขายที่ตลาดในเมืองนครนายก กำไรเล็กน้อยแต่ก็ได้รับรายได้เป็นประจำทุกวัน ขนมะนางเล็ดทำไม่ยากแต่ต้องใช้วัตถุดิบคือข้าวเหนียวที่มีคุณภาพดี วิธีทำก็นำข้าวเหนียวขาวหรือข้าวเหนียวดำมาแช่ด้วยน้ำเกลือ 1 คืนแล้วเอามาหนึ่ง สุกแล้วตอวยังร้อนๆ ก็ทำเป็นแผ่นบางกลมๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 นิ้ว นำไปตากแดดจนแห้ง ถ้าแดดดีวันเดียวก็แห้ง แห้งแล้วก็ทอดด้วยน้ำมันบัว ทอดแล้วเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้ว เสร็จแล้วราดด้วยน้ำตาลปีบ บรรจุลงถุงพลาสติก ถุงละ 3 แผ่น ขายปลีกถุงละ 10 บาท ขายส่งที่ละ 10 ถุงขึ้นไป ถุงละ 8 บาท กำไรเล็กน้อยพอไปไหว ทำวันละ 50 ถุงขายหมดทุกวัน

สำหรับกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า นับว่าเป็นองค์กรชุมชนหนึ่งในชุมชนบ้านบุหยงที่มีความเข้มแข็ง ทำให้สมาชิกมีรายได้อย่างสม่ำเสมอและสร้างความอบอุ่นให้กับครอบครัวเพราะไม่ต้องไปทำงานในโรงงานนอกพื้นที่ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 บอกว่า ตอนนี้อยู่สมาชิกของกลุ่มมี 12 คน ทำจริงจังกทุกคน ตนเองเป็นผู้ไปรับและส่งผ้าที่กรุงเทพฯ โดยไปรับผ้าที่ตัดแล้วมาจากมีนบุรี เพื่อนำมาให้สมาชิกกลุ่มเย็บเป็นตัว แล้วนำไปส่งที่เดิม ไปตอนเช้าบ่ายก็กลับ สัปดาห์ละ 2 ครั้ง วันพุธกับวันเสาร์ ส่วนใหญ่รับงานประเภทเสื้อเป็นหลัก กระโปรงนานๆ ครั้ง หรืออาจมีชุดแซกบ้าง แล้วแต่ผู้ว่าจ้าง อะไหล่งาน เช่น กระดุม ซิป ผู้จ้างเตรียมมาให้ ส่วนด้ายที่เย็บ ผู้เย็บเสียเอง เมื่อรับงานมาแล้ว แต่ละงวดก็ปรึกษากันในกลุ่มว่าแต่ละคนรับเย็บได้จำนวนเท่าไรให้เสร็จทันเวลา แล้วไปเย็บกันที่บ้านของตนเอง นำมาส่งให้ตนเองตอนเช้าของวันที่ต้องเข้าไปส่งเสื้อผ้าให้ผู้ว่าจ้างในกรุงเทพฯ โดยงานที่รับมาต้องทำให้เสร็จทุกครั้ง การตรวจสอบคุณภาพ สมาชิกทุกคนต้องตรวจสอบและรับผิดชอบเอง

อุปกรณ์การเย็บ ประกอบด้วยจักรอุตสาหกรรม สมาชิกทุกคนมีจักรของตนเองที่บ้าน ตนเองมี 1 หลัง เป็นจักรมือสอง จักรอุตสาหกรรมมือสองราคาหลังละประมาณ 8,000-10,000 บาท แต่ถ้ามือแรกเป็นของใหม่ราคา 15,000 บาท นอกจากนี้ ยังต้องมีจักรโค้ง 5 เข็ม สำหรับเย็บขอบไม่ให้ลุ่ย ราคาหลังละประมาณ 25,000-26,000 บาท สมาชิกจำนวน 4 คนมีจักรโค้งที่บ้าน สมาชิกที่ไม่มีจักรโค้งก็ไปเย็บที่บ้านคนที่ มี คิดเป็นตัว ด้ายเป็นของเจ้าของจักร ตัวละ 1 บาท 50 สตางค์

เทคนิคการเย็บ จะตีอะไหล่ก่อนคือเย็บแต่ละชิ้นก่อน แล้วจึงโค้งเข้าตัวคือเอาแต่ละชิ้นมาเย็บรวมกันเป็นตัว ถ้างานยาก 2 วันได้ 20 ตัว แต่ถ้างานง่าย 2 วันได้ 40 ตัว ค่าเย็บได้ตัวละ 18 บาท เงินค่าเย็บผู้จ้างจ่าย 15 วันตัดวีคครั้งหนึ่ง คือ วันที่ 15 และ 30 ของเดือน โดยเงินที่ได้จะโอนเข้าบัญชีธนาคารของตนเอง แล้วนำมาแจกจ่ายสมาชิกที่หลัง โดยคิดค่าขนส่ง ค่าจัดการ ตัวละ 4 บาท ดังนั้น เมื่อสมาชิกหักต้นทุนใช้จ่ายต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย ค่ารับส่งเสื้อผ้า ค่าจักรโค้ง ค่าด้าย ก็เหลือตัวละประมาณ 12 บาท

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลุ่มมีศักยภาพขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นได้ เพราะตอนนี้คนตกงานมาก คิดว่าจะขยายได้ถึง 30 คน สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กันได้ สอนกันได้ แต่ติดขัดเงินลงทุนครั้งแรกเพราะค่าจักรแพง ถ้าผู้เข้าเป็นสมาชิกไม่มีเงินซื้อจักรเองก็ทำไม่ได้ ตนเองจะลงทุนก็ไม่ไหว การทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันตัดเย็บเสื้อผ้าเอง ทำให้ตนเองรู้สึกภูมิใจมาก สมาชิกสามารถเก็บเงินได้ ลูกๆ ได้เรียนหนังสือ ถ้าอยู่โรงงานเราก็กินทำงานไปวันๆ แต่ละวันก็ดูว่าเมื่อไหร่หมดเวลา อยู่แบบนี้เรารับผิดชอบตัวเอง จัดการเองได้ ทำแบบนี้ถ้าทำจริงๆ วันหนึ่งๆ ได้ถึง 500 บาทก็เคยมี ถ้าทำโรงงานส่วนเหลือไม่มี ตอนนี้อำนาจโรงงานเพิ่มค่าจ้างให้ 2 เท่าจากเดิมก็ไม่ไป "พอใจกับวิถีชีวิตที่บ้าน สะดวกสบาย ไม่มีมลพิษ ได้อยู่กับครอบครัว ญาติมิตร เพื่อนบ้าน" เดี่ยวนี้คนที่บอกว่าการได้อยู่ที่บ้านตนเองจะดีกว่า ไม่ค่อยมีใครอยากทำงานโรงงาน

ส่วนกลุ่มธนาคารหมู่บ้าน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวว่า ธนาคารหมู่บ้านได้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2541 ตอนแรกที่มีสมาชิกเพียง 12 รายเท่านั้น แต่ปัจจุบันมีสมาชิก 161 ราย

กฎระเบียบของธนาคารหมู่บ้านคือ ในการเข้าเป็นสมาชิกต้องเสียค่าธรรมเนียม 20 บาท ผูกครั้งแรกต้องไม่ต่ำกว่า 10 หุ้น หุ้นละ 10 บาท หลังจากนั้นไม่ต่ำกว่า 1 หุ้น (10บาท) หรือมากกว่าก็ได้ สิ้นปีปันผลร้อยละ 9 บาทต่อปี เวลากู้ จำนวนเงินขอกู้ขึ้นกับเงินฝาก และต้องมีการค้ำประกันด้วย คือ ถ้ากู้ไม่เกิน 4/5 ของเงินฝากของตน ก็ใช้สมุดเงินฝากค้ำประกัน แต่ถ้าเกินต้องใช้คนค้ำประกัน 2 คน บวกคนกู้อีก 1 คน เป็น 3 คน แต่ถ้ากู้ฉุกเฉิน กู้ได้ไม่เกิน 3,000 บาท ส่วนดอกเบี้ยเงินกู้ทุกประเภทร้อยละ 2 บาทต่อเดือน ซึ่งถ้าถูกเงินจะปลอดดอกเบี้ย 1 เดือนแรก สำหรับการคืนเงินกู้ให้แก่ธนาคารนั้น เงินต้นยังไม่คืนก็ได้ แต่ดอกเบี้ยต้องคืนคืนดอกทุกเดือน ค่างดอกได้ไม่เกิน 6 เดือน แต่ความจริงแล้วปรากฏว่า 10 เดือน ค่างดอกก็มี

ธนาคารได้เปิดทำการทุกวันทั้ง 5 ของเดือน ที่บ้านพ่อบรรจง บุญทะสิน ประธานกลุ่มธนาคารหมู่บ้านบุหยัง โดยการกู้-ฝาก-ถอน จะทำในวันเดียวกัน แต่การกู้ต้องรอช่วงบ่าย รอคนมาฝาก มาคืนเงินต้น มาจ่ายดอกเบี้ย ส่วนถอนมีไม่มาก ถ้ากู้มากกว่าฝาก กรรมการก็ประชุมร่วมกับผู้ขอกู้ มาคุยกันว่าจัดสรรเงินกู้ได้อย่างไร แบ่งกันตามความจำเป็น ให้คนที่มีความจำเป็นกว่าไปก่อน แต่ต้องคงเงินฝากส่วนหนึ่งไว้กับธนาคารเพื่อกรณีฉุกเฉิน โดยปกติแล้วเงินฝากมากกว่าเงินขอกู้ แต่ไม่ทุกเดือน ช่วงที่เงินขอกู้มากกว่าเงินฝากคือช่วงเปิดเทอม ก็เอาเงินในธนาคารมาช่วย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 บอกว่า ธนาคารหมู่บ้านนี้ไม่เหมือนสัจจะออมทรัพย์ที่ทุกเดือนต้องฝาก เช่น ทุกเดือนต้องฝากอย่างต่ำ 30 บาท เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีสวัสดิการของสมาชิก ถ้าสมาชิกหรือคนในครอบครัวสมาชิกถึงแก่กรรม ธนาคารหมู่บ้านก็ช่วย 1,000 บาท ยังไม่ได้เขียนเป็นกฎระเบียบบอกมา แต่ปฏิบัติเช่นนี้มาโดยตลอด ธนาคารหมู่บ้านบุหยัง ได้รับรางวัลดีเด่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รางวัลที่ได้มีโล่กับเงินอีก 10,000 บาท

4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

4.1 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

การสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความไม่ยั่งยืนของชุมชน ทั้งการพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์น้ำและดินเพื่อการผลิตและบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรของชุมชน รวมทั้งการสร้างให้เกิดพลังร่วมของชุมชนเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านี้ให้เกิดผลสำเร็จ ชุมชนได้มีกระบวนการเรียนรู้ทั้งการวิเคราะห์ถึงสาเหตุปัญหา การหาแนวทางแก้ไข ปัญหา การปฏิบัติ ติดตามประเมินผล ปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น

จุดเริ่มต้นของการเกิดการรวมกลุ่ม

ความไม่มั่นคงในรายได้ที่ทำนาเพียง

ฤดูกาลเดียวของชุมชนบ้านบุญยอง และความพยายามเพิ่มผลผลิตข้าวโดยการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช ทำให้ต้นทุนการเพาะปลูกข้าวสูง รายได้จึงไม่เพียงพอต่อการยังชีพและยังได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย คนในชุมชนส่วนใหญ่จึงมุ่งไปหางานทำนอกพื้นที่ โดยเฉพาะการรับจ้างทั่วไปและการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง เป็นสถานการณ์ที่หน่วยราชการคือกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท(รพช.) ได้ให้การสนับสนุนเงินทุนในการขุดสระน้ำในไร่นาเกษตรกรที่มีความต้องการ ซึ่งได้จัดประกายให้คนในชุมชนได้ทบทวนชีวิตความยากลำบากในการดำเนินชีวิตและประโยชน์ของการทำไร่นาสวนผสม

ข้อเสนอให้เงินทุนพัฒนาแหล่งน้ำของทางราชการ ได้กระตุ้นให้คนในชุมชนจำนวนประมาณ 3-4 คน **ตรวจสอบปัญหาในการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความสุข** เพราะต้องขวนขวายหาแต่เงินและปัญหาสุขภาพเสื่อมโทรมจากสารพิษทางการเกษตร ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 ได้เล่าว่า เมื่อก่อนนี้ตนเองทำธุรกิจเย็บเสื้อผ้าเป็นเหมือนโรงงานเย็บเสื้อผ้าย่อมๆ หนึ่งยี่สิบและเครียดมากเพราะต้องส่งให้ทันเวลาและครบตามจำนวนออเดอร์ ต้องฝึกให้คนงานเย็บเสื้อผ้าเป็น แต่พอเป็นแล้วก็ออกไปอยู่กรุงเทพฯ ไปเย็บจักรอุตสาหกรรมในโรงงาน นอกจากนี้ ยังเคยขายของชำแบบใช้รถปิคอัพ ขับตระเวนขายตามแหล่งต่างๆ จนไม่มีเวลาพักผ่อน แต่ก็ไม่ได้ร่ำรวยขึ้น ชีวิตตอนนั้นไม่มีความสุขเลยเพราะทำแต่งงานมุ่งแต่หาเงิน เริ่มคิดเมื่อเห็นว่ามีพื้นที่นาของตนเนื้อที่ 17 ไร่ มีสระน้ำเล็กๆ อยู่สระเดียว แต่มีปลา ได้กินปลามาโดยตลอดไม่มีขาด เห็นว่ามีประโยชน์จึงคิดเลี้ยงเบ็ดในที่นาด้วย ขณะที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 บอกว่า เมื่อก่อนก็ทำนาอย่างเดียว ใช้ยาฆ่าหญ้าทุกปี ใช้ปุ๋ยเคมีทุกปี หยุดใช้มา 4 ปีแล้ว พร้อมๆ กับทำไร่นาสวนผสม ที่หยุดใช้ยาฆ่าหญ้าเพราะรู้สึกมีอชาไปหมด ไปตรวจเลือดจึงรู้ เห็นคนอื่นตายไปหลายคน ไม่รู้ว่าเขาตายเพราะอะไร พอมาไม่สบายด้วยสารพิษจึงรู้ว่ามาจากยาฆ่าหญ้า

เมื่อเข้าใจถึงสถานการณ์ของปัญหาแล้ว กลุ่มคนจำนวนไม่มากนัก ได้มีการสนทนาพูดคุยกัน และมีบทบาทเป็นแกนนำชุมชนในการกระตุ้นให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาในวงกว้างมากขึ้น และเห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำที่จะอำนวยความสะดวกในการเพิ่มผลผลิตให้กับตนเอง จึงตกลงใจร่วมกันขอรับการสนับสนุนเงินทุนชุดสระน้ำในไร่จาก รพช.

หาทางเลือกดำเนินการ การสนับสนุนเงินทุนพัฒนาแหล่งน้ำในไร่ของหน่วยราชการ นอกจากสร้างทางเลือกให้แก่เกษตรกรได้รวมเป็นกลุ่มไร่สวนผสมเพื่อปรับเปลี่ยนจากการทำนาเพียงอย่างเดียว ซึ่งให้ผลผลิตปีละ 1 ครั้ง เป็นทำการเกษตรหลากหลายชนิดขึ้น มีการปลูกไม้ผล พืชผัก เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์แล้ว การพบปะพูดคุยกันและการดูงานระหว่างไร่ของสมาชิกกลุ่ม ทำให้คนในชุมชนมองเห็นทางเลือกที่ในการร่วมกันทำกิจกรรมการพัฒนาตนเองและชุมชนมากขึ้น โดยได้เกิดกลุ่มออมทรัพย์ตามมาภายหลังเพื่อให้ชุมชนได้ช่วยเหลือกันเองด้านเงินทุนสำหรับการเกษตรและการประกอบอาชีพต่างๆ ควบคู่ไปกับเกิดกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มแปรรูปอาหาร และกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าขึ้นเพื่อสร้างรายได้เสริมเป็นสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 กล่าวว่า ที่กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเลือกที่ทำโครงการผลิตข้าวหอมมะลินี้ เพราะเห็นว่า ชาวบ้านตำบลเขาพระนี้ส่วนมากจะประกอบอาชีพทำนา มีข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดี ข้าวเปลือกที่ได้ก็ขายให้แก่พ่อค้าในราคาต่ำ กำหนดราคาเองกันไม่ได้ ต่อรองราคาก็ไม่ได้ ราคาที่ได้ไม่เป็นธรรม และชาวบ้านก็ไม่มียุ่งฉางเก็บข้าวด้วย

ส่วนผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 ได้เล่าถึงการเลือกรวมกลุ่มทำการตัดเย็บเสื้อผ้าเองแทนการทำงานในโรงงานว่า ตอนอายุ 22-23 ได้เข้าไปทำงานโรงงานเย็บเสื้อผ้าที่กรุงเทพฯ เป็นโรงงานของชาวญี่ปุ่น ตอนแรกที่เข้าไป เขาถามเพียงว่าเย็บจักรโรงงานเป็นไหม ถ้าเป็นก็เย็บเลย เริ่มทำงานตอน 8 โมงเช้า เลิกตอน 5 โมงเย็น ค่าจ้างที่ได้รับเท่ากับค่าจ้างขั้นต่ำตามกฎหมาย เวลาทำงานเขาเป็นผู้กำหนดเองว่าจะให้เย็บอะไร ก็เย็บตามนั้น เช่นเย็บแขนก็จะเย็บเฉพาะแขน เย็บคอก็จะเย็บเฉพาะคอ เย็บตามแนวที่เขาให้มา ไม่ต้องคิดอะไร ถ้าเขาไม่ให้ทำด้านเย็บผ้า ก็จะให้ทำด้านอัดผ้ากวหรือตัดซั้ด้าย รายได้ก็ไม่ต่างกันเท่ากับด้านเย็บผ้า แต่คนที่เย็บผ้าถ้าฝีมือดีก็มีโอกาสได้ค่าแรงเพิ่มขึ้นบ้าง อยู่ได้ 2 ปีก็ตัดสินใจออกจากโรงงาน เพราะนอกจากปัญหานักงานกันเองแล้ว ในโรงงานได้เย็บเฉพาะชิ้นของตนเอง ถ้าอยากรู้การเย็บประกอบกันก็ต้องใช้วิธีแอบดูเอาเอง ญี่ปุ่นเห็นว่าตนเองมีฝีมือเย็บดี ก็ให้เย็บประกอบกันบ้างเป็นครั้งคราว เมื่อออกจากโรงงานก็มารวมกลุ่มกันทำในหมู่บ้านเพื่อจะได้มีรายได้เสริม

สมาชิกกลุ่มองค์กรชุมชนได้ปฏิบัติตามทางเลือก ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 ได้กล่าวถึงการทำไร่สวนผสมว่า ได้แบ่งการใช้ประโยชน์ที่นาจำนวน 17 ไร่ เป็นที่ทำนา 11 ไร่ เป็นที่สวน 3 ไร่ ปลูกมะพร้าว น้ำหอม ส้มโอ มะม่วง มะนาว มะปราง กัลย และ อีก 3 ไร่ ใช้เป็นที่อยู่อาศัยครึ่งไร่ ที่เหลือ 2 ไร่ครึ่ง ขุดบ่อเลี้ยงเป็ด ซึ่งนอกจากทำนาทำสวนแล้ว ยังเลี้ยงเป็ดพันธุ์บาบาสีสีขาวกว่า 200 ตัว ไก่พันธุ์พื้นบ้านสีดำอีกกว่า 60 ตัว ไก่จะเลี้ยง 6 เดือนแล้วขาย พันธุ์ไก่ก็เพาะพันธุ์เอาเอง รวมทั้งยังเลี้ยงควายด้วยอีก 3 ตัว ควายซื้อมาเอง 1 ตัวเมื่อปี

2540 เป็นตัวเมีย ออกลูกอีก 2 ตัว เป็นตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 1 ตัว นอกจากนี้ ยังได้พูดถึงองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาฐานและฝึกอบรมว่า เราต้องรู้จักนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่เรา โดยไม่ทำตามทั้งหมด เพราะบางอย่างทำไม่ได้ เช่น มะขามเทศเขาปลูกตามคันทนา ขอบนา แต่เราทำตามเขาไม่ได้ เพราะคันทนาของเราแคบมาก ไม่เหมือนของเขาที่กว้างพอ การปลูกดอกขจรที่ทำอาหารได้ด้วย ก็ชวนกันกับแกนนำหลายคน ไปซื้อมาปลูกตามเขา แต่ปลูกแล้วตายหมดไม่ขึ้น คิดว่าเป็นเพราะคุณสมบัติของดินไม่เหมาะ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 บอกว่า กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้กู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านทำโครงการผลิตข้าวหอมมือ นอกจากทำให้เกษตรกรในชุมชนขายข้าวได้ราคาดีแล้ว ยังทำให้เกิดการมีส่วนร่วม มีรายได้เสริม คนในชุมชนได้บริโภคข้าวที่มีสารอาหารครบถ้วน และเป็นการอนุรักษ์วิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม ซึ่งวิธีการผลิตข้าวหอมมือของกลุ่มได้เริ่มที่การซื้อข้าวเปลือก(ข้าวมะลิ) จากในหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านเกี่ยวและนวดแล้วก็ซื้อมาเก็บไว้เลยราคาจะได้ไม่แพง ซื้อครั้งเดียว 12 เกวียน เกวียนละ 5,000 บาท ตอนแรกยังไม่มีผู้ข่าวก็นำมาเก็บไว้ หลังบ้านผู้ใหญ่บ้าน ตอนนี้อยู่ 12 เกวียน เกือบหมดแล้ว ปีต่อไปคงต้องเป็น 20 เกวียน การบรรทุกข้าวเปลือกได้จ้างคนในหมู่บ้านแบบขอเขาช่วย ให้ค่าจ้างถึงละ 1 บาท เป็นค่าน้ำมัน ซวดยๆ กัน และในเดือนมีนาคม 2546 ก็ได้สร้างผู้ข่าวกว่า ปรับปรุงโรงเรือนผลิตข้าวหอมมือ และซื้อวัตถุดิบคือข้าวเก็บไว้ในยุ้ง รวมทั้งสิ้นเป็นจำนวนเงิน 3 แสน 8 หมื่นบาท โดยแหล่งเงินลงทุนได้รับการสนับสนุนจากขบกระตุนเศรษฐกิจจำนวน 3 แสนบาท และกู้จากธนาคารหมู่บ้านอีก 8 หมื่นบาท

กระบวนการผลิตได้ใช้แบบดั้งเดิมที่ท้องถิ่นเคยทำในอดีต เริ่มจากการนำข้าวเปลือกมาเข้าเครื่องสี (ทำด้วยไม้ไผ่) สิ้นแล้วผ่านเข้าเครื่องสีฝัดเอาเกล็ดและเมล็ดข้าวลีบออก ใส่ครกตำ 20 นาที ร่อนด้วยตะแกรงไม้ไผ่เอารำออก เลือกรับเมล็ดที่เปลือกไม่กะเทาะออก บรรจุลงถุงพลาสติก ปิดผนึก ส่วนต้นทุนแยกเป็น 2 ส่วน คือ ต้นทุนคงที่และต้นทุนผันแปร ต้นทุนคงที่ประมาณ 6 หมื่นกว่า เป็นค่าเครื่องสี 2,000 บาท เครื่องสีฝัด 3,000 บาท เครื่องตำ 30,000 บาท เครื่องสีล 1,500 บาท โรงเรือน 25,000 บาท ต้นทุนผันแปร ก็คือวัตถุดิบต่างๆ ได้แก่ ข้าวเปลือก ช่วยค่าอาหารผู้สูงอายุในหมู่บ้านที่มาช่วยทำจำนวน 3 คน ๆ ละ 70 บาท และค่าไฟฟ้าหมูนมอเตอร์ เป็นต้น

ส่วนข้าวหอมมือที่ผลิตได้ จำหน่ายถึงละ 300 บาท ถ้าเป็นกิโล ก็กิโลละ 20 บาท บรรจุถุงละ 5 กิโล ก็ 100 บาท ที่ถุงมีชื่อและแหล่งผลิตประทับอยู่ ผู้บริโภคจะมาซื้อเอง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 ได้กล่าวถึงการรวมกลุ่มกันตัดเย็บเสื้อผ้าแทนการทำในโรงงานว่า ในตอนแรกได้สอนคนในหมู่บ้านก่อนเพราะยังเย็บไม่เป็น โดยสมาชิกได้มารวมกันอยู่ที่บ้านแม่ผัน ประธานกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ตนเองได้สอนให้สมาชิกฝึกหัดเย็บ ตอนนั้นได้เข้าจักรมา 3 ตัว ใครเย็บก็จ่ายค่าเช่าเดือนละ 250 บาท ค่อยๆ ฝึกไปและทำจริงด้วย ทำอยู่ที่เดียวกันได้ 2 ปี สมาชิกมีความชำนาญและยังมีภาระดูแลครอบครัว จึงแยกกันไปทำที่บ้านตนเอง ลงทุนค่าจักรเอง สามารถเย็บตอนไหนก็ได้ที่เวลาอำนวย

ส่วนผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวถึงการขยายสมาชิกในตอนแรกของการตั้งธนาคารหมู่บ้านว่า ธนาคารหมู่บ้านได้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2541 ตอนแรกเริ่มตั้งมีสมาชิก 12 คน เท่านั้น ไม่รู้จะทำอย่างไร กลุ่มใจมาก คิดอยู่ถึง 3-4 เดือน ก็ตัดสินใจเริ่มขยายสมาชิกจากพี่น้องก่อนเพราะทำงานง่ายกว่า ชักจูงพี่น้องมาเป็น

สมาชิก 1 เดือน หลังจากนั้น ก็ได้สมาชิกเพิ่มเป็น 20 ราย สมาชิกนี้ ไม่จำกัดว่าต้องเป็นบ้านบุหองหรือตำบลเขาพระเท่านั้น ตำบลอื่นก็ได้ แล้วช่วยกันหาสมาชิกเพิ่มขึ้น ปัจจุบันมีสมาชิก 161 ราย

เมื่อองค์กรชุมชนได้ดำเนินการตามทางเลือกแล้ว ในกระบวนการดำเนินการได้มีการ **ประเมินผลย้อนกลับ** สอดแทรกอยู่ เมื่อพบอุปสรรคก็ได้มีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น และเมื่อทำงานประสบผลก็มีการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้กล่าวถึงกลุ่มธนาคารหมู่บ้านบุหองว่า ได้รับรางวัลดีเด่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีบทบาทเป็นแกนของเครือข่ายธนาคารหมู่บ้านนครนายก ในเดือนกุมภาพันธ์ 2544 เครือข่ายธนาคารหมู่บ้าน ได้รับเงินอุดหนุนจาก พอช. เพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกัน จำนวน 2 แสนบาท ซึ่งเครือข่ายได้พิจารณาเลือกดำเนินโครงการทำปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพ เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีซึ่งมีราคาแพงและทำลายดิน รวมทั้งยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยด้วย และเพื่อเป็นการฟื้นฟูธรรมชาติให้คืนความสมบูรณ์ ตลอดจนช่วยสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกได้อย่างยั่งยืน โดยในการดำเนินโครงการ เครือข่ายได้แบ่งหน้าที่ในคณะกรรมการ เป็นฝ่ายจัดซื้อ ฝ่ายวัตถุดิบ ฝ่ายจำหน่าย ขณะนี้ ได้ติดตั้งเครื่องจักรอุปกรณ์แล้ว และกรรมการได้รับการฝึกอบรมแล้ว โดยหมอดินอาสาของกรมพัฒนาที่ดินได้มาฝึกอบรมวิธีการทำปุ๋ยให้ ซึ่งได้ทำการทดลองผลิตแล้วเอาไปใส่ไม้ผลได้ผลดีคือเขียวขึ้น กิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนได้มีการดำเนินการ ได้แสดงให้เห็นว่า**การบูรณาการเข้าสู่ชีวิตของชุมชน** ได้เกิดขึ้น

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนต่างๆ ในชุมชนบ้านบุหองข้างต้น ทำให้องค์กรชุมชนมีขีดความสามารถพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้ มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยสนับสนุนให้กระบวนการดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพตลอดระยะเวลาของพัฒนาการ

การเรียนรู้จากการปฏิบัติ เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญขององค์กรชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้พูดถึงการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านบุหองว่า ชาวบ้านทำนาปีเพียงครั้งเดียว ส่วนใหญ่มีบ่อน้ำตื้นและมีสระน้ำในไร่นาของตนเอง ในฤดูแล้งก็ทำการเพาะปลูกพืชผักเฉพาะที่น้ำมีให้ คือคร้วเรือเขาทำมาทุกปีเขาก็รู้เองว่าควรปลูกจำนวนเท่าไร ไม่ให้มีปัญหาน้ำไม่พอ จะไม่ลงทุนจนเกินน้ำที่มี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า ที่ทำมาพบว่า ถ้าใช้สารเคมีมากดินจะดานแข็ง ทำให้ปลูกพืชไม่ค่อยได้ผล ที่นาที่เช่าอยู่ 5 ไร่ คนเดิมเขาทำนาใส่ปุ๋ยเคมี ได้ผลผลิต 33 ถัง ต่อ 5 ไร่ พอตนเองเปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยคอกได้ผลผลิตถึง 300 กว่าถังต่อ 5 ไร่ ซึ่งผลผลิตมากกว่า 10 เท่าตัว นอกจากนี้ หน้าแล้งก็ปล่อยวัวในนาข้าว วัวช่วยกินหญ้า มูลวัวก็เป็นปุ๋ยในนาสำหรับปลูกข้าวในฤดูต่อไป ปีสภาวะวัวเท่าที่สังเกตช่วยไล่แมลง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 เล่าว่า ที่ทำมาล้มโฮตตายไปหลายต้น พบว่าล้มโฮเป็นพืชที่ไม่สู้น้ำ ตอนนี้คิดเปลี่ยนเอามาประปรายเบรียวลงแทนบ้าง มะปรายเบรียวขายได้ตลอดตั้งแต่อ่อนถึงแก่ กิโลละ 20 บาท แต่มะปรายหวานแม้ราคาสูงกว่าคือกิโลละ 50 บาท แต่ขายได้เฉพาะตอนแก่

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 บอกว่า ที่เข้ามาพบว่าเลี้ยงควายง่ายกว่าเลี้ยงวัว ตัวเมียไว้ทำพันธุ์ ตัวผู้ไว้ขาย ไม่ต้องลงทุนมาก ไม่ต้องเลี้ยงอาหาร ตอกล่ามไว้ ปล่อยให้กินหญ้าตามธรรมชาติ ดีกว่าเลี้ยงเปิดไถ่ต้องให้อาหาร นอกจากนี้ ยังขายได้ทุกปี ไม่มีโรคระบาดอะไร อยากเลี้ยงเพิ่มขึ้นให้มีสัก 10 ตัว

การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า การทำไร่นาสวนผสมเห็นผลสำเร็จชัดเจน ตนเองชอบช่วยแนะนำคนอื่นเพราะ “ช่วยคนอื่นแล้วสบายใจ” เช่น แนะนำเขา ชี้ชวนเขาทำ อยากให้มีการทำไร่นาสวนผสมมากๆ และไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีใดๆ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้เล่าว่า การผลิตข้าวซ้อมมือใช้ระบบดั้งเดิมที่ชาวบ้านแถวนี้ทำอยู่ แต่ปัจจุบันไม่ได้ทำแล้ว ยกเว้นพื้นที่ประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมกลับมา การลงทุนจะทำแบบประหยัดที่สุด อย่างเครื่องสีที่สานด้วยไม้ไผ่ ตอนแรกพอบรรจง บุญทะสิน ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ก็ทำเป็นตัวอย่างให้ดู เพราะคนรุ่นหลังๆ ไม่รู้จักแล้ว อันต่อมาก็จ้างเขาทำตามตัวอย่าง อันละ 2,000 บาท ซึ่งแต่ละอันใช้ได้ 3 เดือนก็พังแล้ว ต้องเปลี่ยนทุก 3 เดือน

การฝึกอบรมและศึกษาดูงาน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 บอกว่า ธนาคารหมู่บ้านบุหยังง เริ่มมีขึ้นตอนปี 2541 โดยการแนะนำของ รพช. และพาไปศึกษาดูงาน ฝึกอบรม โดยไปอบรมเรื่องบัญชีชุมชนที่ศูนย์บางขุนของ รพช. ที่จังหวัดปทุมธานี เป็นเวลา 7 วัน และฝึกอบรมเรื่องไร่นาสวนผสมที่โคราช เป็นเวลา 2 วัน โดยได้มีการศึกษาดูงานในพื้นที่จริงหลายจังหวัด เช่น ดูงานเกษตรผสมผสานที่จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้พูดถึงเรื่องการจัดหาอุปกรณ์ในการผลิตข้าวซ้อมมือว่า มาจากการไปดูงานแล้วมาประยุกต์ใช้ เครื่องสีฝัดไปซื้อของเก่าเขามา เครื่องตำมีครกใหญ่ 2 อันกับตัวมอเตอร์สำหรับตำ ก็พากันไปดูโรงถลุงตะกั่วที่คลองเหมือง จังหวัดนครนายก ดูรูปแบบการตำตะกั่ว แล้วนำมาประยุกต์เปลี่ยนสกรกจากเหล็กเป็นไม้ ติดมอเตอร์หมุนสลับ ตำ 2 ครกชั้นลงๆ มอเตอร์นี้หมุนเครื่องสีพร้อมกันไปด้วย ครก 2 อันนี้เป็นครกหินสมัยเก่า ไปขอซื้อจากชาวบ้านเขามา เป็นของเก่า เดิมเขาดำข้าวด้วยมือ ตอนนั้นไม่ทำแล้วเอาทิ้งไว้เฉยๆ เลยขอซื้อเขาใบละ 200 บาท ขนาดใกล้เคียงกัน เครื่องสีสำหรับปิดปากถุง ก็ไปซื้อของเก่าเขามา อยากซื้อแบบที่ดูอากาศออกทำให้เป็นสุญญากาศข้าวจะได้อยู่ได้นานๆ แต่เงินลงทุนยังไม่มี เพราะราคาแพง อีกอย่างคือข้าวซ้อมมือที่ผลิตได้ ขายดีไม่มีค้าง จึงคิดว่าตอนนี้ยังไม่จำเป็น

การสังเกต ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 บอกว่า ตนเองได้ช่วยทำหน้าที่เหมือนปศุสัตว์ประจำหมู่บ้านด้วย เรียนรู้โรคต่างๆ และวิธีการรักษาวัวควายจากการสังเกตสัตว์แพทย์ที่มาดูแลสัตว์ในหมู่บ้านและถามคำถามเวลาสงสัย เวลาวัวควายป่วยชาวบ้านก็มาตามตนเองให้ไปช่วยดูแลให้ นอกจากนี้ ยังพูดถึงข้อแตกต่างของการฆ่าแมลงด้วยสารธรรมชาติกับสารเคมีที่สังเกตเห็นว่า การฆ่าแมลงด้วยสมุนไพรคือสะเดานั้นต้องให้บ่อยครั้ง เพราะได้ผลช้า แต่ก็ดีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เช่น ผักกาดปลุก 45 วันเก็บเกี่ยวได้ ถ้าใช้สมุนไพร 3 วันใช้ 1 ครั้ง แต่ถ้าใช้สารเคมีฆ่าแมลง 7 วันใช้ 1 ครั้ง

การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 เล่าว่า ทางราชการคือกระทรวงเกษตร มาเห็นว่าทำได้ดี ก็ดึงเข้าร่วมโครงการศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตนเองเห็นว่าเป็นประโยชน์สำหรับเกษตรกรได้มาศึกษาดูงาน มาหาความรู้ แล้วนำไปประยุกต์ปฏิบัติ จึงได้ตกลงและมีการตั้งไร่นาสวนผสมของตนเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีเรื่องไร่นาสวนผสมขึ้น ซึ่งการเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีนี้ มีกิจกรรมทั้งการเตรียมตนเองและกลุ่ม โดยไปรับการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากแหล่งต่างๆ และการทำหน้าที่ถ่ายทอดให้ผู้อื่นที่มาศึกษาดูงานที่ศูนย์ ซึ่งตนเองและแกนนำกลุ่มไร่นาสวนผสมได้รับการสนับสนุนจากหน่วยราชการในการศึกษาดูงานและฝึกอบรมด้านการเกษตรและที่เกี่ยวข้องตามแหล่งต่างๆ อาทิ ฝึกอบรมเกี่ยวกับไร่นาสวนผสมที่ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ไม้ดอกไม้ประดับที่จังหวัดเชียงใหม่ การบริหารร้านค้าชุมชนที่เพชรบุรี การทำบัญชีฟาร์ม การตอนกิ่ง การใช้ปุ๋ย ที่ปทุมธานีและสระบุรี เป็นต้น ส่วนการถ่ายทอดให้ผู้อื่นจะมีผู้มาศึกษาดูงานที่ศูนย์เป็นกลุ่มหรือหมู่คณะ โดยมาจากตำบลหรือจังหวัดอื่นๆ เป็นส่วนใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดเป็นในลักษณะทำให้ดู อธิบายเสริม ตอบข้อซักถามในขณะศึกษาดูงาน ผู้ดูงานเมื่อกลับไปแล้วจะนำไปทำหรือไม่ทำเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนบ้านนุหย่อง เป็นชุมชนบนที่ราบลุ่ม คนในชุมชนจึงมีอาชีพในการทำนามาแต่อดีต โดยเป็นการทำนาเพียงฤดูกาลเดียวเนื่องจากไม่มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม ประกอบกับเป็นชุมชนชนบทที่อยู่ใกล้ชิดเมืองโดยอยู่ห่างจากตัวเมืองนครนายกเพียง 5 กิโลเมตร และไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร เมื่อรายได้จากการทำนาไม่พอเพียงแก่การครองชีพ คนในชุมชนบางส่วนจึงนิยมไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือรับจ้าง อย่างไรก็ตาม มีหน่วยงานภาครัฐได้เห็นถึงปัญหานี้จึงสนับสนุนการพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อเป็นปัจจัยการผลิตสำหรับการเกษตรกรรมในฤดูแล้ง ซึ่งกระตุ้นให้คนในชุมชนจำนวนหนึ่งได้ตระหนักถึงคุณค่าของการใช้ทรัพยากรน้ำและดินให้เกิดประโยชน์ที่หลากหลายขึ้น โดยได้ปรับการใช้พื้นที่จากการทำนาเพียงอย่างเดียวเป็นการทำไร่นาสวนผสม มีการลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพื่อรักษาทั้งสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัยและลดต้นทุนการผลิต มีการฟื้นฟูบูรณะดินให้อุดมสมบูรณ์ด้วยการใช้วัสดุจากธรรมชาติเพื่อเพิ่มผลผลิต ควบคู่ไปกับการพัฒนาให้เกิดกลุ่มธนาคารหมู่บ้านเพื่อช่วยเหลือกันเองในด้านเงินทุน และมีการแปรรูปอาหารเพื่อจำหน่ายในเมือง ซึ่งกิจกรรมของชุมชนเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนบ้านนุหย่องมีการพัฒนาสู่ความยั่งยืน

กลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านนุหย่องเกิดขึ้นในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา เพื่อร่วมกันปรับปรุงรูปแบบการทำเกษตรกรรมของชุมชนจากที่ทำนาเพียงอย่างเดียวเป็นการทำไร่นาสวนผสม การก่อตั้งขึ้นของกลุ่ม เกิดจากหน่วยราชการได้ให้เงินทุนพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ทำกิน เพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้สำหรับเพาะปลูกพืชในฤดูแล้ง ซึ่งช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนจำนวนหนึ่งได้ทบทวนถึงความยากลำบากในชีวิต และเกิดความตระหนักว่า การทำนาเพียงอย่างเดียวโดยมุ่งเพิ่มผลผลิต ใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ต้องลงทุนสูง ทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการ

ยังชีพ ต้องไปหางานทำที่อื่นมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีปัญหาต่อสุขภาพ เจ็บป่วยและตายไปหลายคนจากสารพิษ ประกอบกับการเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้มองเห็นโอกาสทางการตลาดไม้ผลและพืชผักที่ดีกว่าข้าวซึ่งมีราคาต่ำ ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ช่วยผลักดันให้เกิดกลุ่มไร่นาสวนผสมขึ้น

5.1 ปัจจัยป้อนกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านนุหย่อง มีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้นด้วยกระบวนการเรียนรู้ สร้างให้กลุ่มมีขีดความสามารถในการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยมีปัจจัยนำเข้าไปที่เกื้อหนุนให้กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มบรรลุผล ดังนี้

5.1.1 ผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน กลุ่มไร่นาสวนผสมมีการรวมตัวของสมาชิกแบบหลวมๆ ไม่มีการจัดโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจน ทั้งนี้เพราะมีขนาดสมาชิกไม่มาก การรวมตัวกันก็เพื่อช่วยเหลือกันปรึกษาหารือกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของสมาชิกกลุ่มในการทำไร่นาสวนผสม อย่างไรก็ตาม กลุ่มมี**ผู้นำองค์กรชุมชน** ที่มีศักยภาพ มีความสามารถ มีภูมิปัญญา และขยันหมั่นเพียร มีความมุ่งมั่นให้สมาชิกกลุ่มและองค์กรชุมชนอื่นได้ศึกษาเรียนรู้ โดยพื้นที่ไร่นาสวนผสมของผู้นำกลุ่ม มีบทบาทเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านไร่นาสวนผสม เป็นแหล่งเรียนรู้ของทั้งสมาชิกกลุ่มและของผู้สนใจจากภายนอก สำหรับ**สมาชิกกลุ่ม** มีความเข้าใจในเป้าหมายของกลุ่มที่ชัดเจน การได้รับการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน รวมทั้งมีความขยันหมั่นเพียร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สมาชิกได้ทำการปรับพื้นที่นาบางส่วนเป็นพื้นที่สำหรับปลูกไม้ยืนต้นและพืชผัก มีการเลี้ยงปลาในแหล่งน้ำ และมีการเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะเป็ด ไก่ วัว และควาย เพื่อเพิ่มความหลากหลายของการผลิตและสร้างความมั่นคงทางรายได้

5.1.2 ทรัพยากรของชุมชน ชุมชนบ้านนุหย่องส่วนใหญ่ดำรงชีพโดยการทำนาเป็นหลัก ทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิตของชุมชนคือที่ดิน ซึ่งสมาชิกชุมชนมีพื้นที่ทำกินของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ส่วนทรัพยากรน้ำ แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่คือลำห้วยแม่พอนมีน้ำบ้างแต่เป็นปริมาณที่ไม่มากพอสำหรับการเพาะปลูกพืชฤดูแล้ง ดังนั้น สมาชิกชุมชนจึงต้องพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นาขึ้นเพื่อให้มีน้ำสำหรับการเกษตรกรรมในฤดูแล้ง

ในระยะเวลาที่ผ่านมา กลุ่มไร่นาสวนผสมเกิดและเติบโตขึ้นโดยได้รับความสนับสนุนทรัพยากรต่างๆ จากภาคราชการเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ การสนับสนุนเงินทุนสำหรับการขุดสระน้ำในไร่นาจากกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท โดยมีรูปแบบการจัดการที่สร้างให้เกิดความผูกพันและความรู้สึกในการเป็นเจ้าของ เพื่อให้ผู้ได้รับการสนับสนุนได้ดูแลบำรุงรักษาสระน้ำที่ได้มาอย่างสม่ำเสมออำนวยความสะดวกให้ได้อย่างต่อเนื่อง โดยเกษตรกรผู้ได้รับการอุดหนุนเงินทุนขุดสระต้องใช้คืนเงินทุน เงินคืนนี้ได้ทำเป็นกองทุนสำหรับสมาชิกได้กู้ยืมเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในคราวจำเป็น การสนับสนุนด้านพันธกิจและกระป๋องของกรมปศุสัตว์โดยมีเงื่อนไขต้องส่งลูกตัวแรกคืนแทน การ

ฝึกอบรมด้านการทำปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ดจากกรมพัฒนาที่ดิน การสนับสนุนด้านกิจกรรมการเรียนรู้จากกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท โดยเฉพาะการฝึกอบรมและดูงานเกี่ยวกับระบบบัญชีธนาคารหมู่บ้าน การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด การขยายพันธุ์พืช เป็นต้น ต่างช่วยเสริมให้องค์กรชุมชนมีขีดความสามารถเพิ่มขึ้นในการจัดการตนเองและชุมชนสู่ความยั่งยืน

5.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านบุญยองมีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้น ด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ และพืชให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น และใช้ประโยชน์ในแนวทางที่ไม่เป็นการทำลายความสมบูรณ์นั้น รวมทั้งการสร้างพลังร่วมของชุมชนเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านี้ให้สำเร็จ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

5.2.1 เริ่มจากภาวะยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

คนในชุมชนเกิดความไม่มั่นคงในรายได้ เนื่องจากทำการเพาะปลูกข้าวเพียงฤดูกาลเดียว การใช้สารเคมีในการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตทำให้สุขภาพของคนในชุมชนเสื่อมโทรมลง ส่วนใหญ่จึงมุ่งหางานทำนอกพื้นที่ ผู้จุดประกายให้คนในชุมชนได้เกิดความตระหนักในคุณค่าของการทำไร่นาสวนผสม คือ หน่วยงานราชการที่ได้สนับสนุนเงินทุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา เป็นการกระตุ้นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งได้ทบทวนถึงความยากลำบากในชีวิต และคนกลุ่มนี้ได้เป็นแกนนำในการกระตุ้นสมาชิกชุมชนคนอื่นๆ ให้ทบทวนชีวิต

5.2.2 ตรวจสอบและประเมินสถานการณ์ความยากลำบาก

กลุ่มแกนนำได้มีการพบปะพูดคุยกัน ตรวจสอบถึงการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนที่ทำนาทุกปีแต่มีรายได้ไม่พอเพียงจึงมุ่งไปรับจ้างทำงานเพื่อให้ได้รายได้จำนวนมาก ทำให้ปราศจากความสุขในชีวิต และได้สังเกตเห็นประโยชน์ที่ได้จากแหล่งน้ำในไร่นา ที่ทำให้เกิดผลผลิตทางการเกษตรอย่างสม่ำเสมอตลอดปีนอกเหนือจากการทำนาเพียงฤดูกาลเดียว จึงเกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรน้ำและดิน หากมีการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้นก็สามารถอำนวยความสะดวกได้อย่างต่อเนื่อง

5.2.3 กระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหา

จากความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรน้ำและดิน กลุ่มแกนนำจึงมีการสนทนาพูดคุยกันเพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาความยากลำบากในการดำรงชีวิตและเห็นถึงคุณค่าทรัพยากรน้ำและดินที่จะช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนได้

5.2.4 หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา

การสนับสนุนเงินทุนอุดหนุนน้ำในไร่นา ของหน่วยงานราชการ ทำให้เกษตรกรที่ตระหนักในปัญหาการดำเนินชีวิต เกิดความมั่นใจว่าจะมีน้ำเพื่อทำการเพาะปลูกไม้ผล พืชผัก เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์ จึงตัดสินใจเลือกการทำไร่นาสวนผสม และเกิดการรวมกลุ่มไร่นาสวนผสมขึ้น โดยมีกลุ่มธนาคารหมู่บ้านเกิดขึ้นตามมาภายหลังเพื่อให้ชุมชนได้ช่วยเหลือกันเองในด้านเงินทุน ส่วนกลุ่มแม่บ้าน

เกษตรกร กลุ่มแปรรูปอาหาร และกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้นและไม่
ต้องไปหางานทำในพื้นที่อื่น

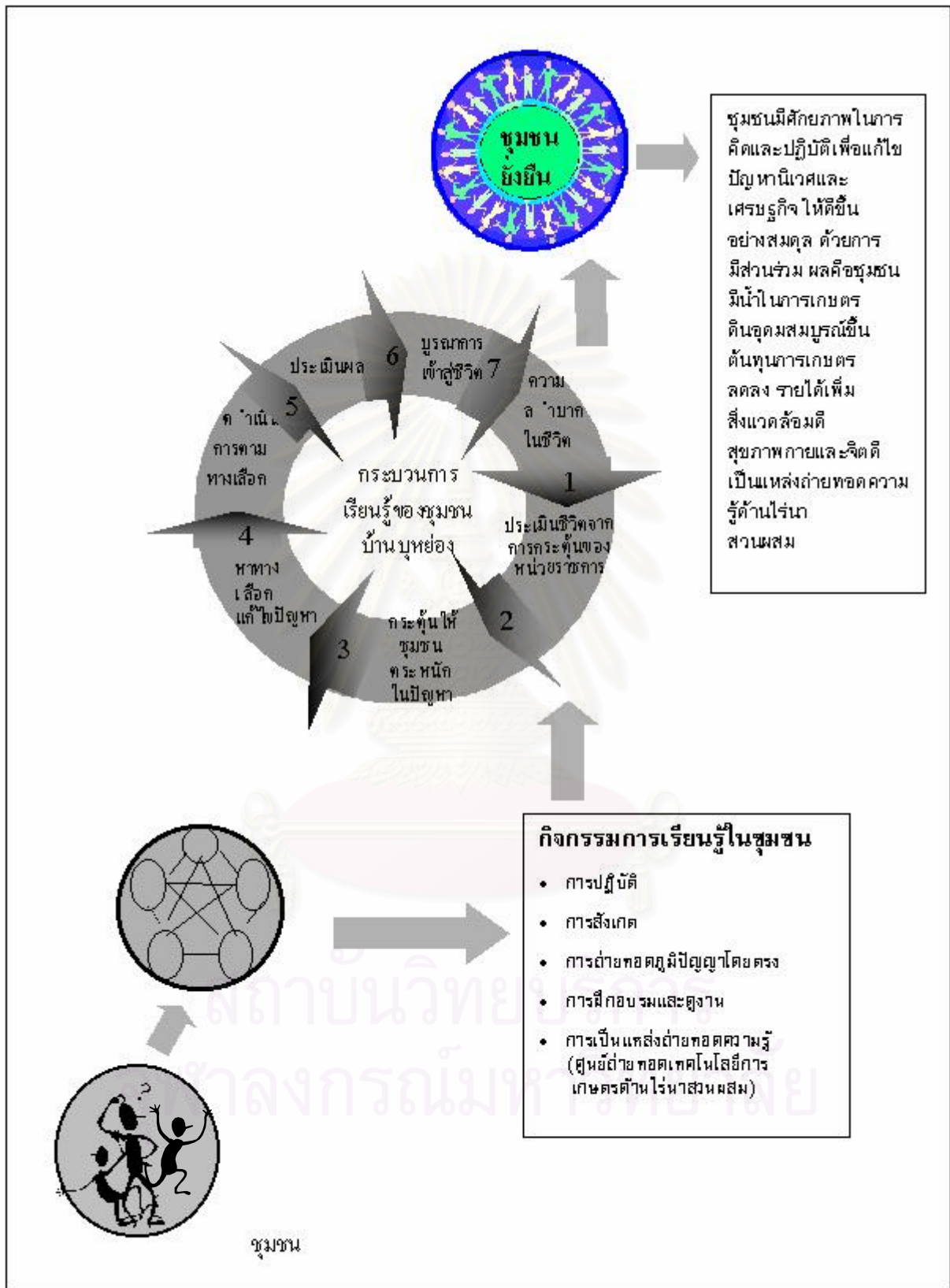
5.2.5 ปฏิบัติตามทางเลือก สมาชิกกลุ่มไร่นาสวนผสมได้ทำการปรับเปลี่ยนพื้นที่นา
บางส่วนเป็นพื้นที่แหล่งน้ำและพื้นที่สวน มีการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์และเลี้ยงปลา กลุ่ม
ธนาคารหมู่บ้านได้ดำเนินการหาสมาชิกเพิ่มขึ้น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านบุงห้อย่ง ดำเนินการจัดหาโรงเรือน
อุปกรณ์ เครื่องจักรและเครื่องมือในการผลิตข้าวหอมมะลิ ขณะที่กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าได้เริ่มด้วยการสอนสมาชิกให้
สามารถเย็บเสื้อผ้าเป็นควบคู่ไปกับการปฏิบัติจริง

5.2.6 การประเมินผลย้อนกลับ เมื่อดำเนินการตามทางเลือกแล้ว ในกระบวนการ
ดำเนินการได้มีการติดตามและประเมินผลตลอดแทรกอยู่ เมื่อพบอุปสรรคก็ได้มีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและปรับปรุง
แก้ไขให้ดีขึ้น และเมื่อทำงานประสบผลสำเร็จก็มีการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น เช่น สมาชิกกลุ่มไร่นาสวนผสมได้เลือก
ปลูกไม้ผลโดยคำนึงถึงการตลาดของไม้ผลแต่ละชนิด ความยากง่ายในการดูแล ความพอเพียงของแหล่งน้ำในไร่นา
ที่ตนเองมีอยู่สำหรับการเพาะปลูกพืชผักในฤดูแล้ง มีการลดและเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในการ
เพาะปลูก มีการปรับปรุงบำรุงดินด้วยวิธีธรรมชาติ ได้แก่ การใช้ปุ๋ยคอก การใช้ปุ๋ยพืชสดและการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่ม
ธนาคารหมู่บ้านบุงห้อย่งได้รับรางวัลดีเด่นของภาคตะวันออก จึงปรับเปลี่ยนบทบาทเป็นแกนของเครือข่ายธนาคาร
หมู่บ้านนครนายก และมีการดำเนินโครงการจัดทำปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพของเครือข่าย เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีซึ่งนอกจาก
มีราคาแพงแล้วยังทำลายดินและส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย และเพื่อเป็นการฟื้นฟูธรรมชาติให้คืนความ
สมบูรณ์ รวมทั้งเพื่อสร้างความมั่นคงในรายได้ให้แก่สมาชิก

5.2.7 บูรณาการเข้าสู่ชีวิต เมื่อมีการประเมินผลย้อนกลับ ชุมชนก็มีกระบวนการเรียนรู้
อย่างเป็นพลวัตตามสถานการณ์ เป็นวงจรปฏิบัติเช่นนี้ในวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งเป็นการบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิตปกติ

กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนต่างๆ ในชุมชนบ้านบุงห้อย่ง มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วย
สนับสนุนให้กระบวนการดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพตลอดระยะเวลาของพัฒนาการ ได้แก่ การเรียนรู้จากการ
ปฏิบัติ การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง การฝึกอบรมและศึกษาดูงาน การสังเกต และการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 6 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านบุษย่อง

5.3 ผลผลิตจากการเรียนรู้ของชุมชน

ผลจากการเรียนรู้และการนำไปปฏิบัติของชุมชนบ้านบุญยอง ทำให้สภาพนิเวศซึ่งได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการเกื้อหนุนกัน

5.3.1 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากสร้างให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ดีปราศจากมลพิษ ทำให้สุขภาพของคนในชุมชนดีขึ้นแล้ว ยังเป็นฐานการผลิตทางเศรษฐกิจได้อย่างมีคุณภาพและต่อเนื่อง

- 1) ชุมชนมีทรัพยากรน้ำและดินที่อุดมสมบูรณ์ขึ้นจากการร่วมกันพัฒนาและบูรณะพื้นที่ฟูของสมาชิกชุมชน ทำให้ชุมชนมีน้ำสำหรับการเพาะปลูกพืชทุกฤดูกาล มีดินที่ดีเพื่อรักษาปริมาณผลผลิตในแต่ละปีมิให้ลดน้อยลง
- 2) การทำไร่นาสวนผสม ทำให้พื้นที่นาที่เคยโล่งและแห้งแล้ง เปลี่ยนเป็นเขียวชอุ่ม มีพืชยืนต้นที่สร้างความร่มเย็น สร้างให้เกิดความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ ทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างให้มีขึ้น เช่น มีนก มีกระรอก มีกิ้งก่า และอื่นๆ มากมาย เป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี

5.3.2 เศรษฐกิจ

การผลิตทางการเกษตรของชุมชนในลักษณะคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีการฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ นำมาซึ่งผลผลิตที่ดีอย่างต่อเนื่องทำให้ชุมชนมีรายได้ที่มั่นคงขึ้น

- 1) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรดินและน้ำเพื่อการผลิตทางการเกษตรกรรมอย่างระมัดระวังไม่ทำลาย แต่กลับบำรุงฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้น ได้อำนวยให้ผลผลิตที่ได้รับมีความหลากหลายชนิดและสม่ำเสมอตลอดปี เช่น มีพืชผักสวนครัว ไม้ผล ปลา เบ็ดไก่ สำหรับบริโภคประจำวันโดยมิต้องไปซื้อหา และนำไปจำหน่ายมีรายได้มาจุนเจือครอบครัวมากขึ้น
- 2) การเพาะปลูกพืชโดยการใช้น้ำที่ผลิตเองจากวัชดุธรรมชาติและไม่ใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช นอกจากได้สิ่งแวดล้อมที่ดี ได้ผลผลิตที่ดี และนำมาซึ่งสุขภาพอนามัยที่ดีแล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้ให้สมาชิกกลุ่มจากการลดต้นทุนด้านปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชซึ่งมีราคาแพงลงได้ นอกจากนี้ คนในชุมชนยังมีรายได้เสริมจากการเข้าร่วมกลุ่มต่างๆ เช่น การผลิตข้าวซ้อมมือ การแปรรูปอาหาร และการตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น ทำให้เกิดความมั่นคงในรายได้มากขึ้น

3) การที่ชุมชนบ้านนุห่องมีบทบาทเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านไร่นาสวนผสมของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชนและผู้สนใจได้มาศึกษาเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำไร่นาสวนผสม เพื่อนำไปประยุกต์ปฏิบัติให้แพร่หลายขึ้น

5.3.3 การมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรชุมชน

การพัฒนาสู่ความยั่งยืน ต้องอาศัยพลังร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาด้านนิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน และเพื่อพัฒนาในดีขึ้นอย่างสมดุล ทั้งการร่วมคิด การร่วมกระทำ และการร่วมใจ ซึ่งสมาชิกชุมชนบ้านนุห่องได้มีส่วนร่วมทั้ง 3 ประการ ดังนี้

1) **การร่วมคิด** ชุมชนได้เรียนรู้จนเกิดภูมิปัญญาและได้ร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ไขปัญหาและหาแนวทางการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน สังเกตได้จากการปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากรูปแบบเดิมมาเป็นวิธีให้คุณค่า การตีความหมายใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ เช่น การคิดปลูกไม้ผลประเภทที่มีตลาดรับซื้อ การเลี้ยงวัวควายควบคู่ไปกับการทำไร่นาสวนผสมเพื่อเพิ่มปริมาณปุ๋ยอินทรีย์ให้แกดินและลดภาระการกำจัดหญ้า การประยุกต์วิธีการถลุงตะกั่วมาใช้กับการดำข้าวซ้อมมือ การรื้อฟื้นวัฒนธรรมการผลิตข้าวซ้อมมือดั้งเดิมของชุมชนมาใช้เพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ

2) **การร่วมทำ** สมาชิกของกลุ่มไร่นาสวนผสมต่างก็ทำการปรับพื้นที่นาบางส่วนของตนเองเป็นพื้นที่สวน และมีการปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลาควบคู่ไปด้วย ลดการใช้สารเคมีในการเพาะปลูกพืชใช้ปุ๋ยคอกคือมูลสัตว์ที่เลี้ยงไว้แทนปุ๋ยเคมี ใช้สะดวกในการกำจัดแมลง ทำให้ผืนนาที่แห้งแล้งกลายเป็นพื้นที่เขียวชอุ่ม สมาชิกในครอบครัวได้อยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่นท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้กินอาหารที่ปราศจากสารพิษอย่างพอเพียง ไม่มีหนี้สินให้กังวลใจ ทำให้สุขภาพทั้งกายและจิตดี

3) **การร่วมใจ** สมาชิกชุมชนมีทัศนคติและความรู้สึกที่ดีต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีผลให้เกิดการร่วมคิดและร่วมทำติดตามมา สังเกตได้จากคำพูดที่สื่อความหมายในเชิงคุณค่า เช่น "พออยู่พอกินคือความสุขของชีวิต" หรือ "ช่วยคนอื่นแล้วสบายใจ" หรือ "พอใจกับวิถีชีวิตที่บ้าน สะดวก สบาย ไม่มีมลพิษ ได้อยู่กับครอบครัว ญาติมิตร เพื่อนบ้าน"

กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ตั้งอยู่ทางตอนใต้สุดของตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านสองพี่น้อง ต.โนนตูม อ.ชุมพวง จ.นครราชสีมา
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านโคกสะอาด ตำบลหินโคน อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านโนนสำราญ ต.โคกล่าม อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านสำโรง ต.ตลาดไทร อ.ชุมพวง จ.นครราชสีมา

1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เกิดขึ้นเมื่อนายหอม รัตนนท์ และพรรคพวกประมาณ 36 คนได้อพยพจากอำเภอบรบือและอำเภอน้ำขุ่น จังหวัดมหาสารคาม มาตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกัน(นลินี กระจุกชัย,2537:7) และเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูงและมีต้นรังจำนวนมากจึงใช้ชื่อหมู่บ้านว่า "โนนรัง" (คำว่า "โนน" เป็นภาษาอีสาน แปลว่าที่สูงหรือโคกซึ่งน้ำไม่ท่วมถึง) บ้านโนนรังเมื่อแรกตั้งถิ่นฐานไม่ปรากฏปี พ.ศ. ชัดเจน) แต่เป็นหมู่บ้านที่ขึ้นอยู่กับตำบลสาหร่าย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ต่อมาในปี 2501 กระทรวงมหาดไทยได้แยกตำบลสาหร่ายออกอีกหนึ่งตำบลคือตำบลตลาดไทร พร้อมกับแยกจากอำเภอพิมายมาเป็นอำเภอชุมพวง เป็นบ้านโนนรัง หมู่ 6 ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2517 ได้แบ่งขอบเขตการปกครองบ้านโนนรังเป็น 2 หมู่ คือ หมู่ที่ 6 ซึ่งยังคงเรียกบ้านโนนรัง และหมู่ที่ 15 เรียกว่าบ้านบุรพา และในเดือนสิงหาคม 2545 ก็ได้แบ่งบ้านโนนรัง หมู่ที่ 6 อีกครั้ง เป็นบ้านใหม่โนนรังหมู่ที่ 18 ปัจจุบันเรียกกันว่าชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ครอบคลุมบ้านโนนรัง หมู่ 6 บ้านบุรพา หมู่ 15 และบ้านใหม่โนนรัง หมู่ 18 อย่างไรก็ตาม ในด้านความสัมพันธ์ของผู้คนในหมู่บ้านทั้ง 3 หมู่ มีความเป็นเครือญาติกันและมีการติดต่อสื่อสารเป็นชุมชนเดียวกัน การตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันในพื้นที่ชุมชน ส่วนพื้นที่ทำกินอยู่รอบๆ ชุมชน มีพื้นที่รวมกันทั้งสิ้น 6,821 ไร่ ซึ่งร้อยละ 87 หรือ 5,916 ไร่ เป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนด ที่เหลืออีกร้อยละ 13 ไม่มีเอกสารสิทธิ์

1.3 ประชากร

ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ในปี 2544 มีบ้านเรือน 388 หลังคาเรือน ประชากร 2,282 คน เป็นประชากรชายและประชากรหญิงจำนวนเท่ากันคือ 1,141 คน (ข้อมูล กกช. 2 ค. ปี 2544, ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท : 2546) ครอบครัวมีลักษณะครอบครัวขยาย เป็นชาวพื้นเมืองอีสาน ใช้ภาษาไทยอีสาน นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบไทยอีสาน ประชากรทั้งหมดสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ วิชาชีวิตเรียบง่าย อาชีพหลักคือการทำนา และเริ่มมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาเพื่อทำการเกษตรผสมผสานบ้างแล้ว

1.4 บริการพื้นฐานในชุมชน

ปัจจุบันบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ประกอบด้วย

วัด	1	แห่ง
หอกระจายข่าว	3	แห่ง
โรงเรียนระดับอนุบาล ประถมและมัธยม (โรงเรียนเจริญราษฎร์บำรุง)	1	แห่ง
ห้องสมุดวัดที่ประชาชนใช้บริการได้	1	แห่ง
ประปาหมู่บ้าน	1	แห่ง
ตู้โทรศัพท์สาธารณะ(ที่ใช้การได้)	3	ตู้
ฌาปนสถาน(ตั้งอยู่ในบริเวณวัด)	1	แห่ง
ที่ดินสาธารณะซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกป่า	272	ไร่
สนามกีฬาหมู่บ้าน(อยู่ในโรงเรียน)	1	แห่ง
ร้านค้าขายของชำ (เป็นร้านค้าที่ประชาชนรวมตัวกันลงทุน 5 แห่ง เอกชน 4 แห่ง)	9	แห่ง
ร้านค้าของชำที่ขายน้ำมันเชื้อเพลิงแบบปั๊มขวดด้วย	4	แห่ง
ร้านซ่อมเครื่องยนต์(รถยนต์และเครื่องจักรกลทำการเกษตร)	1	แห่ง
ร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ จักรยานสองล้อ	4	แห่ง
ผู้รับซ่อม วิทยุ โทรศัพท์	2	ราย
โรงสีข้าวของเอกชน ขนาดไม่เกิน 20 แรงม้า	9	เครื่อง

บ้านโนนรัง-บุรพา นับว่าเป็นชุมชนที่มีปัญหาทางสังคมน้อย กล่าวคือไม่มีเด็ก

เร่ร่อนหรือถูกทอดทิ้ง มีคนพิการทางร่างกายจำนวน 14 คน แต่ก็สามารถช่วยตัวเองได้ โดยคนพิการเหล่านี้ได้มีการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มร้านค้าคนพิการเพื่อการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจด้วย สำหรับสุขภาพอนามัย ปรากฏว่าไม่มีโรคติดต่อใดๆ ในหมู่บ้าน และแม้ว่าในหมู่บ้านไม่มีสถานเอนามัย โดยคนในหมู่บ้านได้ไปใช้บริการที่สถานเอนามัย

บ้านตาจ ต่าบลเดียวกันนี้ ระยะห่างจากหมู่บ้านประมาณ 6 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 10 นาที แต่ประมาณกึ่งหนึ่งของประชากรก็ได้รับการคุ้มครองด้านการรักษาพยาบาลภายใต้การประกันสุขภาพของภาครัฐและของกองทุนต่างๆ รวมทั้งยังมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ที่คอยให้คำปรึกษาด้วย อย่างไรก็ตามก็ยังมีผู้ติดยาเสพติดประเภทกัญชาและสารละลายเจจำนวน 7 คน และสร้างปัญหาการก่อวินาศกรรมให้แก่ชุมชนในเวลาที่เมายา แต่ขณะนี้ ทั้ง 7 คน อยู่ในระหว่างการดูแลตรวจสอบพฤติกรรมตามข้อตกลงที่จะไม่เสพยาเสพติดตามมาตรการปราบปรามยาเสพติดอย่างเข้มข้นของรัฐบาล ซึ่งต้องไปรายงานตัวต่อองค์การบริหารส่วนตำบลทุกวัน

ในด้าน**แหล่งน้ำธรรมชาติ** พบว่า มีหนองน้ำ 3 แห่ง คือหนองหลุมแซง หนองแวง และหนองโสน (หนองโสนอยู่ในบริเวณวัด) มีลำห้วย 3 แห่ง คือ ห้วยกลาง ห้วยตาดิ และห้วยตาจ น้ำจากแหล่งน้ำเหล่านี้มีมากและไม่เคยแห้งและมีคุณภาพเหมาะสมพอใช้ได้ แต่มีการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการเพาะปลูกพืชฤดูแล้งน้อยมาก เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากพื้นที่การเกษตรของชาวบ้าน ชาวบ้านได้ใช้รถอีแต่นบรรทุกน้ำจากแหล่งน้ำเหล่านี้ไปขาย ส่วนวัดและโรงเรียนก็สูบน้ำจากหนองโสนได้โดยตรง สำหรับ**แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น** และใช้การได้ มีบ่อน้ำต้นสาธารณะ 1 บ่อ บ่อน้ำบาดาลส่วนตัว 9 บ่อ บ่อน้ำบาดาลสาธารณะ 1 บ่อ คุณภาพน้ำโดยทั่วไปพอกินพอใช้ได้ ซึ่งแต่เดิมมีบ่อน้ำต้นและบ่อน้ำบาดาลมากกว่านี้ แต่ปัจจุบันใช้การไม่ได้เนื่องจากขาดการบูรณะ เพราะได้มีระบบประปาหมู่บ้านซึ่งเป็นประปาน้ำบาดาลที่กรมอนามัยได้ให้การสนับสนุนก่อสร้างขึ้น โดยชุมชนได้เป็นผู้บริหารจัดการเอง ทั้งการผลิตน้ำที่สะอาด ระบบท่อส่งน้ำหลัก การเก็บค่าน้ำ การคิดอัตราค่าน้ำ และการบำรุงรักษาระบบในรูปแบบคณะกรรมการประปาหมู่บ้าน จำนวน 18 คน คือ ประธาน 1 คน เลขา 1 คน เภรัญญิก 1 คน และกรรมการ 15 คน แบ่งกันดูแลเป็น 15 คุ่มๆ ละ 1 คน อัตราค่าน้ำได้จัดเก็บลูกบาศก์เมตรละ 3 บาท และสมาชิกต้องเสียค่าบริการรักษาระบบเดือนละ 3 บาท ซึ่งการดำเนินการพอกำหนดโดยมุ่งให้ชุมชนมีน้ำสะอาดดื่มและใช้เพียงพอตลอดปี มิได้มุ่งเพื่อจัดหากำไร

ส่วน**โอกาสการศึกษาเรียนรู้ของชุมชนเพื่อพัฒนาตนเอง** พบว่า หน่วยงานภาครัฐได้จัดให้มีการฝึกอบรมคนในชุมชนหลายกิจกรรมด้วยกัน เช่น ในปี 2545 กรมส่งเสริมการเกษตรจัดฝึกอบรมเรื่องพันธุ์ข้าวพันธุ์พืชต่างๆ การใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูก การทำปุ๋ยชีวภาพ กรมปศุสัตว์เรื่องการเลี้ยงโคกระบือ กรมการเฝ้าระวังพัฒนาชนบทเรื่องเกษตรทฤษฎีใหม่ อำเภอชุมพวงเรื่องประชาธิปไตยและการเลือกตั้ง สาธารณสุขจังหวัดทำการอบรม อสม. เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.5 การคมนาคม

บ้านโนนรัง-บุรพา มีเส้นทางคมนาคมที่เป็นถนนลาดยางติดต่อกับอำเภอต่างๆ ได้โดยสะดวก โดยมีระยะทางตามถนนลาดยางห่างจากอำเภอเมืองนครราชสีมาประมาณ 100 กิโลเมตร อำเภอชุมพวงประมาณ 40 กิโลเมตร และอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ประมาณ 22 กิโลเมตร นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางลูกรังติดต่อกับอำเภอลำปลายมาศได้โดยตรง ระยะทางเพียง 12 กิโลเมตร แต่สภาพถนนขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ ไม่สะดวกในการคมนาคม โดยเฉพาะในฤดูฝน

สำหรับการคมนาคมภายในหมู่บ้าน มีถนนลาดยาง 1 กิโลเมตร และถนนลูกรัง ประมาณ 6 กิโลเมตร สำหรับการเดินทางเข้าออกหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ใช้รถบรรทุกเล็กหรือเรียกกันว่รถปิคอัพและรถจักรยานยนต์ของตนเองเป็นหลัก โดยในปี 2544 จากข้อมูล กชช. 2 ค พบว่าทุกครัวเรือนมียานพาหนะของตนเองอย่างน้อยที่สุดมีจักรยานสองล้อ 1 คัน ดังนี้

รถปิคอัพ	15	ครัวเรือน	จำนวน	15	คัน
รถจักรยานยนต์	268	ครัวเรือน	จำนวน	268	คัน
รถจักรยานสองล้อ	300	ครัวเรือน	จำนวน	300	คัน
รถอีแต่น	30	ครัวเรือน	จำนวน	30	คัน

ส่วนบริการรถรับจ้างสาธารณะนั้น มีรถโดยสารแบบรถสองแถวเพียงคันเดียวเท่านั้น ที่ให้บริการระหว่างบ้านโนนรัง-บุรพา กับตลาดลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้บริการรับส่งนักเรียน ดังนั้นใน 1 วัน จึงให้บริการเพียง 2 เที่ยว(ไป-กลับ) คือ

เที่ยวไป	7.00 น.	บ้านโนนรัง-ตลาดลำปลายมาศ
เที่ยวกลับ	11.00 น.	ตลาดลำปลายมาศ-บ้านโนนรัง
เที่ยวไป	16.00 น.	บ้านโนนรัง-ตลาดลำปลายมาศ
เที่ยวกลับ	17.00 น.	ตลาดลำปลายมาศ-บ้านโนนรัง

สำหรับการเดินทางติดต่อกับตัวจังหวัดนครราชสีมาและกรุงเทพมหานครนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่เดินทางโดยรถไฟ โดยไปขึ้นลงรถไฟที่สถานีลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งห่างจากบ้านโนนรัง-บุรพา ไปทางทิศใต้ประมาณ 22 กิโลเมตร ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้ชาวบ้านทำการติดต่อซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ กับอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ มากกว่าติดต่อกับอำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศเหนือประมาณ 40 กิโลเมตร ยกเว้นการติดต่อกับสถานีที่ราชการตามเขตการบริหารการปกครองเท่านั้น นอกจากนี้ ในปัจจุบันเมื่อต้องการเดินทางจำนวนหลายคนหรือมีสิ่งของมาก ชาวบ้านก็นิยมเช่าเหมารถปิคอัพ โดยค่าเช่าจากหมู่บ้านไปอำเภเมืองนครราชสีมาเที่ยวละ 600 บาท และไปกรุงเทพมหานคร 2,700 บาท

1.6 ประเพณีและวัฒนธรรม

ชาวบ้านโนนรัง-บุรพา นับถือศาสนาพุทธ ดังนั้น ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ นอกจากเป็นไปตามพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา เข้าพรรษา อาสาฬหบูชา ออกพรรษา แล้ว ยังมีประเพณีและความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ ที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่ดั้งเดิมในสังคมชาวไทยอีสาน สรุปดังนี้

เดือนอ้าย	- บุญขึ้นปีใหม่ ในวันที่ 1 มกราคม - พิธีเกี่ยวข้าวเสียลาด เป็นการทำลานกองข้าว โดยนำมูลควายหรือวัวมาผสมน้ำและลาดบนพื้นดินในผืนนา ทิ้งไว้ให้แห้งสำหรับไว้กองข้าวที่เกี่ยวข้องจากทุ่งนา โดยมีกฎยึดถือปฏิบัติว่าเมื่อทำลานเสร็จห้ามใส่รองเท้าเข้าไปในลานโดยเด็ดขาด
เดือนยี่	- พิธีปลงข้าว เป็นการขอขมาแม่โพสพ มิให้ตกใจก่อนนวดข้าว(ตีข้าวให้เมล็ดหลุดจากรวง)
เดือนสาม	- พิธีสูขวัญข้าวหรือเรียกว่าทำบุญกุ่มข้าว โดยจะทำที่ลานข้าวก่อนขนข้าวขึ้นยุ้งหรือฉาง - บุญข้าวจี๊ ทุกครัวเรือนทำข้าวจี๊ (ข้าวเหนียวสุกปั้นเป็นก้อนแล้วนำไปย่างไฟให้หอม) ครัวเรือนละ 3 บั้ง ไปทำบุญตักบาตรที่วัด เพื่อเป็นการแบ่งปัน เอื้ออาทรต่อกัน ให้เพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้มีข้าวกิน
เดือนสี่	- บุญเผวส เป็นงานบุญที่ใหญ่ที่สุดในรอบปี ทำ 3 วัน มีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศมหาชาติที่วัด เป็นโอกาสที่ญาติมิตรได้มาพบปะถามสารทุกข์สุกดิบกัน
เดือนห้า	- บุญสงกรานต์ จัดขึ้นในวันที่ 12-16 เมษายน มีการทำบุญตักบาตร ข้าวสารอาหารแห้ง รดน้ำพระประธาน รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่และพระภิกษุสามเณร เล่นสาดน้ำกัน และแห่นางสงกรานต์
เดือนหก	- บุญบั้งไฟ มีการเสี่ยงทายความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านจากบั้งไฟที่จุดขึ้นสู่ท้องฟ้า - พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาประจำหมู่บ้าน ที่ศาลปู่ตาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีการเสี่ยงทายความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านว่าจะสุขสบายดีหรือไม่ ข้าวปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์หรือไม่ - บุญบวช เป็นพิธีอุปสมบทพระ มีการแห่ครอบครัวหมู่บ้านและรอบโบสถ์

- เดือนเจ็ด
- บุญเบิกบ้าน เป็นพิธีกรรมบวงสรวงมเหสักษ์หลักเมือง(หลักหมู่บ้าน) โดยทุกคนครอบครัวจะมาทำพิธีร่วมกันที่กลางหมู่บ้าน เพื่อขับเป่าภัย พิบัติต่างๆ ไถชีวิตสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ และโยง สายสิญชะระหว่างบ้านต่อกันไปทุกหลังคาเรือนเพื่อคุ้มครองคนในหมู่บ้าน
 - พิธีแรกนา เป็นการทำพิธีกรรมเพื่อการลงนาครั้งแรก โดยแต่ละครอบครัวจะทำการเลี้ยงผี ที่ศาลนาของตนเอง
- เดือนแปด
- บุญเข้าพรรษา ทำในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 มีการทำบุญตักบาตรที่วัด ทำสังฆทาน ถวายผ้าอาบน้ำฝน ผู้สูงอายุ ทั้งชายและหญิงจะมีการจำศีลภาวนาที่วัดในวันพระตลอดเข้าพรรษา
- เดือนเก้า
- บุญข้าวประดับดิน ทำในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 9 โดยชาวบ้านแต่ละหลังคาเรือนห่อข้าวเหนียวพร้อมกับข้าว เป็น 2 ห่อ ห่อใหญ่และห่อเล็ก ห่อใหญ่นำไปถวายพระที่วัด ส่วนห่อเล็กเอาฝังดินเพื่อขอบคุณแม่ธรณีและให้ปุยแก่ดิน
- เดือนสิบ
- บุญข้าวสาก ทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวบ้านนำข้าวสาก(กระยาสาท)ที่กวนเตรียมไว้ ไปทำบุญตักบาตรที่วัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ใหญ่ที่เสียชีวิตไปแล้ว
- เดือนสิบเอ็ด
- บุญออกพรรษา ทำในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 โดยไปทำบุญตักบาตรที่วัดในตอนเช้า
- เดือนสิบสอง
- บุญข้าวเฝ้าและบุญกฐิน เป็นการนำกฐินไปทอดที่วัด

นอกจากนี้ สำหรับบ้านโนนรัง-บูรพาแล้ว ยังคงมีบางคนที่เชื่อในพิธีกรรม "หมอลำผีฟ้า" เพื่อรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในครอบครัว รวมทั้งยังมีข้อห้าม 4 ประการ สำหรับคนในหมู่บ้านยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาตั้งแต่อดีต ซึ่งถ้าล่วงละเมิดคนในหมู่บ้านจะไม่มีความสุขในการดำเนินชีวิตได้แก่

- 1) ห้ามนำศพเข้าบ้านถ้าตายจากที่อื่นที่มีไข้ในบ้าน คือไม่เอาผีซึ่งหมายถึงคนตายเข้าบ้าน ถ้าตายในบ้านก็เอาศพไว้ที่บ้าน ถ้าตายที่อื่นก็เอาศพไว้ที่วัด
- 2) ห้ามฆ่าสัตว์ใหญ่ในหมู่บ้าน
- 3) ห้ามเผาถ่านในเขตหมู่บ้าน
- 4) ห้ามทำของขลัง บุคคลใดทำของขลังจะไม่ได้ผู้ใดเกิด

1.7 การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ทุกครัวเรือนประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ จากข้อมูล กชช. 2 ค ปี 2544 พบว่า อาชีพหลักคือการทำเกษตร โดยทำนาเป็นหลัก และมีการปลูกพืชไร่อายุสั้น การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและปศุสัตว์ควบคู่ไปด้วย ส่วนอาชีพเสริมเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนโดยเฉพาะการทอผ้า และรับจ้างนอกฤดูทำนาซึ่งเป็นการรับจ้างภายในตำบลเป็นหลัก ได้รับค่าจ้างวันละประมาณ 100 บาท อย่างไรก็ตาม ยังมีคนว่างงานอยู่บ้างแต่น้อยมาก คือ ในปี 2544 มีเพียง 19 คนหรือร้อยละ 0.5 ของประชากรเท่านั้น

การทำนา บ้านโนนรัง-บุรพามีพื้นที่ทำการเกษตรซึ่งเป็นที่นาจำนวน 6,427 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 94 ของพื้นที่หมู่บ้านทั้งหมดซึ่งเท่ากับ 6,821 ไร่ สำหรับขนาดการถือครองที่ดินนั้นพบว่า ในปี 2544 ส่วนใหญ่คือร้อยละ 36 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดมีการถือครองที่นาขนาด 11-20 ไร่ รองลงมาคือร้อยละ 30 มีการถือครองที่นาขนาด 6-10 ไร่ ผลผลิตข้าวเปลือกจากการทำนาเฉลี่ยไร่ละ 350 กิโลกรัม สามารถขายได้ในราคา กิโลกรัมละประมาณ 5 บาท โดยส่วนใหญ่นำไปขายเองที่อื่น พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์ส่งเสริมมีที่พันธุ์พื้นเมือง และในการเพาะปลูกได้มีการใช้ปุ๋ยเคมีบ้าง เฉลี่ยค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีของหมู่บ้านโนนรัง เฉลี่ยไร่ละ 120 บาท แต่หมู่บ้านบุรพามีการใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนามากกว่าเกือบ 2 เท่า คือเฉลี่ยไร่ละ 230 บาท

การปลูกงา นอกจากการทำนาในฤดูฝน เกือบทุกครัวเรือนยังมีการปลูกพืชไร่อายุสั้นปีละครั้งในฤดูแล้ง พืชที่นิยมปลูกมากที่สุดคืองา โดยได้ทำการปลูกในที่นาและใช้น้ำที่ยังมีค้างอยู่ในไร่หรือในสระน้ำที่มีอยู่ในไร่ ซึ่งในแต่ละปีมีเนื้อที่ปลูกรวมกันประมาณ 1,000 ไร่ ผลผลิตที่ได้ประมาณไร่ละ 100 กิโลกรัม สามารถขายได้ในราคาเฉลี่ยกิโลกรัมละ 19 บาท

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมีบ้างแต่ไม่มากนัก เกษตรกรที่ทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมด้วยมี 142 ครัวเรือน เป็นเนื้อที่รวมกันประมาณ 230 ไร่ ทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนประมาณปีละ 10,000 บาท

การปศุสัตว์ มีการเลี้ยงวัว 102 ครัวเรือน จำนวนวัวที่เลี้ยงเพื่อขายรวมทั้งสิ้น 421 ตัว ทำรายได้ให้แก่ผู้เลี้ยงเฉลี่ยครัวเรือนละ 10,000-50,000 บาท/ปี เลี้ยงหมู 110 ครัวเรือน จำนวนหมูทั้งหมด 330 ตัว ทำรายได้ให้กับผู้เลี้ยงครัวเรือนละ 10,000-20,000 บาท/ปี เลี้ยงเป็ดและไก่เพื่อขายอีก 180 ครัวเรือน จำนวน 2,300 ตัว ทำรายได้ให้ผู้เลี้ยงครัวเรือนละประมาณ 5,000 บาท/ปี

นอกจากนี้ ในช่วงเดือนมกราคม-พฤษภาคม ของทุกปี ครัวเรือนจำนวน 250 ครัวเรือน หรือกว่าร้อยละ 64 ของครัวเรือนทั้งหมด มีการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์จากผ้าหรือการทอผ้า ในแต่ละปี

ทำรายได้ให้ครัวเรือนละประมาณ 10,000 บาท โดยผลผลิตได้จำหน่ายให้แก่สหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มอาชีพ
ต่างๆ

ในการทำการเกษตรกรรม ครัวเรือนจำนวน 236 ครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เป็น
สมาชิกของกลุ่มอาชีพการเกษตรต่างๆ โดยมีการใช้เงินซื้อเพื่อการเกษตรจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการเกษตรจำนวน
163 ครัวเรือน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) จำนวน 40 ครัวเรือน สหกรณ์การเกษตร จำนวน 20
ครัวเรือน และการใช้เงินหมุนเวียนจาก
ราชการอีก 50 ครัวเรือน

2. ข้อมูลพื้นฐานขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

นอกจากองค์กรชุมชนระดับหมู่บ้านอย่างเป็นทางการที่แบ่งชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เป็น 3
หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 6 หมู่ที่ 15 และ หมู่ที่ 18 เพื่อวัตถุประสงค์ในการบริหารการปกครองแล้ว ในแง่ของวิถีชีวิตที่
แท้จริง คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนอย่างไม่เป็นทางการเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ กันหลายกลุ่ม
ด้วยกัน คือ กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต(พอบ้าน) กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน กลุ่มธนาคารข้าว
ประจำหมู่บ้าน กลุ่มทอผ้าไหมฝ้าย กลุ่มแม่บ้านประดิษฐ์ดอกไม้ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มปศุสัตว์ กลุ่มร้านค้าคนพิการ
และกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ประจำหมู่บ้าน

การรวมกลุ่มนี้เกิดจากการริเริ่มของผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ โดยเริ่มอย่างจริงจังในปี
2535 จากกลุ่มเกษตรผสมผสานที่มีผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็งและมีกิจกรรมดำเนินการอย่างต่อเนื่อง หลังจากนั้นจึงเกิด
กลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ที่สนับสนุนและเกื้อหนุนระหว่างกลุ่มติดตามมาหลายกลุ่ม จึงจัดว่ากลุ่มเกษตร
ผสมผสานเป็นองค์กรชุมชนแกนหลักขององค์กรชุมชนอื่นๆ ของบ้านโนนรัง-บุรพา ดังนั้น สมาชิกของกลุ่มต่างๆ
ส่วนใหญ่จึงมิได้เป็นสมาชิกกลุ่มเพียงกลุ่มเดียว และการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยง
กัน โดยเฉพาะความเชื่อมโยงกับกลุ่มแกน อาทิ ผู้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์หรือกลุ่มธนาคารข้าว มักเป็นสมาชิก
ของกลุ่มเกษตรผสมผสานด้วย เนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์หรือกลุ่มธนาคารข้าว เกิดจากการผลักดันให้เกิดขึ้นและ
เข้มแข็งขึ้นโดยสมาชิกของกลุ่มเกษตรผสมผสานเป็นหลัก ส่วนกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์นั้น ทุกครัวเรือนจะเป็น
สมาชิก เพื่อช่วยสนับสนุนค่าใช้จ่ายและการจัดการต่างๆ เมื่อสมาชิกในครัวเรือนเสียชีวิตลง

ดังนั้น ในการทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพานี้ จึง
เน้นหนักที่กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา เป็นหลัก ส่วนกลุ่มหรือองค์กรชุมชนอื่นๆ ได้พาดพิงถึงเพื่อเป็น
การเพิ่มเติมข้อมูลให้สมบูรณ์ขึ้นสำหรับประกอบการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนนี้

2.1 การก่อตัวและพัฒนาการขององค์กรชุมชน

กลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ได้เริ่มขึ้นมาเป็นเวลากว่า 10 ปี ซึ่งผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มขึ้น คือ พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านเลขที่ 138 บ้านโนนรัง หมู่ที่ 6 ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา

พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา ได้รับการยกย่องจากองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และประชาชนชาวอีสานว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ปัจจุบันเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา เกิดในปี พ.ศ. 2481 ที่อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม และได้ไปเรียนหนังสือจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา หลังจากนั้นจึงบวชเป็นเณร 3 ปี สอบได้นักธรรมโท แล้วสึกออกมาไปเป็นนายช่างซ่อมเครื่องยนต์ตามอู่ซ่อมรถยนต์ต่างๆ และได้แต่งงานกับแม่สำเภา ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านโนนรังแห่งนี้ มีลูกด้วยกัน 4 คน(กองทุนภูมิปัญญาชาวบ้านภาคอีสาน, 2539 : 123-127)

การเป็นคนขยันหมั่นเพียรและมีภรรยาที่ดี ครอบครัวยุบอุ่น ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจในขณะนั้นอยู่ในระดับดี มีทั้งโรงสีข้าวและฟาร์มเลี้ยงหมูพันธ์กว่า 100 ตัวเป็นของตนเอง แต่ความโลภอยากรวยมากๆ และรวยเร็วๆ ในปี 2525 จึงไปรับจ้างเป็นนายหน้าหาคนไปทำงานต่างประเทศให้กับชายคนหนึ่ง โดยทำหน้าที่เก็บเงินจากผู้ที่ประสงค์ไปทำงานต่างประเทศ ประมาณคนละ 20,000-30,000 บาท ให้แก่ชายผู้นั้น แต่เมื่อเขาได้เงินกว่า 200,000 บาท เขาก็หนีไปเมืองนอก ทำให้พ่อจันทร์ที่ต้องหาเงินมาใช้คืน ซึ่งเงิน 2 แสนบาท เมื่อ 20 ปีที่แล้วมีมูลค่าที่สูงมาก จำเป็นต้องจำนองที่นาและขายทรัพย์สินทั้งหมด ในแต่ละวันต้องจ่ายดอกเบี้ยถึง 114 บาท นับว่าเป็นช่วงที่ลำบากแสนสาหัสที่สุดในชีวิต ในแต่ละวันต้องเพียรพยายามออกไปรับจ้างทำงานทุกอย่างเท่าที่อำนวยให้ เพื่อหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวและจ่ายค่าดอกเบี้ย

จนกระทั่งในปี 2529 เพื่อนได้มาชักชวนให้ไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย ขณะอยู่ที่มาเลเซียก็ได้ทำงานอย่างขยันขันแข็งและประหยัดมัธยัสถ์ที่สุด ภายใน 1 ปีก็สามารถสะสมเงินเพียงพอกลับมาไถ่ถอนที่นาที่จำนองคืนได้ทั้งหมด เรียกขวัญและกำลังใจคืนมาได้ ทำให้มีเวลาคิดทบทวนการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัว เห็นว่าแม้มีที่นาแต่ก็ขาดทุนหมุนเวียน ต้องไปกู้เงินมาลงทุน เกิดมีหนี้สินขึ้นมาอีก และยังคงทำซ้ำซากจำเจทุกปี คือ ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว และพาดข้าว ผลผลิตก็ค่อยๆ ลดลงทุกปี จึงได้ปรึกษารื้อกันในกลุ่มครอบครัว มีความเห็นร่วมกันว่า ถ้ายังทำนาอยู่อย่างนี้ นอกจากไม่มีทางปลดเปลื้องหนี้สินแล้ว หนี้ยังพอกพูนมากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อวิทยุโทรทัศน์เกี่ยวกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน จึงพากันไปดูเกษตรผสมผสานของพ่อผาย สร้อยสระกลาง ที่บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งพ่อผายได้ทำการเกษตรแบบผสมผสานที่ประสบผลสำเร็จอย่างดี ได้รับการกล่าวขานถึงเป็นที่รู้จักกันทั้งในภาคอีสานและภาคอื่นๆ ทั่วประเทศ

การเห็นที่นาซึ่งอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยพืชนานาพันธุ์ด้วยตาตนเอง และความศรัทธาในตัวของพ่อผาย ได้สร้างคุณค่าให้กับครอบครัวปทุมมาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการตระหนักถึงข้อเท็จจริงตามคำบอกกล่าวของพ่อผายที่ว่า "การพึ่งตนเองได้ ต้องออมน้ำ เพราะผลหมาก รากไม้ สัตว์น้ำ ปู ปลา ต่างอยู่รอดได้ด้วยน้ำ" คำกล่าวนี้คือคำตอบ ที่ทำให้ทุกคนในครอบครัวได้ร่วมแรงร่วมใจกันทำการเกษตรผสมผสานตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เริ่มด้วยการขุดสระ กว้าง 6 เมตร ยาว 20 เมตร ลึก 3 เมตร เพื่อออมน้ำไว้ปลูกมะละกอ ฝรั่ง กล้วย ไข่ พืชผักต่างๆ ในพื้นที่ 2 งาน ในปี 2534 และปรับที่นาสำหรับปลูกไม้ผล พืชผัก และไม้ยืนต้นต่างๆ ควบคู่ไปกับการขุดสระเพิ่มขึ้นในปีต่อๆ มา ด้วยแรงกายและทุนของตนเองและภายในครัวเรือนเป็นหลัก และต่อมาได้รับการสนับสนุนเงินทุนขุดสระจากหน่วยงานราชการ อาทิ จากสำนักงานเกษตรจังหวัด ในปี 2538 จากกรมพัฒนาที่ดินในปี 2539 และจากโครงการน้ำ+ใจถวายในหลวง ในปี 2540 เป็นต้น จนกระทั่งพื้นที่นาที่มีอยู่จำนวน 22 ไร่ มีสระน้ำจำนวนรวม 10 สระ พร้อมด้วยไม้ผล ไม้ใช้สอย พืชผักสวนครัว อีกรวม หมู เป็ด ไก่ และปลา นับไม่ถ้วน จนครอบครัวปทุมมามีกินจนอิ่ม มีเหลือแจกจ่ายและขาย เฉพาะในปี 2538 เหลือจากการแจกจ่ายแล้วนำไปขายได้กำไรสุทธิกว่า 70,000 บาท

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว ได้สร้างสำนึกที่มีคุณค่าให้แก่พ่อจันทร์ที่ จึงอยากให้อาณัติมิตรได้พบปะเช่นตน ในปี 2535 จึงได้ร่วมกับพ่อเจริญ ทวนโรตง ปราชญ์ชาวบ้านผู้อาวุโสของบ้านโนนรังที่ล่องลับไปแล้ว ชักชวนชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงมารวมกลุ่มกัน เพื่อปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือทำนาเพียงอย่างเดียวมาเป็นเกษตรผสมผสาน กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรังจึงเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2535 โดยเริ่มแรกใช้ชื่อกลุ่มว่า "สวนทิพย์นางาม" มีสมาชิกแรกเริ่มเพียง 12 คน โดยมีพ่อเจริญเป็นประธาน และพ่อจันทร์ที่เป็นรองประธาน และเมื่อพ่อเจริญถึงแก่กรรมในปี 2539 สมาชิกกลุ่มจึงได้แต่งตั้งให้พ่อจันทร์ที่ เป็นประธานกลุ่มตั้งแต่นั้นมา

เมื่อกลุ่มเกษตรผสมผสานได้ก่อตั้งขึ้น สมาชิกแรกเริ่มของกลุ่มได้ลงขันกันคนละ 100 บาทต่อปีเป็นเวลา 5 ปี เพื่อเป็นกองทุนกลุ่ม เนื่องจากเห็นว่า กองทุนที่เกิดจากการร่วมมือกันจะเป็นเครื่องร้อยรัดให้กลุ่มเกิดความผูกพัน ความรัก ความหวังซึ่งกันและกัน และทำให้มีการจัดการกับเงินกองทุนร่วมกันอย่างรอบคอบ ไปในทิศทางที่ทำให้วัตถุประสงค์ของกลุ่มบรรลุผลอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

ในการขยายแนวร่วม เริ่มแรกได้ใช้วิธีการง่ายๆ คือเมื่อมีผู้ที่ทำนาเพียงอย่างเดียวได้มาขอพืชผักก็ได้ให้ไปเปล่าๆ โดยไม่ต้องซื้อทุกครั้ง และแบ่งพันธุ์พืชผักที่ขอและกล้าไม้ผลให้ไปปลูกเอง โดยมีแนวคิดเบื้องหลังการกระทำเช่นนี้ที่ว่า คนเราเมื่อขอเขาเปล่าๆ หลายๆ ครั้ง ก็เกิดความละอายขึ้นเอง และไปปลูกเอง เป็นการชักจูงให้เกิดการขยายตัวของเกษตรผสมผสานในละแวกบ้านขึ้นก่อน หลังจากนั้นก็ขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ซึ่งต่อมา สมาชิกในกลุ่มก็ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติเช่นกัน

กิจกรรมแรกของผู้เข้าร่วมกลุ่ม คือ สมาชิกกลุ่มทุกคนได้ทำการขุดสระในผืนนาของตนด้วยกำลังกายและกำลังเงินของตนเอง จนมีแหล่งน้ำสำหรับการทำนา ปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล ไม้ใช้สอย เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา อย่างหลากหลาย โดยมี得有หน่วยงานใดมาสนับสนุนในการจัดการ แต่อาศัยความรักความเอื้ออาทรต่อกัน ร่วมปรับความคิดและสร้างความเชื่อมั่นในการพึ่งพาตนเองและพึ่งพากัน โดยการที่สมาชิกมีการพบปะระดมสมองกันอย่างไม่เป็นทางการอย่างสม่ำเสมอ ช่วยให้สมาชิกคิดได้และทดลองทำ หลายคนมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น มีความหวัง มีความสุข

ผลผลิตของกลุ่มนำมาขายในชุมชน ผลประโยชน์เกิดขึ้นในชุมชนไม่ไหลไปไหน ทำให้ได้รับความสนใจอย่างมาก มีสมาชิกเพิ่มขึ้นทุกปีทั้งจากหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านใกล้เคียง ปัจจุบันกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มีสมาชิกรวมกันทั้งสิ้นถึง 120 ครอบครัว

2.2 โครงสร้างการบริหารขององค์กรชุมชน

จากการที่กลุ่มเกษตรผสมผสานมีขนาดใหญ่มากขึ้น และมีกิจกรรมดำเนินการที่มากขึ้น สมาชิกกลุ่มจึงได้ร่วมกันกำหนดโครงสร้างการบริหารในรูปคณะกรรมการดำเนินงานและคุณสมบัติของสมาชิกไว้ เพื่อให้การบริหารจัดการกลุ่มสะดวกขึ้นและการดำเนินงานกลุ่มประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้อย่างราบรื่น

คณะกรรมการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มีจำนวน 12 คน ประกอบด้วย ประธาน 1 คน รองประธาน 1 คน ที่ปรึกษา 1 คน เลขานุการ 1 คน ตรวจสอบ 1 คน บัญชี 1 คน เภรฎก 1 คน จัดซื้อจัดจ้าง 2 คน ประชาสัมพันธ์ 1 คน และปฏิคม 2 คน โดยสมาชิกกลุ่มต้องมีคุณสมบัติ 7 ประการด้วยกัน คือ ไม่เป็นคนติดเหล้า ไม่เสพยาเสพติดและขาย ไม่เป็นคนต้องโทษถูกศาลตัดสินจำคุกตลอดชีวิต ต้องเป็นผู้ที่เอาใจใส่ในการประชุมอย่างต่อเนื่อง เป็นผู้รับฟังความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ ยอมรับมติของสมาชิกส่วนใหญ่ และต้องเป็นเกษตรกร

ปัจจุบัน ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ได้จัดกิจกรรมฝึกอบรมให้แก่ผู้นำชุมชนและสมาชิกองค์กรชุมชนต่างๆ ทั้งจากภาคอีสานและภาคอื่นๆ ที่มีความสนใจ โดยกิจกรรมการฝึกอบรม ได้แก่ การเพาะเลี้ยงพันธุ์ปลา พืชสมุนไพร การทำอินดิโกสีเมนต์เม็ด การขยายพันธุ์พืช

วิทยาการกระบวนการกลุ่ม การทำตะกร้าด้วย เถาวัลย์ การทำรองเท้าด้วยผ้าไหม-ผ้าฝ้าย การทำชิงสำเร็จรูป การย้อมไหม-ฝ้ายด้วยสีธรรมชาติการทำชาเขียวใบหม่อน การจักสานไม้ไผ่ การทำปุ๋ยอินทรีย์²

2.3 การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่น

กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มีความตั้งใจแน่วแน่ในการนำความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ไปถ่ายทอดและช่วยให้คนอีสานสามารถดำรงอยู่ด้วยคุณภาพชีวิตที่ดี พึ่งตนเองได้ ดังนั้น เมื่อเกิดเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานขึ้นในปี 2538 กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพาจึงได้เข้าร่วมเป็นเครือข่าย

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ได้ก่อตั้งขึ้นในปี 2538 โดยการที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก จากสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาอีสาน ได้จัดเวทีปราชญ์ของชาวบ้านและพหุภาคีครั้งแรกขึ้นที่บ้านพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ตำบลสนามชัย อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ หลังจากนั้นเป็นต้นมา ปราชญ์ชาวบ้านในภาคอีสานก็ได้มีการพบปะและประชุมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุก 6 เดือน ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาอีสานและมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น³

² ปุ๋ยอินทรีย์ เป็นอินทรีย์วัตถุสำหรับเพิ่มเติมลงไปบนดิน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินและเพิ่มธาตุอาหารพืชให้สะสมไว้ในดิน(เกษมศักดิ์ แสนโกษณ์ 2544 : 19-21) ประกอบด้วย

- (1) ปุ๋ยคอก คือมูลสัตว์ที่ขับถ่ายออกมา เป็นส่วนที่ร่างกายได้ย่อยสลายอินทรีย์สารไปแล้ว มูลสัตว์เหล่านี้จึงมีคุณค่าทางสารอาหารแก่พืช
- (2) ปุ๋ยหมัก คือปุ๋ยที่ได้จากการหมักเศษอินทรีย์วัตถุต่างๆ เช่น ฟางข้าว เศษหญ้า เศษอาหาร ขยะสด เป็นต้น
- (3) ปุ๋ยพืชสด คือปุ๋ยที่ได้จากต้นพืชและใบสดที่ปลูกเอาไว้หรือขึ้นเองธรรมชาติ เมื่อสับ-ตัด-กลบ หรือทิ้งไว้ให้เน่าเปื่อยผุพังหมดแล้ว จะให้ธาตุอาหารพืชและเพิ่มปริมาณอินทรีย์วัตถุลงไปในดิน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อพืชที่ปลูกตามมา
- (4) ปุ๋ยชีวภาพ คือปุ๋ยที่ประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ซึ่งมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น(จุลินทรีย์) ที่ทำประโยชน์ให้แก่ดินและพืช เป็นตัวการทำให้พืชได้รับธาตุอาหารหรือสิ่งที่จำเป็นประโยชน์ ทำให้พืชสามารถเจริญเติบโตได้ดี
 - ปุ๋ยน้ำ คือปุ๋ยที่ได้จากการนำเอาพืช ผักสีเขียว ผลไม้ สัตว์ชนิดต่างๆ มาหมักกับน้ำตาล ทำให้เกิดจุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์จำนวนมาก ซึ่งจุลินทรีย์นี้จะไปช่วยสลายธาตุอาหารต่างๆ ที่อยู่ในพืชที่หมักให้ถูกปลดปล่อยออกมา นำไปใช้ในการเจริญเติบโตของพืชที่ปลูกได้อย่างมีประสิทธิภาพ
 - ปุ๋ยแห้ง คือปุ๋ยอินทรีย์ที่ผ่านกระบวนการหมักกับน้ำหมักชีวภาพ ช่วยในการปรับปรุงดิน ย่อยสลายอินทรีย์วัตถุในดินให้เป็นอาหารแก่พืช

³ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ตั้งขึ้นจากการร่วมแรงและระดมทุนของบรรดานักพัฒนา เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และครู เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่องค์กรชุมชน สร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และพัฒนากิจกรรมต่างๆ เพื่อคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้นของประชาชนตามที่องค์กรชุมชนกำหนด(มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น 2545:2)

ในปี 2540 ได้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้น เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานเห็นว่า การประชุม 6 เดือนต่อครั้งไม่ทันการณ์ที่จะแก้ไขปัญหาของภาคอีสานและของชาวบ้านได้ ในปี 2541 เป็นต้นมาเครือข่ายจึงมีการประชุมสัญจรขึ้นทุกเดือนโดยหมุนเวียนไปตามศูนย์การเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้านภายใต้การบริหารจัดการของมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

- 1) สร้างองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง
- 2) เพื่อส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านสร้างผู้นำรุ่นใหม่ และพัฒนาผู้นำเหล่านี้ขึ้นเป็นปราชญ์ชาวบ้านรุ่นต่อไป ในการเป็นแบบอย่างของคนรุ่นหลัง
- 3) เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองให้ได้ 1 ล้านครอบครัวในภาคอีสานภายใน 18 ปี พร้อมด้วยเด็กรักถิ่น 1 ล้านคนให้กระจายเต็มภาคอีสาน

นอกจากนี้ ในปี 2542 เครือข่ายยังได้พัฒนาหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองภาคประชาชนหรือเรียกย่อๆ ว่า วปอ. ภาคประชาชน เพื่อพัฒนาผู้นำชุมชนที่ทำงานร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านและนักพัฒนาที่สนใจ ได้มีโอกาสเรียนรู้ ฝึกวิถีคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ ความสุขของตนเอง ทุกข์ของแผ่นดิน สาเหตุแห่งทุกข์ ทางเลือกในการแก้ปัญหา การรู้จักตนเองและรู้จักถึงตนเองและผู้อื่นเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รวมทั้งการสร้างภาพฝัน เพื่อกลับไปขยายเครือข่ายให้กว้างขวางขึ้น โดยหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน ปัจจุบันกำหนดการฝึกอบรมเป็น 5 วัน คือ ภาคทฤษฎี 2 วัน และศึกษาดูงานของปราชญ์ชาวบ้านและชุมชนที่เข้มแข็งอีก 2 วัน และการทำแผนปฏิบัติการ เทคนิคการสื่อสารและกระบวนการประชาสังคมอีก 1 วัน ที่ผ่านมาในปี 2542-2544 จัดการฝึกอบรมปีละ 1 รุ่น ส่วนในปี 2545 ได้แยกปราชญ์ชาวบ้านเป็นเขตๆ เขตละ 4 ปราชญ์ ทำให้สามารถทำการฝึกอบรมได้ 6 รุ่น รุ่นละประมาณ 40 คน ปัจจุบันได้มีผู้นำองค์กรชุมชนที่ผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรนี้ไปแล้ว 9 รุ่น กว่า 300 คน

จากความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา กลุ่มจึงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานหลายแห่งทั้งของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ในด้านต่างๆ ที่ช่วยสนับสนุนให้สมาชิกได้ศึกษาเรียนรู้พัฒนาตนเอง มีความเข้มแข็งมากขึ้น และสามารถขยายตัวเครือข่ายได้มากขึ้น อาทิ ในปี 2542 ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund : SIF) พัฒนาศูนย์ข้อมูลชุมชนอีสานนี้ขึ้นเป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา พร้อมไปกับการพัฒนาให้มีศูนย์ฝึกอบรมเช่นนี้ขึ้น ณ พื้นที่ทำกินของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานทั้ง 12 แห่ง จากจุดนี้ ทำให้หน่วยงานราชการของรัฐ คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เห็นความสำคัญของกลุ่ม จึงได้ตั้งให้เป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรควบคู่ไปด้วย นอกจากนี้ สมาชิกบางคนยังได้รับการสนับสนุนเงินทุนสำหรับการขุดสระน้ำในไร่นา จากหน่วยงานภาครัฐตามโครงการขุดสระน้ำในไร่นาของหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น กรมพัฒนาที่ดิน และโครงการน้ำ+ใจถวายในหลวงของสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นต้น

นอกจากกลุ่มเกษตรผสมผสานจะเติบโตขึ้นแล้ว ยังได้มีการตั้งกลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะต่างๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายกลุ่ม เพื่อทำงานสนับสนุนและเกื้อหนุนการทำงานของกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา และเพื่อขยายขอบเขตการพัฒนาชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ให้ครอบคลุมทุกมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ เพื่อให้คนในชุมชนอยู่ดีมีสุขได้อย่างยั่งยืน ที่สำคัญได้แก่

ปี 2537 ตั้งกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน ปัจจุบันมีสมาชิก 108 คน

ปี 2537 ตั้งกลุ่มธนาคารข้าว ปัจจุบันมีสมาชิก 278 คน

ปี 2539 ตั้งกลุ่มเยาวชน ปัจจุบันมีสมาชิก 45 คน

ปี 2542 ตั้งศูนย์พัฒนาผู้พิการ เพื่อพัฒนาอาชีพและสวัสดิการผู้ด้อยโอกาส

3. การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เป็นชุมชนบนที่ราบสูง พื้นดินมีลักษณะร่วนปนทรายแต่ไม่เค็ม ในอดีตราษฎรมีอาชีพทำนาปลูกข้าวเป็นหลักเพียงฤดูกาลเดียว โดยครัวเรือนส่วนใหญ่มีที่นาของตนเอง พื้นที่นาโล่งเตียนแห้งแล้ง ไม่มีต้นไม้อายุ การทำเกษตรมุ่งผลิตข้าวเพื่อขายเป็นรายได้ จึงให้ความสำคัญกับการลงทุนในการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อมุ่งหวังเพิ่มผลผลิตให้ได้มาก รายได้จากการขายข้าวไม่เพียงพอกับการลงทุนและรายจ่าย เกิดหนี้สินขึ้นนอกจากนี้ คนส่วนใหญ่ต่างมุ่งไปรับจ้างทำงานที่ต่างประเทศเพื่อหวังสร้างควมร่ำรวยซึ่งต้องเสียค่านายหน้า เมื่อไม่มีกัขายหรือจ่านองที่นา หนี้สินจึงเพิ่มพูนขึ้น บางรายถูกหลอกเอาค่านายหน้าไป การปลดเปลื้องหนี้สินยิ่งยากขึ้นเป็นทวีคูณ

ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านโนนรัง-บุรพาส่วนหนึ่งได้มีการรวมกลุ่มกันและร่วมกันปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในผืนนาของตนเอง จากการทำนาเพียงอย่างเดียวและเพียงฤดูกาลเดียวไปสู่การเกษตรผสมผสาน มีการปลูกพืชหลายหลากชนิด ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติคือดินและน้ำซึ่งเป็นฐานการผลิตทางการเกษตร เพื่อให้เกิดความมั่นคงของผลผลิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นแนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนที่สร้างให้เกิดสมดุลระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม

3.1 การอนุรักษ์พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 เล่าว่า ในช่วง 2-3 ปีแรกของการทำเกษตรผสมผสานนี้ พื้นที่นาโดยทั่วไปมองดูยังแห้งแล้งอยู่เพราะดินไม้ยังเล็กลอย แต่หลังจากนั้นดินไม้จะโตเร็วขึ้น พื้นที่นาได้เปลี่ยนเป็นสีเขียวและความชุ่มชื้นได้กลับคืนมา เป็นเพราะ "ไปไม้ต่างๆ ที่ร่วงหล่นได้ทับถมกลายเป็นปุ๋ย เสริมด้วยการมีโอกาสดูเรียนรู้ ฝึกอบรม และดูงานต่างๆ ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ ไม่ผลต่างๆก็ออกดอกให้ผล ทำให้ชาวบ้านได้เห็นถึงประโยชน์ที่ได้เป็นอย่างดี ธรรมชาติกลุ่มจึงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ" ไม้ผลและพืชผักต่างๆ ที่เหลือจากกินและแจก นำไปขายในหมู่บ้านก็หมดทุกครั้งไม่เคยมีปัญหาด้านการตลาด

ปัจจุบันพื้นที่นาจำนวน 22 ไร่ของตนเอง ได้ใช้ในการทำนาปลูกข้าว 12 ไร่ พืชสวนซึ่งเป็นไม้ผล 6 ไร่ พืชผัก 3 ไร่ และที่อยู่อาศัย 1 ไร่ โดยที่นา 12 ไร่นั้น ในหน้าฝนได้ปลูกข้าวเต็มพื้นที่ แต่ในหน้าแล้งน้ำในสระมีน้อยลง จึงปลูกผักในที่นาประมาณ 1 ไร่ ขึ้นอยู่กับศักยภาพน้ำในสระที่มีอยู่ ผักที่ปลูกมีหลายชนิด เช่น ผักกาด กวางตุ้ง ผักกาดเขียว ผักชี หอม แดงล้าน ถั่วฝักยาว ส่วนที่นาที่เหลือ ก็ปลูกงาโดยการหว่าน เพราะงาไม่ต้องการน้ำมาก ถ้าไม่มีน้ำ งายังคงเติบโตได้ เพียงแต่ไม่ดีนัก ต้นงาก็เอนกลบทำเป็นปุ๋ยพืชสด ส่วนไม้ผลในหน้าแล้งจะไม่ให้น้ำเพื่อประหยัดน้ำ อาศัยความชุ่มชื้นที่มีอยู่จากการมีพันธุ์ไม้จำนวนมากก็สามารถคงอยู่ได้ นอกจากนี้ ในสระได้เลี้ยงปลาไว้เป็นอาหารรับประทาน ส่วนอาหารปลาให้บ้าง แต่ผลิตเองทั้งหมด

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 กล่าวว่า ตนเองมีที่ดินอยู่ 35 ไร่ ได้แบ่งเป็นพื้นที่ทำนา 29 ไร่ และทำเกษตรผสมผสาน 6 ไร่ โดยมีสระน้ำขนาด กว้าง 20 ม. ยาว 40 ม. ลึก 3 ม. อยู่ 2 สระ และขนาด กว้าง 20 ม. ยาว 13 ม. ลึก 3 ม. อีก 1 สระ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 ได้เล่าให้ฟังว่า มีที่นาเป็นของตนเอง 18 ไร่ และยังมีสวนปาล์มคาลิปัสอีก 97 ไร่ สวนปาล์มเริ่มปลูกในปี 2535 โดยเปลี่ยนจากที่ปลูกมันสำปะหลัง และในปีเดียวกันนั้น พ่อจันทร์ที่ได้มาชักชวนให้ทำเกษตรผสมผสาน ตอนนั้นไม่สนใจเพราะอยากได้เงิน เห็นว่าทำนาปลูกข้าว ตอนขายข้าวก็ได้เงิน ไว้ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและส่งให้น้องเรียนหนังสือ จากนั้นมา 2 ปี จึงมาคิดได้ว่า "ปลูกพืชชนิดเดียวเพื่อขายเป็นเงินแล้วทำไมเราต้องหาเงินมาก่อน เพื่อซื้ออาหารและเพื่อรักษาตัวเองจากการใช้สารเคมีในการปลูกพืชให้ได้มากๆ จะได้เงินมากๆ จนเป็นอันตรายต่อชีวิต ทำไมเราไม่ปลูกพืชเป็นอาหารโดยตรงเลย" ในปี 2537 จึงเข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม และได้เริ่มกิจกรรมแรกในพื้นที่นา 18 ไร่ โดยการปรับพื้นที่ ขุดสระและขยายคันนา ปลูกไม้ผลต่างๆ บนคันนาจนทั่วพื้นที่ มีมะม่วงพันธุ์ดีทุกอย่าง มะพร้าวมัน มะพร้าวน้ำหอม กัลฉวย น้อยหน่า ข่า ตะไคร้ และยังปลูกไม้ใช้สอยด้วย ปัจจุบันมีสระน้ำ 2 สระ พื้นที่ 1 ไร่ 1 งาน พื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ใช้สอยต่างๆ 3 ไร่ 3 งาน ส่วนอีก 13 ไร่ เป็นพื้นที่ทำนาข้าว

ในปี 2540 ได้รับการสนับสนุนงบประมาณขุดสระจากโครงการน้ำ+ใจถวายในหลวง ทำให้สามารถปลูกผักในฤดูแล้งได้ อาทิ ถั่วฝักยาว แดง ข้าวโพด ผักกาดกวางตุ้ง เป็นต้น ปัจจุบันพื้นที่ปลูกพืชผักในแต่ละปีประมาณ 2 ไร่ ปลูกมากน้อยเท่าไรก็ดูจากจำนวนน้ำในสระที่มีอยู่ และจะไม่ใช้สารเคมีใดๆ เลย เหลือจากกินในครอบครัวแล้วก็นำไปขายแบบขายส่งที่ศูนย์สาธิตการตลาดในหมู่บ้าน ซึ่งขายหมดทุกครั้ง ได้รายได้เฉลี่ยวันละ 250 บาท ตลอดช่วงระยะเวลา 4 เดือนของทุกปี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 บอกว่า ปัจจุบันพื้นที่นา 5 ไร่เดิมได้รับการเปลี่ยนเป็นที่นา 1.5 ไร่ ที่สระน้ำ 1.5 ไร่ คอกหมู 0.5 ไร่ ที่ไม้ผลต่างๆ 1.5 ไร่ และแม้ว่าพื้นที่มีเพียง 5 ไร่ แต่ก็สร้างคุณประโยชน์ให้กับตนเองอย่างมาก ทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกินอย่างพอเพียง ไม่มีหนี้สิน และในปี 2542 สามารถซื้อที่นาเพิ่มขึ้นอีก 17 ไร่ 3 งาน ที่นาค้นพินนี้ใช้ทำนาเพียงอย่างเดียวปีละครั้ง ไม่ปลูกพืชผักสวนครัวใดๆ เพราะอยู่ไกลจากบ้าน 3 กิโลเมตร แต่ได้ปลูกไม้ผลและไม่ใช้สอยตามคันนาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้ผืนนาที่แห้งแล้งนั้น และ

หลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็บำรุงดินด้วยปุ๋ยคอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นขี้วัว โดยในแต่ละปีได้ลดปุ๋ยเคมีลง และทดแทนด้วยการใส่ปุ๋ยคอกในพื้นที่ 2-4 ไร่ ทยับพื้นที่ไปเรื่อยๆ สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนคือ เมื่อใส่ปุ๋ยคอกแล้วผลผลิตข้าวดีกว่าพื้นที่ที่ไม่ได้ใส่ จากเดิมพื้นที่กว่า 17 ไร่ ใช้ปุ๋ยเคมี 18 ตัน ปัจจุบันใช้เพียง 6 ตัน และจะลดลงอีกในปีต่อไป และเลิกใช้ในที่สุด

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 ได้เล่าให้ฟังว่าตนเองมีที่นา 22 ไร่ ซึ่งพ่อตาแม่ยายให้มา เดิมทำนาเพียงครั้งเดียวทุกปี เดินผ่านที่นาพอจันทร์ก็ เห็นปลูกพืชผัก ไม้ผล ชุดสระ ตอนนั้นคิดในใจว่าปลูกไปก็เหนื่อยเปล่า ไม่ได้กินหรอก ควายแถวนี้มีมาก ถ้าไม่ล่อมรั้วดี ๆ ก็ไม่ได้กิน แต่ 2-3 ปีให้หลัง เห็นมะม่วงออกผลเป็นพวง ก็คิดในใจว่า เขาได้กิน แต่เราไม่ได้กิน ถ้าอยากกินก็ต้องไปหาซื้อเอง จึงคิดอยากปลูกตามบ้าง ลูกหลานจะได้มีกินไม่อดอยากเหมือนตนเอง ในปี 2538 จึงได้เริ่มด้วยการปรับพื้นที่นาจำนวน 6 ไร่ ทำเกษตรผสมผสาน ปลูกมะม่วง มะพร้าว ฝรั่ง น้อยหน่า กัลย และปลูกไม้ใช้สอย จำพวกไม้ประดู่ ไม้ซี้เหล็ก ไม้สัก ตามคันนา และปีต่อมาได้กู้เงินมาทำการขุดสระจำนวน 2 สระ ใช้เนื้อที่ไป 2 ไร่ จึงเหลือพื้นที่ทำนาจริง 14 ไร่

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 บอกว่า พื้นที่เกษตรผสมผสานนั้น แต่ก่อนเป็นพื้นที่นาโล่งเตียน ได้เริ่มปรับเปลี่ยนที่นาเป็นทำเกษตรผสมผสานในปี 2534 เพราะ "อยากเห็นผืนนามีความอุดมสมบูรณ์ สร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้ท้องถิ่น ชีวิตเราก็จะดีตามด้วย" โดยมองว่า "คนเราต้องสร้างธรรมชาติก่อน แล้วธรรมชาติจะสร้างความสุขให้เรา ทั้งร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ" ผลตอบแทนที่ตนได้รับจากการสร้างธรรมชาติให้สมบูรณ์มีมากมาย เช่น เมื่อปลูกไม้ผลขึ้น ก็มีมดแดงมาอาศัย เราก็ได้กินทั้งผลไม้และไข่มดแดง เป็นต้น และได้ประมาณการมูลค่าประโยชน์ที่ได้จากเกษตรผสมผสานในพื้นที่ของตนว่า ทุกๆ วันครอบครัวได้กินพืชผักคิดเป็นมูลค่าวันละ 25 บาท ในสระน้ำมีปลา สระละ 50-100 กิโลกรัม ละ 30 บาท คิดเป็นมูลค่ากว่า 3,000 บาท ต่อสระ ไม้ผลต่างๆ เช่น มะพร้าว มี 20 ต้นๆ ละ 10-15 ลูกๆ ละ 5 บาท คิดเป็นมูลค่ากว่า 1,000 บาท มีไก่ 50-60 ตัวๆ ละ 60-70 บาท คิดเป็นมูลค่ากว่า 3,000 บาท นอกจากนี้ ยังมีพืชจำพวกหวาย เผือกมัน สมุนไพร ต่างๆ อีกมากมาย ที่มีมูลค่ารวมกันกว่า 10,000 บาท ในแต่ละปี

กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มองเห็นว่า การปลูกป่าเป็นการฟื้นฟูธรรมชาติให้กลับสมบูรณ์ขึ้นมา เมื่อมีป่า ความหลากหลายทางชีวภาพก็ติดตามมา ทั้งน้ำ ดิน พืชพรรณสัตว์ และสัตว์ต่างๆ เช่น นก กระรอก กระแต ระบบนิเวศของชุมชนและสังคมก็ดีขึ้น ซึ่งสร้างให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีติดตามมา อย่างไรก็ตาม บ้านโนนรัง-บุรพา ไม่มีพื้นที่หรือโคกสาธารณะสำหรับการปลูกป่าเหมือนบ้านอื่นๆ แต่ก็สามารถปลูกป่าได้ เป็นป่าในไร่นา การเกษตรผสมผสานเป็นการสร้างให้เกิดป่าในไร่นา เป็นป่าที่มีประโยชน์ต่อชีวิตทั้งแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย และแหล่งยารักษาโรค โดยกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ได้ทำหนังสือขอพันธุ์ไม้ใช้สอยจากศูนย์เพาะชำกล้าไม้ของกรมป่าไม้ เพื่อนำมาแจกจ่ายและส่งเสริมให้สมาชิกได้ปลูกในไร่นาของตนเอง นอกจากนี้ยังมีการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ คนที่มีพันธุ์ไม้มากก็เอามาให้คนที่ไม่มี ทำให้การขยายการปลูกป่าในไร่นาของสมาชิกกว้างขวางและรวดเร็วขึ้น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้กล่าวสรุปถึงปัจจัยสำคัญในการทำเกษตรผสมผสานว่า การทำเกษตรผสมผสานมีปัจจัยสำคัญคือ "ต้องออดดิน ออดน้ำ ออดต้นไม้ และออดภูมิปัญญา" ออดดินคือ ที่ดินมีน้อยต้องใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีต้นไม้ พืชผักสวนครัว พืชระยะสั้น พืชระยะยาว ทั้งไม้เศรษฐกิจและไม้ผล ออดน้ำคือ ขุดสระเพื่อเก็บน้ำ ใช้น้ำที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ ฤดูแล้งหาข้อมูลว่าน้ำในสระเราจะปลูกผักได้กี่แปลง เราต้องเลือกพืชที่ปลูก ระยะเวลาปลูก การใช้น้ำของพืช ปลูกหลายๆ อย่าง แต่อย่างละไม่มาก ในน้ำต้องมีปลา อย่านำมีสระเปล่าๆ ออดต้นไม้คือ ปลูกต้นไม้ห่างกัน 1.5 เมตร พื้นที่ของตนเอง 22 ไร่ มีต้นไม้กว่า 100 ต้น 20 ปี ก็แปรรูปได้มูลค่ามากมาย ออดภูมิปัญญาคือ เมื่อเราเห็นตรงนี้แล้ว ให้มองคนที่เขาพบวิกฤตที่มีอยู่มากมายและหาทางออกไม่ได้ เราต้องเก็บรวบรวมภูมิปัญญาที่เรามีอยู่ไปขยายถ่ายทอดให้เขาได้รู้ มีการพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนปัญหาและประสบการณ์กัน ประชุมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องอย่าให้ขาด

3.2 การผลิตและบริโภคของชุมชนที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา นอกจากการขุดสระในไร่นาเพื่อเพิ่มเติมน้ำสำหรับการเกษตรกรรมแล้ว ยังมีการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยที่ผลิตจากวัสดุธรรมชาติ มีการลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพราะเห็นว่านอกจากทำให้ต้นทุนการผลิตสูงแล้วยังเป็นการทำลายสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวว่า ตั้งใจหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง เพราะได้ประสบพิษภัยกับตนเองเมื่อกลับจากประเทศซาอุดีอาระเบียไม่นาน ตนได้ป่วยเป็นโรคไต ซึ่งหากร่างกายมีแผล พิษของสารเคมีที่ใช้ในการเกษตรจะเข้าสู่ร่างกายตามบาดแผลซึ่งเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ ทำยสุดได้กล่าวว่า "อยู่กินแบบไร้สารพิษ ปลูกเอง กินเอง เหลือขาย ปลอดภัยไว้ก่อน" และให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า หลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้วบำรุงดินด้วยปุ๋ยคอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นขี้วัว โดยในแต่ละปีได้ลดปุ๋ยเคมีลงและทดแทนด้วยการใส่ปุ๋ยคอกในพื้นที่ 2-4 ไร่ ขยับพื้นที่ไปเรื่อยๆ สิ่งสังเกตเห็นอย่างชัดเจนคือ เมื่อใส่ปุ๋ยคอกแล้วผลผลิตข้าวดีกว่าพื้นที่ที่ไม่ได้ใส่ จากเดิมพื้นที่กว่า 17 ไร่ ใช้ปุ๋ยเคมีถึง 18 ตัน ปัจจุบันใช้เพียง 6 ตัน และจะลดลงอีกในปีต่อไป และเลิกใช้ในที่สุด

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 ได้เล่าว่า ได้ทำเกษตรผสมผสานในที่นาซึ่งเป็นพี่ของแม่ เนื้อที่ 12 ไร่ โดยได้แบ่งพื้นที่สำหรับการทำนาปลูกข้าว 5 ไร่ อีก 7 ไร่ ทำการปลูกพืชอื่นแบบเกษตรผสมผสาน ที่นาจำนวน 5 ไร่นี้ใช้ทำนาแค่ปีละครั้งเดียว หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็ได้ไถกลบฟางข้าวทั้งหมดเพื่อสะสมเป็นปุ๋ยในดินสำหรับการทำนาปีต่อไป

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 บอกว่า ในแต่ละปีมักมีองค์กรต่างๆ ให้การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์พืชแก่เกษตรกรเพื่อนำไปเพาะปลูกทำปุ๋ยพืชสด อาทิ ในปี 2540 โรงเรียนชุมชนอิสาน ให้เมล็ดถั่วเขียวสำหรับหว่านในพื้นที่ 2 ไร่ ในปี 2541 เกษตรอำเภอม่วงสามสิบให้เมล็ดถั่วดำ สำหรับหว่านในพื้นที่ 3 ไร่ ในปี 2542 โรงเรียนชุมชนอิสานให้เมล็ดถั่วพริกสำหรับหว่านในพื้นที่ 14 ไร่ เป็นต้น ซึ่งเมื่อปลูกแล้วถ้าเติบโตให้ผลผลิตดี ก็เก็บเมล็ดไว้ขายแล้วจึงไถกลบลำต้นหลังเก็บเกี่ยว แต่ถ้าเติบโตไม่ดี ก็ไถกลบลำต้นขณะที่กำลังออกช่อดอกหรือเมล็ดยังอ่อนอยู่ การทำเช่นนี้พบว่า ผลผลิตที่ได้จากการทำปุ๋ยพืชสดติดต่อกันมาทุกปีอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกับการใช้ปุ๋ยเคมี โดยได้ค่อยๆ ลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีลงปีละ 3 กระสอบ จากเดิมที่เคยใช้ 17 กระสอบ และจะลดลงจนเลิกใช้

3.3 การพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของสังคมชุมชน

สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ได้ให้ความสำคัญกับความร่วมมือในกิจกรรมของชุมชนสูงมาก ทำให้กลุ่มสามารถขยายตัวเติบโตขึ้นจากสมาชิกแรกเริ่มเพียง 12 ราย เป็น 120 รายในปี 2545 และยังเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ของชุมชนด้วย เช่น กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน มีสมาชิก 108 คน ศูนย์สวัสดิการตลาดนี้ มีสมาชิก 202 คน กลุ่มย้อมไหมฝ้ายธรรมชาติซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มทำรองเท้า มีสมาชิก 40 คน กลุ่มฌาปนกิจ มีสมาชิก 335 คราวเรือน เป็นต้น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 2 ได้กล่าวว่า การจะทำอะไรให้ประสบผลสำเร็จนั้น สิ่งสำคัญจึงอยู่ที่การร่วมมือกัน และความพร้อมที่จะทำทั้งแรงกายและแรงใจ ซึ่งจะทำให้เกิดพลังที่ยิ่งใหญ่ นำสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่มได้ ดังที่ว่า "ไม่ลำเดียว ล้อมฮั่วบ่อค้อย ไพรบ่อพร้อม แบ่งบ้านบ่อฮุ้งเฮียง"

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 7 ยังได้กล่าวถึงศูนย์สวัสดิการตลาดบ้านโนนรังซึ่งเป็นองค์กรที่มีความสัมพันธ์กับผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนโดยตรงว่า ได้ก่อตั้งขึ้นในปี 2530 ก่อนมีการก่อตั้งของกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน โดยศูนย์สวัสดิการนี้ริเริ่มโดยพ่อเจริญ ทวนโธสง และได้จดทะเบียนเป็นอาคารร้านค้าของชุมชน มีสมาชิกเป็นเจ้าของ กิจกรรมหลักของศูนย์ฯ คือการจำหน่ายสินค้าเบ็ดเตล็ดต่างๆ สำหรับให้ชุมชนซื้อหาได้สะดวกและในราคาที่ไม่แพง รวมทั้งเพื่อเป็นศูนย์กลางในการซื้อขายสินค้าจากเรือกสวนไร่นาของสมาชิกเพื่อการบริโภคกันภายในชุมชน เป็นการทำให้ชุมชนได้พึ่งพากันเอง และรายได้ต่างๆ ก็ยังคงตกอยู่กับคนในชุมชนและสมาชิกของศูนย์ฯ ขอบเขตการดำเนินกิจกรรมของศูนย์ฯ จึงมุ่งเพื่อให้สมาชิกชุมชนได้ช่วยเหลือกันเองทางเศรษฐกิจภายในชุมชนเป็นหลัก และนับว่าเป็นเหตุปัจจัยประการหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการก่อตั้งขึ้นของกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน

ปัจจุบันศูนย์สาธิตการตลาดนี้มีสมาชิกจำนวน 202 ราย บริหารโดยคณะกรรมการศูนย์ฯ ซึ่งชาวบ้านที่เป็นสมาชิกจะเป็นผู้เลือกกรรมการเข้ามาบริหารจัดการธุรกิจจำนวน 10 คน และกรรมการจะเป็นผู้เลือกประธานจากกลุ่มคณะกรรมการนั้น โดยมีวาระ 1 ปี ธุรกิจของศูนย์ฯ ที่ผ่านมาเจริญก้าวหน้ามาโดยตลอด ทำกำไรให้แก่สมาชิกอย่างสม่ำเสมอ ได้มีการจัดสรรกำไรให้แก่สมาชิกปีละ 1 ครั้ง ทุกวันที่ 20 ของเดือนกุมภาพันธ์ โดยร้อยละ 30 ของกำไร แบ่งให้แก่ผู้ทำหน้าที่ในการซื้อขายสินค้า ร้อยละ 12 แบ่งให้กรรมการฯ ร้อยละ 3 เหลือคืนตามธุรกิจ และที่เหลืออีกร้อยละ 45 เป็นเงินปันผลให้ผู้ถือหุ้น ซึ่งเฉพาะในปี 2544 ศูนย์มีกำไรทั้งสิ้น 380,000 บาท จ่ายเงินปันผลให้แก่สมาชิกหุ้นละ 33 บาท ซึ่งนับว่าทำกำไรที่ดีมากให้แก่สมาชิกเมื่อเปรียบเทียบกับราคาหุ้นเพียงหุ้นละ 50 บาท

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 8 ยังได้เล่าถึงกลุ่มย่อยใหม่ฝ่ายธรรมชาติซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มทำรองเท้าว่า การรวมเป็นกลุ่มทำได้ไม่ยากเพราะทั้งหมู่บ้านทำเป็นอยู่แล้วโดยเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนมาแต่อดีตที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ปัจจุบันมีสมาชิก 40 คน เกือบทั้งหมดเป็นแม่บ้านของสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน กิจกรรมที่ทำคือ ในส่วนของไหมสมาชิกจะซื้อเส้นไหมที่ยังไม่ได้ย้อมมาทำการย้อมสีธรรมชาติและทอเป็นผืนผ้า ส่วนฝ่ายสมาชิกจะทำเองทั้งการปั่นเป็นเส้นฝ้าย ย้อมสีธรรมชาติ และทอเป็นผืนผ้า ซึ่งนอกจากเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวแล้ว ยังเป็นการสนับสนุนการใช้ผลิตภัณฑ์ที่เป็นธรรมชาติซึ่งหาได้จากท้องถิ่น หลีกเลียงการใช้สารเคมีซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้ผลิต และได้เรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้รับการพัฒนาต่อยอดให้คุณภาพของผลผลิตเพิ่มขึ้นจากการฝึกอบรมที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ ซึ่งสมาชิกกลุ่มฯ สามารถทำเองที่บ้านได้ในช่วงเวลาที่ว่าง สำหรับการตลาดนั้นไม่มีปัญหาอะไร เพราะส่วนใหญ่มีลูกค้าอยู่แล้วและมักทำตามการสั่งซื้อ และปัจจุบันผู้บริโภคนิยมผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาไทยและผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติเพิ่มขึ้น แต่เมื่อเปรียบเทียบกับระหว่างเส้นฝ้ายกับเส้นไหมแล้ว ฝ่ายทำกำไรให้มากกว่าไหมเพราะว่าราคาถูกกว่าทำให้ขายง่าย

ส่วนรองเท้าที่กลุ่มผลิตขึ้นเป็นรองเท้าแตะที่ทำด้วยผ้า พื้นรองเท้าเป็นยาง โดยครั้งแรกสมาชิกกลุ่มจำนวน 10 คน ได้รับการฝึกอบรมวิธีการทำรองเท้าจากกลุ่มแม่บ้านที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา หลังจากนั้นได้มีการขยายผล ทำการฝึกอบรมต่อให้แก่สมาชิกในชุมชนอีกจำนวน 40 คน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการจัดซื้ออุปกรณ์ต่างๆ ของกลุ่ม จากกองทุนซีพี ในการทำรองเท้าต้องใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ ร่วมกันซึ่งมีอยู่ชุดเดียวที่ศูนย์ ดังนั้น สมาชิกจึงต้องมาทำร่วมกันที่ศูนย์ไม่สามารถนำไปทำเองที่บ้านได้ ในทางการตลาด พอไปได้ โดยได้จำหน่ายให้แก่ผู้ที่มาศึกษาดูงานที่ศูนย์ฝึกอบรมฯ นี้ และมีเครือข่ายจำหน่ายที่อำเภอพิมายเพราะมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 8 ยังได้พูดถึงกลุ่มออมทรัพย์ฯ ว่า เริ่มก่อตั้งในปี 2537 ปัจจุบันมีสมาชิก 108 คน จำนวนเงินออมทั้งสิ้น 270,000 บาท การออมเงิน กำหนดเป็นหุ้นละ 10 บาท ซึ่งสมาชิกแต่ละคนสามารถซื้อที่หุ้นก็ได้ไม่จำกัดเพดาน โดยการฝาก ถอน หรือกู้เงิน ทำเดือนละครั้ง ทุกวันที่ 5 ของเดือน ที่บ้านของตนเอง และกำหนดหลักเกณฑ์ไว้ว่า ในวันที่ 5 ถ้ามีการฝากน้อยกว่าการขอกู้ คณะกรรมการกลุ่มฯ จะเป็นผู้

พิจารณาว่าจะจัดสรรเงินกู้ให้ใครก่อน จำนวนแต่ละรายเท่าไร ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินฝากและเงินใช้คืนในขณะนั้น โดยพิจารณาจากความจำเป็นต้องใช้เงินกู้ของผู้กู้เป็นหลัก ซึ่งผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาทต่อเดือน แต่หากเป็นการกู้ฉุกเฉิน กู้ได้ไม่เกินครั้งละ 500 บาท ไม่ต้องเสียดอกเบี้ย แต่ต้องใช้เงินคืนภายใน 15 วัน สำหรับเงินรายได้ของกลุ่มได้ทำการจัดสรรปีละ 1 ครั้ง โดยร้อยละ 70 ปล่อยให้สมาชิก ร้อยละ 20 ให้แก่คณะกรรมการกลุ่มฯ และร้อยละ 10 สำรองไว้สำหรับการขยายงาน ซึ่งในบางครั้งก็มีการนำเงินส่วนนี้มาให้สมาชิกกู้หากมีความจำเป็นมาก และมีเงินมากพอ

สำหรับกลุ่มฌาปนกิจนั้น เกือบทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนรัง-นุรพา เป็นสมาชิกกลุ่มฯ นี้ ปัจจุบันมีสมาชิก 335 ครัวเรือน กฎระเบียบของกลุ่มคือ เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิต กรรมการกลุ่มฯ จะแจ้งให้ทราบทางหอกระจายข่าวของชุมชน โดยกรรมการกลุ่มทำหน้าที่เป็นผู้เก็บเงินจากสมาชิก ครัวเรือนละ 20 บาท เก็บที่บ้านผู้ตายในวันทำบุญตักบาตร ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ชุมชนยึดถือมาว่าจะทำบุญตักบาตรหลังจากวันเผาศพแล้ว 3 วัน ไม่ว่าผู้ตายได้ตายในบ้านหรือนอกบ้านก็ตาม ก็จะทำบุญตักบาตรที่บ้านผู้ตาย

4. กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

4.1 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-นุรพา มีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้นด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการจัดการกับปัญหาความยั่งยืนของชุมชน การพัฒนาฟื้นฟูทรัพยากรดินและน้ำให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น และใช้ประโยชน์ในแนวทางที่ไม่เป็นการทำลายความสมบูรณ์นั้น รวมทั้งการสร้างพลังร่วมของชุมชนเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านี้ให้สำเร็จ ชุมชนได้มีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องทั้งการวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหา การหาแนวทางแก้ไขปัญหา การปฏิบัติ การติดตามผล ปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น

จุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่ม เกิดจากบุคคล 1 คนได้ตระหนักถึงสถานการณ์วิกฤตในชีวิตตนเองที่มุ่งหารายได้ โดยการทิ้งที่นาและครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ และในการทำนาก็มุ่งให้ได้ผลผลิตมากๆ ด้วยการใส่สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เกิดภาวะหนี้สินติดต้ามามากมายและครอบครัวขาดความอบอุ่น จึงได้ปรับเปลี่ยนที่นาด้วยแรงกายและแรงทุนตนเองและครอบครัวเป็นการทำเกษตรผสมผสาน และประสบผลสำเร็จสามารถแก้ไขปัญหาค่าใช้จ่ายได้ มีวิถีชีวิตอยู่ในท่ามกลางนิเวศที่ดี เศรษฐกิจที่พอเพียง และครอบครัวที่อบอุ่น นำมาซึ่งความสุขในชีวิต จึงได้ชักชวนกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในละแวกบ้านมาทำการเกษตรผสมผสาน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 ได้เล่าว่า เมื่อได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อวิทยุโทรทัศน์เกี่ยวกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน จึงพากันไปดูการทำเกษตรของพ่อผาย สร้อยสระกลาง ที่บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านโนนรังมากนัก ประมาณ 10 กิโลเมตรเท่านั้น ซึ่งพ่อผายได้ทำการเกษตรผสมผสานที่ประสบผลสำเร็จอย่างดี ได้รับการกล่าวขานถึงเป็นที่รู้จักกันทั้งในภาคอีสานและภาคอื่นๆ

ทั่วประเทศ และเมื่อได้เห็นที่นาซึ่งอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยพืชนานาพันธุ์ด้วยตาตนเอง ประกอบกับความศรัทธาในตัวของผู้พ่อผ่าย ก็ตระหนักถึงข้อเท็จจริงตามคำบอกของผู้พ่อผ่ายที่ว่า "การพึ่งตนเองได้ ต้องออมน้ำ เพราะผลหมากรากไม้ สัตว์น้ำ ปู ปลา ต่างอยู่รอดได้ด้วยน้ำ" คำกล่าวนี้คือคำตอบที่ทำให้ตัดสินใจเลือกทำการเกษตรผสมผสาน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ได้เริ่มด้วยการขุดสระ กว้าง 6 เมตร ยาว 20 เมตร ลึก 3 เมตร ด้วยแรงกายตนเอง ตนเองเป็นคนขุด ภรรยาเป็นคนยกดินไปเท เพื่อออมน้ำไว้ ปลูกมะละกอ ฝรั่ง ถั่ว กล้วย ข้าว พืชผักต่างๆ ในพื้นที่ 2 งาน

ต่อมาได้ร่วมกับพ่อเจริญ ปราชญ์ชาวบ้านผู้อาวุโสของบ้านโนนรังที่ล่องลับไปแล้ว ชักชวนชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงมารวมกลุ่มกัน เพื่อปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือทำนาเพียงอย่างเดียวมาเป็นเกษตรผสมผสาน

กลุ่มบุคคลจำนวนประมาณ 12 คน ได้มีการพบปะพูดคุยกัน **ตรวจสอบและประเมิน**

สถานการณ์ความยากลำบากของตนเองและของชุมชน ที่มุ่งเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อให้ได้รายได้มากๆ ด้วยการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช แต่ผลที่ได้กลับประสบกับการขาดทุนเพราะวัตถุดิบคือปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมีราคาแพง ขณะที่ราคาข้าวอยู่ในระดับต่ำกว่าต้นทุน ทำให้เกษตรกรต้องกู้เงินมาลงทุนและเร่งขายข้าวไปในราคาที่ต่ำเพื่อใช้หนี้ เป็นเช่นนี้ทุกปี นอกจากนี้ การมุ่งหารายได้เพื่อหวังสร้างความร่ำรวยโดยไปขายแรงงานต่างประเทศ ต้องเสียค่านายหน้า เมื่อไม่มีเงินค่านายหน้าก็ขายหรือจำนองที่นา หนี้สินจึงเพิ่มพูนขึ้น บางรายถูกหลอกเอาค่านายหน้าไป การปลดเปลื้องหนี้สินยิ่งยากขึ้นเป็นทวีคูณ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 ได้เล่าถึงการเข้าร่วมในกลุ่มเกษตรผสมผสานของตนว่า เกิดจากความบังเอิญ โดยในปี 2535 ตนได้ไปเลี้ยงวัวในที่นา เห็นเขากำลังประชุมกันเกี่ยวกับการทำเกษตรผสมผสานในที่นา นั้นก็เลยไปนั่งฟังเขาคุยกัน เขาเลยชวนทำเกษตรผสมผสาน ก็ตกลงที่จะทำด้วย และต่อมาก็มีการตั้งกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บูรพาขึ้น ซึ่งมีสมาชิก 12 คน โดยตนเองทำหน้าที่เลขานุการกลุ่ม

เมื่อตระหนักในสถานการณ์ปัญหาแล้ว กลุ่มคนเหล่านี้ได้เป็นแกนนำในการกระตุ้นให้คนในชุมชนได้ตระหนักใน**สาเหตุแห่งปัญหาของชุมชน** และเห็นร่วมกันถึงสาเหตุของวิกฤตชุมชนว่า เกิดจากการที่คนในชุมชนมุ่งหารายได้จนปราศจากความสุขและการมองข้ามคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่ซึ่งสามารถพัฒนาให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนอย่างมั่นคงได้

หลังจากนั้น กลุ่มแกนนำได้มีการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อ **แสวงหาทางเลือกในการแก้ไข** **ปัญหา** โดยได้ไปดูงานการทำเกษตรของปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อนำมาประยุกต์ใช้

สมาชิกกลุ่มทุกคนได้ปฏิบัติตามทางเลือก โดยเริ่มต้นด้วยการขุดสระน้ำในที่นาตนเอง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คนที่ 3 เริ่มกิจกรรมแรกในพื้นที่นา 18 ไร่ โดยการปรับพื้นที่ ขุดสระและขยายคันนา ปลูกไม้ผลต่างๆ บนคันนาจนทั่วพื้นที่ มีมะม่วงพันธุ์ทุกอย่าง มะพร้าวมัน มะพร้าวน้ำหอม กัลย น้อยหน่า ข่า ตะไคร้ และยังปลูกไม้ใช้สอยด้วย ปัจจุบันมีสระน้ำ 2 สระ พื้นที่ 1 ไร่ 1 งาน พื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ใช้สอยต่างๆ 3 ไร่ 3 งาน ส่วนอีก 13 ไร่ เป็นพื้นที่ทำนาข้าว สำหรับสมาชิกกลุ่มคนอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ได้พัฒนาพื้นที่ตนเองเพื่อการทำเกษตรผสมผสาน

หลังจากดำเนินการไปได้ระยะหนึ่งสมาชิกได้ติดตามผลและปรับปรุงแก้ไขปัญหา และเมื่อเห็นศักยภาพก็ได้พัฒนาก้าวหน้าต่อไป ซึ่งเป็น**การประเมินผลย้อนกลับ**

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 เมื่อได้เริ่มปรับที่นาและปลูกไม้ผล พืชผัก ไม้ยืนต้นต่างๆ ในปี 2534 แล้ว และเห็นผลสำเร็จในปีต่อๆ มา จึงได้ทำการขุดสระเพิ่มขึ้น โดยในระยะแรกได้อาศัยทุนและแรงงานภายในครัวเรือนเป็นหลัก ต่อมาก็ได้รับการสนับสนุนเงินทุนขุดสระจากหน่วยงานภาครัฐ อาทิ จากสำนักงานเกษตรจังหวัดในปี 2538 จากกรมพัฒนาที่ดินในปี 2539 และจากโครงการน้ำ+ใจภายในหลวงในปี 2540 เป็นต้น จนกระทั่งพื้นที่นาที่มีอยู่จำนวน 22 ไร่ มีสระน้ำจำนวนรวม 10 สระ พร้อมด้วยไม้ผล ไม้ใช้สอย พืชผักสวนครัว อีกทั้ง หมู เป็ด ไก่ และปลา นับไม่ถ้วน จนครอบครัวมีกินจนอิ่ม มีเหลือแจกจ่ายและขาย เฉพาะในปี 2538 ที่เหลือจากการแจกจ่ายแล้วนำไปขายได้กำไรสุทธิกว่า 70,000 บาท

ผลสำเร็จจากการทำเกษตรผสมผสาน **ได้สร้างความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น**แก่แกนนำกลุ่ม จึงได้ร่วมกันขยายสมาชิกให้กว้างขวางขึ้น โดยการปฏิบัติให้เห็นว่าการเกษตรผสมผสานก่อให้เกิดผลดีมากมาย และมี การพูดคุยกับคนในชุมชนเพื่อชักชวนโน้มน้าวให้เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ กลุ่มได้เข้าร่วมเป็นเครือข่าย กับองค์กรชุมชนอื่นเพื่อร่วมกันขยายแนวคิดและขยายสมาชิกให้กว้างขวางขึ้น การเข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์กร เครือข่ายทำให้สมาชิกกลุ่มได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ขีดความสามารถ ของกลุ่มจึงเพิ่มขึ้น โดยกลุ่มได้พัฒนาให้เป็นศูนย์การฝึกอบรมเกษตรผสมผสาน เพื่อเป็นแหล่งถ่ายทอดองค์ความรู้ และแหล่งพบปะพูดคุยกันเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ มีใช้เฉพาะสำหรับคนในชุมชนเท่านั้น แต่สำหรับชุมชนอื่น หรือผู้สนใจได้มาเรียนรู้ร่วมกันด้วย เป็นการสร้างพลังร่วมในการทำเกษตรผสมผสานให้มากขึ้น จวบจนปัจจุบัน **สมาชิกกลุ่มนอกจากมีวิถีชีวิตที่อิงกับเกษตรผสมผสานแล้วยังพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชนอื่น ๆ** อย่างต่อเนื่องเพื่อความยั่งยืนของชุมชนในภาคอีสาน โดยสมาชิกต่างมุ่งขยายผลให้ผู้อื่นทั้งในและนอกชุมชน ได้เปลี่ยนวิถีชีวิตจากการพึ่งการทำนาอย่างเดียวเป็นการเกษตรผสมผสานเพื่อให้รอดพ้นจากภาวะความยากลำบากเช่นที่ตนเคยประสบอยู่

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

ในกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ผู้นำกลุ่มและสมาชิกกลุ่มได้รับโอกาสเพิ่มพูนความรู้และทักษะ รวมทั้งสร้างให้เกิดความตระหนักในคุณค่าการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลพึ่งตนเองได้

กิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานคือ **การเรียนรู้จากการปฏิบัติ** ซึ่งสมาชิกจะกระทำตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มอย่างพากเพียร โดยกิจกรรมแรกของผู้เข้าร่วมกลุ่มคือ สมาชิกกลุ่มทุกคนได้ทำการขุดสระในผืนนาของตนด้วยกำลังกายและกำลังเงินของตนเอง จนมีแหล่งน้ำสำหรับการทำนา ปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล ไม้ใช้สอย เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา อย่างหลากหลาย โดยมีได้มีหน่วยงานใดมาสนับสนุนในการจัดการ แต่อาศัยความรักความเอื้ออาทรต่อกัน การกระทำด้วยตนเองทำให้กลุ่มได้เรียนรู้ถึงปัญหา การปรับแก้ปัญหา การประยุกต์ปฏิบัติและพัฒนา

การฝึกอบรมและดูงาน ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการที่ชุมชนได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดให้มีกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้นเป็นหลักสูตรเฉพาะ ลักษณะของหลักสูตรเป็นการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มทักษะในการดำเนินการต่างๆ เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ การเพาะเลี้ยงปลา ควบคู่ไปกับการศึกษาดูงานจากการปฏิบัติจริงของปราชญ์ชาวบ้านต่างๆ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 กล่าวว่า สำหรับกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพาแล้ว การเข้าเป็นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ทำให้สมาชิกได้มีโอกาสเรียนรู้ ฝึกอบรมและศึกษาดูงานต่างๆ เพิ่มมากขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยตนเองได้เข้าโรงเรียนอีสานในปี 2538 ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการพึ่งตนเอง การเลิกใช้ปุ๋ยเคมี และการใช้ปุ๋ยพืชสดต่างๆ และได้รับการฝึกอบรมหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน รุ่นแรกในปี 2542 เป็นต้น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 ได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสานรุ่นแรกในปี 2538 ได้รับการฝึกอบรมและดูงานที่บ้านพ่อผาย พ่อคำเดื่อง และพ่อสุทธินันท์ ในเรื่องการทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยพืชสด กลับมาก็มาปฏิบัติจริงในที่นา 13 ไร่ หลังเก็บเกี่ยวข้าว (เดือนมกราคม) ได้ไถกลบฟางข้าว แล้วปลูกพืชผักต่างๆ เช่น ถั่วฝักยาวและแตง โดยได้เพาะปลูกในบริเวณที่ดินไม่ดี ที่ปลูกพืชไม่งาม เมื่อพืชโตได้ 2-3 เดือน (กุมภาพันธ์-เมษายน) ก็ไถกลบต้นพืชเหล่านั้นเป็นปุ๋ยพืชสด ซึ่งได้ทำปุ๋ยพืชสดหลังเก็บเกี่ยวข้าวเช่นนี้มาทุกปี และในปี 2542 ได้เข้ารับการฝึกอบรมหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชนรุ่นแรก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 ได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสานรุ่น 2 ได้รับการฝึกอบรมในเรื่องของการขยายพันธุ์พืชโดยการตัดตา ต่อกิ่ง ทาบกิ่ง และการปรับปรุงบำรุงดินโดยการทำปุ๋ยพืชสดและปุ๋ยคอก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 เป็นเกษตรกร 1 รายในอาสาสมัครจำนวน 10 ราย ที่ทำแปลงไร่นาสวนผสมตัวอย่าง ทำให้ได้รับการฝึกอบรมจำนวน 3 วัน ที่ศูนย์ขยายพันธุ์พืชสวน อำเภอโคกกรวด จังหวัดนครราชสีมา ในเรื่องเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ต่างๆ วิธีการปลูก วิธีบำรุงรักษา และมีการดูงานที่อำเภอขามสะแกแสง จังหวัดนครราชสีมา รวมทั้งได้รับการแจกกล้าไม้ผลสำหรับปลูกในพื้นที่ ซึ่งเพียงพอสำหรับการปลูกเองและยังเหลือนำไปแจกให้ญาติมิตรช่วยกันปลูก และทุกปีต่อมาผู้ปลูกก็ได้กินผลไม้จากต้นกล้าเหล่านี้ นอกจากนี้ ยังได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสานรุ่น 2 ได้ไปศึกษาดูงานที่บ้านพ่อผาย สร้อยสระกลาง 2 วัน และบ้านพ่อคำเตื่อง ภาษี อีก 2 วัน เห็นพ่อคำเตื่องทำนาแบบธรรมชาติคือไม่ไถที่นาและไม่ใส่ปุ๋ยเคมีเลยก็ได้ผลผลิตเช่นเดียวกับที่เราใส่ปุ๋ยเคมี จึงเห็นความสำคัญของการเป็นธรรมชาติและย้อนคิดถึงตนเองว่า เงินจะซื้อปุ๋ยเคมีก็ไม่ค่อยมี แต่เวลาทำนาก็ยังไปหาซื้อปุ๋ยเคมีมาใส่ ถ้าไม่ใช้ปุ๋ยเคมีการใช้เงินลงทุนก็น้อยลง จึงประยุกต์วิธีการของพ่อคำเตื่องคือเวลาทำนาก็ไม่ไถเลย(ไถก่อนดำนา) แต่หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วได้ปลูกพืชตระกูลถั่วต่างๆ และไถกลบดำต้นเพื่อทำเป็นปุ๋ยพืชสด และยังใส่ปุ๋ยคอก เช่น ชีววั เสริมลงในพื้นที่นา และในปี 2543 ได้รับฝึกอบรมหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน รุ่นที่ 2 เกี่ยวกับการขยายพันธุ์พืชต่างๆ การขยายเครือข่ายสมาชิก ศึกษาดูงานการทำปุ๋ยอินทรีย์ที่ราชธานีโสศ การทำไร่นาสวนผสมที่บ้านคำป่าหลาย ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น และเมื่อกลับจากการฝึกอบรม ก็ได้มาขยายเครือข่ายได้สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานเพิ่มขึ้นครบ 5 คน

ตามเป้าหมายที่ต้องการให้ผู้ผ่านการฝึกอบรม วปอ. ภาคประชาชน ทุกคนขยายเครือข่ายให้ได้ประมาณ 5 คน/ปี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 6 กล่าวว่า ในการดำเนินชีวิตด้วยการทำเกษตรผสมผสานและการถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ให้แก่ผู้สนใจได้ศึกษาและนำไปปรับใช้ประโยชน์นั้น "ตนเองต้องเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ" ซึ่งนอกจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มสมาชิกด้วยกันแล้วยังได้เข้ารับการฝึกอบรมดูงานต่างๆ อาทิ ปี 2536 ฝึกอบรมตามโครงการมหาวิทยาลัยชุมชนนานาชาติ ได้ศึกษาดูงานชุมชนชนบทที่จังหวัดขอนแก่น การจัดการบ่อน้ำต้นและเลี้ยงปลาของพ่อสุข ทนงชัย ที่ทุ่งกุลาร้องไห้ การเพาะปลูกสมุนไพร การเพาะกล้าไม้ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ที่บ้านพ่อเล็ก กุดวงศ์แก้ว เครือข่ายอินแปง บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอ กุดบาก จังหวัดสกลนคร ปี 2539 ได้เข้าโรงเรียนชุมชนอีสาน รุ่น 2 ได้ศึกษาดูงานบ้านพ่อผาย สร้อยสระกลาง บ้านพ่อคำเตื่อง ภาษี บ้านพ่อสุทธีรัตน์ ปรัชญพฤทธิ จังหวัดบุรีรัมย์ และที่สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ และในปี 2543 ได้รับการฝึกอบรมหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน รุ่น 2

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 8 กล่าวว่า การรวมเป็นกลุ่มย่อยใหม่ฝ่ายธรรมชาติทำได้ไม่ยาก เพราะทั้งหมดหมู่บ้านสามารถทำเป็นอยู่ได้แล้วเนื่องจากเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนมาแต่อดีตที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและพัฒนาต่อยอดให้ผลผลิตมีคุณภาพเพิ่มขึ้นจากการฝึกอบรมที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ ซึ่งสมาชิกกลุ่มฯ สามารถทำเองที่บ้านได้ในเวลาที่ว่าง สำหรับการทำรองเท้าน้ำด้วยผ้าไหมหรือฝ้าย พื้นรองเท้าเป็นยาง ครั้งแรกสมาชิกกลุ่มจำนวน 10 คน ได้รับการฝึกอบรมวิธีการทำรองเท้าจากกลุ่มแม่บ้านที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา หลังจากนั้น ได้มีการขยายผลต่อ โดยทำการฝึกอบรมต่อให้แก่สมาชิกในชุมชนอีกจำนวน 40 คน

นอกจากนี้ **การเรียนรู้จากการสังเกต**นับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานได้รับ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 3 กล่าวว่า แรกๆ เข้ากลุ่ม ก็มองๆ ฟอจันท์ที่ทำ สงสัยเหมือนกันว่าฟอจันท์ที่จะได้กินไหม แต่ 1 ปีให้หลัง บ้านฟอจันท์ที่ได้กินไม้ผลพืชผักต่างๆ มากมาย ก็ตัดสินใจทำเกษตรผสมผสานทันที โดยว่าจ้างรถแทรกเตอร์มาไถที่นาเป็นเนื้อที่ 6 ไร่ ทำคันคูให้กว้าง 2 เมตร ปลูกไม้ผลพืชยืนต้นต่างๆ ตามแบบที่ฟอจันท์ที่และพ่อผายทำ แต่พืชที่ปลูกก็ไม่งามเพราะดินมีคุณภาพไม่ดี ก็มาคิดได้ว่ากลางปากกลางดง ทำไม้ต้นไม่ถึงงาม เป็นเพราะมีใบไม้หล่นทับถมจนกลายเป็นปุ๋ย จึงเก็บขยะใบไม้มาถมลงบนที่ดินที่คุณภาพไม่ดี ใช้เวลาเพียง 1-3 ปี ก็เห็นผล โดย 1 ปี สังเกตเห็นใบไม้ย่อยสลาย มีปลวกตามธรรมชาติกลับมา และหลังจากนั้นก็กลายเป็นปุ๋ยที่ดี และต้นไม้เริ่มเติบโตได้ดี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวว่า มองเห็นที่นาของฟอจันท์ที่และพ่อประสาน เขียวขุ่มตลอดปี ไม้แห้งแล้ง มีไม้ผลมากมาย และเมื่อมาทบทวนถึงความทุกข์ยากของตนเอง ก็อยากทำตามฟอจันท์ที่และพ่อประสานบ้าง เมื่อตัดสินใจแล้ว ก็เริ่มต้นด้วยการลงทุนขุดสระด้วยเงินของตนเอง 1 สระ ปลูกไม้ผลจำพวกขนุน มะม่วง มะพร้าว และกล้วยรอบขอบสระ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 5 เล่าให้ฟังว่า มีที่นา 22 ไร่ เดิมทำนาปีละเพียงครั้งเดียว เดินผ่านที่นาฟอจันท์ที่ เห็นปลูกพืชผัก ไม้ผล ขุดสระ ตอนนั้นคิดในใจว่าปลูกไปก็เหนื่อยเปล่าไม่ได้กินหรอก ควายแควนี้มีมากถ้าไม่ล่อมรั้วดีๆ ก็ไม่ได้กิน แต่ 2-3 ปีให้หลัง เห็นมะม่วงออกผลเป็นพวง ก็คิดในใจว่า เขาได้กิน แต่เราไม่ได้กิน ถ้าอยากกินก็ต้องไปหาซื้อเอา จึงคิดปลูกตามบ้าง ลูกหลานจะได้มีกินไม่อดอยากเหมือนตนเอง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 4 กล่าวว่า หลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้วได้บำรุงดินด้วยปุ๋ยคอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นขี้วัว โดยในแต่ละปีได้ลดปุ๋ยเคมีลง และทดแทนด้วยการใส่ปุ๋ยคอกในพื้นที่ 2-4 ไร่ ขยับพื้นที่ไปเรื่อยๆ สิ่งที่สังเกตเห็นอย่างชัดเจนคือ เมื่อใส่ปุ๋ยคอกแล้วผลผลิตข้าวดีกว่าพื้นที่ที่ไม่ได้ใส่ จากเดิมพื้นที่กว่า 17 ไร่ ใช้ปุ๋ยเคมี 18 ตัน ปัจจุบันใช้เพียง 6 ตัน และจะลดลงอีกในปีต่อไป และเลิกใช้ในที่สุด

นอกจากนี้ กิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญมากสำหรับกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บูรพา คือ การมี**เวทีพบปะหารือ ประชุม** โดยเฉพาะเวทีระดับองค์กรหรือเครือข่าย ซึ่งนำสู่กิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ กล่าวคือ เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ได้จัดเวทีปราชญ์ของชาวบ้านและพหุภาคีครั้งแรกขึ้นที่บ้านฟอจันท์อินทร์ ปรัชญพฤทธิ ตำบลสนามชัย อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ หลังจากนั้นเป็นต้นมา ปราชญ์ชาวบ้านในภาคอีสานก็ได้มีการพบปะและประชุมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุก 6 เดือน ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาอีสานและมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นในปี 2540 เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานเห็นว่า การประชุม 6 เดือนต่อครั้งไม่ทันการณ์ที่จะแก้ไขปัญหาของภาคอีสานและของชาวบ้านได้ ในปี 2541 เป็นต้นมาเครือข่ายจึงมีการประชุมสัญจรขึ้นทุกเดือนโดยหมุนเวียนไปตามศูนย์การเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน

สำหรับเวทีการปรึกษาหารือย่อยๆ มีอยู่อย่างสม่ำเสมอระหว่างสมาชิกในกลุ่มด้วยกันหรือต่างกลุ่ม ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คนที่ 1 กล่าวว่า สมาชิกได้ร่วมปรับความคิดและสร้างความเชื่อมั่นในการพึ่งพาตนเอง และพึ่งพากัน โดยการที่สมาชิกมีการพบปะระดมสมองกันอย่างไม่เป็นทางการอย่างสม่ำเสมอ ช่วยให้สมาชิกคิดได้ และทดลองทำ หลายคนมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น มีความหวัง มีความสุข

การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ กลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานหลายแห่งทั้งของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ในด้านต่างๆ ที่ช่วยสนับสนุนให้สมาชิกได้ศึกษาเรียนรู้ พัฒนาตนเอง มีความเข้มแข็งมากขึ้น และสามารถขยายเครือข่ายได้มากขึ้น อาทิ ในปี 2542 ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund : SIF) พัฒนาศูนย์ข้อมูลชุมชนอีสานนี้ขึ้นเป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา จากจุดนี้ทำให้หน่วยราชการของรัฐคือกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เห็นความสำคัญของกลุ่ม จึงได้ตั้งให้เป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรควบคู่ไปด้วย ปัจจุบันศูนย์ฝึกอบรมนี้ได้จัดกิจกรรมฝึกอบรมให้แก่ผู้นำชุมชนและสมาชิกกลุ่มองค์กรชุมชนที่สนใจหลายกิจกรรม เช่น การเพาะเลี้ยงพันธุ์ปลา การทำอิฐดินซีเมนต์ การขยายพันธุ์พืช วิทยากรกระบวนการกลุ่ม การย้อมไหม-ฝ้ายด้วยสีธรรมชาติ การทำตะกร้าด้วยเถาวัลย์ การทำรองเท้าด้วยผ้าไหม-ผ้าฝ้าย เป็นต้น

การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนที่ 1 เล่าว่า ในการหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาการประกอบอาชีพของครอบครัว ได้ปรึกษาหารือกันในครอบครัว มีความเห็นร่วมกันว่า ถ้ายังทำนาอยู่อย่างนั้นนอกจากไม่มีทางปลดเปลื้องหนี้สินแล้วหนี้ยังพอกพูนมากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อวิทยุโทรทัศน์เกี่ยวกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน จึงพากันไปดูการทำเกษตรของพ่อผายที่บ้านสระคู่นอกจากนี้เมื่อกลุ่มได้พัฒนาขึ้นและร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่นๆ การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ มีมากขึ้น ที่สำคัญคือสื่อที่เป็นเอกสารแผ่นพับ วารสาร วิดีทัศน์ และ CD ROM ให้สมาชิกเครือข่ายได้เรียนรู้มากขึ้นและรวดเร็วขึ้น

5. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เป็นชุมชนบนที่ราบสูง ในอดีตราษฎรประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าวเป็นหลักเพียงฤดูกาลเดียว โดยครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีที่นาของตนเอง การทำการเกษตรมุ่งผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมากเพื่อขายเป็นรายได้ จึงให้ความสำคัญกับการลงทุนในการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อมุ่งหวังเพิ่มผลผลิตให้ได้มากที่สุด แต่ชุมชนก็ประสบกับปัญหาการขาดทุนเนื่องจากวัตถุดิบคือปุ๋ยและสารกำจัดศัตรูพืชราคาแพง ขณะที่ราคาสินค้าที่ผลิตได้คือข้าวอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าต้นทุน ทำให้เกษตรกรต้องกู้เงินมาสำหรับการลงทุนทุกปี และต้องเร่งขายข้าวไปในราคาที่ต่ำเพื่อใช้หนี้ เป็นเช่นนี้ทุกปี นอกจากนี้ คนส่วนใหญ่ยังมุ่งหารายได้เพื่อหวังสร้าง

ความร่ำรวย โดยไปขายแรงงานต่างประเทศซึ่งต้องเสียค่านายหน้า เมื่อไม่มีเงินก็ขายหรือจำนองที่นา หนี้สินจึงเพิ่มพูนขึ้น บางรายถูกหลอกเอาค่านายหน้าไป การปลดเปลื้องหนี้สินยิ่งยากขึ้นเป็นทวีคูณ

ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ด้วยการชักชวนของคน 1 คน ชาวบ้านโนนรัง-บุรพาจำนวนแรกเริ่ม 12 คน ได้มีการรวมกลุ่มกันและร่วมกันปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในผืนนาของตนเอง จากการทำนาเพียงอย่างเดียวและเพียงฤดูกาลเดียว ไปสู่การเกษตรผสมผสาน มีการปลูกพืชหลายหลากชนิด ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติคือดินและน้ำซึ่งเป็นฐานการผลิตทางการเกษตร เพื่อให้เกิดความมั่นคงของผลผลิตและคุณภาพของสิ่งแวดล้อมสำหรับครอบครัวและของชุมชน เป็นแนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนที่สร้างให้เกิดสมดุลระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม หลังจากนั้นได้ขยายสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ทั้งในชุมชนและการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการทำเกษตรผสมผสานกับชุมชนอื่นๆ ในภาคอีสาน

5.1 ปัจจัยป้อนกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้นด้วยกระบวนการเรียนรู้ สร้างให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล มีปัจจัยนำเข้าที่เกื้อหนุนให้กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มบรรลุผล ดังนี้

5.1.1 ผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพามี **ผู้นำองค์กรชุมชน** ที่มีศักยภาพ มีความสามารถ มีภูมิปัญญา ขยันหมั่นเพียร และเป็นที่ยิ่งของสมาชิกกลุ่มได้ รวมทั้งมีวิสัยทัศน์ที่มุ่งให้สมาชิกมีความรู้ มีทักษะ และมีความตระหนัก เพื่อร่วมกันปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวซึ่งสร้างรายได้ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ เป็นการทำการเกษตรหลากหลายชนิดบนผืนนาที่แต่ละครัวเรือนมีอยู่ โดยเริ่มจากผู้นำเพียง 1 คน โนมน้าวให้เกิดกลุ่มแกนนำการเปลี่ยนแปลงขึ้น ร่วมกันกระตุ้นให้เกิดแนวร่วมการทำเกษตรผสมผสานที่กว้างขวางขึ้น มิใช่เฉพาะในชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพาเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงชุมชนในภาคอีสานทั้งหมด รวมทั้งสร้างกลุ่มผู้นำที่มีความหลากหลายในกิจกรรมต่างๆ ที่เกื้อหนุนและสัมพันธ์กับกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน และเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดความมั่นคงของชุมชน ทั้งเป็นอาชีพเสริมที่อาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นวัตถุดิบ และเป็นการฟื้นฟูภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดการต่อยอดเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

กลุ่มได้ก่อตัวขึ้นจากแกนนำจำนวนเพียง 12 คน ที่มีความตระหนักร่วมกันในปัญหาการดำรงชีพจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และมีทิศทางการปรับระบบการเพาะปลูกเพื่อสร้างความมั่นคงและความยั่งยืน แกนนำกลุ่มได้ระดมทุนจากสมาชิกทุกคนเพื่อเป็นกองทุนกลุ่ม โดยมองเห็นว่ากองทุนที่เกิดจากการร่วมมือกันจะเป็นเครื่องมือช่วยกระตุ้นให้เกิดความผูกพัน ความรัก ความห่วงใยซึ่งกันและกัน และทำให้มีการจัดการกับเงินกองทุนร่วมกันอย่างรอบคอบไปในทิศทางที่ทำให้วัตถุประสงค์ของกลุ่มบรรลุผลอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

เริ่มแรกผู้นำกลุ่มได้สร้างแนวร่วมหรือขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นโดยใช้วิธีง่าย ๆ คือ เมื่อมีผู้มาขอพืชผักก็ให้เปล่า ๆ ไม่มีการซื้อขาย ควบคุมไปกับการแบ่งพันธุ์พืชผักที่ขอและกล้าไม้ผลให้ไปปลูกเอง โดยมีความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ว่า เมื่อขอเปล่า ๆ หลาย ๆ ครั้ง ก็จะเกิดความละอายขึ้นและไปปลูกเอง เป็นการชักนำให้เกิดการขยายตัวของการทำเกษตรผสมผสานในละแวกบ้านขึ้นก่อน ต่อมา สมาชิกในกลุ่มก็ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติเช่นกัน หลังจากนั้นกลุ่มก็ขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ

เมื่อกลุ่มประสบความสำเร็จ ผู้นำกลุ่มมีความปรารถนาที่ให้อีกคนอีกคนได้พ้นทุกข์ ดังเช่นที่ตนเองเคยประสบอยู่และหลุดพ้นจากความทุกข์ยากนั้น จึงมุ่งมั่นนำประสบการณ์ไปถ่ายทอดเพื่อช่วยให้คนอื่นสามารถดำรงอยู่ด้วยคุณภาพชีวิตที่ดี พึ่งตนเองได้ ดังนั้น กลุ่มเกษตรกรรมผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา จึงได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์กัน นำองค์ความรู้มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน และที่สำคัญคือสร้างพลังของการพัฒนาสู่ความยั่งยืนด้วยการเน้นให้เกิดการผลิตและบริโภคที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยไม่ทำลายความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ไว้อำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีพและต่อคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน

สมาชิกกลุ่ม การมีความศรัทธาในตัวผู้นำสูง การเข้าใจในเป้าหมายของกลุ่มที่ชัดเจน การได้รับการฝึกอบรมและศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง และการมีความขยันหมั่นเพียร มานะอดทน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สมาชิกกลุ่มได้ให้ความร่วมมือดำเนินกิจกรรมกลุ่มอย่างเข้มแข็ง กิจกรรมแรกที่ปฏิบัติเมื่อเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม คือ สมาชิกกลุ่มทุกคนได้ทำการขุดสระในผืนนาของตนเองด้วยกำลังกายและกำลังเงินของตนเอง เพื่อสร้างให้เกิดแหล่งน้ำสำหรับทำการเกษตรขึ้น มีการปลูกพืชหลากหลายชนิด ทั้งไม้ผล ไม้ยืนต้น เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา เพื่อการบริโภคในครัวเรือนให้เพียงพอก่อน แล้วจึงจำหน่ายและแจกจ่ายญาติมิตร

5.1.2 ทรัพยากรของชุมชน ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ดำรงชีพทางการเกษตรกรรม โดยสมาชิกชุมชนมีพื้นที่ทำกินของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นฐานการผลิตทางเศรษฐกิจของชุมชน สำหรับปัจจัยอื่นเพื่อเกื้อหนุนการเกษตรกรรมที่สำคัญคือน้ำ ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ไม่มีพื้นที่ป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่คือนองน้ำและลำห้วยแม้จะมีน้ำตลอดปีแต่ก็อยู่ไกลจากที่ทำกิน ดังนั้น การสร้างให้เกิดความชุ่มชื้นในผืนนาโดยการปลูกพืชยืนต้นหรือไม้ผลจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่น่าสูการอนุรักษ์ดินและน้ำ ทั้งเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ดีและเพื่อการผลิตทางเศรษฐกิจสำหรับการดำรงชีพ

ในระยะที่ผ่านมาเมื่อกลุ่มเกษตรกรรมผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพาเกิดขึ้นและเติบโตขึ้น ในกระบวนการของการพัฒนาได้รับความสนับสนุนจากองค์กรภายนอกทั้งภาคราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งในส่วนของภาคราชการเน้นการสนับสนุนเงินทุนสำหรับการขุดสระน้ำในไร่นา โดยมีรูปแบบการจัดการที่สร้างให้เกิดความผูกพันและความรู้สึกในการเป็นเจ้าของ เพื่อให้ผู้ได้รับการสนับสนุนได้ดูแลบำรุงรักษาสระน้ำที่ได้มาอย่างสม่ำเสมอ อำนวยประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง โดยเกษตรกรผู้ได้รับเงินทุนขุดสระน้ำต้องใช้คืนเงินทุนและนำเงินทุน

ที่ใช้คืนไปขยายผลให้เกษตรกรรายต่อไปได้ชุดสระด้วยการบริหารจัดการของกลุ่มผู้ได้รับเงินทุนเอง ซึ่งนอกจากสร้างให้เกิดความผูกพันในความรับผิดชอบและความมีระเบียบวินัยแล้ว สิ่งที่ได้รับคือการมีฐานทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิตที่ได้รับการบูรณะฟื้นฟูเพื่ออำนวยความสะดวกได้อย่างยั่งยืน ส่วนการเกี่ยวพันจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นไปในรูปของกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น การฝึกอบรม ดูงาน การจัดให้มีเวทีการพบปะหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ เพื่อสร้างให้องค์กรชุมชนมีขีดความสามารถเพิ่มขึ้นในการจัดการตนเองและจัดการชุมชนสู่ความยั่งยืน ทั้งในด้านการพัฒนาให้เกิดทัศนคติ การคิด และการประพฤติปฏิบัติ และที่สำคัญคือการสร้างให้เกิดพลังร่วมในการพัฒนาชุมชน

5.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มีการก่อตัวและพัฒนาเข้มแข็งขึ้นด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ และพืชพันธุ์ให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น และใช้ประโยชน์ในแนวทางที่ไม่เป็นการทำลายความสมบูรณ์เหล่านั้น รวมทั้งการสร้างพลังร่วมของชุมชนเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านี้ให้สำเร็จลุล่วงตามที่ชุมชนได้กำหนดทิศทางไว้ ชุมชนได้มีกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

5.2.1 เริ่มจากภาวะวิกฤตของชุมชน บุคคล 1 คนได้ทบทวนชีวิตตนเองและคนในชุมชนที่ต่างมุ่งหารายได้ ด้วยการละทิ้งที่อยู่เพื่อหางานทำนอกพื้นที่และนอกประเทศ และด้วยการเพิ่มผลผลิตข้าวโดยใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชซึ่งต้องลงทุนสูงแต่ขายข้าวได้ราคาต่ำ มีปัญหาน้ำล้นมากมาย สุขภาพอนามัยเสื่อมโทรม ครอบครัวขาดความอบอุ่น บางรายต้องเสียที่ทำกินกลายเป็นผู้รับจ้าง เมื่อตระหนักในความยากลำบากได้ชักชวนให้บุคคลอื่นได้ตระหนักเช่นตน

5.2.2 ตรวจสอบและประเมินสถานการณ์วิกฤต จากการชักชวนและโน้มน้าวของบุคคล 1 คนข้างต้น กลุ่มบุคคลจำนวนไม่มากนักได้ทบทวนชีวิตของตนเองจนตระหนักในปัญหาของการมุ่งผลิตข้าวเพื่อขายให้ได้มากๆ โดยใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อมุ่งหวังเพิ่มผลผลิตให้ได้มากที่สุด ไม่ได้ก่อให้เกิดความสุขในการดำรงชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจที่ต้องดิ้นรนแต่ไม่เกิดผล ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผลกระทบกลับย้อนกลับต่อการผลิตทางเศรษฐกิจและสุขภาพอนามัย การขาดความอบอุ่นในครอบครัวและชุมชนที่ชวนชวายเป็นงานทำที่อื่น ได้มีการพูดคุยกันขึ้น เกิดความเข้าใจร่วมกันในปัญหา ตั้งใจแก้ปัญหาพร้อมกัน และได้เป็นแกนนำในการกระตุ้นบุคคลอื่นๆ ในชุมชนให้ตระหนักในปัญหาที่คนในชุมชนประสบอยู่

5.2.3 กระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหา กลุ่มแกนนำที่ตระหนักในปัญหาแล้ว ต่างได้มีการพบปะพูดคุยและกระตุ้นเพื่อนบ้านในชุมชนให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของคนในชุมชนในวงกว้างขึ้น

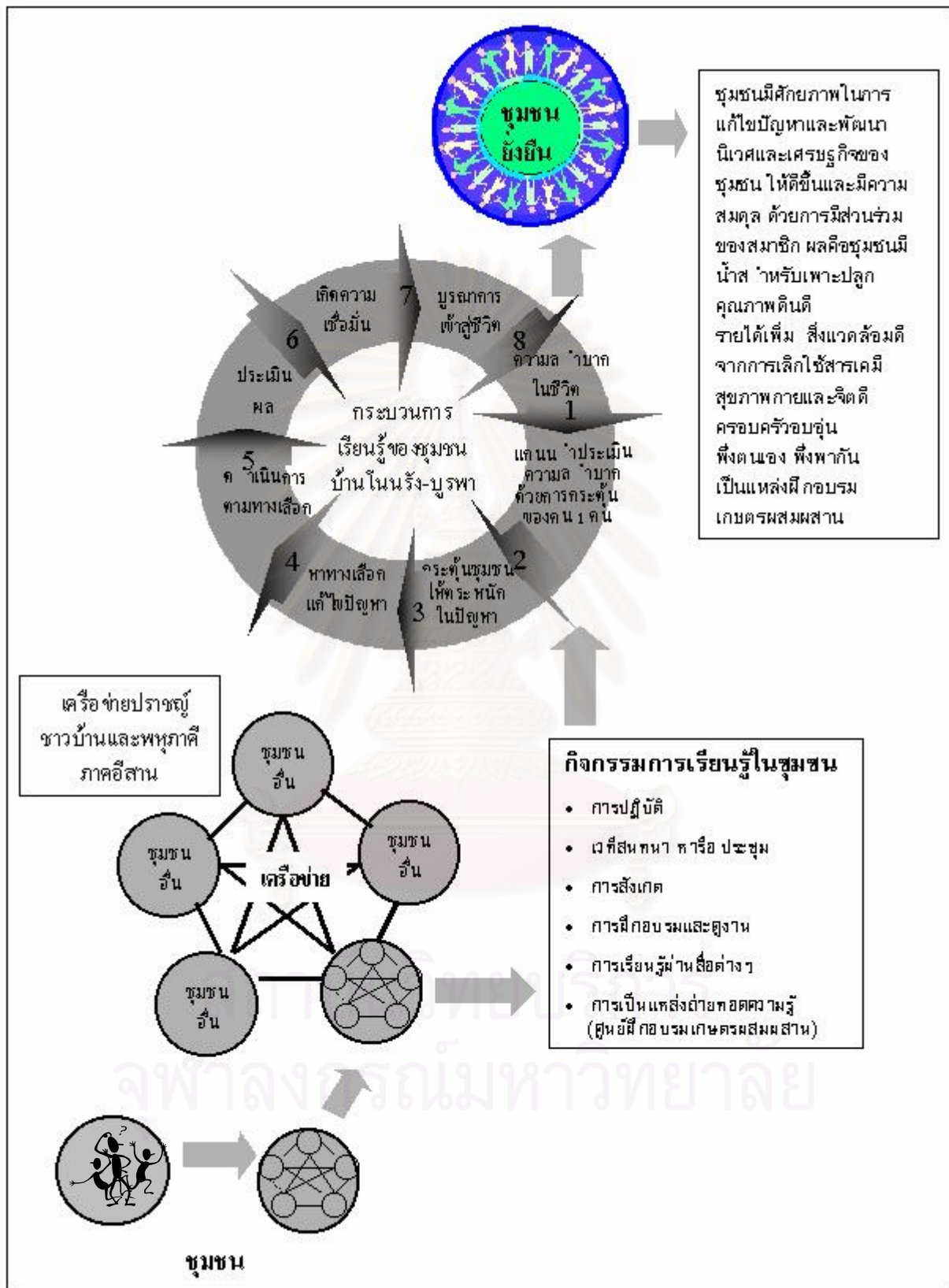
5.2.4 **หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา** เมื่อกลุ่มตระหนักในสถานการณ์ปัญหาแล้วได้ไปศึกษาดูงานการทำเกษตรผสมผสานของปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง ถึงวิธีการและผลที่ได้จากการทำเกษตรผสมผสานที่สามารถทำให้พึ่งตนเองได้ ทำให้ตนเอง ครอบคลุม และชุมชนประสบความสำเร็จ หลังจากนั้น ได้มีการพูดคุยกันในกลุ่ม เห็นร่วมกันในการรวมตัวทำเกษตรผสมผสานอย่างจริงจัง

5.2.5 **ดำเนินการตามทางเลือก** เมื่อสมาชิกกลุ่มได้ตัดสินใจร่วมกันทำเกษตรผสมผสานแล้ว สมาชิกกลุ่มทุกคนได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ทุกคนทำการขุดสระในผืนนาของตน ปรับพื้นที่ให้เหมาะสม ด้วยกำลังกายและกำลังเงินของตนเอง จนมีแหล่งน้ำสำหรับการปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล ไม้ใช้สอย เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา อย่างหลากหลาย โดยมีได้มีหน่วยงานใดมาสนับสนุนในการจัดการ

5.2.6 **การประเมินผลย้อนกลับ** หลังจากดำเนินการไปได้ระยะหนึ่งสมาชิกได้ติดตามผลและปรับปรุงแก้ไขปัญหา และเมื่อเห็นศักยภาพก็พัฒนาก้าวหน้าต่อไป โดยในระยะหลัง ได้รับการสนับสนุนเงินทุนขุดสระจากหน่วยงานภาครัฐ อาทิ จากสำนักงานเกษตรจังหวัด จากกรมพัฒนาที่ดิน จากโครงการน้ำ+ใจถวายในหลวง ควบคู่ไปกับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในด้านการจัดให้มีกิจกรรมการเรียนรู้ อาทิ การฝึกอบรม ศึกษาดูงาน เวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ต่างๆ ระหว่างชุมชน ทำให้กลุ่มสามารถขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาให้ก้าวหน้าไปได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อเนื่อง จนประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนทั้งเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศ นำสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุดในที่สุด

5.2.7 **พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกชุมชน** เมื่อกลุ่มเกษตรผสมผสานได้ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง ทำให้ผู้นำกลุ่มเกิดความเชื่อมั่นในการทำเกษตรผสมผสานที่นำมาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้ปฏิบัติ จึงได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่นในภาคอีสาน เพื่อให้กลุ่มได้มีการเรียนรู้ที่กว้างขวางขึ้น พัฒนาขีดความสามารถให้เพิ่มขึ้น และได้ขยายสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานให้มากขึ้นจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือระหว่างกันขององค์กรชุมชนต่างๆ จนกระทั่งได้รับการยอมรับจากหน่วยงานต่างๆ และกลุ่มได้พัฒนาให้เป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานขึ้น เพื่อเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม สมาชิกเครือข่าย และผู้สนใจต่างๆ ในการพัฒนาการเกษตรผสมผสานให้กว้างขวางขึ้น

5.2.8 **บูรณาการเข้าสู่ชีวิต** การทำเกษตรผสมผสานและการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในกลุ่มเองและร่วมกับชุมชนอื่น ได้กลายเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา เพื่อช่วยกันพัฒนาสังคมอีสานสู่ความสมดุลยั่งยืนร่วมกันในที่สุด

แผนภาพที่ ๒ กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา

ในกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา กิจกรรมการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้นำกลุ่มและสมาชิกกลุ่มได้เพิ่มพูนความรู้ ทักษะ รวมทั้งความตระหนักในคุณค่าการเนินชีวิตอย่างสมดุลพึ่งตนเองได้ ประกอบด้วย การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การฝึกอบรมและดูงาน การเรียนรู้จากการสังเกต การเรียนรู้จากเวทีพบปะ ทาหรือ ประชุม การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ

5.3 ผลผลิตจากการเรียนรู้ของชุมชน

ผลจากการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติของชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ทำให้ในเวดซึ่งได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล โดยแต่ละด้านมีการพัฒนาที่เกื้อหนุนกัน

5.3.1 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากสร้างให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ดีปราศจากมลพิษแล้ว ยังเป็นฐานการผลิตทางเศรษฐกิจที่มีคุณภาพและต่อเนื่อง

- 1) ชุมชนมีทรัพยากรน้ำและดินที่อุดมสมบูรณ์ขึ้นจากการร่วมกันพัฒนาและบูรณะฟื้นฟูของสมาชิก ทำให้ชุมชนมีน้ำสำหรับการเพาะปลูกทุกฤดูกาล มีดินที่ดีเพื่อรักษาปริมาณผลผลิตมิให้ลดน้อยลง
- 2) การทำเกษตรผสมผสาน ทำให้พื้นที่นาที่เคยโล่งและแห้งแล้งเปลี่ยนเป็นความเขียวชอุ่ม มีพืชยืนต้นที่สร้างให้เกิดความร่มเย็น ชุ่มชื้นจากพืชนานาพันธ์ต่างๆ และมีสัตว์ เช่น นก กระรอก กิ้งก่า และอื่นๆ มาอาศัยตามธรรมชาติ เป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี

5.3.2 เศรษฐกิจ

การทำเกษตรกรรมของชุมชนในลักษณะนี้ให้ความคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีการฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ นำมาซึ่งผลผลิตที่ดีอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนมีรายได้ที่พอเพียงต่อการยังชีพ

- 1) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรดินและน้ำเพื่อการผลิตทางการเกษตรกรรม เป็นไปอย่างระมัดระวัง ไม่ทำลาย แต่กลับบูรณะฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้น ได้อำนวยให้ผลผลิตที่ได้รับมีหลากหลายชนิดขึ้น เช่น มีพืชผักสวนครัว ไม้ผล ปลา เป็ดไก่ สำหรับบริโภคประจำวันโดยมิต้องไปซื้อหา และยังมีเหลือแจกและจำหน่ายอย่างสม่ำเสมอ
- 2) การผลิตโดยการใช้ปุ๋ยที่ผลิตจากวัชธุรรมชาติและไม่ใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช นอกจากได้สร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีและสุขภาพอนามัยที่ดีแล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน ที่สามารถลดต้นทุนการผลิตด้านปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชซึ่งมีราคาแพงลงได้

3) การเป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกรผสมผสาน เป็นประโยชน์ต่อทั้งคนในชุมชนและผู้สนใจ ได้มาศึกษาเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์และฝึกปฏิบัติด้านการทำเกษตรผสมผสาน และการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อนำไปประยุกต์ปฏิบัติ

5.3.3 การมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรชุมชน

การพัฒนาสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยพลังร่วม เพื่อแก้ไขปัญหาในวิศและเศรษฐกิจของชุมชนและเพื่อพัฒนาให้ดีขึ้นอย่างสมดุล ทั้งการร่วมคิด การร่วมทำ และการร่วมใจ สำหรับกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา สมาชิกกลุ่มได้มีส่วนร่วมทั้ง 3 ประการ ดังนี้

1) **การร่วมคิด** ชุมชนได้เรียนรู้จนเกิดภูมิปัญญาและร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ไขปัญหาและแนวทางการพัฒนาในวิศและเศรษฐกิจของชุมชน สังเกตได้จากการปรับเปลี่ยนวิถีคิดจากรูปแบบเดิมมาเป็นวิธีให้คุณค่า การตีความหมายใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ เช่น ในการสร้างแนวร่วมในระยะเริ่มแรกของการก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรผสมผสานได้ใช้วิธีง่ายๆ คือเมื่อมีผู้มาขอพืชผัก ไม้ผลต่างๆ เกานำกลุ่มก็จะมอบให้เปล่าๆ โดยไม่ต้องซื้อทุกครั้ง พร้อมทั้งแบ่งพันธุ์พืชผักที่ขอและกล้าไม้ผลให้ไปปลูกเอง โดยมีแนวคิดเบื้องหลังการกระทำนี้ว่า คนเราเมื่อขอเขาเปล่าๆ หลายๆ ครั้งก็เกิดความละอายขึ้นเองและไปปลูกเอง เป็นการชักจูงให้เกิดการทำเกษตรผสมผสานในละแวกบ้านเพิ่มขึ้นก่อน หลังจากนั้นการขยายตัวก็เกิดขึ้น หรือการคิดที่ว่า การพึ่งตนเองได้ต้องออมน้ำ เพราะการเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ต้องใช้น้ำ เป็นต้น

2) **การร่วมทำ** สมาชิกชุมชนมุ่งมั่นสร้างสวรรค์ผืนนาที่แห้งแล้งจนอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชนานาพันธุ์ ทำให้ครอบครัวได้อยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่นท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ดี มีอาหารที่ปราศจากพิษภัยสำหรับบริโภคอย่างพอเพียง ไม่มีหนี้สินให้กังวลใจ ทำให้สุขภาพทั้งกายและจิตดี สิ่งนี้คือความสุขสูงสุดของชีวิต สังเกตได้จากคำพูดของสมาชิกชุมชนที่กล่าวถึงคุณค่าของการทำเกษตรผสมผสาน เช่น "การได้มีโอกาสเรียนรู้จากสภาพจริง การรวมพลังกันในครอบครัวลงมือปฏิบัติจริง ทำให้สามารถพลิกฟื้นธรรมชาติคือผืนดินที่เสื่อมโทรมลงให้กลับคืนความอุดมสมบูรณ์ และธรรมชาติก็ตอบแทนโดยการให้คุณภาพชีวิตที่ดีแก่ครอบครัว ชั่วลูกชั่วหลาน การทำเกษตรผสมผสานแบบครบวงจร เป็นสิ่งยั่งยืน พึ่งตนเองได้แน่นอน พบว่าความสุขอยู่ตรงนี้เอง ชีวิตที่ดี ชีวิตที่มีความหมายสามารถสร้างได้ที่แผ่นดินเกิดตรงนี้เอง จึงเปรียบเหมือนการสร้างสวรรค์ในไร่นา" หรือ "การเกษตรผสมผสานเป็นการสร้างเกราะคุ้มกันชีวิต หรือเป็นบำเหน็จบำนาญไว้ให้กับตนเองและลูกหลาน คือ สามารถมีกิน มีใช้ อย่างมีความสุข ได้อย่างยั่งยืนยาวนาน อย่างไรก็ตาม ยังมีสิ่งสำคัญมากอย่างหนึ่งที่ต้องมี คือความมุ่งมั่นของผู้ทำ ซึ่งต้องมีตั้งใจที่จะทำและมีความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน" หรือ "ครอบครัวและชุมชนได้พบกับความสุขทั้งกายและใจดังเช่นที่เป็นอยู่นี้ เกิดขึ้นได้เมื่อมีผู้นำซึ่งเป็นเสาหลักของครอบครัวที่ดี มีความสามัคคีในครอบครัว เข้าใจซึ่งกันและกัน และมีความขยัน อดทน อดออม"

3) **การร่วมใจ** สมาชิกชุมชนมีทัศนคติและความรู้สึกที่ดีต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีผลให้เกิดการร่วมคิดและร่วมทำติดตามมา สังเกตจากคำพูดของสมาชิกชุมชนที่ให้คุณค่าต่อธรรมชาติ เช่น "คนเราต้องสร้างธรรมชาติก่อน แล้วธรรมชาติจะสร้างความสุขให้เรา ทั้งร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ" หรือ "สร้างดิน สร้างอาหาร คั้นธรรมชาติ สู่อากาศ" หรือ "คนเราต้องตอบแทนบุญคุณของแผ่นดินซึ่งหมายถึงแม่ธรณี ด้วยการดำรงชีวิตอย่างพออยู่พอกิน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สร้างความตระหนักให้แก่ชาวบ้านได้เห็นถึงคุณค่าของผืนดิน ด้วยการปลูกต้นไม้หลากหลายชนิดบนผืนดิน ปรับผืนดินเป็นบ่อเพื่อให้เกิดน้ำ หมั่นบำรุงรักษาดินให้สมบูรณ์ เพื่อฟื้นธรรมชาติบนผืนดิน และผืนดินนั้นจะอำนวยความสะดวกตอบแทนให้แก่เราชั่วลูกชั่วหลาน"

สรุปผลการศึกษาระบบการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา

จากการศึกษาระบบการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของแต่ละกรณีศึกษา ที่ได้ทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน พัฒนาการขององค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในเวที เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุลขึ้นได้ ตามที่กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของแต่ละกรณีศึกษา ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้	กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านตำโน	กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านบุห้อยอง	กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
1.การตระหนักในปัญหาวิกฤตหรือความยากลำบากในชีวิต	1.ชุมชนได้ประสบกับความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยแม่ต้ำที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ทั้งเพื่อการอุปโภคบริโภค และการเกษตรกรรมแห้งแล้ง คนในชุมชนได้รับผลกระทบในการดำเนินชีวิตอย่างมาก กลุ่มผู้นำชุมชน 3 คน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ และเจ้าอาวาส ได้ตระหนักในสถานการณ์วิกฤตของชุมชนขึ้น	1.คนในชุมชนเกิดความไม่มั่นคงในรายได้ เพราะรายได้เกิดจากการเพาะปลูกข้าวเพียงปีละ 1 ครั้ง และมีการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช ทำให้ต้นทุนสูงขึ้น รวมทั้ง ทรัพยากรดินและสุขภาพเสื่อมโทรมลง การที่หน่วยราชการได้ให้การสนับสนุนเงินทุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา เพื่อให้เกษตรกรได้ปลูกพืชหลากหลายชนิดได้ตลอดปี ได้ทำให้อกลุ่มคนในชุมชนจำนวนหนึ่งเกิดความตระหนักถึงความลำบากในชีวิตของตนเองที่ผ่านมามีขึ้น	1.คนในชุมชนต่างมุ่งหารายได้ด้วยการรับจ้างทำงานนอกพื้นที่และนอกประเทศ และการเพิ่มผลผลิตข้าวโดยการใช้น้ำปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งต้องลงทุนสูง แต่ขายข้าวได้ราคาต่ำ มีปัญหาหนี้สิน สุขภาพเสื่อมโทรม ครอบครัวขาดความอบอุ่น บุคคล 1 คนในชุมชนได้ทบทวนชีวิตที่ลำบากของตนเกิดความตระหนักถึงวิถีชีวิตที่มุ่งหาแต่เงิน แต่ปราศจากความสุข จึงได้ชักชวนโน้มน้าวคนจำนวนหนึ่งในชุมชนให้มองเห็นปัญหา เช่นตน

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (ต่อ)

ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้	กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านต้าโน	กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านบุห้อย	กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
2.การประเมินสถานการณ์วิกฤตหรือความลำบากในชีวิต	2.กลุ่มผู้นำ 3 คนข้างต้น ได้มีการสนทนาและหารือกันถึงสถานการณ์ความแห้งแล้งของชุมชน และพบว่าสาเหตุของความแห้งแล้งเกิดขึ้นจากความเสื่อมโทรมของป่าต้นน้ำห้วยแม่ต้า และความเสื่อมโทรมของป่านี้ ก็เกิดขึ้นจากการกระทำของคนในชุมชนเอง ที่ได้ตัดไม้ทำลายป่าเพื่อมุ่งผลทางรายได้	2.กลุ่มที่ตระหนักในความลำบากในชีวิต ได้มีการสนทนาและหารือกัน ตรวจสอบถึงการดำเนินชีวิตของตนเองและคนในชุมชน ที่ทำนาทุกปีแต่มีรายได้ไม่พอเพียง มุ่งไปรับจ้างนอกชุมชน ทำให้ปราศจาก ความสุขในชีวิต และเห็น ความสำคัญของน้ำและดินหาก มีการฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้น ก็ สามารถทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นได้ อย่างต่อเนื่อง	2.กลุ่มบุคคลจำนวนไม่มากจาก การชักชวนของบุคคล 1 คน ข้างต้น ได้มีการสนทนาและ ทบทวนชีวิตของตนเองจนเกิด ความตระหนักและเข้าใจร่วมกัน ถึงสถานการณ์ความลำบากใน ชีวิตและสาเหตุของปัญหา ที่ เกิดจากการมุ่งหารายได้ มุ่งเพิ่ม ผลผลิตข้าวโดยใช้สารเคมี ซึ่งมีราคาแพง ทำให้ต้นทุนสูง ดินเสื่อมโทรม และยังกระทบต่อ สุขภาพอนามัย
3.การกระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักในปัญหาให้กว้างขวางขึ้น	3.เมื่อกลุ่มผู้นำ 3 คน ได้เข้าใจร่วมกันในสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาความแห้งแล้งแล้ว ต่างก็ช่วยกันกระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในวิกฤตความแห้งแล้งซึ่งมีผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิต ของคนในชุมชน	3 กลุ่มคนที่ตระหนักแล้ว ข้างต้น ได้เป็นแกนนำในการ กระตุ้นคนในชุมชนให้เกิดความ ตระหนักในความลำบากของ ชีวิตและคุณค่าของทรัพยากร น้ำและดิน ที่จะทำให้อุดพ้นจากความ ลำบากหากได้มีการฟื้นฟูให้ สมบูรณ์ขึ้น	4.กลุ่มคนที่ตระหนักแล้ว ข้างต้น ได้เป็นแกนนำในการ กระตุ้นคนในชุมชนใน วงกว้างขึ้น ให้เกิดความ ตระหนักในความลำบากของ ชีวิตและสาเหตุของความ ลำบาก และเกิดความมุ่งมั่นที่ จะแก้ไขปัญหาความ ยากลำบากร่วมกัน
4.การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา	4.หลังจากที่คนในชุมชนได้ตระหนักถึงสาเหตุความแห้งแล้งมากขึ้นแล้ว ได้ร่วมกันหาทางเลือกต่างๆ เพื่อฟื้นฟูป่า ให้กลับอุดมสมบูรณ์ดังเดิม โดยได้มีทางเลือกหลายประการที่ต้อง ดำเนินการ ควบคู่กันไปจึงจะประสบผลสำเร็จ ได้แก่ การกำหนดพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟู การกำหนด กฎระเบียบในการใช้ทรัพยากร จากป่า การกำหนดแนวเขตป่า ชุมชน การควบคุมและติดตาม ตรวจสอบสถานการณ์ป่า เป็นต้น	4.การสนับสนุนเงินทุนชุด ระงับน้ำในไร่นาของหน่วย ราชการ นอกจากทำให้ เกษตรกรบางรายได้ทบทวน ชีวิตและเกิดตระหนักในปัญหา แล้ว ยังเห็นทางเลือกในการ แก้ไขปัญหาโดยการทำไร่นา ผสมผสานแทนการเพาะปลูกข้าว เพียงอย่างเดียว และยังเกิดการ รวมกลุ่มอื่นๆ ตามมา เช่น กลุ่มธนาคารหมู่บ้านเพื่อ ช่วยเหลือกันด้านเงินทุน กลุ่ม แม่บ้านเกษตรกร กลุ่มตัดเย็บ เสื้อผ้าเพื่อเป็นทางเลือกให้เกิด รายได้เพิ่มขึ้น	5.กลุ่มผู้ตระหนักถึงสาเหตุความ ยากลำบากของชีวิต ได้ไปศึกษาดูงานการทำเกษตร ผสมผสานของปราชญ์ชาวบ้าน ในพื้นที่ ใกล้เคียงถึงวิธีการและผลที่ได้ จากการเกษตรผสมผสาน เพื่อ หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ของตนเองและชุมชน หลังจาก นั้น ได้ตัดสินใจ ร่วมกันเลือกการทำเกษตร ผสมผสานแทนการทำนาเพียง อย่างเดียวและลดการใช้ สารเคมีต่างๆ ในการ เพาะปลูกพืช

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน(ต่อ)

ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้	กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านตำโน	กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านบุหยัง	กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
5.การดำเนินการตามทางเลือก	5.ชุมชนได้ร่วมกันปฏิบัติตามแนวทางที่ร่วมกันเลือก ทั้งการกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และใช้สอย วางกฎระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จัดทำแนวเขตป่าให้เห็นชัดเจน ตรวจสอบการปฏิบัติของคนในชุมชนตามกฎระเบียบที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ ชุมชนยังได้นำพิธีกรรมดั้งเดิมที่เป็นความเชื่อและยึดถือ เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีฟั่งธรรม/ขอฝน พิธีบวชป่า มาผสมผสานกับแนวทางรักษาป่าที่กำหนดขึ้น เพื่อให้การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่ามีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น	5.สมาชิกกลุ่มไ้ร่นาสวนผสมได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนที่นาบางส่วนเป็นพื้นที่แหล่งน้ำและพื้นที่สวน มีการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก เลี้ยงสัตว์และเลี้ยงปลา กลุ่มธนาคารหมู่บ้านได้ดำเนินการหาสมาชิกเพิ่มขึ้น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรดำเนินการผลิตข้าวซ้อมมือ โดยใช้วัตถุดิบคือข้าวเปลือกที่ผลิตขึ้นในชุมชน กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าได้สอนสมาชิกให้ฝึกหัดเย็บเสื้อผ้าควบคู่ไปกับการปฏิบัติจริง	5.สมาชิกกลุ่มทุกคนได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนการทำเกษตรกรรมของตนเอง จากการทำนาปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว เป็นการทำไร่นาสวนผสม โดยเริ่มด้วยการขุดสระน้ำในไร่นาตนเอง ปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนให้เหมาะสมสำหรับการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น และพืชผัก มีการปลูกพืชหลากหลายชนิด รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ และเลี้ยงปลาควบคู่ไปด้วย
6.การประเมินผลย้อนกลับ	6.ในการดำเนินการตามทางเลือก ชุมชนได้ติดตามผลการปฏิบัติตามทางเลือก เมื่อพบปัญหาอุปสรรคก็ย้อนกลับไปวิเคราะห์และปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ในระยะแรกได้อาศัยกฎหมายหมู่บ้านในการรักษาป่า และได้เริ่มในพื้นที่ขนาดเล็กก่อนเพียงลำห้วยเดียว เมื่อประสบผลสำเร็จจึงได้ขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นจนครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำแม่ตำทั้งหมด ควบคู่ไปกับการปรับปรุงกฎระเบียบให้เข้มงวดขึ้น และการปรับปรุงแนวเขตให้ชัดเจนขึ้น	6.ในการดำเนินการตามทางเลือก ชุมชนได้มีการติดตามผลการปฏิบัติตามทางเลือก เมื่อพบกับปัญหาอุปสรรคก็ย้อนกลับไปวิเคราะห์และปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น เมื่อทำงานประสบความสำเร็จก็มีการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น กลุ่มไ้ร่นาสวนผสม ได้ปลูกไม้ผลชนิดที่มีตลาดรองรับและไม่ยุ่งยากในการดูแล การปลูกพืชผักในฤดูแล้งก็ค่านึงถึงน้ำที่มีอยู่ว่าพอเพียงหรือไม่ มีการเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช มีการปรับปรุงบำรุงดินด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อฟื้นฟูดิน ลดต้นทุนการผลิต และลดผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย	6.ในการทำเกษตรผสมผสานตามทางเลือก ชุมชนได้มีการติดตามผลการปฏิบัติ เมื่อพบกับปัญหาอุปสรรคก็ย้อนกลับไปวิเคราะห์และปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยในระยะหลังได้รับการสนับสนุน เงินทุนอุดหนุนจากหน่วยราชการและการสนับสนุนการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน และเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้กลุ่มเกษตรผสมผสานมีศักยภาพในการพัฒนาการเกษตรผสมผสานของกลุ่มให้ก้าวหน้าขึ้น

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน(ต่อ)

ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้	กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านตำโน	กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านบุห้อยอง	กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
7.การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกชุมชน	7. เมื่อชุมชนประสบความสำเร็จในการรักษาป่าชุมชน และการเข้ารวมเป็นเครือข่ายการรักษาป่ากับชุมชนอื่นๆ ทำให้ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้มากขึ้น มีผลให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาความสมบูรณ์ของป่าเพิ่มมากขึ้น ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในขีดความสามารถของตนเองที่จะพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น โดยได้พัฒนาป่าชุมชนบ้านตำโนให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เรื่องป่าและแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยคำนึงถึงการคุ้มครองระบบนิเวศ วัฒนธรรม และความเชื่อที่มีคุณค่า ที่ยึดถือปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง	7.ไม่พบการพัฒนาความเชื่อมั่นของสมาชิกชุมชน (ทั้งนี้ เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนค่อนข้างโดดเดี่ยว กลุ่มไร่นาสวนผสมมีพัฒนาการมาประมาณ 5-6 ปีเท่านั้น ประกอบกับไม่ได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่นๆ โอกาสที่สมาชิกชุมชนจะได้เรียนรู้มากขึ้นเพื่อพัฒนาตนเองจึงมีขีดจำกัด)	7.เมื่อชุมชนประสบความสำเร็จในการทำเกษตรผสมผสาน และการเข้ารวมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ในภาคอีสาน ทำให้ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้มากขึ้น มีผลให้ชุมชนมีศักยภาพเพิ่มขึ้นขยายสมาชิกได้มากขึ้น ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในขีดความสามารถของตนเองที่จะพัฒนาการเกษตรผสมผสานให้ก้าวหน้าขึ้น โดยได้พัฒนาเป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพาขึ้น เพื่อเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม สมาชิกเครือข่าย และผู้สนใจ เพื่อให้เกิดการทำเกษตรผสมผสานกันอย่างแพร่หลาย
8.การบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต	8.การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาป่าชุมชนได้มีวงจรของกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว จนป่าถือเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านตำโนที่ต้องร่วมกันธำรงรักษาไว้ เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับชุมชน ทั้งเป็นแหล่งให้น้ำ แหล่งอาหาร แหล่งยารักษาโรค แหล่งสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี และแหล่งสร้างความสัมพันธ์ยึดเหนี่ยวให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน นำสู่คุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน ทั้งสำหรับคนในรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไป	8.การดำเนินกิจกรรมไร่นาสวนผสมของคนในชุมชน ได้มีการบูรณาการเข้าสู่ชีวิตของสมาชิกแต่ไม่เข้มข้น ทั้งนี้เพราะ ชุมชนไม่มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรชุมชนอื่น หรือเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่นๆ ส่งผลให้การขยายจำนวนสมาชิกหรือแนวร่วมการทำไร่นาสวนผสมของชุมชนมีจำกัด	8.การทำเกษตรผสมผสานและการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในกลุ่มเองและระหว่างกลุ่ม ชุมชนต่างๆ ได้กลายเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกองค์กรชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ที่จะขยายการพัฒนาเกษตรผสมผสานให้เกิดมากขึ้นในสังคมอีสาน ซึ่งจะนำสู่การพึ่งตนเองได้ และความสุจริตที่แท้จริงของคนอีสานในที่สุด

บทที่ 5

การพัฒนาารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในบทนี้ เป็นการนำเสนอผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จาก 3 กรณีศึกษา สำหรับให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ตรวจสอบ ให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะรูปแบบที่ได้พัฒนาขึ้น เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่สามารถนำไปประยุกต์เพื่อสนับสนุนให้เกิดชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืน รายละเอียดในบทนี้แบ่งออกเป็น

ส่วนที่ 1 การสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการนำผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของ 3 กรณีศึกษา มาทำการสังเคราะห์และเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน สร้างข้อสรุปรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่แสดงถึงการจัดองค์ประกอบการเรียนรู้ในชุมชน 3 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนปัจจัยป้อน ส่วนกระบวนการเรียนรู้ และส่วนผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้ รวมทั้งได้นำเสนอข้อค้นพบเสริมซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ส่วนที่ 2 การนำเสนอและการตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการจัดทำร่างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้จากผลการสังเคราะห์ของ 3 กรณีศึกษา และให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบเพื่อนำไปใช้ประโยชน์

ส่วนที่ 1 การสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนที่คัดเลือกเป็นกรณีศึกษาทั้ง 3 กรณี ได้พิจารณาโดยใช้เกณฑ์การเป็นชุมชนที่เคยประสบปัญหาความยั่งยืนของชุมชน ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลาย ทรัพยากรน้ำขาดแคลน ทรัพยากรดินเสื่อมโทรม ปัญหาทางเศรษฐกิจ เช่น ความไม่มั่นคงทางรายได้ ความยากจน ปัญหาสังคม เช่น การมีส่วนร่วม ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร การอพยพเพื่อหางานทำ สุขภาพอนามัยเสื่อมโทรมจากมลพิษ เป็นต้น และคนในชุมชนที่ประสบปัญหาข้างต้นได้มีการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรชุมชน เพื่อทำการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนจนประสบความสำเร็จหรือมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จเพื่อทำการศึกษาวิจัยถึงรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการกับปัญหาความยั่งยืนเหล่านั้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจาก 3 กรณีศึกษา ได้ทำการสังเคราะห์เป็น 3 องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันตามกรอบแนวคิดการวิจัย คือ ส่วนปัจจัยป้อน ส่วนกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และส่วนผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้ของชุมชน รวมทั้งนำเสนอข้อค้นพบเสริมที่ได้จากการวิจัยซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยสนับสนุนให้การเรียนรู้ของชุมชนมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

1.1 ปัจจัยป้อนของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

1.1.1 สภาพทั่วไปและสภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน

สภาพทั่วไปของชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา 3 กรณี มีความแตกต่างกันตามสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในแต่ละภาค โดยกรณีศึกษาในภาคเหนือเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ส่วนกรณีศึกษาในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นชุมชนบนที่ราบที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับการทำนาปลูกข้าวเป็นหลักโดยไม่มีระบบชลประทาน

ชุมชนบ้านต้าใน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ตั้งอยู่ติดเชิงเขาซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของก๊วนพะเยาและลุ่มน้ำอิง การมีพื้นที่อยู่ติดกับป่าทำให้ชาวบ้านในสมัยก่อนมีอาชีพหาของป่า ล่าสัตว์ และเลี้ยงไม้แปรรูปขาย เมื่อพื้นที่ป่าลดลงและชาวบ้านประสบภัยแล้งจากการตัดไม้เลี้ยงชีพ ชุมชนโดยการกระตุ้นของกลุ่มผู้นำชุมชนจำนวน 3 คน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ และเจ้าอาวาส ได้ตระหนักสาเหตุของวิกฤตการณ์ หันมาจัดการกับป่าในพื้นที่หมู่บ้านและโดยรอบ พัฒนาพื้นที่ราบที่มีอยู่ให้เป็นพื้นที่กสิกรรมโดยอาศัยแหล่งน้ำจากความสมบูรณ์ของป่า มีการเพาะปลูกข้าว ขิง ข้าวโพด ข้าวบาเลย์ ถั่วต่างๆ และไม้ผล ด้วยวิธีการที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำรายได้ให้แก่สมาชิกชุมชนได้ตลอดปี ในท่ามกลางระบบนิเวศที่สมบูรณ์ที่ชุมชนได้ร่วมกันฟื้นฟูบูรณะขึ้น พัฒนาการดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติร่วมกันของชุมชนอย่างต่อเนื่อง นับเป็นเวลา 30 ปี

ชุมชนบ้านบุญหย่อง ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เป็นชุมชนบนพื้นที่ราบลุ่ม คนในชุมชนมีอาชีพทำนามาแต่อดีต โดยเป็นการทำนาเพียงปีละหนึ่งครั้ง เพราะไม่มีแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกในฤดูแล้ง เนื่องจากรายได้จากการทำนาไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ประกอบกับการเป็นชุมชนชนบทที่อยู่ใกล้ชิดกับเมืองนครนายกและไม่ไกลจากกรุงเทพมหานครมากนัก คนบางส่วนจึงมุ่งหางานทำในโรงงานอุตสาหกรรมหรือการรับจ้างมากกว่าทำการเกษตรกรรมในพื้นที่ของตน การปรับเปลี่ยนจากการทำนาอย่างเดียวเป็นการทำไร่สวนผสมได้เริ่มมีขึ้นจากการสนับสนุนการพัฒนาแหล่งน้ำของหน่วยราชการ ขณะเดียวกันเกษตรกรบางรายได้มองเห็น

คุณค่าของการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์ที่หลากหลายขึ้น และมองเห็นผลกระทบทางลบของสารเคมีที่ใช้ในการเพาะปลูก จึงมีการปรับปรุงบำรุงดินด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี และลดการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัย รวมทั้งเพื่อลดต้นทุนการผลิต พัฒนาการดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติของคนในชุมชนนับเป็นเวลา 5 ปี

ชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา เป็นชุมชนบนที่ราบสูง ประชาชนมีอาชีพหลักคือทำนาเพียงฤดูกาลเดียวเนื่องจากไม่มีแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกในฤดูแล้ง ในอดีตคนได้มุ่งงานทำในพื้นที่อื่นโดยเฉพาะต่างประเทศเพื่อหวังรายได้จำนวนมากโดยการกักเงินด้วยการจำนองที่นาหรือขายที่นาเป็นค่านายหน้า วิกฤตชุมชนเกิดขึ้นเมื่อคนส่วนใหญ่มุ่งสร้างรายได้ ทั้งจากการละทิ้งที่อยู่เพื่อทำงานทำและการเพิ่มผลผลิตข้าวโดยใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชซึ่งต้องลงทุนสูงแต่ขายข้าวได้ราคาต่ำ ปัญหาหนี้สินเกิดขึ้นมากมาย สุขภาพอนามัยเสื่อมโทรม ครอบครัวขาดความอบอุ่น บางรายต้องเสียที่ทำกินกลายเป็นผู้รับจ้าง การก่อตัวของการพัฒนาสู่ความยั่งยืนเกิดจากบุคคล 1 คนได้กระตุ้นให้คนจำนวนหนึ่งเกิดความตระหนักในสถานการณ์ปัญหา และหาแนวทางแก้ไข โดยเปลี่ยนแปลงการใช้ดินจากการทำนาเพียงอย่างเดียวเป็นการทำเกษตรผสมผสาน พัฒนาการดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติของคนในชุมชนนับเป็นเวลา 10 ปี

ชุมชนทั้ง 3 กรณีศึกษา เป็นชุมชนชนบทที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับการเกษตรกรรมที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลักเช่นเดียวกัน แตกต่างกันที่แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง ชุมชนในภาคเหนือได้น้ำจากลำห้วยที่มาจากพื้นที่ป่า ขณะที่ชุมชนในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องพัฒนาแหล่งน้ำขึ้นในพื้นที่ไร่นาของตนเอง ปัญหาความยั่งยืนของชุมชนมีสาเหตุมาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตหรือบริโภคอย่างขาดการบูรณาการพื้นที่ฟูเช่นเดียวกัน โดยชุมชนในภาคเหนือเกิดจากการใช้ประโยชน์ป่าไม้เพื่อการเศรษฐกิจจนเสื่อมโทรมย่อยหรือลง มีผลให้เกิดความแห้งแล้งซึ่งกระทบต่อการผลิตทางการเกษตรและการเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ของชุมชน ขณะที่ชุมชนในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรอย่างต่อเนื่องโดยขาดการฟื้นฟูบูรณะ และไม่มีการพัฒนาแหล่งน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมากสำหรับการเกษตรกรรม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะการทำลายดังกล่าว นอกจากนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมแล้ว ยังกระทบต่อรายได้และผลผลิตที่เพียงพอและสม่ำเสมอต่อการยังชีพและปัญหาสุขภาพอนามัยจากสารเคมี

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 สภาพทั่วไปและสภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน 3 กรณีศึกษา

ลักษณะ	ชุมชนบ้านด้าโน	ชุมชนบ้านบุห้อยอง	ชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา
สภาพทั่วไป	<p>พื้นที่ชุมชนเป็นที่ราบเชิงเขาที่ติดกับป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ห่างจากตัวเมืองพะเยา 24 กม. ประชากร 714 คน 201ครัวเรือน นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบชาวไทยล้านนา ประชากรสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ การตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันตามแนวถนนในหมู่บ้าน ส่วนพื้นที่ทำกินจะอยู่รอบๆ ชุมชน อาชีพหลักคือเกษตรกรรมโดยอาศัยน้ำฝนและแหล่งน้ำจากลำห้วยมีการปลูกข้าว ข้าวโพด ชিং และหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด สมุนไพร</p>	<p>พื้นที่ชุมชนเป็นที่ราบลุ่ม อยู่ห่างตัวจังหวัดนครนายก 5 กม. ประชากร 701 คน 167ครัวเรือน นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบชาวไทยและชาวลาว ประชากรสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ การตั้งบ้านเรือนอยู่กระจายกันไปตามพื้นที่ทำกิน อาชีพหลักคือเกษตรกรรมอาศัยน้ำฝน มีการปลูกข้าว พืชผัก แปรรูปอาหาร เช่น ทำขนม ไล้กรอกอีสาน และรับจ้างนอกฤดูทำนา ในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา มีเกษตรกรบางรายได้เปลี่ยนที่นาเป็นการทำไร่นาสวนผสม มีการปลูกข้าว พืชผัก ไม้ผล เลี้ยงสัตว์</p>	<p>พื้นที่ชุมชนเป็นที่ราบสูง ห่างจากตัวจังหวัดนครราชสีมา 100 กม. ห่างจากตัวอำเภอชุมพวง 40 กม. และอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ 12 กม. ประชากร 2,282 คน 388ครัวเรือน นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบชาวไทยอีสาน ประชากรสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ การตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันในพื้นที่ชุมชน ส่วนพื้นที่ทำกินอยู่รอบๆ ชุมชน. อาชีพหลักคือเกษตรกรรมอาศัยน้ำฝน มีการปลูกข้าว และรับจ้างนอกฤดูทำนา ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ได้มีการเปลี่ยนที่นาเป็นทำเกษตรผสมผสาน มีการปลูกข้าว พืชผัก ไม้ผล เลี้ยงสัตว์ และเลี้ยงปลา</p>
ปัญหาความยั่งยืนของชุมชนในอดีต	<p>ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ถูกทำลาย ประสบปัญหาความแห้งแล้ง</p>	<p>ปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือข้าวเพียงฤดูกาลเดียว เกิดความไม่มั่นคงในรายได้ มีการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าว สุขภาพเสื่อมโทรมจากพิษภัยสารเคมี และการมุ่งหาทำงานนอกพื้นที่เพื่อหารายได้</p>	<p>ปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือข้าวเพียงฤดูกาลเดียว ส่วนใหญ่มุ่งสร้างรายได้ทั้งจากการละทิ้งที่อยู่เพื่อทำงานต่างประเทศ และเน้นการเพิ่มผลผลิตข้าวโดยใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งต้องลงทุนสูง แต่ขายผลผลิตได้ราคาต่ำ มีปัญหาหนี้สิน สุขภาพอนามัยเสื่อมโทรม ครอบครัวขาดความอบอุ่น บางรายต้องสูญเสียที่ทำกิน</p>

1.1.2 องค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนทั้ง 3 กรณีศึกษา มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนอย่างไม่เป็นทางการเพื่อแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน ได้แก่ กลุ่มรักษาป่าชุมชนของชุมชนบ้านต้าโน กลุ่มไร่นาสวนผสมของชุมชนบ้านบุหย่อง และกลุ่มเกษตรผสมผสานของชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา แต่สมาชิกชุมชนแต่ละแห่งก็ได้มีการรวมเป็นกลุ่มเพียงกลุ่มเดียว โดยทุกชุมชนที่ศึกษามีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันทางการเงินในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์หรือธนาคารหมู่บ้าน กล่าวคือ

- 1) ชุมชนบ้านต้าโน นอกจากกลุ่มรักษาป่าชุมชนและกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ยังมีกลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเยาวชน ซึ่งกิจกรรมของกลุ่มเป็นการสนับสนุนกลุ่มรักษาป่าชุมชน เช่น การจัดการเรื่องอาหารนักท่องเที่ยวสำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
- 2) ชุมชนบ้านบุหย่อง นอกจากกลุ่มไร่นาสวนผสมและกลุ่มธนาคารหมู่บ้านแล้ว ยังมีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มวัว กลุ่มควาย กลุ่มแปรรูปอาหาร ซึ่งกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ มีความสัมพันธ์กับกลุ่มไร่นาสวนผสมอย่างใกล้ชิด
- 3) ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา นอกจากกลุ่มเกษตรผสมผสานและกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ยังมีกลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มเยาวชน กลุ่มไหมฝ้าย กลุ่มทำรองเท้าจากผ้าไหมและผ้าฝ้าย ซึ่งกิจกรรมของกลุ่มเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มเกษตรผสมผสาน และบางกลุ่มเกิดจากการสนับสนุนให้เกิดขึ้นโดยกลุ่มเกษตรผสมผสาน

นอกจากนี้ องค์กรชุมชนของ 2 กรณีศึกษา คือกลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนและกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ยังได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนให้เกิดเวทีพบปะกันขึ้นและพัฒนาเป็นเครือข่ายในที่สุด ซึ่งการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรชุมชนอื่นๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีโอกาสได้เรียนรู้มากขึ้น ทั้งในด้านการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การประชุมหารือ การสัมมนา การศึกษาดูงานระหว่างชุมชน ส่งผลให้ขีดความสามารถในการจัดการกับปัญหาความยั่งยืนของชุมชนเพิ่มขึ้น รวมทั้งทำให้ชุมชนผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมกับองค์ความรู้ใหม่ได้อย่างดีเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ภายนอกที่เปลี่ยนไป เช่น กลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนได้มีการพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพาได้พัฒนาให้เป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา โดยมีหลักสูตรการฝึกอบรมที่หลากหลาย ทำให้ผู้มาศึกษาเรียนรู้ได้นำไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ให้เหมาะสมกับตนเองและชุมชน สำหรับกลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านบุหย่องนอกจากเป็นกลุ่มขนาดเล็กแล้ว ยังขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานหรือองค์กรใดๆ ให้เกิดการพบปะพูดคุยหรือการเชื่อมโยงกับองค์กรชุมชนอื่นๆ

ตารางที่ 3 องค์กรชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา

ลักษณะ	ชุมชนบ้านด้าโน	ชุมชนบ้านบุหยัง	ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
องค์กร ชุมชน	มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กร ชุมชนเพื่อการแก้ปัญหาความเสื่อม โทรมของป่า ที่สำคัญคือกลุ่มรักษาป่า ชุมชน นอกจากนี้ ยังมีการรวมกลุ่ม เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะต่าง ๆ ซึ่งมี ส่วนช่วยสนับสนุนให้ชุมชนมีการ พัฒนาสู่ความยั่งยืน	มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กร ชุมชนเพื่อฟื้นฟูความสมบูรณ์ของดิน พัฒนาแหล่งน้ำใน พื้นที่ทำกิน และสร้างความ มั่นคงทางรายได้จากการเกษตรกรรม ที่ สำคัญคือ กลุ่มไร่นาสวนผสม นอกจากนี้ ยังมีการรวมกลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์ เฉพาะต่าง ๆ ซึ่งมีส่วนช่วยสนับสนุนให้ ชุมชน มีการพัฒนาสู่ความยั่งยืน	มีการรวมกลุ่มชุมชนเพื่อฟื้นฟูความ สมบูรณ์ของดิน พัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ ทำกิน และสร้างความมั่นคงทางรายได้ จากการเกษตรกรรม ที่สำคัญคือ กลุ่ม เกษตรผสมผสาน นอกจากนี้ ยังมีการรวมกลุ่ม เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะต่าง ๆ ซึ่งมีส่วน ช่วยสนับสนุนให้ ชุมชนมีการพัฒนาสู่ ความยั่งยืน
ผู้นำ องค์กร	มีผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ (ผู้ใหญ่บ้าน) และผู้นำโดยธรรมชาติที่ เข้มแข็ง รวมทั้งยังมีภูมิปัญญา ท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ป่าไม้	มีผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ (ผู้ใหญ่บ้าน) และผู้นำโดยธรรมชาติที่ เข้มแข็ง	มีผู้นำชุมชนโดยธรรมชาติ ที่เข้มแข็ง มุ่งมั่นที่จะขยายผลเพื่อให้ผู้อื่น ได้พบกับความสุข ในชีวิตจากการทำเกษตร ผสมผสาน ดังเช่นที่ตนได้รับ
สมาชิก องค์กร	สมาชิกชุมชนให้ความร่วมมืออย่างดี ตระหนักถึงปัญหา และปฏิบัติตาม กฎระเบียบที่กลุ่มกำหนดขึ้น รวมทั้ง ร่วมพัฒนากิจกรรมกลุ่มให้ก้าวหน้า ขึ้น	สมาชิกชุมชนให้ความร่วมมืออย่างดี มี ความตระหนักถึงปัญหา และร่วมกัน ปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาสู่ความ ยั่งยืนอย่างขยันขันแข็ง	สมาชิกชุมชนให้ความร่วมมืออย่างดี ตระหนักถึงปัญหา และปฏิบัติตามแนวทางของ กลุ่มอย่างขยันขันแข็ง รวมทั้ง มีส่วนร่วมในการขยายสมาชิกให้มากขึ้น เพื่อให้เกิดพลังร่วม ในการพัฒนาสู่ความยั่งยืน
เครือข่าย องค์กร ชุมชน	กลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้าน ด้าโน ได้เข้าเป็นเครือข่ายกับชมรม อนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา เครือข่ายลุ่มน้ำอิง และเครือข่ายป่า ชุมชนจังหวัดพะเยา เพื่อสร้างพลัง ร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ให้กว้างขวางขึ้น โดยการสนับสนุน จาก องค์กรพัฒนาเอกชน ให้เกิดเวทีพบปะกันขึ้น	กลุ่มไร่นาสวนผสมบ้าน บุหยัง ไม่ได้มีการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย กับองค์กร ชุมชนอื่น	กลุ่มเกษตรผสมผสานบ้าน โนนรัง-บุรพา ได้เข้าร่วม เป็นเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคี ภาคีอีสาน เพื่อสร้างสรรคการเรียนรู้เพื่อ การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ให้ได้ 1 ล้านครอบครัวใน ภาคอีสาน โดยการสนับสนุนจากองค์กร พัฒนาเอกชน ให้เกิดเวทีพบปะกันขึ้น

1.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

1.2.1 จุดก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนประสบวิกฤตที่กระทบการดำรงชีวิต ซึ่ง**ทุกชุมชนมีต้นกำเนิดมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ** กล่าวคือ การก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าในเกิดจากการเพาะปลูกพืชซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนได้รับผลกระทบจากความแห้งแล้ง ส่วนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านบุญยองและชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เกิดจากรายได้ที่ไม่เพียงพอ การทำนามีการขาดทุนเป็นประจำทุกปี ทำให้ชุมชนต้องมีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างพลังร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน การรวมกลุ่มกันทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นเพื่อสร้างให้กลุ่มมีขีดความสามารถในการวิเคราะห์ถึงต้นเหตุของปัญหาหาวิธีการแก้ไขปัญหา และดำเนินการเพื่อความยั่งยืนของตนเองและชุมชน

จากปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ แม้ว่าเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่ต้นเหตุของปัญหาเป็นเรื่องการกระทำของคนในชุมชนที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง กล่าวคือ ปัญหาของชุมชนบ้านต้าในมาจากการที่คนในชุมชนมีการตัดไม้จำนวนมากในป่าต้นน้ำ ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่า ซึ่งเป็นแหล่งให้น้ำสำหรับการเกษตรและอุปโภคบริโภคของชุมชน ขณะที่ชุมชนบ้านบุญยองและชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ปัญหาเกิดจากคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชชนิดเดียวอย่างขาดการอนุรักษ์ฟื้นฟูดินและน้ำ มีผลให้ผลผลิตการเกษตรลดต่ำลง ขาดความมั่นคงในรายได้ที่พอเพียงสำหรับการยังชีพ

การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้เกิดขึ้นภายหลังเมื่อชุมชนได้ตระหนักถึงต้นเหตุของปัญหาทางเศรษฐกิจแล้ว กล่าวคือ เมื่อเกิดความตระหนักถึงต้นเหตุของความแห้งแล้งว่ามาจากความเสื่อมโทรมของป่าก็เกิดการรักษาป่าขึ้น เมื่อต้องการปลูกพืชหลายชนิดเพื่อสร้างความมั่นคงในรายได้ ก็มีการพัฒนาให้เกิดแหล่งน้ำขึ้น มีการบำรุงรักษาดินให้อุดมสมบูรณ์

1.2.2 กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้

จากการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของ 3 กรณีศึกษา พบว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1) **จุดเริ่มต้นเกิดจากภาวะวิกฤตของชุมชนหรือภาวะความยากลำบากในการดำเนินชีวิต** สำหรับชุมชนบ้านต้าในคือความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยที่ชุมชนใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคลดน้อยลงจนขาดแคลน ส่วนชุมชนบ้านบุญยองและชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพาคือความไม่มั่นคงและเพียงพอของรายได้เพื่อยังชีพ โดยผู้จุดประกายให้เกิดความตระหนักในภาวะวิกฤตหรือความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน 3 กรณีศึกษา

มีความแตกต่างกัน โดยชุมชนบ้านต้าโน เกิดจากกลุ่มบุคคล 3 คน คือ ผู้นำทางการปกครอง (ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้นำทางการศึกษา (ครูใหญ่) และผู้นำศาสนา (เจ้าอาวาส) ส่วนชุมชนบ้านบุหยังเกิดจากการสนับสนุนเงินทุนพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นาเกษตรกรรมของหน่วยงานราชการ ได้กระตุ้นให้เกิดกลุ่มแกนนำทำไร่นาสวนผสมขึ้น ขณะที่ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เริ่มจากบุคคลเพียงคนเดียวไปกระตุ้นให้เกิดกลุ่มแกนนำทำเกษตรผสมผสานขึ้นก่อน

2) **ตรวจสอบและประเมินสถานการณ์วิกฤต** สำหรับชุมชนบ้านต้าโนเป็นการตรวจสอบถึงสาเหตุของความแห้งแล้ง ส่วนชุมชนบ้านบุหยังและบ้านโนนรัง-บุรพาเป็นการตรวจสอบถึงความยากลำบากและการดิ้นรนเพื่อให้ได้รายได้มากขึ้น โดยในระยะแรกเป็นกลุ่มขนาดเล็กของแกนนำร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาก่อน

3) **กระตุ้นคนในชุมชนให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชนให้กว้างขวางขึ้น** สำหรับชุมชนบ้านต้าโน กลุ่มแกนนำที่ตระหนักในสาเหตุของความแห้งแล้งว่ามาจากความเสื่อมโทรมของป่าที่เกิดจากการกระทำของคนในชุมชน ได้กระตุ้นให้คนอื่นๆ ในชุมชนตระหนักในปัญหามากขึ้น ส่วนชุมชนบ้านบุหยัง กลุ่มแกนนำที่ได้ตระหนักในคุณค่าของน้ำจากการสนับสนุนเงินทุนพัฒนาแหล่งน้ำของภาคราชการและคุณค่าของดินที่อำนวยความสะดวกในการปลูกพืชได้หลากหลายชนิดขึ้น ได้กระตุ้นคนอื่นๆ ในชุมชนได้ตระหนักมากขึ้น สำหรับชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา กลุ่มแกนนำที่ได้ตระหนักในสาเหตุของปัญหาความไม่มั่นคงในรายได้จากการทำนาเพียงอย่างเดียว ได้กระตุ้นให้คนอื่นๆ ในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหามากขึ้น โดยการพบปะพูดคุยสร้างความเข้าใจร่วมกันในสถานการณ์ของปัญหา

4) **หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา** เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์หาทางเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ ซึ่งชุมชนบ้านต้าโนได้เลือกการรักษาป่าชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาคความแห้งแล้ง ส่วนชุมชนบ้านบุหยังและชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา ได้เลือกทำไร่นาสวนผสมหรือเกษตรผสมผสานแทนการทำนาอย่างเดียวเพื่อเพิ่มความมั่นคงทางรายได้

5) **ดำเนินการตามทางเลือก** เมื่อองค์กรชุมชนได้เลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาลงมือได้เริ่มดำเนินการตามทางเลือกหรือตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น โดยชุมชนบ้านต้าโน ได้ทำการกำหนดเขตป่าที่ชุมชนจะร่วมกันดูแล วางกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าและควบคุมดูแลให้เป็นไปตามกฎระเบียบ ส่วนชุมชนบ้านบุหยังและชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา สมาชิกทุกคนต่างก็ดำเนินการปรับพื้นที่นา ขุดสระเพื่อเก็บกักน้ำ ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น ควบคู่ไปกับการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์ต่างๆ แทนการใช้ปุ๋ยเคมี และละเว้นการใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืชเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์ขึ้น

6) **ประเมินผลย้อนกลับ** สมาชิกองค์กรได้มีการทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ และเมื่อพบปัญหาก็วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและปรับปรุงให้เหมาะสม และเมื่อพบกับศักยภาพในการพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไป ก็วิเคราะห์สถานการณ์ก่อนตัดสินใจดำเนินการ เป็นวงจรของกระบวนการเรียนรู้เช่นนี้มาโดยตลอด

7) **พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกชุมชน** สำหรับชุมชนบ้านต้าโน มีความเชื่อมั่นในสมรรถนะของชุมชนจากการที่สามารถอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าให้กลับคืนความสมบูรณ์ จึงมีการพัฒนาป่าชุมชนที่ได้ช่วยกันดูแลรักษาให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ขณะที่ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา มีความเชื่อมั่นในการทำการเกษตรผสมผสานที่นำมาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดี จึงมุ่งพัฒนาขีดความสามารถและขยายผลให้มีการทำการเกษตรผสมผสานเพิ่มมากขึ้น โดยได้มีการพัฒนาชุมชนให้เป็นศูนย์การฝึกอบรมเกษตรผสมผสานสำหรับผู้สนใจและชุมชนอื่นๆ ได้มาเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์

8) **บูรณาการเข้าสู่ชีวิต** ชุมชนบ้านต้าโน ป่าถือเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ต้องร่วมกันธำรงรักษาไว้ให้อำนวยประโยชน์แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน ส่วนชุมชนบ้านบุหยังอง การทำไร่นาสวนผสมได้กลายเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกองค์กรชุมชน ขณะที่ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา การทำเกษตรผสมผสานและการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในองค์กรชุมชนเองและกับองค์กรชุมชนอื่นกลายเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกเพื่อช่วยกันพัฒนาสังคมอีสานสู่ความยั่งยืน

ตารางที่ 4 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา

ลักษณะ	ชุมชนบ้านต้าโน	ชุมชนบ้านบุหยังอง	ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
กระบวนการเรียนรู้	<ol style="list-style-type: none"> เริ่มจากบุคคล 3 คนคือ ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ และเจ้าอาวาส ได้มีการทบทวนภาวะวิกฤตของชุมชนร่วมกัน ตรวจสอบและประเมินสถานการณ์วิกฤต กระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ร่วมของชุมชน หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ดำเนินการตามทางเลือก ประเมินผลย้อนกลับ พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกชุมชน บูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต 	<ol style="list-style-type: none"> เริ่มจากหน่วยราชการ ที่ให้เงินทุนพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา ได้กระตุ้นให้เกิดกลุ่มแกนนำ 3-4 คน ได้ทบทวนภาวะความยากลำบากของตนเอง และของชุมชน ตรวจสอบและประเมินความยากลำบาก กระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของการดำเนินชีวิต หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ดำเนินการตามทางเลือก ประเมินผลย้อนกลับ บูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต 	<ol style="list-style-type: none"> เริ่มจากบุคคลเพียงคนเดียวที่ได้ทบทวนภาวะยากลำบากในชีวิต และได้ชักชวน ให้เกิดกลุ่มแกนนำจำนวน 12 คน ได้ทบทวนความลำบากของตนเองและชุมชน ตรวจสอบและประเมินความยากลำบาก กระตุ้นให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของการดำเนินชีวิต หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ดำเนินการตามทางเลือก ประเมินผลย้อนกลับ พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกชุมชน บูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนทั้ง 3 กรณีศึกษา เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนยกระดับขีดความสามารถในการคิดวิเคราะห์ สาเหตุของปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหา ความยั่งยืนของชุมชนได้อย่างสัมฤทธิ์ผล กระบวนการดังกล่าว ครอบคลุมทั้งเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนัก เกิดองค์ความรู้ และทักษะหรือแนวปฏิบัติ ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเท่าทันสถานการณ์ ซึ่งลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่อย่างน้อย 2 กรณีศึกษามีอยู่ ได้แก่

- 1) **การเรียนรู้จากการปฏิบัติ** นับว่าเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญของสมาชิกองค์กร ซึ่งสมาชิกได้พัฒนาความรู้จากประสบการณ์ทำงานและการปฏิบัติประจำวันจนเกิดทักษะขึ้นด้วยตนเอง หลังจากนั้น ได้มีการนำสิ่งที่เรียนรู้มาพูดคุยกันเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ กันและเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่สมาชิกบางคนประสบอยู่ รวมทั้งพัฒนาการปฏิบัติให้ก้าวหน้าขึ้น
- 2) **การเรียนรู้จากเวทีสนทนา พบปะหารือ และประชุม** ซึ่งทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกัน มีทั้งในระดับระหว่างบุคคล องค์กร และเครือข่าย โดยในระดับเครือข่าย ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่างๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีโอกาสได้เรียนรู้จากเพื่อนองค์กรชุมชนอื่นๆ มีการเรียนรู้ที่กว้างขวางและหลากหลายขึ้น รวมทั้งสามารถขยายสมาชิกได้เพิ่มขึ้น
- 3) **การเรียนรู้จากการสังเกต** สมาชิกชุมชนได้เรียนรู้จากการสังเกตผลของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ เช่น การสังเกตความแตกต่างของคุณภาพดินจากการใช้ปุ๋ยเคมีกับการใช้ปุ๋ยคอก การสังเกตวิธีการทำการเกษตรและผลที่ได้รับของสมาชิกชุมชนด้วยตนเอง
- 4) **การเรียนรู้จากการถ่ายทอดภูมิปัญญาในชุมชน** เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้อาวุโสของชุมชน โดยการบอกเล่าและการสอนให้ดำเนินการโดยตรง
- 5) **การฝึกอบรมและดูงาน** สมาชิกองค์กรชุมชนได้รับการถ่ายทอดความรู้จากกิจกรรมที่หน่วยงานพัฒนาของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนจัดให้มีขึ้น เช่น การฝึกอบรมกลุ่มผู้นำและการอบรมด้านอาชีพ ซึ่งกรณีกลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าในและกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา เกิดจากการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นหลัก ขณะที่กลุ่มไร่นาสวนผสมบ้านบุห้อยองได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาคราชการ หลักสูตรการฝึกอบรมเน้นหนักในเรื่องของการทำการเกษตร เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ จำพวกปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ และการขยายพันธุ์พืช โดยกิจกรรมการฝึกอบรมได้รวมถึงกิจกรรมการศึกษาดูงานในพื้นที่จริงของชุมชนที่ประสบความสำเร็จหรือของแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ

6) **การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ** เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนในยุคปัจจุบันที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและมีความสะดวกรวดเร็วในการสื่อสาร ซึ่งชุมชนสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองและเรียนรู้ในเวลาใดก็ได้ ลักษณะสื่อที่มีบทบาทสูงสำหรับกิจกรรมเรียนรู้ ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ เอกสารสิ่งพิมพ์ วีดิทัศน์ และ CD ROM

7) **การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้** ได้แก่ แหล่งศึกษารวมชาติบ้านต้าใน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรด้านไร่นาสวนผสมบ้านนุห้อยง ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ซึ่งทำให้สมาชิกในชุมชนและจากชุมชนอื่นได้มีโอกาสมาเรียนรู้ พบปะ และแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์

ตารางที่ 5 กิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา

ลักษณะ	ชุมชนบ้านต้าใน	ชุมชนบ้านนุห้อยง	ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
กิจกรรมการเรียนรู้	<ul style="list-style-type: none"> - การเรียนรู้จากการปฏิบัติ - เวทีพบปะหารือ ประชุม - การสังเกต - การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง - การเรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมและพิธีกรรม - การฝึกอบรมและดูงาน - การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ - การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ 	<ul style="list-style-type: none"> - การเรียนรู้จากการปฏิบัติ - การสังเกต - การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยตรง - การฝึกอบรมและดูงาน - การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ 	<ul style="list-style-type: none"> - การเรียนรู้จากการปฏิบัติ - เวทีพบปะหารือ ประชุม - การสังเกต - การฝึกอบรมและดูงาน - การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ - การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้

นอกจากกิจกรรมการเรียนรู้ใน 7 ลักษณะแล้ว สำหรับชุมชนบ้านต้าในยังมี **การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ** เนื่องจากกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนของบ้านต้าใน ได้อาศัยประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิมที่เป็นความเชื่อของสมาชิกชุมชน มาช่วยให้เกิดการรักษาป่าให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การบวชป่า ซึ่งสมาชิกในชุมชนนอกจากได้เรียนรู้ถึงเป้าหมายของพิธีกรรมแล้วยังสร้างให้เกิดความร่วมมือ ความเชื่ออาทรต่อกัน และการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นที่มีคุณค่าให้คงอยู่

1.3 ผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้

ผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีความตระหนัก มีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาในเขตและเศรษฐกิจของชุมชนร่วมกันอย่างมีพลัง คือ สภาพนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมชุมชนดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย

1.3.1 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

ป่าของชุมชนทั้ง 3 กรณีศึกษาได้รับการบูรณะฟื้นฟูและพัฒนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนมีสิ่งแวดล้อมที่ดี และสามารถเป็นฐานการผลิตและการบริโภคของชุมชนที่มีคุณภาพได้อย่างต่อเนื่อง

1) สำหรับชุมชนบ้านต้าในซึ่งวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าธรรมชาติ ป่าที่เสื่อมโทรมได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูจนสมบูรณ์ขึ้น ความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่าได้กลับคืนมา ทั้งพันธุ์ไม้ต่างๆ สัตว์ป่า ความชุ่มชื้นทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์โดยตรงจากป่าหลายประการ ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมที่ดี แหล่งน้ำที่สะอาดปราศจากมลพิษสำหรับการอุปโภคบริโภคและการผลิตทางการเกษตรกรรมที่เพียงพอตลอดปี แหล่งอาหารและสมุนไพร และแหล่งไม้ใช้สอยที่จำเป็นต่างๆ รวมทั้งแหล่งศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับป่าทั้งในด้านพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนที่พึ่งพิงป่า และการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งต่างๆ ได้อย่างสมดุลภายในระบบนิเวศเดียวกัน

2) สำหรับชุมชนบ้านบุญยองและชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพาซึ่งไม่มีป่าธรรมชาติ การทำไร่สวนผสมหรือเกษตรผสมผสานได้สร้างให้เกิดพันธุ์พืชต่างๆ ขึ้นในพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะไม้ผลและไม่ยืนต้นต่างๆ เพื่อใช้สอย เปรียบเสมือนกับเป็นการสร้างให้เกิดป่าขึ้นในไร่หรือที่เรียกกันว่า "ป่าไม้ผล" หรือ "ป่ากินได้" พืชยืนต้นเหล่านี้เมื่อเติบโตสมบูรณ์ขึ้นได้สร้างให้เกิดความชุ่มชื้นขึ้น ติดตามมาด้วยพืชพันธุ์ขนาดเล็กและสัตว์ต่างๆ เช่น นก ผีเสื้อ กระรอก กระแต และอื่นๆ รวมทั้งเมื่อมีการพัฒนาแหล่งน้ำขึ้น ความชุ่มชื้นที่มีอยู่ได้ช่วยเติมน้ำให้กับแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตรกรรมในฤดูแล้งได้อย่างพอเพียง

1.3.2 เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมั่นคงขึ้น

แบบแผนการผลิตและบริโภคของชุมชนทั้ง 3 กรณีศึกษา เป็นไปในลักษณะเป็นมิตรกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากไม่ทำลายแล้วยังมีการบูรณะฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์เพื่อให้เป็นฐานการผลิตและบริโภคที่มีคุณภาพให้แก่ชุมชนได้ยาวนาน

1) แหล่งน้ำที่สมบูรณ์จากลำห้วยและแหล่งน้ำที่พัฒนาขึ้นในไร่ นา เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการทำเกษตรกรรม ชุมชนสามารถปลูกพืชได้หลากหลายชนิดขึ้นไม่เฉพาะการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว และสามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี ประกอบกับมีการเลี้ยงสัตว์และเลี้ยงปลาควบคู่ไปด้วย ผลผลิตที่ได้จากการเกษตรกรรมจึงหลากหลายปรับเปลี่ยนหมุนเวียนไปตลอดปี นอกจากใช้บริโภคในครัวเรือนประจำวันแล้ว

ยังจำหน่ายสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวอย่างมั่นคง ซึ่งต่างจากการทำนาเพียงอย่างเดียวที่ทำให้ได้ผลผลิตเพียงครั้งเดียวในหนึ่งปี และเมื่อราคาข้าวตกต่ำก็กระทบต่อครัวเรือนอย่างมาก นอกจากนี้ ยังต้องใช้จ่ายเงินสำหรับการซื้ออาหารบริโภคประจำวันด้วย

2) ชุมชนได้มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการบริโภคและการผลิตทางเศรษฐกิจ ในขอบเขตที่สภาพธรรมชาติหรือขีดความสามารถที่ชุมชนจะฟื้นฟูกลับคืนสภาพเดิมได้ กล่าวคือ ในการเก็บหาอาหารจากป่าธรรมชาติ สมาชิกชุมชนได้กระทำตามกฎระเบียบที่ชุมชนได้กำหนดไว้ร่วมกันเพื่อไม่ให้เกิดการทำลายทรัพยากร การนำซึ่งข้าวโพดที่เคยโยนทิ้งไปทำเป็นถ่านข้าวโพดสำหรับเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม ช่วยลดการตัดไม้สำหรับทำถ่านไม้และลดการใช้ก๊าซซึ่งต้องซื้อหามาด้วยราคาแพง การปลูกพืชโดยมีการปรับปรุงบำรุงดินด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพต่างๆ เป็นการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินและเพิ่มธาตุอาหารพืชให้สะสมในดิน นอกจากทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นแล้ว ยังลดค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีซึ่งมีราคาแพง มีผลให้รายได้เพิ่มขึ้น การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย ไก่ในไร่ นอกจากเป็นการเพิ่มปุ๋ยคอกให้แก่พื้นที่ทำกินแล้ว ยังสร้างให้เกิดรายได้จากการจำหน่ายสัตว์ นอกจากนี้ การลดและเลิกการใช้สารเคมีกำจัดหญ้าและแมลง นอกจากได้ช่วยลดต้นทุนการเกษตรแล้วยังเป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัย

1.3.3 สังคมชุมชนเข้มแข็งจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชน 3 กรณีศึกษา ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ และสามารถปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในเขตและเศรษฐกิจชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง เป็นประโยชน์ถึงคนรุ่นหลังต่อไป พลังความสามารถนี้เกิดจากการที่สมาชิกชุมชนได้มีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง ทั้งการการร่วมคิด ร่วมทำและร่วมใจ ภายใต้บริบทวัฒนธรรมที่ชุมชนยึดถือร่วมกัน ในที่สุดนำมาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน เป็นสังคมชุมชนที่พึ่งตนเองได้ มีความสามัคคี เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ไม่มีข้อขัดแย้งในสังคมและการแย่งชิงทรัพยากร รวมทั้งยังสามารถฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ได้อย่างเหมาะสม จนมีบทบาทเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ในด้านนิเวศและการผลิตทางการเกษตรแบบยั่งยืน

1) **การร่วมคิด** สมาชิกองค์กรชุมชนได้นำองค์ความรู้ที่มีอยู่กับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้พัฒนาขึ้น ไปคิดวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ต่างๆ ให้รู้ถึงปัญหา สาเหตุของปัญหา แนวทางแก้ไขปรับปรุงให้ขึ้นหรือพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าขึ้น ซึ่งการรู้ การคิดนี้ สืบเกิดได้จากการที่ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากรูปแบบเดิมมาเป็นวิธีการให้คุณค่าและการตีความใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ เช่น การนำพิธีบวชพระมาใช้กับการบวชป่า เพื่อช่วยให้การอนุรักษ์ป่าไม้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นของชุมชนบ้านต้าใน การเลี้ยงวัวควายเพื่อไม่ต้องใช้สารเคมีกำจัดหญ้าเพราะหญ้าเป็นอาหารของวัวควาย นอกจากทำให้สิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยดีขึ้นแล้ว ยังมีรายได้เพิ่ม

จากการขายวัวควายและมูลของวัวควายยังเป็นปุ๋ยอย่างดีสำหรับการเพาะปลูกพืชของชุมชนบ้านนุห้อยอง การพึ่งตนเองได้ต้องออมน้ำเพราะการเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ต้องใช้น้ำของชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เป็นต้น

2) **การร่วมทำ** สมาชิกองค์กรชุมชนมีการกระทำหรือการปฏิบัติไปในแนวทางที่เข้าร่วมกันคิดและกำหนดขึ้น สังเกตได้จากการเปลี่ยนวิถีการยังชีพ เช่น เปลี่ยนจากการเลี้ยงไม้เพื่อจำหน่ายมาเป็นการอนุรักษ์ป่าของชุมชนบ้านด้าโน การทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมีและมีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพื่อปรับปรุงดินของทั้ง 3 ครัวเรือน การปรับเปลี่ยนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวมาเป็นการทำไร่สวนผสมหรือการเกษตรแบบผสมผสานของชุมชนบ้านนุห้อยองและชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา เป็นต้น

3) **การร่วมใจ** สมาชิกองค์กรชุมชนมีทัศนคติทางบวกต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งแสดงถึงความตระหนักของชุมชนในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังเกตได้จากคำพูดที่สื่อความหมายในเชิงคุณค่า เช่น การกล่าวถึงป่าว่า “ป่าคือชีวิต” “ป่าคือปัจจัยที่ 5 ของชุมชน” ซึ่งเป็นการให้คุณค่าป่าเทียบเท่าสิ่งจำเป็นที่สุดของชีวิต ไม่สามารถตีมูลค่าได้ หรือ “พออยู่พอกินคือความสุขของชีวิต” เป็นการเปลี่ยนจากการบริโภคนิยมหรือทุนนิยมเป็นการดำรงอยู่อย่างพอประมาณ หรือ “สร้างดิน สร้างอาหาร คีรีธรรมชาติ สู่นาคต” เป็นการให้คุณค่าของการพัฒนาอย่างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนเพื่อคนรุ่นหลัง เป็นต้น

ตารางที่ 6 ผลผลิตจากกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผลผลิต	ชุมชนบ้านด้าโน	ชุมชนบ้านนุห้อยอง	ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา
ด้าน นิเวศ	1. ป่าต้นน้ำได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูจนสมบูรณ์ขึ้น	1 มีน้ำในการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ผล	1. มีน้ำในการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ผล
	2. มีน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภคและเพาะปลูกพืช	ในฤดูแล้ง	ในฤดูแล้ง
	ฤดูแล้งอย่างพอเพียง	2 คุณภาพดินดีเพราะได้รับการฟื้นฟูบูรณะด้วยปุ๋ย	2. คุณภาพดินดีเพราะได้รับการฟื้นฟูบูรณะด้วยปุ๋ยอินทรีย์อย่าง
	3. คุณภาพดินดีเพราะได้รับการฟื้นฟูบูรณะด้วยปุ๋ยอินทรีย์อย่างสม่ำเสมอ	อินทรีย์อย่างสม่ำเสมอ	สม่ำเสมอ
	3 สิ่งแวดล้อมดีจากการปลูกป่า "ไม้ผล" และการเลิกใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช	3 สิ่งแวดล้อมดีจากการปลูกป่า "ไม้ผล" และการเลิกใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช	3. สิ่งแวดล้อมดีจากการปลูกป่า "ไม้ผล" และการเลิกใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช
4. สิ่งแวดล้อมดีจากความสมบูรณ์ของป่าธรรมชาติและการเลิกใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช	และการเลิกใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช		
5. เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติด้านป่าชุมชน			

ตารางที่ 6 ผลผลิตจากกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (ต่อ)

ผลผลิต	ชุมชนบ้านต้าโน	ชุมชนบ้านบุห้อยอง	ชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา
ด้านเศรษฐกิจ	<ol style="list-style-type: none"> 1. สามารถเก็บของป่าที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์เพื่อเป็นอาหารและจำหน่าย 2. รายได้เพิ่มขึ้นและสม่ำเสมอจากการผลิตทางการเกษตรได้ทุกฤดูกาล เพราะมีน้ำที่พอเพียงและดินมีความอุดมสมบูรณ์ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. รายได้เพิ่มขึ้น และสม่ำเสมอทุกฤดูกาล จากการปลูกพืชหลายชนิด 2. ต้นทุนการผลิตลดลงจากการใช้ปุ๋ยคอกที่ได้จากวัวควายที่เลี้ยงในพื้นที่ทำกิน และไม่มีปัญหาเรื่องการจัดหญ้าเพราะหญ้าเป็นอาหารของวัวควาย 3. ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรด้านไร่นาสวนผสม 	<ol style="list-style-type: none"> 1. รายได้เพิ่มขึ้นและสม่ำเสมอจากการทำการเกษตรหลากหลายชนิด 2. ต้นทุนการผลิตลดลงจากการใช้ปุ๋ยที่ผลิตจากวัสดุธรรมชาติที่ผลิตเอง 3. เป็นศูนย์การฝึกอบรมเกษตรกรผสมผสาน
ด้านสังคม/การมีส่วนร่วม	<p>การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศและเศรษฐกิจ ทั้งการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมใจ นำมาซึ่ง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สังคมอบอุ่น เอื้ออาทรต่อกัน ขจัดปัญหาความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร พึ่งตนเองและพึ่งพากันเองทั้งในชุมชนและเครือข่าย 2. สุขภาพกายและสุขภาพจิตดี จากการมีชีวิตในระบบนิเวศที่ดีและไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ขจัดความตึงเครียดในสังคม 3. เป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้มีการพัฒนาสู่ความยั่งยืนได้อย่างต่อเนื่อง 	<p>การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศและเศรษฐกิจ ทั้งการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมใจ นำมาซึ่ง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สังคมอบอุ่น เอื้ออาทรต่อกัน พึ่งตนเองและพึ่งพากันเองในชุมชน 2. สุขภาพกายและสุขภาพจิตดี จากการมีชีวิตในระบบนิเวศที่ดีและไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ขจัดความตึงเครียดในสังคม 	<p>การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศและเศรษฐกิจ ทั้งการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมใจ นำมาซึ่ง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สังคมอบอุ่น เอื้ออาทรต่อกัน พึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ทั้งในชุมชนและเครือข่าย 2. สุขภาพกายและสุขภาพจิตดี จากการมีชีวิตในระบบนิเวศที่ดีและไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ขจัดความตึงเครียดในสังคม 4. เป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้มีการพัฒนาสู่ความยั่งยืนได้อย่างต่อเนื่อง

2. ปัจจัยสนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จ

การเรียนรู้ของชุมชนทำให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาให้นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ดีขึ้นและมีความสมดุล นอกจากกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ที่ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนัก เกิดองค์ความรู้ และทักษะหรือแนวปฏิบัติ เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การพบปะหรือ ซึ่งได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ในแต่ละสังคมชุมชนยังมีปัจจัยที่ช่วยสนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จอีกหลายประการ จากผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ที่องค์กรชุมชนทั้ง 3 กรณีศึกษา หรืออย่างน้อย 2 กรณีศึกษามีอยู่ ประกอบด้วย 8 ปัจจัยด้วยกัน คือ

2.1 ผู้นำชุมชน

กลุ่มผู้นำหรือแกนนำองค์กรชุมชนเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ เพราะการก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้เริ่มจากกลุ่มแกนนำชุมชน ซึ่งมีทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ ชุมชนที่ศึกษามีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ มีความตั้งใจจริงในการพัฒนา ขยันหมั่นเพียร สามารถกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง จึงช่วยให้ชุมชนมีการเรียนรู้มากขึ้น นอกจากนี้ การมีโครงสร้างสังคมแนวราบยังช่วยให้มีกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติมีความหลากหลายไปตามกิจกรรมด้วย ทั้งกิจกรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มไร่นาสวนผสมหรือเกษตรผสมผสาน กลุ่มวัว กลุ่มควาย กลุ่มข้าวโพด กลุ่มข้าวซ้อมมือ กลุ่มอนุรักษ์ป่า กลุ่มส่งเสริมอาชีพคนพิการ กลุ่มฌาปนกิจ เป็นต้น ซึ่งแกนนำกลุ่มต่างๆ นี้ ได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้แก่สมาชิกชุมชน โดยหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ให้การอบรมเพิ่มเติมแก่กลุ่มแกนนำเพื่อทำการเผยแพร่ความรู้ดังกล่าวแก่สมาชิกในชุมชนต่อไป ซึ่งการพัฒนาขีดความสามารถของแกนนำ ส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะการฝึกอบรมให้ความรู้ภาคทฤษฎี ศึกษาดูงานตามชุมชนต่างๆ ที่ประสบความสำเร็จหรือตามแหล่งความรู้ต่างๆ ที่กำหนดขึ้น สำหรับการถ่ายทอดองค์ความรู้โดยตรง และการที่เวทีสนทนาหรือประชุมหารือระหว่างกลุ่มผู้นำขององค์กรชุมชนต่างๆ เป็นต้น

2.2 ระบบสังคมชุมชน

2.2.1 สังคมของชุมชนของทั้ง 3 กรณีศึกษา สมาชิกชุมชนและแกนนำชุมชนมีความสัมพันธ์กันในแนวราบ ทำให้เกิดความร่วมมือ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และพัฒนาความร่วมมือของคนในชุมชนได้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งทำให้สมาชิกได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างอิสระ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเวลาที่ได้มีการพบปะพูดคุยกัน จนพัฒนาเป็นภูมิปัญญาของชุมชนในที่สุด

2.2.2 สังคมของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา มุ่งให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์ จึง

เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้องค์กรชุมชนต่างๆ มีความเข้มแข็ง เพราะคนในชุมชนอยู่ร่วมกันในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน เช่น มีการช่วยแรงกันในการทำนา การเพาะปลูกข้าวโพด หรือกิจกรรมทางศาสนาของชุมชน

2.2.3 สมาชิกในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์และมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันอยู่เสมอ ทั้งในลักษณะพบปะพูดคุยกันหรือประชุมหารือกัน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ องค์ความรู้ และทัศนคติต่อกัน ซึ่งการได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกันในกลุ่มต่างๆ นำสู่ความเข้าใจร่วมกัน และความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าตามวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

2.3 ระบบเศรษฐกิจของชุมชน

ระบบเศรษฐกิจของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและมุ่งตอบสนองความต้องการเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก สมาชิกสามารถกำหนดการผลิตตามสภาพของตนโดยการใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนภายใต้เทคโนโลยีและการจัดการที่เหมาะสม เช่น การขุดสระน้ำในไร่นา การบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลสัตว์ การเก็บผลผลิตจากป่าเพื่อยังชีพ จึงไม่จำเป็นต้องดิ้นรนทำกิจกรรมเศรษฐกิจที่ถูกกำหนดจากภายนอกชุมชน รูปแบบการผลิตของชุมชนเช่นนี้ ได้ช่วยให้สมาชิกชุมชนได้ใกล้ชิดและเรียนรู้ระบบนิเวศของธรรมชาติ จึงเกิดความตระหนักถึงคุณค่าและมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ทำให้รูปแบบการบริโภคของชุมชนถูกกำหนดโดยทรัพยากรในท้องถิ่น อิทธิพลจากภายนอกจึงมีผลกระทบต่อชุมชนได้น้อยด้วย ชุมชนจึงไม่จำเป็นต้องผลิตส่วนเกินมากเกินไป

2.4 ทูทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทูทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนมีอยู่หรือร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ ได้เป็นปัจจัยหนึ่งที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต เช่น ความสมบูรณ์ของป่าทำให้คนในชุมชนได้อาศัยเป็นแหล่งอาหาร แหล่งให้น้ำที่สะอาดสำหรับการเพาะปลูกและอุปโภคบริโภค ทรัพยากรดินที่ได้รับการบูรณะฟื้นฟูด้วยปุ๋ยอินทรีย์ทำให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกพืชเพิ่มขึ้น เป็นต้น

2.5 วัฒนธรรมและค่านิยมของชุมชน

ค่านิยมเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชุมชน ค่านิยมที่สมาชิกชุมชนยึดถือของทั้ง 3 กรณีศึกษามาจากความเชื่อในพุทธศาสนา ได้สร้างทัศนคติให้คนเคารพธรรมชาติ มีความพึงพอใจกับการพึ่งตนเองและการดำเนินชีวิตพอประมาณ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมแบบร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน เช่น ค่านิยมในการร่วมแรงกันในการทำการเกษตร ร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ชุมชนยึดถือมาแต่อดีต

2.6 กฎระเบียบของชุมชน

กฎระเบียบและมาตรการต่างๆ ที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้างระบบขึ้นมาเพื่อดูแลควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามคุณค่า เช่น กฎระเบียบการใช้ประโยชน์ป่าชุมชน กฎระเบียบการใช้ประโยชน์น้ำ กฎของหมู่บ้าน เป็นต้น ได้ทำให้การอยู่ร่วมกันของชุมชนดำเนินไปได้อย่างสงบสุข แก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และทำให้การแก้ไขปัญหาาร่วมของชุมชนประสบความสำเร็จ

2.7 การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

การสนับสนุนจากสถาบันและองค์กรต่างๆ ภายนอกชุมชน ทั้งจากภาคราชการและเอกชน นับว่ามีส่วนสำคัญในการผลักดันและกระตุ้นพัฒนาการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชนได้สนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ในลักษณะการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานให้แก่สมาชิกชุมชน การจัดเวทีพบปะหรือสนทนาระหว่างองค์กรชุมชนต่างๆ เพื่อให้เกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนขึ้นสำหรับขับเคลื่อนการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ หน่วยงานภาคราชการได้สนับสนุนเงินทุนเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำรงชีพของชุมชน เป็นต้น

2.8 เครือข่ายองค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนของ 2 กรณีศึกษา คือองค์กรชุมชนรักษาป่าชุมชนบ้านต้าใน และองค์กรชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา ได้มีโอกาสนำความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชุมชนอื่น ส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ขององค์กรเหล่านี้ในลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกัน และการจัดการร่วมกัน ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก้าวหน้าอย่างมั่นคงและขยายกว้างขวางขึ้นไม่จำกัดขอบเขตทั้งทางพื้นที่ ทางภูมิศาสตร์ และทางการปกครอง

ส่วนที่ 2 การนำเสนอและตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

1. การนำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้พัฒนาขึ้นจากผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนจำนวน 3 กรณีศึกษาในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการเรียนรู้ของชุมชนนี้ เป็นการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่ง เพื่อทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมชุมชน ด้านนิเวศ เศรษฐกิจและสังคม ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ซึ่งหมายถึงเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาสังคมที่รับผิดชอบต่อประโยชน์ของคนทั้งรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไป

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่พัฒนาขึ้นนี้ เป็นการจัดองค์ประกอบของการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 3 ส่วน คือ ส่วนปัจจัยป้อน ส่วนกระบวนการเรียนรู้ และ ส่วนผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้ของชุมชน

1.1 ปัจจัยป้อนของการเรียนรู้ในชุมชน

วิถีชีวิตของชุมชนชนบทส่วนใหญ่ของประเทศ ได้พึ่งพิงการทำนาปลูกข้าวเพียงฤดูกาลเดียว ส่วนในฤดูแล้งได้ทิ้งที่นาให้ว่างเปล่าเนื่องจากไม่มีแหล่งน้ำเพียงพอสำหรับการเกษตร ชุมชนชนบทจึงไม่มีรายได้ที่เพียงพอต่อการครองชีพ ช่องทางหารายได้เพิ่มขึ้นสำหรับชุมชนที่อยู่ติดกับพื้นที่ป่าจึงเป็นการตัดไม้จากป่าทั้งการรับจ้างตัดไม้และตัดเพื่อการจำหน่ายโดยตรง ผลที่ติดตามมาคือความเสื่อมโทรมของป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารส่งผลกระทบต่อทางลบสะทอนกลับให้แก่ชุมชนคือความแห้งแล้ง การขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตรกรรมของชุมชน ส่วนชุมชนที่ไม่มีป่าไม้หรือแหล่งน้ำสาธารณะเพื่อการเกษตร ก็มุ่งหารายได้จาก การรับจ้างทำงานนอกพื้นที่ทั้งในเมืองใหญ่ของประเทศและต่างประเทศซึ่งต้องสูญเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมากสำหรับค่านายหน้า หรือมุ่งเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้มากที่สุดโดยใช้สารเคมีในการเพาะปลูกทั้งปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งนอกจากมีผลเสียต่อสุขภาพอนามัย ความเสื่อมโทรมของดินและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังทำให้การผลิตข้าวมีต้นทุนสูง ไม่คุ้มทุน นำสู่ปัญหาหนี้สิน ปัญหาสูญเสียที่ทำกิน ปัญหาสังคมครอบครัววิตถวดตามมา ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาวิกฤตหรือความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนชนบท ขณะเดียวกับภูมิปัญญาของชุมชนไม่ได้รับการพัฒนา ส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองได้

คนในชุมชนได้มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนอย่างไม่เป็นทางการเพื่อแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน กลุ่มไร่นาสวนผสม กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มฅาปนกิจ กลุ่มเยาวชน กลุ่มปศุสัตว์ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มแปรรูปอาหาร เป็นต้น โดยกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ ได้มุ่งแก้ไขปัญหาความยั่งยืนต่างๆ ที่ชุมชนประสบอยู่ข้างต้น ซึ่งการรวมกลุ่มทำให้ชุมชนได้พบปะพูดคุยกัน สร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรึกษาหารือกัน และเรียนรู้ด้วยกัน ส่งผลให้ชุมชนมีขีดความสามารถและมีพลังในการจัดการกับปัญหาที่ประสบอยู่และพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าได้ นอกจากนี้ การที่ได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ทำให้ชุมชนมีโอกาสได้เรียนรู้มากขึ้น ทั้งจากการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การประชุมหารือ การสัมมนา การศึกษาดูงานระหว่างชุมชน ส่งผลให้ขีดความสามารถในการจัดการกับปัญหาความยั่งยืนของชุมชนเพิ่มขึ้น รวมทั้งทำให้ชุมชนผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมกับองค์ความรู้ใหม่ได้อย่างดี เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

1.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน ได้เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนประสบวิกฤตที่กระทบการดำรงชีวิต ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น ชุมชนประสบปัญหาความแห้งแล้ง ส่งผลกระทบต่อการเพาะปลูกพืชที่เป็นอาชีพหลักของชุมชน ชุมชนมีรายได้ไม่เพียงพอ การทำนาขาดทุนเป็นประจำทุกปี ทำให้คนในชุมชนต้องมีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างพลังร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน การรวมกลุ่มกันทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้น เพื่อสร้างให้กลุ่มมีขีดความสามารถในการวิเคราะห์ถึงต้นเหตุของปัญหา หาวิธีการแก้ไขปัญหา และดำเนินการเพื่อความยั่งยืนของตนเองและชุมชน

แม้ว่าปัญหาที่ชุมชนเผชิญหน้าอยู่จะเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่เมื่อชุมชนได้วิเคราะห์ต้นเหตุของปัญหาพบว่า เป็นเรื่องการทำของคนที่คนในชุมชนได้ตัดไม้ทำลายป่าจำนวนมาก เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าซึ่งเป็นแหล่งให้น้ำสำหรับการเกษตรและอุปโภคบริโภคของชุมชน ปัญหาความไม่พอเพียงและไม่มั่นคงของรายได้เพื่อการยังชีพ เกิดจากคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชชนิดเดียวอย่างขาดการอนุรักษ์ฟื้นฟูดินและน้ำ ส่งผลให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกพืชต่ำ

ดังนั้น การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงเกิดขึ้นเมื่อชุมชนได้ตระหนักถึงต้นเหตุของปัญหาทางเศรษฐกิจแล้ว คือ มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำเมื่อตระหนักว่าความเสื่อมโทรมของป่าทำให้เกิดความแห้งแล้ง น้ำไม่พอเพียงสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตรกรรม มีการพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นาและปรับปรุงบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ เมื่อตระหนักว่าดินและน้ำเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดผลผลิตเพิ่มและหลากหลายชนิดขึ้น นำสู่ความมั่นคงในรายได้

1.2.1 กระบวนการเรียนรู้

องค์กรชุมชนที่มีขีดความสามารถในการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและเกิดความสมดุลได้ เกิดจากการที่ชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 8 ขั้นตอน ดังนี้

1) **จุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้** เกิดจากภาวะวิกฤตหรือภาวะความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ที่สำคัญคือความแห้งแล้ง การขาดแคลนน้ำเพื่อการประกอบอาชีพ และการมีรายได้ไม่พอเพียงต่อการยังชีพ ซึ่งผู้จุดประกายให้เกิดความตระหนักในปัญหาหรือเกิดแรงบันดาลใจที่ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้เริ่มต้นขึ้น เป็นได้ทั้งบุคคล กลุ่มบุคคล หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน

2) **ตรวจสอบและประเมินสถานการณ์วิกฤต** เมื่อชุมชนเกิดภาวะวิกฤตซึ่งกระทบต่อการดำรงอยู่ของชุมชน คนในชุมชนจำนวนหนึ่งจากการจุดประกายให้เกิดความตระหนักของบุคคล หรือกลุ่มบุคคล หรือหน่วยงานข้างต้น ได้ร่วมกันทำการตรวจสอบถึงสาเหตุของวิกฤตหรือความยากลำบากของคนในชุมชน ควบคู่ไปกับการประเมินสถานการณ์แวดล้อมของความยากลำบากที่ผ่านมาและที่ดำรงอยู่ภายในชุมชน โดยในระยะแรกเป็นกลุ่มขนาดเล็กของแกนนำร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา

3) **กระตุ้นคนในชุมชนให้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชนให้กว้างขวางขึ้น** เมื่อกลุ่มแกนนำตระหนักในสาเหตุของปัญหาวิกฤตและความยากลำบากของชีวิตแล้วว่ามาจากความเสื่อมโทรมของป่า ดิน น้ำ ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของคนในชุมชนเอง ก็ได้มีการกระตุ้นให้คนอื่นๆ ในชุมชนตระหนักในปัญหาและคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สามารถอำนวยประโยชน์ให้ชุมชนได้อย่างหลากหลายและต่อเนื่อง หากมีการใช้เพื่อการผลิตและบริโภคอย่างเหมาะสม

4) **หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา** เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ ชุมชนที่ประสบความแห้งแล้งจากการตัดไม้ทำลายป่าได้เลือกการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ชุมชนที่ขาดความมั่นคงในรายได้ได้เลือกการทำไร่สวนผสมหรือเกษตรผสมผสานแทนการทำนาอย่างเดียว โดยมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูดินและน้ำควบคู่ไปด้วยเพื่อเพิ่มความมั่นคงของผลผลิตและรายได้

5) **ดำเนินการตามทางเลือก** เมื่อองค์กรชุมชนได้เลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาแล้ว ได้เริ่มดำเนินการตามทางเลือกหรือตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้นอย่างขยันขันแข็ง ชุมชนอาจเลือกดำเนินการในหลายกิจกรรมประกอบกันเพื่อให้บรรลุผลตามทางเลือก

6) **ประเมินผลย้อนกลับ** สมาชิกกลุ่มได้มีการทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ เมื่อพบปัญหาอุปสรรค ก็ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและปรับปรุงให้เหมาะสม เมื่อพบกับศักยภาพในการพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไป ก็วิเคราะห์สถานการณ์ก่อนตัดสินใจดำเนินการ

7) **พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น** การเรียนรู้ขององค์กรชุมชนมีพัฒนาการที่ยาวนาน กิจกรรมการเรียนรู้จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีพลังขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง มีการขยายสมาชิกเพิ่มมากขึ้น สมาชิกจึงมีความเชื่อมั่นในองค์กรและในขีดความสามารถของตนเองในการเลือกดำเนินการในแนวทางสู่ความยั่งยืน

8) **บูรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่** เมื่อสมาชิกเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ในองค์กร และในคุณค่าของการพัฒนาที่ยั่งยืน การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตไม่เป็นการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น สิ่งเหล่านี้ได้ถูกบูรณาการเข้าสู่วงจรของกระบวนการเรียนรู้ตามขั้นตอนข้างต้นโดยอัตโนมัติ เพื่อการพัฒนาชุมชนให้เกิดความสมดุลระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมชุมชนอย่างต่อเนื่อง

1.2.2 กิจกรรมการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน ทำให้กลุ่มหรือชุมชนเข้มแข็งขึ้นเพราะทำให้ขีดความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ดำเนินการแก้ไขปัญหา และการสรุปบทเรียนของชุมชน กระบวนการดังกล่าวครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคน การพัฒนาองค์ความรู้และทักษะหรือแนวปฏิบัติในการจัดการกับปัญหาความยั่งยืนที่เกิดขึ้นให้เท่าทันกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย

- 1) **การเรียนรู้จากการปฏิบัติ** สมาชิกได้พัฒนาความรู้จากประสบการณ์ทำงานและการปฏิบัติประจำวันจนเกิดทักษะขึ้น
- 2) **การเรียนรู้จากเวทีสนทนา พบปะหารือ และประชุม** มีขึ้นทั้งในระดับระหว่างบุคคล องค์กร และเครือข่าย โดยในระดับเครือข่ายได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่างๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีโอกาสได้เรียนรู้จากเพื่อนองค์กรชุมชนอื่น การเรียนรู้จึงกว้างขวางและหลากหลายขึ้น
- 3) **การเรียนรู้จากการสังเกต** สมาชิกชุมชนมักเรียนรู้จากการสังเกตผลของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ เช่น การสังเกตความแตกต่างของคุณภาพดินจากการใช้ปุ๋ยเคมีกับการใช้ปุ๋ยคอก การสังเกตวิธีการทำการเกษตรและผลที่ได้ของสมาชิกชุมชนด้วยตนเอง
- 4) **การเรียนรู้จากการถ่ายทอดภูมิปัญญาในชุมชน** เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้อาวุโสในชุมชน โดยการบอกเล่าและการสอนให้ดำเนินการโดยตรง
- 5) **การฝึกอบรมและดูงาน** สมาชิกองค์กรชุมชนได้รับการถ่ายทอดความรู้จากกิจกรรมที่หน่วยงานภายนอกจัดให้มีขึ้นทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรมเรียนรู้ในลักษณะการจัดเวทีพบปะและการฝึกอบรมที่ควบคู่กับการศึกษาดูงานให้แก่ชุมชน ซึ่งหลักสูตรการฝึกอบรมได้เน้นหนักในเรื่องของการทำการเกษตร เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ จำพวกปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ และการขยายพันธุ์พืช โดยกิจกรรมการฝึกอบรมได้รวมถึงกิจกรรมการศึกษาดูงานในพื้นที่จริงของชุมชนที่ประสบความสำเร็จหรือของแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ
- 6) **การเรียนรู้จากสื่อต่างๆ** ในระยะหลังเมื่อเทคโนโลยีการสื่อสารก้าวหน้าขึ้น สมาชิกองค์กรชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ มากขึ้นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสื่อทางวิทยุ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร แผ่นพับ และสื่อวีดิทัศน์ต่างๆ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นหลัก

7) **การเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้** นอกจากกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ข้างต้นแล้ว การที่ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น แหล่งศึกษารวมชาติ ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสาน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ทำให้สมาชิกในชุมชนและจากที่อื่นได้มีโอกาส มาเรียนรู้ พบปะ และแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กันกว้างขวางขึ้น

8) **การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม** เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มี บทบาทสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่า ชุมชนได้อาศัยประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิมที่เป็นความเชื่อของสมาชิกชุมชน มาช่วยให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูความสมบูรณ์ของป่าให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การบวชป่า ซึ่งสมาชิกในชุมชนนอกจากได้เรียนรู้ถึงเป้าหมายของพิธีกรรมแล้วยังสร้างให้เกิดความร่วมมือ ความเอื้ออาทรต่อกัน ความเข้าใจในความสัมพันธ์ธรรมชาติกับมนุษย์ในระบบนิเวศเดียวกัน และการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นที่มีคุณค่าให้คงอยู่

1.3 ผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้

การเรียนรู้ของชุมชนทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาในเขต เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ดังนี้

1.3.1 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น

ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชน ได้รับการบูรณะฟื้นฟูและพัฒนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนมีสิ่งแวดล้อมที่ดี และสามารถเป็นฐานการผลิตและการบริโภคของชุมชนที่มีคุณภาพได้อย่างต่อเนื่อง

1) **ป่าได้รับการฟื้นฟูให้อุดมสมบูรณ์ขึ้น** ชุมชนซึ่งมีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าธรรมชาติ ได้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูจนสมบูรณ์ขึ้น ความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่าได้กลับคืนมา ทั้งพืชพันธุ์ สัตว์ป่า ความชุ่มชื้น ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์โดยตรง ทั้งสิ่งแวดล้อมที่ดี แหล่งให้น้ำที่สะอาดปราศจากมลพิษ แหล่งอาหารและสมุนไพร และแหล่งไม้ใช้สอยที่จำเป็นต่างๆ ส่วนชุมชนที่ไม่มีป่าธรรมชาติ การทำไร่นาสวนผสมหรือเกษตรผสมผสานได้สร้างให้เกิดพันธุ์พืชต่างๆ ขึ้นในพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะไม้ผลและไม้ยืนต้นต่างๆ เพื่อใช้สอยเปรียบเสมือนกับเป็นการสร้างให้เกิดป่าขึ้นในไร่ นาหรือที่เรียกกันว่า "ป่าไม้ผล" หรือ "ป่ากินได้" พืชยืนต้นเหล่านี้เมื่อเติบโตสมบูรณ์ขึ้นได้สร้างให้เกิดความชุ่มชื้นขึ้น ติดตามมาด้วยพืชพันธุ์ขนาดเล็กและสัตว์ต่างๆ เกิดความหลากหลายทางชีวภาพขึ้นมาอำนวยความสะดวกให้กับผู้สร้างได้

2) **แหล่งน้ำได้รับการพัฒนาขึ้น** ทำให้ชุมชนมีน้ำใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรกรรมอย่างพอเพียง ชุมชนที่มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ ทำให้มีน้ำในลำห้วยจากการที่ป่าช่วยเก็บรักษาไว้ใช้ประโยชน์อย่างเพียงพอตลอดปี ชุมชนที่มีการพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นาขึ้นควบคู่กับการทำเกษตรผสมผสานหรือไร่นาสวนผสม ความชุ่มชื้นจากพืชพันธุ์ต่างๆ ได้ช่วยเติมน้ำให้กับแหล่งน้ำที่พัฒนาขึ้น จึงมีน้ำเพื่อการเกษตรกรรมในฤดูแล้ง

1.3.2 เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมั่นคงขึ้น

การปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตและบริโภคของชุมชน ที่เป็นไปในลักษณะเป็นมิตรกับนิเวศ คือ ไม่ทำลายขณะเดียวกันมีการบูรณะฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นฐานการผลิตและบริโภคที่มีคุณภาพให้แก่ชุมชนได้ยาวนาน

1) แหล่งน้ำที่สมบูรณ์จากลำห้วยและแหล่งน้ำที่พัฒนาขึ้นในไร่นา เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการทำการเกษตรกรรม ชุมชนสามารถปลูกพืชได้หลากหลายชนิดขึ้นไม่เฉพาะการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว และสามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี นอกจากนี้ ยังสามารถเลี้ยงสัตว์และเลี้ยงปลาควบคู่ไปด้วย ผลผลิตที่ได้จากการเกษตรกรรมจึงหลากหลายปรับเปลี่ยนหมุนเวียนไปตลอดปี สร้างความมั่นคงทางรายได้ให้แก่ชุมชน

2) ชุมชนได้มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการบริโภคและการผลิตทางเศรษฐกิจ ในขอบเขตที่สภาพธรรมชาติหรือขีดความสามารถที่ชุมชนจะฟื้นฟูกลับคืนสภาพเดิมได้ เช่น การเก็บหาของป่าในปริมาณและฤดูกาลที่เหมาะสม การปลูกพืชโดยมีการปรับปรุงบำรุงดินและกำจัดศัตรูพืชด้วยวัสดุจากธรรมชาติ เช่น เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ เป็นการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินและเพิ่มธาตุอาหารพืชให้สะสมในดิน นอกจากทำให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกพืชเพิ่มขึ้นแล้ว ยังลดค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีซึ่งมีราคาแพง มีผลให้รายได้เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ การลดและเลิกการใช้สารเคมีกำจัดหญ้าและแมลง นอกจากได้ช่วยลดต้นทุนการเกษตรแล้วยังเป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัย

1.3.3 การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน

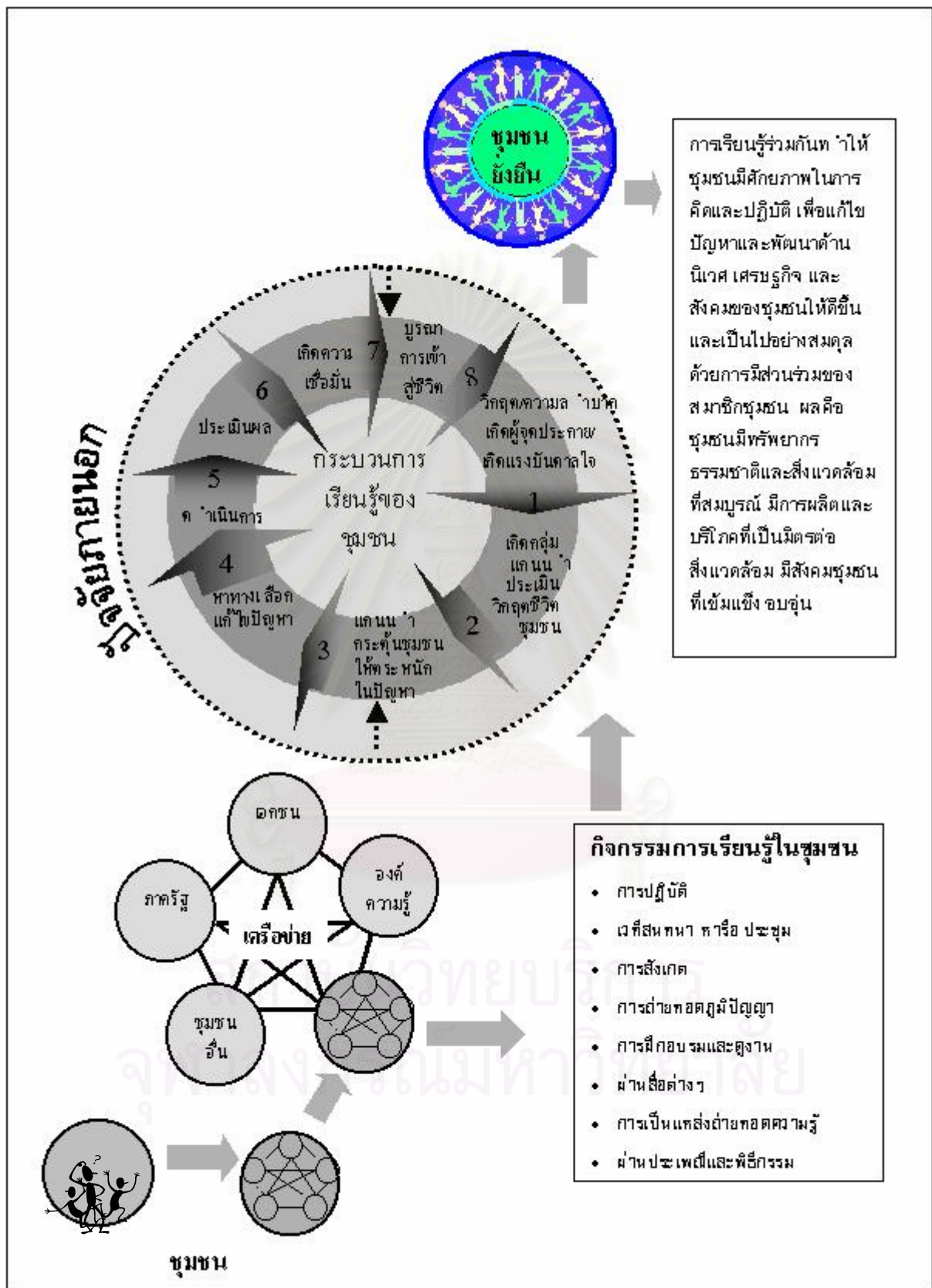
การเรียนรู้ของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ และสามารถปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในเวดและเศรษฐกิจชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง เป็นประโยชน์ถึงคนรุ่นหลังต่อไป พลังความสามารถนี้เกิดจากการที่สมาชิกชุมชนได้มีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง ทั้งการการร่วมคิด ร่วมทำและร่วมใจ ภายใต้บริบทวัฒนธรรมที่ชุมชนยึดถือร่วมกัน

1) **การร่วมคิด** สมาชิกชุมชนได้นำองค์ความรู้ที่มีอยู่กับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้พัฒนาขึ้น ไปคิดวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ต่างๆ ให้รู้ถึงปัญหา สาเหตุของปัญหา แนวทางแก้ไขปรับปรุงให้ขึ้นหรือพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าขึ้น เช่น การนำพิธีบวงพระมาใช้กับการบวชป่าเพื่อช่วยให้การอนุรักษ์ป่าไม่มีประสิทธิผลเพิ่มขึ้น การเลี้ยงวัวควายเพื่อไม่ต้องใช้สารเคมีกำจัดหญ้าเพราะวัวความกินหญ้าเป็นอาหาร ส่งผลให้สิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยดีขึ้น รายได้เพิ่มจากการขายวัวควาย และมูลของวัวควายยังเป็นปุ๋ยอย่างดีสำหรับการเพาะปลูกพืช การพึ่งตนเองได้ต้องออมน้ำเพราะการเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ต้องใช้น้ำ เป็นต้น

2) **การร่วมทำ** สมาชิกชุมชนมีการกระทำหรือการปฏิบัติการไปในแนวทางที่ชุมชนได้ร่วมกันคิดหาแนวทางการแก้ไขปัญหาและแนวทางการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชนให้ดีขึ้นอย่างสมดุล สังเกตได้จากการเปลี่ยนวิถีการยังชีพของคนในชุมชน เช่น เปลี่ยนจากการตัดไม้เพื่อจำหน่ายมาเป็นการอนุรักษ์ป่า การทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมีและมีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพื่อปรับปรุงดิน การปรับเปลี่ยนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวมาเป็นการทำไร่นาสวนผสมหรือการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น

3) **การร่วมใจ** สมาชิกชุมชนมีทัศนคติทางบวกต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มีความตระหนักในคุณค่าของระบบนิเวศ นำสู่การร่วมคิดและร่วมทำในการแก้ไขปัญหและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้สมบูรณ์ขึ้น สังเกตได้จากคำพูดที่สื่อความหมายในเชิงคุณค่า เช่น การกล่าวถึงป่าว่า “ป่าคือชีวิต” “ป่าคือปัจจัยที่ 5 ของชุมชน” ซึ่งเป็นการให้คุณค่าป่าเทียบเท่าสิ่งจำเป็นที่สุดของชีวิต ไม่สามารถตีมูลค่าได้ หรือ “พออยู่พอกินคือความสุขของชีวิต” เป็นการเปลี่ยนจากการบริโภคนิยมหรือทุนนิยมเป็นการดำรงอยู่อย่างพอประมาณ หรือ “สร้างดิน สร้างอาหาร คีนธรรมาชาติ สู่อนาคน” เป็นการให้คุณค่าของการพัฒนาอย่างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนเพื่อคนรุ่นหลัง

ผลของการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนอย่างเข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน ในที่สุดได้นำมาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน ชุมชนพึ่งตนเองได้ มีความสามัคคี เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ชัดชัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรหมดไป รวมทั้งสามารถฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ได้อย่างเหมาะสม ทำให้ชุมชนเป็นชุมชนเรียนรู้ โอกาสที่ชุมชนกลับสู่ความไม่ยั่งยืนเป็นไปได้น้อยเพราะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้น มีขีดความสามารถพัฒนาตนเองและชุมชนได้เท่าทันกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคม

แผนภาพที่ ๑ รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณี

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ ส่วนปัจจัยป้อน ส่วนกระบวนการ และส่วนผลผลิต แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความเชื่อมโยงของแต่ละองค์ประกอบ ที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองสู่ความยั่งยืนได้ อย่างไรก็ตาม การวิจัยได้ค้นพบว่า ในแต่ละสังคมชุมชนหนึ่งๆ ยังมี**ปัจจัยหลายประการ ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ที่มีส่วนช่วยสนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาให้ในเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนดีขึ้นและมีความสมดุล** ที่สำคัญคือ

1) **ปัจจัยภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำและกลุ่มแกนนำชุมชนทั้งผู้นำทาง

ธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการที่มีความรู้ความสามารถ ตั้งใจพัฒนา ชยันหมั่นเพียร และมีความสามารถกระตุ้นให้คนในชุมชนได้ทบทวนถึงสถานการณ์ความเป็นอยู่ของตนเอง เพื่อเป็นจุดริเริ่มให้เกิดความต้องการอยากเรียนรู้ระบบสังคมชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันในแนวราบ ทำให้เกิดความร่วมมือกัน ได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างอิสระ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในทุกเวลาที่ได้มีการพบปะพูดคุยกัน มีปฏิสัมพันธ์และมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน อยู่เสมอ จนพัฒนาเป็นภูมิปัญญาของชุมชนในที่สุด ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและมุ่งตอบสนองความต้องการเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก ทำให้สมาชิกสามารถกำหนดการผลิตตามสภาพของตนได้โดยใช้เทคโนโลยีและการจัดการที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ช่วยให้สมาชิกชุมชนได้ใกล้ชิดและได้เรียนรู้ระบบนิเวศของธรรมชาติ จึงเกิดความตระหนักถึงคุณค่าและมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูอย่างต่อเนื่อง ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชุมชนมีอยู่หรือร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ เป็นปัจจัยหนึ่งที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต วัฒนธรรมและค่านิยมของชุมชนที่มาจากความเชื่อในพุทธศาสนา ได้สร้างทัศนคติให้คนเคารพธรรมชาติ กฎระเบียบที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น เพื่อให้สมาชิกยึดถือปฏิบัติ เช่น กฎระเบียบการใช้ประโยชน์ป่าชุมชน กฎระเบียบการใช้ประโยชน์น้ำ ได้ทำให้การอยู่ร่วมกันของชุมชนดำเนินไปได้อย่างสงบสุข แก้ไขปัญหาความขัดแย้งและทำให้การแก้ไขปัญหาาร่วมของชุมชนประสบความสำเร็จ

2) **ปัจจัยภายนอกชุมชน** ได้แก่ การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ทั้งจากภาครัฐ เอกชน ชุมชน

อื่นๆ มีบทบาทผลักดันและกระตุ้นการเรียนรู้ของชุมชน ทำให้ชุมชนขับเคลื่อนการทำงานร่วมกันได้อย่างมีพลัง เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในลักษณะการฝึกอบรม การศึกษาดูงานให้แก่สมาชิกชุมชน การสนับสนุนเงินทุนเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา เป็นต้น และการเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นและหน่วยงานที่ทำงานร่วมกับชุมชน ทำให้สมาชิกชุมชนได้มีโอกาสนำความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับเครือข่าย ได้เรียนรู้ร่วมกับชุมชนอื่นและหน่วยงานต่างๆ อย่างกว้างขวาง ชีตความสามารถของชุมชนจึงเพิ่มขึ้นตามทันสถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. ผลการตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผู้วิจัยได้นำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้พัฒนาขึ้น ให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน ได้พิจารณาตรวจสอบในช่วงเดือนมีนาคม 2546 โดยได้นำเสนอและสัมภาษณ์ผลการพิจารณาใน 3 ประเด็น คือ 1) ความเหมาะสมของรูปแบบและองค์ประกอบของรูปแบบ 2) ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้ 3) ประโยชน์เชิงวิชาการต่อการกำหนดแผนนโยบาย

ผลการตรวจสอบและพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย

2.1 ความเหมาะสมของรูปแบบและองค์ประกอบของรูปแบบที่ได้พัฒนาขึ้น

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นว่า รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณี ที่มีการจัดองค์ประกอบของการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 3 ส่วน คือ **ปัจจัยป้อน**ของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ที่ได้แก่สภาพแวดล้อมและสภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน และองค์การชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน **กระบวนการเรียนรู้**ขององค์กรชุมชน ที่มีจุดเริ่มต้นจากภาวะวิกฤตหรือยากลำบากในการดำเนินชีวิต และมีผู้จุดประกายให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนขึ้น หลังจากนั้นเป็นขั้นตอนของการประเมินสถานการณ์ที่เป็นปัญหา การกระตุ้นให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชนในวงกว้างขึ้น การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การดำเนินการตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และขั้นตอนสุดท้ายเป็นการบูรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่ และ**ผลลัพธ์**จากการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมั่นคงขึ้น และการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน ที่ผู้วิจัยได้ยกกว้างขึ้นมีความเหมาะสม เนื่องจากการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชนและเกิดจากความต้องการของคนในชุมชนภายใต้บริบททางสังคมของชุมชน และผลของการเรียนรู้จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมชุมชนนั้นๆ โดยตรงตามความต้องการของชุมชน

2.2 ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นว่า มีความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่พัฒนาขึ้น ไปประยุกต์ใช้กับชุมชนชนบทที่มีสถานการณ์ของปัญหาความยั่งยืนที่คล้ายคลึงกัน โดยได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมถึงจุดเน้นของการประยุกต์ใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

2.2.1 ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่าน มีความเห็นเพิ่มเติมว่า จุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามรูปแบบที่พัฒนาขึ้น เกิดจากการตระหนักถึงปัญหาความยั่งยืนของกลุ่มบุคคลในชุมชน จำนวนไม่มาก ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้เป็นแกนนำกระตุ้นให้คนอื่นเกิดความตระหนักในปัญหามากขึ้น ดังนั้น ในการประยุกต์ใช้รูปแบบกับชุมชนทั่วไปเพื่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนได้รวดเร็วขึ้นนั้น สิ่งที่ต้องดำเนินการคือการฝึกคนให้สามารถเป็นแกนนำกระตุ้นคนในชุมชนเกิดความตระหนักถึงสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ความยั่งยืน และวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาที่แท้จริงได้ ซึ่งแกนนำนี้ต้องเป็นผู้ที่มีทักษะในการกระตุ้นหรือโน้มน้าวคน (Facilitation Skill) ให้ตระหนักในปัญหาที่เผชิญอยู่ มิใช่เป็นผู้ที่ประสานงานหรืออำนวยความสะดวกในการจัดเวทีพบปะหรือเวทีการประชุม แต่เป็นผู้ร่วมอยู่ในกลุ่มพูดคุยกัน ซึ่งอาจเป็นภายนอกชุมชนก็ได้ที่มีทักษะด้านนี้ แต่ถ้าเป็นบุคคลภายในชุมชนที่มีศักยภาพก็สามารถพัฒนาให้เกิดทักษะนี้ขึ้นได้ ซึ่งมีผลให้การริเริ่มของการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและกระบวนการเรียนรู้จะดำเนินการต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะผู้ที่มีวิถีชีวิตในชุมชนมีความลึกซึ้งต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงได้ดีกว่าบุคคลภายนอก และไม่เกิดปัญหาความแปลกแยกของการเข้าร่วมอยู่ในสังคม

2.2.2 ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่านให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ยั่งยืน สิ่งแรกที่ต้องเริ่มสร้างให้เกิดขึ้นคือการร่วมใจซึ่งหมายถึงความตระหนักหรือจิตสำนึกของคนในการดำเนินวิถีชีวิตในแนวทางที่นำสู่ความยั่งยืน เมื่อคนเกิดความตระหนัก การร่วมคิดและร่วมทำติดตามมาได้ง่าย คนจะมีวินัยในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตที่คำนึงผลกระทบต่อกันระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

2.2.3 ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่านให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ทักษะคืออย่างเรียนรู้ (Learning Attitude) ของคน มีผลให้กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนบูรณาการเข้าสู่ชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้น ในการเรียนรู้ของชุมชนนอกจากสร้างให้เกิดความตระหนัก เกิดองค์ความรู้ และเกิดทักษะ ที่นำสู่การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการพัฒนาสู่ความยั่งยืนตามรูปแบบที่ได้นำเสนอแล้ว สิ่งที่ต้องให้เกิดขึ้นควบคู่กันไปคือ ทักษะคืออยากเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งสร้างได้โดยกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ และการขยายเครือข่ายตามทีผลการวิจัยได้เสนอไว้ โดยผู้ที่มีทักษะในการกระตุ้นให้เกิดทัศนคติอยากเรียนรู้นี้ องค์การพัฒนาเอกชนสามารถดำเนินการได้ดี ตามที่เห็นได้จากการปลูกระดมต่างๆ ที่สามารถทำให้คนจำนวนมากเกิดความอยากทำหรืออยากลองทำ

2.2.4 ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่านได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ในการกระตุ้นให้คนได้ทบทวนสถานการณ์ที่เป็นความยากลำบากของชีวิตเพื่อให้เกิดความตระหนักในความไม่ยั่งยืนของคนหรือชุมชนนั้น สิ่งที่เป็นประเด็นจุดประกายต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตโดยตรง เป็นเรื่องที่กระทบกับความเป็นอยู่ของผู้นั้นโดยตรง การอนุรักษ์พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้นั้นมองเห็นผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นฟูนั้น ในทำนองเดียวกัน ในระดับชุมชน การดำเนินกิจกรรมใดๆ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนผลที่ได้ต้องเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

2.3 ประโยชน์เชิงวิชาการต่อการกำหนดแนวนโยบาย

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นว่า รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้พัฒนาขึ้นเป็นประโยชน์ในเชิงวิชาการ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประกอบการกำหนดแนวนโยบายทั้งของภาคราชการและเอกชนในการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมแก่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน นำสู่การเกิดชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเพิ่มมากขึ้น โดยได้ให้ข้อสังเกตและข้อคิดเห็นถึงประเด็นที่ควรได้รับการหยิบยกพิจารณาเป็นแนวนโยบายเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

2.3.1 ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ท่าน ได้ให้ข้อสังเกตว่า ในกระบวนการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืน การเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสถานการณ์ที่ดำรงอยู่สู่สถานการณ์ที่เกิดความสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่การพัฒนาแต่ละด้านมีความเกี่ยวพันกัน ไม่ทำลายกัน จำเป็นต้องมีการปรับปรุงการบริหารจัดการสู่ความยั่งยืนขององค์กรใน 3 ระดับด้วยกัน คือ ระดับนโยบาย ระดับองค์กรภาคราชการ และระดับชุมชน ซึ่งขณะนี้การเรียนรู้ขององค์กรระดับรากหญ้าคือองค์กรชุมชนต่างๆ มีความก้าวหน้าไปไกลพอสมควร แต่ในระดับองค์กรของภาคราชการยังไม่มีเปลี่ยนแปลง แนวทางการอุดหนุนงบประมาณและความช่วยเหลือชุมชนของภาคราชการ ยังคงเน้นการให้สิ่งของและเน้นการควบคุมดูแลชุมชนอยู่ ซึ่งหน่วยราชการต้องเปลี่ยนทัศนคติให้ได้ ให้มีบทบาทเป็นผู้เกื้อหนุนและกระตุ้นให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาสมรรถนะของชุมชนให้สามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชนได้ด้วยตนเอง

2.3.2 ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ท่าน ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการช่วยเหลือชุมชนของหน่วยราชการว่า ส่วนใหญ่เน้นการให้หรือแจกสิ่งของหรือหรือวัตถุ โดยมีได้คำนึงถึงการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการกับสิ่งของหรือวัตถุนั้นให้อำนวยประโยชน์ได้ยาวนาน กล่าวคือไม่ได้สร้างให้ชุมชนได้เรียนรู้เพื่อจัดการสิ่งของเหล่านั้น เช่น การแจกปุ๋ยอินทรีย์ให้เกษตรกรโดยตรง ไม่ได้กระตุ้นให้เกษตรกรได้เรียนรู้วิธีการจัดทำปุ๋ยอินทรีย์ด้วยตนเอง หลังจากนั้น เกษตรกรก็กลับไปใช้ปุ๋ยเคมีดั้งเดิม การสนับสนุนเงินทุนในการขุดบ่อน้ำโดยมิต้องใช้คืนเงินทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ่อน้ำสาธารณะ ทำให้คนในชุมชนมองไม่เห็นคุณค่า เนื่องจากไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือความรู้สึกร่วมเพราะเป็นสิ่งที่ได้มาเปล่าๆ ผลสุดท้ายบ่อน้ำเหล่านั้นก็เสื่อมโทรม ต้นเงิน ไม่สามารถอำนวยประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน สูญเสียงบประมาณของรัฐ ขณะเดียวกันชุมชนก็ไม่ได้รับการพัฒนาทางภูมิปัญญา จึงไม่มีขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตของชุมชน ทำให้ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ต้องรอคอยความช่วยเหลือต่อไป

2.3.3 ผู้คุณวุฒิ 3 ท่าน ได้ให้ข้อสังเกตว่า การสร้างให้เกิดเครือข่ายระหว่างองค์กรชุมชน เป็นสิ่งสำคัญต่อการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เข้มข้นขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มขีดความสามารถขององค์กรชุมชนในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสู่ความยั่งยืน ดังนั้น ในการสนับสนุนช่วยเหลือชุมชนในกิจกรรมต่างๆ ที่นำสู่ความยั่งยืนของชุมชน เช่น การจัดกิจกรรมการฝึกอบรมเพื่อการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์ การฝึกอบรมเพื่อการจัดการแหล่งน้ำของชุมชน ของหน่วยงานต่างๆ ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างให้เกิดเครือข่ายควบคู่ไปด้วย เพื่อขยายผลได้กว้างขวางขึ้นและต่อเนื่อง เพราะเครือข่ายเป็นกลไกสำคัญทำให้ชุมชนมีแนวร่วมในการดำเนินการ ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน สมาชิกองค์กรมีความรู้สึกไม่โดดเดี่ยว และมีพลังร่วมในการดำเนินงาน

2.3.4 ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่าน ได้ให้ข้อสังเกตว่า การติดตามผลเป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งภาครัฐควรมีส่วนช่วยในการติดตามประเมินผลการดำเนินงานสู่ความยั่งยืนของชุมชน โดยการสร้างกระบวนการติดตามร่วมกับชุมชน เพื่อช่วยเสริมขีดความสามารถในการเรียนรู้ของชุมชนให้กว้างขวางครอบคลุมเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้มากขึ้น การที่ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้จนถึงขั้นของการติดตามผลย้อนกลับแล้ว เป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญว่าชุมชนมีทัศนคติอยากเรียนรู้ การขยายขอบเขตการเรียนรู้ที่กว้างขวางขึ้นจะทำให้การพัฒนาสู่ความยั่งยืนมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งภาครัฐกับชุมชนอาจเริ่มด้วยการหารือร่วมกัน และยึดประเด็นใดประเด็นหนึ่งเป็นดัชนีวัดการเปลี่ยนแปลงสู่ความยั่งยืนของชุมชน เช่น จำนวนต้นไม้ใหญ่ในป่าที่เพิ่มขึ้น จำนวนนกที่เพิ่มขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนที่นาเป็นไร่สวนผสม จำนวนค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารของคนในชุมชนที่ลดลง จำนวนรายได้ของครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น จำนวนผู้ป่วยจากสารพิษของชุมชนที่ลดลง เป็นต้น ซึ่งการติดตามประเมินผลร่วมกันระหว่างภาคราชการและชุมชนเป็นการเติมปัญญาให้แก่ทั้งสังคมชุมชนและภาคราชการ และนำสู่ตัวชี้วัดการมีส่วนร่วม (Participatory Indicator) ในการพัฒนาสู่ความยั่งยืน

2.3.5 ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่านได้ให้ข้อคิดเห็นว่า ในการสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนในลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้โดยตรง หรือการสนับสนุนการเรียนรู้ที่มากับการให้สิ่งของหรือทุนทรัพย์ เช่น การฝึกอบรมในการทำปุ๋ยพืชสดในสถานที่จริงของหน่วยงานที่ควบคู่ไปกับการให้เมล็ดพันธุ์ดีสำหรับการทำปุ๋ยพืชสด การให้เงินทุนอุดหนุนน้ำในไร่ที่需要做ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการเงินคืนทุนของกลุ่มที่ได้รับสรรน้ำ เป็นต้น หน่วยงานราชการเองก็ต้องพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของตนเองเช่นเดียวกัน เพื่อสามารถวิเคราะห์ถึงสาเหตุของความล้มเหลวหรือความล้มเหลวของงานนั้น ซึ่งอาจเกิดขึ้นเพราะการให้ความช่วยเหลือตรงหรือไม่ตรงกับความต้องการหรือทักษะการจัดการของชุมชน สิ่งที่จะช่วยเหลือเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมสำหรับชุมชนนั้น ชุมชนมีองค์ความรู้หรือทักษะหรือทัศนคติในการจัดการกับสิ่งที่ได้รับความช่วยเหลือให้เอื้อประโยชน์ได้หรือไม่ เป็นต้น เพื่อสามารถหาทางเลือกหรือปรับปรุงการดำเนินการให้เหมาะสมต่อไป และเป็นการติดตามผลการดำเนินการของหน่วยงานราชการเองด้วย

สรุปผลการตรวจสอบและพิจารณารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยผู้ทรงคุณวุฒิ ใน 3 ประเด็นที่กำหนดไว้ข้างต้น คือ ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านได้พิจารณาเห็นว่า 1) รูปแบบและองค์ประกอบการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมีความเหมาะสม 2) มีความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้ และ 3) ผลงานวิจัยนี้มีประโยชน์เชิงวิชาการ ต่อการกำหนดแนวนโยบายในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน อันจะส่งผลให้เกิดชุมชนที่ยั่งยืนเพิ่มมากขึ้น

3. การนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนไปใช้

ในการนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้พัฒนาขึ้น ไปใช้เพื่อส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนให้กว้างขวางขึ้นนั้น สิ่งที่ต้องดำเนินการ คือ

3.1 การสร้างความเข้าใจในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยทำการศึกษารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณีนี้ ให้ **เข้าใจถึงแนวคิดของรูปแบบ**ว่ามุ่งให้การเรียนรู้ด้วยตนเองของชุมชนซึ่งมีความยืดหยุ่น หลากหลาย และเหมาะสมภายใต้บริบทของสังคมนั้นๆ ส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในวิศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ซึ่งนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนในที่สุด และ **เข้าใจในรายละเอียดขององค์ประกอบของรูปแบบ**ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ ส่วนของปัจจัยป้อนซึ่งเป็นสภาพที่ปรากฏอยู่ของชุมชน ส่วนของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนว่า มีขั้นตอนอย่างไรจึงทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้ และส่วนของผลผลิตซึ่งเป็นผลที่ได้จากการตระหนัก การคิด และการปฏิบัติของชุมชน

3.2 การศึกษาข้อมูลพื้นฐานและสถานการณ์แวดล้อมของกรณีหรือชุมชน เป้าหมายที่จะนำรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ไปประยุกต์ใช้ ทั้งทางด้านโครงสร้างทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการรวมเป็นกลุ่มองค์กรชุมชนของพื้นที่เป้าหมายนั้น เพื่อพิจารณาถึงความสอดคล้องหรือใกล้เคียงกันหรือความต่างกันของบริบทพื้นที่เป้าหมายกับบริบทของรูปแบบนี้ ก่อนนำรูปแบบนี้ไปปรับใช้

อย่างไรก็ดี รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ สามารถนำองค์ประกอบในส่วนของกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชน ไปประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาเฉพาะด้านของชุมชนได้ เช่น การสนับสนุนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาอาชีพคนในชุมชน การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น เป็นต้น

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การพัฒนาประเทศในระยะที่ผ่านมา แสดงให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืนของสังคมไทย ที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างขาดความระมัดระวังและไม่ประหยัด แม้ว่าเศรษฐกิจมีการขยายตัวในอัตราสูงแต่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เสื่อมโทรมลงอย่างมาก ซึ่งการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมนี้ ได้ส่งผลให้ประสิทธิภาพการพัฒนาโดยรวมของประเทศไม่เพิ่มขึ้น เกิดปัญหาความขัดแย้งในสังคมจากความเหลื่อมล้ำของรายได้และการแย่งชิงทรัพยากรมากขึ้น ขณะที่ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นไม่ได้รับการพัฒนา จึงอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมได้ อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความยากลำบากในการดำเนินชีวิต การสูญเสียทรัพยากรและภูมิปัญญาของชุมชนส่วนใหญ่ ปรากฏว่ามีชุมชนหลายแห่งได้ตระหนักในผลกระทบที่เกิดขึ้น แสวงหาทางออกและเรียนรู้เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนได้

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุกรณี” นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณี เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่สามารถแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชนได้ เพื่อนำไปสนับสนุนให้เกิดชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเพิ่มขึ้น อันส่งผลให้สังคมโดยรวมมีการพัฒนาที่ยั่งยืนในที่สุด

ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยได้พัฒนากรอบแนวคิดการวิจัยรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น และดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนแรก ได้ทำการศึกษาเอกสาร เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด ความหมาย และทิศทางของการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งในระดับโลกและบริบทไทย ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อพัฒนาตนเองและการพัฒนาสังคมชุมชนสู่ความยั่งยืน

ขั้นตอนที่สอง ได้ทำการวิจัยภาคสนาม โดยทำการคัดเลือกกรณีศึกษาจำนวน 3 ชุมชน จากภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ภาคละ 1 ชุมชน หลังจากนั้น ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลของ 3 ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยการศึกษาดูเอกสาร การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แล้วจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูล และตรวจสอบผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของแต่ละกรณีศึกษา ด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน

ขั้นตอนที่สาม ได้ทำการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 3 กรณีศึกษา และทำการตรวจสอบรูปแบบที่พัฒนาขึ้นโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ด้วยวิธีการนำเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาโดยตรงเป็นรายบุคคล แล้วสรุปเป็นผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี ที่ได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว สรุปดังนี้

1. สภาพชุมชนของกรณีศึกษา

สภาพทั่วไปของชุมชน 3 กรณีศึกษา มีความแตกต่างกันตามสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในแต่ละภาค โดย **ชุมชนบ้านต้าโน** เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ติดเชิงเขาซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของกว๊านพะเยาและลุ่มน้ำอิง การมีพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่าทำให้ชาวบ้านมีอาชีพหาของป่าและเกษตรกรรม ส่วน **ชุมชนบ้านบุญยอง** เป็นชุมชนบนพื้นที่ราบลุ่ม คนในชุมชนมีอาชีพทำนามาแต่อดีต เป็นการทำนาเพียงปีละหนึ่งครั้ง จากการที่รายได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ คนบางส่วนจึงมุ่งหางานทำในโรงงานอุตสาหกรรมหรือการรับจ้างมากกว่าทำการเกษตรกรรมในพื้นที่ของตนเอง สำหรับ **ชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา** เป็นชุมชนบนที่ราบสูง อาชีพหลักของคนในชุมชนคือทำนาเพียงฤดูกาลเดียว ในอดีตคนส่วนใหญ่มุ่งหางานทำในพื้นที่อื่นโดยเฉพาะต่างประเทศ

ชุมชนที่ศึกษา เป็นชุมชนชนบทที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับการเกษตรกรรมที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เช่นเดียวกัน แตกต่างกันที่แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง กล่าวคือ ชุมชนบ้านต้าโน ได้น้ำจากลำห้วยที่มาจากพื้นที่ป่า ขณะที่ชุมชนบ้านบุญยองและบ้านโนนรัง-บุรพา ต้องพัฒนาแหล่งน้ำขึ้นในพื้นที่ไร่ของตนเอง ปัญหาความยั่งยืนของชุมชนมีสาเหตุมาจาก การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตหรือบริโภคอย่างขาดการบูรณะฟื้นฟูเช่นเดียวกัน โดยชุมชนบ้านต้าโน เกิดจากการใช้ประโยชน์ป่าไม้เพื่อการเศรษฐกิจจนเสื่อมโทรมร้อยละ 60 มีผลให้เกิดความแห้งแล้ง ซึ่งกระทบต่อการผลิตทางการเกษตรและการเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ของชุมชน ขณะที่ชุมชนบ้านบุญยองและบ้านโนนรัง-บุรพา เกิดจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรดินเพื่อการผลิตทางการเกษตรอย่างต่อเนื่องโดยขาดการฟื้นฟูบูรณะ และไม่มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม การใช้ทรัพยากรป่า น้ำ และดิน ในลักษณะทำลาย นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรซึ่งเป็นทุนการผลิตทางเศรษฐกิจและกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนในที่สุด

ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนเพื่อความยั่งยืน ชุมชนที่ศึกษาได้ดำเนินการโดยกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ได้แก่ กลุ่มรักษาป่าชุมชนของชุมชนบ้านต้าโน กลุ่มไร่นาสวนผสมของชุมชนบ้านบุญยอง และกลุ่มเกษตรผสมผสานของชุมชนบ้านโนนรัง-บุรพา แต่มิได้มีการรวมเป็นกลุ่มเพียงกลุ่มเดียว ยังมีกลุ่มอื่นๆ อีก เช่น กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มวัว กลุ่มควาย แต่ทุกชุมชนที่ศึกษามีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันทางการเงินในรูปแบบกลุ่มออมทรัพย์หรือธนาคารหมู่บ้าน นอกจากนี้ กลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนและกลุ่มเกษตรผสมผสาน

บ้านโนนรัง-บุรพา ยังได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนให้เกิดเวทีพบปะกันขึ้นและพัฒนาเป็นเครือข่ายในที่สุด

2. รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณีนี้ เป็นการจำลององค์ประกอบของการเรียนรู้ในชุมชนที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในเขต เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย ปัจจัยป้อน กระบวนการเรียนรู้ และผลผลิตที่ได้จากการเรียนรู้

2.1 ปัจจัยป้อน

ปัจจัยป้อน ได้แก่ สภาพทั่วไป สภาพปัญหาความยั่งยืนของชุมชน และองค์กรชุมชน พบว่า โดยทั่วไปวิถีชีวิตของชุมชนชนบทส่วนใหญ่ในสังคมไทย พึ่งพิงการทำนาปลูกข้าวเพียงฤดูกาลเดียวในฤดูแล้งได้ทิ้งที่นาให้ว่างเปล่าเนื่องจากไม่มีแหล่งน้ำเพียงพอสำหรับเพาะปลูก ชุมชนชนบทจึงไม่มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพ ช่องทางหารายได้เพิ่มขึ้นสำหรับชุมชนที่อยู่ติดกับพื้นที่ป่าจึงเป็นการตัดไม้จากป่า ป่าจึงเสื่อมโทรม ความแห้งแล้งและขาดแคลนน้ำเกิดขึ้น ส่วนชุมชนที่ไม่มีป่า ก็มุ่งหารายได้จากกรับจ้างทำงานนอกพื้นที่หรือมุ่งเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้มากที่สุดด้วยการใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ผลคือดินและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม รวมทั้งยังกระทบต่อสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน ต้นทุนการผลิตข้าวสูง ไม่คุ้มทุน นำสู่ปัญหานี้สืบปัญหาสังคมติดตามมา สิ่งเหล่านี้ นับเป็นปัญหาวิกฤตหรือความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนชนบท ขณะเดียวกัน ภูมิปัญญาของชุมชนไม่ได้รับการพัฒนา ชุมชนจึงอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งแสดงถึงความไม่ยั่งยืนของชุมชนชนบท

คนในชุมชนที่ตระหนักในปัญหา ได้มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนเพื่อร่วมกันดำเนินการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน กลุ่มไร่นาสวนผสม กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มฅาปนกิจ กลุ่มเยาวชน กลุ่มปศุสัตว์ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มแปรรูปอาหาร

2.2 กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา ค้นพบว่าชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล เกิดจากการที่สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมี 8 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้ เกิดขึ้นจากภาวะวิกฤตหรือภาวะความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ได้แก่ ความแห้งแล้ง การขาดแคลนน้ำ การมีรายได้ไม่พอเพียงต่อการยังชีพ ซึ่งผู้จุด

ประกายให้เกิดความตระหนักในปัญหาหรือเกิดแรงบันดาลใจที่ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้เริ่มขึ้น เป็นได้ทั้งบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน

ขั้นที่ 2 การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตหรือความยากลำบากของชุมชน โดยกลุ่มขนาดเล็กในชุมชนที่มีความตระหนักในสถานการณ์ปัญหาความยั่งยืนของชุมชน

ขั้นที่ 3 การกระตุ้นคนในชุมชนได้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชนและสาเหตุของปัญหาให้กว้างขวางขึ้น

ขั้นที่ 4 การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชน เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จจากการตัดไม้ทำลายป่าได้เลือกการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ชุมชนที่ขาดความมั่นคงในรายได้ ได้เลือกการทำไร่นาสวนผสมหรือเกษตรผสมผสานแทนการทำนาอย่างเดียว โดยมีการอนุรักษ์พื้นที่ดินและน้ำควบคู่ไปด้วย เพื่อเพิ่มความมั่นคงทางรายได้

ขั้นที่ 5 การดำเนินการตามทางเลือก เมื่อชุมชนได้เลือกแนวทางการแก้ไขปัญหาแล้ว ได้เริ่มดำเนินการตามทางเลือกหรือตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น

ขั้นที่ 6 การประเมินผลย้อนกลับ ชุมชนได้มีการทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ เมื่อพบปัญหา ก็ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและปรับปรุงให้เหมาะสม เมื่อพบกับศักยภาพในการพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไปก็วิเคราะห์สถานการณ์ก่อนตัดสินใจดำเนินการ

ขั้นที่ 7 การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีการเรียนรู้มากขึ้น ขยายสมาชิกได้เพิ่มขึ้น พลังขับเคลื่อนการพัฒนาจึงเพิ่มมากขึ้น สร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในองค์กรและในขีดความสามารถของตนเองในการปฏิบัติตามแนวทางสู่ความยั่งยืน

ขั้นที่ 8 บุรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่ เมื่อสมาชิกเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ในองค์กร และในคุณค่าของการพัฒนาที่ยั่งยืน การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิต ได้ถูกบูรณาการเข้าสู่วงจรของกระบวนการเรียนรู้ตามขั้นตอนข้างต้นโดยอัตโนมัติ เพื่อการพัฒนาชุมชนให้เกิดความสมดุลระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมได้อย่างต่อเนื่อง

กระบวนการเรียนรู้ ทำให้องค์กรชุมชนมีศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ดำเนินการตามทางเลือก และการสรุปทบทวนโดยมีกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกัน ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การเรียนรู้จากเวทีสนทนา การพบปะหรือประชุม การเรียนรู้จากการสังเกตผลของกิจกรรมต่างๆ การเรียนรู้จากการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้อาวุโสในชุมชน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริงของชุมชนที่ประสบความสำเร็จหรือในแหล่งเรียนรู้ต่างๆ และในระยะหลัง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ มีมากขึ้นเมื่อเทคโนโลยีการสื่อสารก้าวหน้าขึ้น รวมทั้งการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ ทำให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่ามีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่า ที่ได้ประยุกต์ใช้เพื่อให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าได้ผลดียิ่งขึ้น

2.3 ผลผลิตของการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน ผลสำเร็จที่ได้คือสภาพนิเวศ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนดีขึ้น และมีความสมดุล โดย**ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสมบูรณ์ขึ้น** จากการอนุรักษ์ฟื้นฟูของชุมชน ทำให้มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพที่อุดมสมบูรณ์ อำนาจประโยชน์ต่อชุมชนทั้งการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีและฐานการผลิตและบริการให้แก่ชุมชน **เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมั่นคงขึ้น**จากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อการเพาะปลูกในลักษณะไม่ทำลายขณะเดียวกันมีการฟื้นฟูให้คงความสมบูรณ์ ผลผลิตจึงเพิ่มขึ้นและหลากหลายชนิดขึ้น มีผลให้รายได้เพิ่มขึ้นและสม่ำเสมอ และ**สภาพสังคมชุมชนดีขึ้น**จากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนอย่างเข้มแข็งในการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมใจซึ่งเป็นการตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาที่ยั่งยืน นำสู่คุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนในที่สุด

อภิปรายผล

1. การใช้แนวคิดทฤษฎีการปรับเปลี่ยน

1.1 ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ 3 กรณีศึกษา ที่ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทฤษฎีการปรับเปลี่ยน (Transformation Theory) ของ Jack Mezirow ช่วยนำทางในการวิจัยนั้น พบว่า สามารถนำมาใช้กับการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในบริบทสังคมไทยได้ดี ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ตามทฤษฎีการปรับเปลี่ยนมีความละเอียดแบ่งเป็นขั้นตอนที่ชัดเจนถึง 10 ขั้นตอน ผู้วิจัยได้ใช้การแบ่งขั้นตอนเหล่านี้ในการจำแนกข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมได้ ทั้งข้อมูลเอกสาร ข้อมูลการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และข้อมูลการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของแต่ละกรณีศึกษา และการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนจาก 3 กรณีศึกษา เพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและเสนอเป็นผลการวิจัยในที่สุด

1.2 ผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของ 3 กรณีศึกษา พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในบริบทสังคมไทยเกิดขึ้นจากภาวะวิกฤตหรือความยากลำบากในการดำเนินชีวิตที่ทำให้คนเกิดความตระหนัก เช่นเดียวกับกระบวนการเรียนรู้ตามทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง และเป็นขั้นตอนของการจุดประกายให้เกิดการเรียนรู้ในขั้นตอนอื่นๆ ติดตามมาเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จนถึงการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต นำสู่การเปลี่ยนแปลงในการคิดและปฏิบัติจากที่ชุมชนเคยมีอยู่สู่วิถีชีวิตใหม่ในที่สุด

2. ผลของการวิจัย

การเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ค้นพบ เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของชุมชนอย่างมีพลวัต โดยการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนได้เกิดขึ้นเมื่อชุมชนประสบกับสถานการณ์วิกฤตหรือสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่มีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เช่น ความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ กระทบต่อการเพาะปลูกของชุมชน รายได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ เป็นต้น ทำให้คนในชุมชนได้ตรวจสอบถึงความยากลำบากมาจากสาเหตุอะไร ซึ่งพบว่ามาจากกรกระทำของคนในชุมชนเอง เช่น ความแห้งแล้งมาจากการตัดไม้ทำลายป่า ความสุขไม่มีเนื่องจากรายได้ไม่พอเพียงเพราะทำการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ไม่มีการฟื้นฟูดินและน้ำ กระทบต่อผลผลิตสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย เป็นต้น เมื่อตระหนักในระดับบุคคล ก็เกิดการกระตุ้นให้ตระหนักในระดับสังคมติดตามมา เมื่อคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้เข้าใจถึงสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาแล้ว ก็ได้ร่วมกันคิดหาวิธีการในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้หลุดพ้นจากสภาพวิกฤตหรือความยากลำบาก มีการดำเนินการในแนวทางแก้ไขปัญหที่ร่วมกันคิดขึ้น ควบคู่ไปกับการประเมินผลการดำเนินงานเพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ หลังจากประเมินผลแล้ว เป็น 2 ขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการเรียนรู้ คือคนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในตนเองในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และบูรณาการกระบวนการเรียนรู้เข้าสู่วิถีชีวิต แสดงให้เห็นว่าในแต่ละขั้นตอนของการเรียนรู้มีความสำคัญต่อการพัฒนาให้ขีดความสามารถในการคิดและปฏิบัติเพื่อนำสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2.1 ผลการวิจัยในขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้ เป็นการจุดประกายให้การเรียนรู้ในชุมชนได้ริเริ่มขึ้น และผู้จุดประกายที่สำคัญก็คือผู้นำของชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ นำการพัฒนาและนำการเรียนรู้ได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางการปกครองหรือผู้นำที่มีภูมิปัญญาในทางโลกหรือทางธรรมก็ตามที่สามารถกระตุ้นให้สมาชิกชุมชนเกิดความตระหนัก รู้ เกิดการคิดหาวิธีแก้ไขปัญห และร่วมกันดำเนินการอย่างมีพลัง ซึ่งนอกจากความรู้ความสามารถของผู้นำแล้ว ตัวผู้นำยังมีลักษณะอื่นที่ทำให้เกิดความเชื่อถือและการยอมรับของสมาชิกชุมชน ได้แก่ การมีความตั้งใจจริงในการพัฒนา ชยันหมั่นเพียร ประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ดีที่สังคมยอมรับ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับสมาชิกชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติตาม ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นและขับเคลื่อนไปได้ไม่ใช่เฉพาะสถานการณ์ที่เป็นปัญหาหรือความยากลำบากเท่านั้น ผู้นำชุมชน นับว่ามีบทบาทสำคัญยิ่งในการกระตุ้นชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างขวางขึ้น มีการทบทวนสถานการณ์ปัญหา ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคมชุมชน

2.2 กระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนของกรวิเคราะห์สาเหตุปัญหา กำหนดแนวทางเลือก และการดำเนินการตามทางเลือก ชุมชนจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ต้องมีกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเพิ่มพูนองค์ความรู้ให้พอเพียง มีการแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ร่วมกัน เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งกิจกรรมการรู้นี้เป็นองค์ประกอบร่วมของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่สำคัญคือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การที่ชุมชนมีการพบปะหรือประชุมร่วมกัน การสังเกตการณ์กระทำและผลของการกระทำของ

บุคคลอื่นหรือชุมชนอื่น การถ่ายทอดความรู้ระหว่างคนในชุมชนด้วยตนเอง การฝึกอบรมและดูงานจากสถานที่จริง รวมทั้งการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ที่ไม่ใช่เฉพาะสำหรับคนในชุมชนเท่านั้นแต่สำหรับบุคคลอื่นนอกชุมชนด้วย ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากขึ้น ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ในชุมชนไม่มี จากการวิจัยพบว่า การสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน ได้มีหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชนให้การสนับสนุน ที่สำคัญคือ หน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยหน่วยงานภาครัฐได้สนับสนุนการฝึกอบรมความรู้ต่างๆ ควบคู่ไปกับการมอบสิ่งของที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพ เช่น การให้ทุนชุดสระในไร่นา การให้วัสดุการปรับปรุงบำรุงดิน ควบคู่กับการฝึกอบรม แต่การสนับสนุนของภาครัฐจะมีเป็นครั้งคราวขาดการติดตามผล ขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้สนับสนุนกิจกรรมเรียนรู้ในหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการจัดให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนและการศึกษาดูงานระหว่างชุมชนอย่างสม่ำเสมอ จึงมีความต่อเนื่อง รวมทั้งมีการติดตามประเมินผลและปรับปรุงรูปแบบการสนับสนุนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และความต้องการของชุมชน ซึ่งทำให้การเรียนรู้ของชุมชนกว้างขวางขึ้นและไม่หยุดชะงัก

2.3 กระบวนการเรียนรู้ใน 2 ขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นกับชุมชนและการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต นับว่ามีความสำคัญยิ่งสำหรับการเรียนรู้ด้วยตนเองในระบบสังคมชุมชน เพราะแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องและยั่งยืนในการเรียนรู้ของชุมชน คือคนในชุมชนมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อปรับปรุงและพัฒนาขีดความสามารถของตนเองและชุมชนให้เพิ่มขึ้นทันกับสถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ได้ อย่างไรก็ตาม 2 ขั้นตอนนี้ได้เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นกับ 2 กรณีศึกษา คือ องค์กรชุมชนรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนและองค์กรชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านโนนวัง-บุรพาเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากพัฒนาการของการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนมีระยะเวลายาวนานพอ โดยเฉพาะกลุ่มรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโนได้ใช้เวลานานถึง 30 ปี จนกระทั่งสมาชิกของชุมชนบ้านต้าโนทุกคนคือสมาชิกขององค์กรชุมชนรักษาป่า และองค์กรรักษาป่าบ้านต้าโนยังเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรรักษาป่าชุมชนอื่นในกลุ่มน้ำเดียวกัน ในจังหวัดเดียวกันและในภาคเหนือ สมาชิกจึงมีความเชื่อมั่นในองค์กรและยึดถือว่าการทำวิถีชีวิตของคนทุกคนในชุมชน ส่วนองค์กรชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านโนนวัง-บุรพา แม้ระยะเวลาพัฒนาการของการเรียนรู้ประมาณ 10 ปี แต่ก็มีคามเข้มข้นในกิจกรรมการเรียนรู้ที่สมาชิกได้มีโอกาสเข้าร่วมอย่างต่อเนื่องกับชุมชนอื่นๆ เป็นเครือข่ายที่มีการวางระบบและเป้าหมายไว้อย่างชัดเจนเพื่อให้คนในภาคอีสานสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองให้ได้ 1 ล้านครอบครัวในระยะเวลา 18 ปี โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการสร้างให้เกิดความตระหนักและร่วมกันคิดร่วมกันทำให้เป็นไปตามเป้าหมาย ด้วยการพัฒนาศูนย์การฝึกอบรมเกษตรผสมผสานขึ้นที่ปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 12 แห่งทั่วภาคอีสาน มีการกำหนดเวทีพบปะปรึกษาหารือกันขององค์กรชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายเป็นประจำทุกเดือน โดยหมุนเวียนไปตามศูนย์การฝึกอบรมของปราชญ์ชาวบ้าน มีการกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรมทั้งด้านการพึ่งตนเอง การทำเกษตรผสมผสาน การเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการศึกษาดูงานในสถานที่จริง ทำให้องค์กรชุมชนมีพลังขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง มีการขยายสมาชิกเพิ่มมากขึ้น สมาชิกจึงมีความเชื่อมั่นในองค์กรและยึดถือว่าการทำเกษตรผสมผสาน

เป็นแนวทางที่ทำให้ชุมชนอีสานสามารถพึ่งตนเองได้และนำสู่ความยั่งยืนในที่สุด ส่วนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนไร่นาสวนผสมบ้านบุห้อยอง ไม่มีความชัดเจนในขั้นตอนของการพัฒนาความเชื่อมั่น ส่วนขั้นตอนการบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิตมีขึ้นแต่ไม่เข้มข้น ทั้งนี้เนื่องจาก กลุ่มมีระยะเวลาพัฒนาการมาเพียง 5 ปี ประกอบกับเป็นกลุ่มขนาดเล็กและการบริหารภายในกลุ่มเป็นไปอย่างหลวมๆ ไม่มีโครงสร้างที่ชัดเจน กิจกรรมการเรียนรู้ที่ได้รับการสนับสนุนจากราชการคือกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท มีเพียงในระยะเริ่มแรกที่ได้ให้เงินทุนในการขุดสระน้ำในไร่นาเท่านั้น นอกจากนี้ กลุ่มยังมีพัฒนาการที่โดดเด่นไม่มีเครือข่ายร่วมกับองค์กรชุมชนอื่นๆ จึงขาดความต่อเนื่องในการเรียนรู้ ทำให้ไม่มีพลังเพียงพอในการพัฒนากลุ่มหรือขยายสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น เครือข่ายการเรียนรู้จึงมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในวิถีชีวิตของคนในชุมชน

3. การนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากการศึกษาแบบพหุกรณีที่พัฒนาขึ้นนี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการกำหนดนโยบายและแนวทางปฏิบัติงานของหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาคราชการและเอกชน เพื่อสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการพัฒนาตนเองสู่ความยั่งยืน โดยการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองที่มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับบริบทสังคมชุมชนนั้นๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชนอื่นๆ ได้

3.1 ผลการวิจัยที่พบว่าจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอยู่ที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจำนวนไม่มากได้ตระหนักถึงวิกฤตหรือความยากลำบากในการดำเนินชีวิตก่อน ซึ่งความตระหนักนี้เกิดขึ้นโดยบุคคลผู้นั้นเองจากสถานการณ์แวดล้อมผลักดันหรือโดยการกระตุ้นของบุคคลหรือหน่วยงานทำให้เกิดการคิดและตระหนักของกลุ่มคนจำนวนไม่มากก่อน หลังจากนั้น คนเหล่านั้นได้มีบทบาทเป็นแกนนำกระตุ้นให้บุคคลอื่นในชุมชนเกิดความตระหนักกว้างขวางขึ้น การมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกันอย่างมีพลังจึงเกิดขึ้น ซึ่งหมายถึงว่า การมีส่วนร่วมทั้งการร่วมคิดและร่วมทำเป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นภายหลังจากความตระหนักร่วมกันหรือเกิดความร่วมใจก่อน ดังนั้น ในการดำเนินการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนให้ได้ผลสำเร็จหน่วยงานต่างๆ จึงควรให้ความสำคัญกับคนที่เป็นแกนนำในการกระตุ้นบุคคลอื่นให้เกิดการมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม ในสภาพชุมชนโดยทั่วไป ส่วนใหญ่จะไม่มีบุคคลผู้ทำหน้าที่นี้ ชุมชนใดที่ไม่มีกลุ่มแกนนำจึงจำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดแกนนำขึ้นก่อน ซึ่งสามารถดำเนินการได้โดยการฝึกคนให้มีทักษะในการกระตุ้นหรือโน้มน้าวคน

3.2 ผลการวิจัยได้ข้อสรุปว่า การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนเกิดขึ้นเมื่อปัญหาวิกฤตของชุมชนนั้นเป็นปัญหาที่กระทบกับความเป็นอยู่ของสมาชิกโดยตรง และเมื่อทำการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาแล้วจะเกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น เกิดความสมบูรณ์ของป่า ชุมชนก็สามารถหาประโยชน์ได้จาก

ปอย่างต่อเนื่อง มีน้ำพอกเพียงสำหรับการบริโภค ผลผลิตดีขึ้น สุขภาพดีขึ้น เป็นต้น ดังนั้น ในการกระตุ้นให้เกิดความตระหนักขึ้น ผู้ทำการกระตุ้นต้องหยิบยกประเด็นที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตและผลประโยชน์ของคนในชุมชนโดยตรง จึงจะสามารถโน้มน้าวให้คนในชุมชนเกิดความเข้าใจและเกิดความตระหนักได้เร็วขึ้น

3.3 สิ่งที่จะช่วยผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ของสมาชิกชุมชนร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการคิดวิเคราะห์และปฏิบัติของชุมชนในการแก้ไขปัญหาในเขตและเศรษฐกิจของชุมชนให้ดีขึ้นอย่างสมคูลนั้น สมาชิกชุมชนต้องมีทัศนคติอยากเรียนรู้ (Learning Attitude) ด้วย กระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดชะงัก ดังนั้นในการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาอาชีพ การพัฒนาทรัพยากรหรือการพัฒนาสังคมชุมชน ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้เช่นการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสนทนา และอื่นๆ ต้องสร้างให้เกิดบรรยากาศอยากเรียนรู้ โดยเฉพาะเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนที่กว้างขวางขึ้นจะสร้างทัศนคติอยากเรียนรู้ได้ดี เพราะชุมชนไม่รู้สึกลิดเดี่ยว มีเพื่อน ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้สิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีในชุมชน เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและในการดำเนินงานของชุมชน ดังเช่นองค์กรชุมชนรักษาป่าชุมชนบ้านตำในและองค์กรชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา มีความเข้มแข็งและมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพราะการได้เข้าเป็นเครือข่ายการพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนอื่นๆ

3.4 การเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงจากสถานการณ์ที่ดำรงอยู่สู่สถานการณ์ที่เกิดความสมดุลของการพัฒนาระหว่างนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่การพัฒนาแต่ละด้านมีความเกื้อหนุนกันไม่ทำลายกัน จำเป็นต้องมีการปรับปรุงการบริหารจัดการของ 3 ภาคีการพัฒนา คือ ภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคชุมชน ซึ่งขณะนี้ การเรียนรู้และการปรับตัวของภาคีระดับรากหญ้าคือชุมชน มีความก้าวหน้าไปไกลพอสมควร ด้วยการสนับสนุนและส่งเสริมของภาคีภาคเอกชน ขณะที่ในส่วนภาคีภาคราชการ ซึ่งมีบทบาทอย่างมากต่อชุมชนในระยะที่ผ่านมากลับไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ดังนั้น นโยบายการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของประเทศ ต้องให้ความสำคัญกับการปรับปรุงภาคราชการให้สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาร่วมกับภาคชุมชนและภาคเอกชนได้ทัน

3.5 กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านและระหว่างองค์กรชุมชน ความสัมพันธ์นี้อาจสะดุดหยุดลงได้ตลอดเวลาซึ่งจะส่งผลให้การเรียนรู้ไม่ยั่งยืน ฉะนั้นการสนับสนุนให้องค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นแล้วมีโอกาสนำความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชุมชนอื่น จะทำให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ขององค์กรเหล่านี้บนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและจัดการร่วมกัน เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น เกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนมีพลังในการจัดการชุมชนเพื่อรักษาสุขภาพความสมดุลของการพัฒนาให้คงอยู่อย่างถาวร

3.6 นอกเหนือจากผู้นำชุมชนและกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนการเรียนรู้เพื่อสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการปัญหาและการพัฒนาสู่ความยั่งยืนแล้ว ยังมีปัจจัยสำคัญอื่นๆ ที่ต้องคำนึงถึงโดยเฉพาะปัจจัยที่เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนนั้นๆ ได้แก่

- 1) ระบบสังคมชุมชน ซึ่งหากมีความสัมพันธ์ในแนวราบและเป็นการพึ่งพาอาศัยกันของสมาชิกชุมชนแล้ว จะส่งผลให้การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการร่วมคิดร่วมทำดำเนินไปได้ อย่างเข้มแข็งกว่าชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในแนวตั้งที่เป็นการปกครองแบบสั่งการหรือมอบหมายจากผู้นำชุมชน
- 2) ทูตทางทรัพยากรธรรมชาติ มีบทบาทสำคัญต่อการร่วมเรียนรู้และพัฒนาชุมชน เพราะเป็นปัจจัยที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนทั้งเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่ดี การร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้นจะเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกคนโดยรวม เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชุมชนต้องร่วมกันเรียนรู้เพื่อมิให้เกิดการกระทำที่ทำลายความสมบูรณ์เหล่านี้ สำหรับใช้เป็นฐานการดำรงชีวิตของชุมชนเอง
- 3) วัฒนธรรมและค่านิยมที่ชุมชนยึดถือ เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้คนในชุมชนมีค่านิยมร่วม มีความเอื้ออาทรต่อกัน และการร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ได้หนุนนำให้สมาชิกชุมชนพึ่งพาอาศัยกัน โอกาสที่ปัญหาสังคมของชุมชนจะเกิดขึ้นมีน้อย
- 4) การสนับสนุนจากสถาบันและองค์กรภายนอกชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นในการกระตุ้นการพัฒนาการเรียนรู้ เนื่องจากว่าในความเป็นจริงแล้วกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ส่วนใหญ่ไม่สามารถเกิดขึ้นเองภายในชุมชน จึงปรากฏว่า บางชุมชนเข้มแข็ง บางชุมชนอ่อนแอ ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนมีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชน จำเป็นต้องอาศัยองค์กรภายนอก จะเป็นองค์กรภาคราชการ ภาคเอกชน หรือสถาบันการศึกษาต่างๆ ก็ได้ มีบทบาทเข้าไปกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันขึ้น ลักษณะการกระตุ้น เช่น การให้การศึกษาแก่ผู้นำชุมชน การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชนผ่านสื่อต่างๆ ที่มีอยู่ เป็นต้น ซึ่งสื่อต่างๆ นี้รวมถึงสื่อบุคคลที่ต้องมีบทบาทในการสนับสนุนชุมชน โดยเข้าไปเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ตระหนัก ได้คิดและได้ปฏิบัติจากการเรียนรู้ของชุมชนเอง มิใช่การกำหนดขึ้นจากภายนอก

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล เพื่อความยั่งยืนของชุมชนนั้น ประกอบด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. การสนับสนุนให้เกิดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ของชุมชน

1.1 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เป็นการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมให้เกิดคู่ขนานกันไปอย่างสมดุลของประเทศไทยมีมากกว่า 20 ปี อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติปรากฏว่าการพัฒนาด้านเศรษฐกิจยังคงดำเนินไปในแนวทางการเพิ่มผลผลิตโดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักอย่างต่อเนื่อง จนเกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหามลพิษที่รุนแรงขึ้น ขณะที่การสนับสนุนความยั่งยืนของประเทศจำกัดขอบเขตเฉพาะการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม และภาครัฐเป็นผู้มีบทบาทเพียงฝ่ายเดียว โดยมีได้มองถึงการป้องกันปัญหาและการแก้ไขสาเหตุของปัญหาซึ่งเกิดจากการผลิตและบริโภคที่ปราศจากการคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้น นโยบายสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืนนอกจากการอนุรักษ์ฟื้นฟูให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคงความสมบูรณ์แล้ว ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างวัฒนธรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นในสังคมไทย โดยสร้างความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสู่การผลิตและการบริโภคที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

1.2 การสนับสนุนการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนาต่างๆ ทั้งของภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ภาคการเมือง และสถาบันการศึกษาต่างๆ ดังนั้น การปรับตัวของภาคีต่างๆ ให้สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาร่วมกับภาคชุมชนได้จึงเป็นสิ่งจำเป็น ภาคีการพัฒนาต่างๆ ต้องปรับบทบาทตนเองจากลักษณะการกำหนดให้หรือมอบหมายให้ชุมชนดำเนินการไปเป็นการสนับสนุนชุมชนให้เกิดการเรียนรู้และมีศักยภาพในการพัฒนาชุมชนด้วยชุมชนเอง

2. การสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

2.1 นโยบายการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืน จะประสบผลสำเร็จได้เมื่อคนในสังคมได้รับการพัฒนาให้มีความตระหนัก มีความรู้ ความเข้าใจ และมีการปฏิบัติ ไปในแนวทางสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น สิ่งที่ต้องดำเนินการคือการสนับสนุนการศึกษาทุกระดับทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน โดยเน้นถึงการศึกษาเรียนรู้ให้เกิดความตระหนักและความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของมิติการพัฒนาด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งต้องดำเนินการควบคู่กันไปอย่างสมดุลจึงจะนำสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคม การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศต้องเป็นไปในทิศทางที่รับผิดชอบต่อนิเวศ เพื่อให้ประเทศมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์เป็นฐานการผลิตให้แก่คนในสังคมได้อย่างต่อเนื่อง

2.2 การสร้างให้เกิดเครือข่ายระหว่างองค์กรชุมชน เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ในการกระตุ้นให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและระหว่างชุมชนเข้มแข็งและขยายตัวขึ้น ทั้งในขอบเขตพื้นที่และเนื้อหาองค์ความรู้ ดังนั้น ในการสนับสนุนช่วยเหลือชุมชนในกิจกรรมต่างๆ ของหน่วยงานภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและ

ภาคเอกชน ควรทำควบคู่ไปกับการสร้างให้เกิดเครือข่ายของกิจกรรมด้วย เพื่อขยายผลให้กว้างขวางและต่อเนื่องได้ เพราะเครือข่ายเป็นกลไกสำคัญทำให้ชุมชนได้มีแนวร่วมและมีพลังในการดำเนินการ

2.3 การสนับสนุนการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนด้วยชุมชนเอง จุดเริ่มต้นคือการสร้างให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน ซึ่งบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดความตระหนักในชุมชนขึ้นจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งสำหรับการพัฒนาศักยภาพชุมชน ซึ่งกลุ่มบุคคลดังกล่าวนี้ ในบางชุมชนเกิดขึ้นโดยธรรมชาติทำให้เกิดการพัฒนาการมีส่วนร่วมได้กว้างขวางขึ้น ในขณะที่ชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีกลุ่มบุคคลเหล่านี้ ดังนั้น การสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชนทั้งของภาคราชการและเอกชน ต้องเน้นการพัฒนาให้เกิดกลุ่มบุคคลที่มีทักษะในการกระตุ้นและโน้มน้าว ซึ่งสามารถดำเนินการได้ในลักษณะการฝึกอบรมให้เกิดทักษะ เพื่อให้มีบทบาทไปกระตุ้นคนในชุมชนให้เกิดความตระหนักในปัญหาและการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่อไป

3. การสนับสนุนให้เกิดผลผลิตจากการเรียนรู้ของชุมชน

3.1 นโยบายการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ สังคมของชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ต้องคำนึงถึงความถาวรมั่นคงของการมีส่วนร่วม ซึ่งการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเพื่อร่วมกันดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชน ต้องเกิดจากการตระหนักของคนในชุมชนจึงจะเกิดการร่วมคิดและร่วมปฏิบัติติดตามมา ดังนั้น ในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน ต้องให้ความสำคัญกับการสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความตระหนัก เกิดการคิดและดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และต้องมีเป้าหมายการคิดและการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาร่วมของชุมชนหรือสร้างโอกาสใหม่ๆ ที่เป็นรูปธรรม เพื่อให้ชุมชนสามารถปรับใช้องค์ความรู้และทักษะต่างๆ ในการพัฒนาตนเองได้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของโลกยุคปัจจุบัน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม่หยุดชะงักและไม่ทำให้ชุมชนกลับคืนสู่สภาพความยากลำบากดังเดิม

3.2 การพัฒนานิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ให้ดีขึ้นและสมดุลเพื่อความยั่งยืนของชุมชน ต้องให้ชุมชนเป็นผู้เลือกรูปแบบการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน ดังนั้น การสนับสนุนขององค์กรภายนอกในด้านการประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์ทรัพยากร และกฎระเบียบต่างๆ ต้องเป็นไปตามความเหมาะสมและความต้องการของท้องถิ่น ภายใต้วัฒนธรรมและการยอมรับของคนในชุมชนแต่ละแห่ง โดยคำนึงถึงการธำรงรักษาให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นคงความสมบูรณ์ สามารถเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงชีวิตที่ดีทั้งในปัจจุบันและต่อไปในอนาคต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษณา วงษาสันต์. วิถีไทย. กรุงเทพฯ : เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเอชัน, 2542.

กลุ่มออมทรัพย์บ้านต้าในสามัคคี. ระเบียบกลุ่มออมทรัพย์บ้านต้าในสามัคคี. ประกาศใช้ ณ วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2545 .(อัดสำเนา)

กองทุนภูมิปัญญาชาวบ้านภาคอีสาน และมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น. 12 ปรากฏการณ์ชาวบ้านภาคอีสานรวมพลัง "กู้ชาติ". ม.ป.ท.,2539.

การคลัง, กระทรวง และ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรอบแผนยุทธศาสตร์ การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เม็ดทรายพริ้นติ้ง ,2544.

การปกครอง, กรม. เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวความคิดและยุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ : ส่วนท้องถิ่น,2541.

กิตติภูมิ มีประดิษฐ์. มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา ฝ่ายเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยศรีปทุม, 2543.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. การพัฒนาเศรษฐกิจกับลักษณะนิสัยคนไทย. วารสารสมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2539) :83-86.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. กระบวนการค้นคว้าธรรมไทย "ต้นตอ"เศรษฐกิจถดถอย. กรุงเทพฯ : ชัคเชสมีเดีย, 2541.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. ชุมชนนิยม:ฝ่าวิกฤตชุมชนล่มสลาย. กรุงเทพฯ : ชัคเชสมีเดีย, 2544.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. ศึกษิตแห่งศตวรรษที่ 21 : แนวคิดปฏิรูปการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : ส.เอเชียเพรส (1989),2539.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. สังคมทวชน:ยุทธศาสตร์และความล้มเหลวของสังคม. กรุงเทพฯ : ชัคเชสมีเดีย, 2539.

เกษมศักดิ์ แสนโกชณ. เกษตรอินทรีย์ สุรินทร์ 2544. (ม.ป.ท.), 2544.

โกมล ชอบชื่นชม. ชุมชน:ยุทธศาสตร์การพัฒนาก้าวหน้ายั่งยืน. เอกสารประกอบการวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัย ป้องกันราชอาณาจักร,2540-2541.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,สำนักงาน.การศึกษาในวิถีชีวิตของชุมชน เครือข่ายครูเพื่อเด็กเพื่อชุมชน. สรุปรการ
สัมมนาเครือข่ายครูกับการจัดการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมและงานเชิงรุกเกี่ยวกับคดีศรีสังคม ประจำปี
2539. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,2539.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,สำนักงาน. การศึกษาในวิถีชีวิตของชุมชน รูปแบบและการปฏิบัติ. โครงการศึกษา
รูปแบบการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,2539.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,สำนักงาน.เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน.เอกสารรายงาน
การประชุมระดับชาติ ระหว่างวันที่ 30 มีนาคม –1 เมษายน 2538 ณ สถาบันพัฒนาสาธาณสุขอาเซียน
อาเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,2538.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,สำนักงาน.รายงานการประชุมระดับชาติเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา
ชุมชนอย่างยั่งยืน.โครงการจัดประชุมระดับชาติเรื่องการศึกษาชุมชน ระหว่างวันที่ 30 มีนาคม –1
เมษายน 2538 ณ สถาบันพัฒนาสาธาณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล จัดโดยสำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานยก
รัฐมนตรี กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,2538.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,สำนักงาน.รายงานการสัมมนาการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ครูเพื่อเด็กเพื่อ
ชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539.

คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน(กป.อพช.) . วาระประชาชนเพื่อความเป็นไท ชุติรวบรวมข้อเสนอ
ภาคประชาชน.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เด็อนตุลา, 2545.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. กรอบประเด็นการระดมความคิดเห็นเรื่อง
"ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : การจัดการเพื่อความอยู่รอดของคนไทย" เอกสารประกอบการ
ประชุมประจำปี 2545 "ความอยู่ดีมีสุขของคนไทย : 5 ปี หลังวิกฤตเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2545.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย. เอกสาร
ประกอบการประชุมประจำปี 2546 การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2546.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. การพัฒนาที่ยั่งยืนอนาคตของสังคมไทย.
วารสารเศรษฐกิจและสังคม ปีที่ 40 ฉบับเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน 2546.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ : 2
ปี แห่งการเปลี่ยนแปลง เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2546 การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. คู่มือการแปลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับที่ 8 ไปสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : เม็ดทรายพริ้นติ้ง, 2539.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. ผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตาม
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2543. สิงหาคม 2544.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่
เก้า พ.ศ. 2545-2549 กรุงเทพฯ : ครูสภาลาดพร้าว, 2544.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่แปด พ.ศ.2540-2544. กรุงเทพฯ : เม็ดทรายพริ้นติ้ง, 2540.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. รายงานการศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยทางเศรษฐกิจ
สังคม และวัฒนธรรมที่สนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. สะท้อนภาพชุมชนเข้มแข็ง:จากการศึกษา 4
ภาค. วารสารเศรษฐกิจและสังคม ปีที่ 38 ฉบับเดือนมกราคม-เมษายน 2544 : 27-42.

คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโน . ระเบียบคณะกรรมการรักษาป่าชุมชนบ้านต้าโน หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านต้า
อำเภอเมืองพะเยา ว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนบ้านต้าโน พ.ศ. 2546. ประกาศ ณ วันที่ 13 เดือน
มกราคม พ.ศ. 2546.(ัดสำเนา)

คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ,สำนักงาน. 9 มิติการวิจัยเพื่อฟื้นฟูชาติ. กรุงเทพมหานคร :สำนักงานกรรมการวิจัย
แห่งชาติ,2542.

คณะผู้จัดมหกรรมป่าชุมชน ทางออกของคนกับป่า ปี 2544. หนังสือชุด "ป่าชุมชนภาคเหนือ เล่มที่ 3 : ป่าชุมชน
พะเยา. เชียงใหม่ : เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ, 2544.

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน. พอจันทร์ที่ ประทุมภา ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดนครราชสีมา. [CD ROM].[7 มีนาคม 2546]

โครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือโดยองค์กรชุมชน. สานใจ-สายใยป่า(วีดีทัศน์). เชียงใหม่ : มูลนิธิพัฒนาไท ผะแพ่ว ภายใตโครงการการรวบรวมสื่อสำหรับศูนย์ให้บริการสื่อการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชา สังคม, 2543.

โครงการวิถีทรรศน์. รับวิกฤตโลกปี 2000 เศรษฐกิจยั่งยืน. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, 2542.

จักรมณฑล ผาสุกวนิช. สัมภาษณ์. คืนสมดุลสู่ธรรมชาติ : หัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน. จดหมายข่าวการ พัฒนาที่ยั่งยืน. ปีที่1 ฉบับที่ 1 เดือนธันวาคม 2545 : 2-3.

จิราภรณ์ คชเสนี. มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันวีดีทัศน์, 2544.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2 .กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พิมพ์ครั้งที่ 4 .กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2540.

ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา. เพื่อป่าไม้ สายน้ำ วัฒนธรรมท้องถิ่น. (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.)(เอกสารแผ่นพับ)

ชัยยศ อิมสุววรรณ. การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพัฒนาศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ชัยยุทธ ชันธปราบ . การพัฒนาที่ยั่งยืนภายใต้โลกาภิวัตน์จะเป็นไปได้หรือ ? . ใน สุริชัย หวันแก้ว (บรรณาธิการ), การพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์กับทิศทางประเทศไทย, หน้า 17-23. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2545.

ชัยฤทธิ์ โพธิ์สุวรรณ. การศึกษานอกระบบ : พื้นฐานการวางแผนโครงการ. กรุงเทพฯ : มหา วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ , 2543.

ชัยวัฒน์ จันธิมา. กว๊านพะเยา : บทเรียนและความทรงจำ. พะเยา : โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา, 2545.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช .ทฤษฎีใหม่มีมิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด. เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการปราชญ์ของแผ่นดิน เรื่อง ปรัชญาการพัฒนา:ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ วันที่ 6-7 พฤศจิกายน 2541. นนทบุรี : สถาบันข้าราชการพลเรือน, 2541.

ชาติชาย ณ เชียงใหม่. ดูผลงานโลกดินที่แห้งผาก:กระบวนการทัศน์และการจัดการการพัฒนาตามแนวทฤษฎีใหม่. ทฤษฎีใหม่ในแง่การบริหารการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ม.ป.ป.

ชาติชาย ณ เชียงใหม่. ตัวแบบบริหารงานพัฒนาชนบทแบบองค์รวม. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ ปีที่39 ฉบับที่ 4 (ธันวาคม 2542) :1-31.

ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,สถาบัน. รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับตำบล. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,2542.(อัดสำเนา)

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม.พิมพ์ครั้งที่ 3.กรุงเทพมหานคร โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์,2538.

ดารณี รักดี .การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง.วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2540.

ทัศนีย์ ลักษณะภิกษนซ์ช .การสังคมสงเคราะห์ชุมชน.พิมพ์ครั้งที่3.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2540.

นกระจอกป่า. ป่าชุมชนเป็นมากกว่า "ป่า" : ศูนย์การเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าโน. มติชนรายวัน (24 กันยายน 2544) : 15.

นโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม,สำนักงาน. ความเป็นมาของแผนปฏิบัติการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2545.(อัดสำเนา)

นโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม,สำนักงาน. บทสรุปสำหรับผู้บริหาร:การศึกษาเพื่อทบทวนและประเมินผลสำเร็จของการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการ 21 ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2545.(อัดสำเนา)

นโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม,สำนักงาน. แผนหลักและแผนปฏิบัติการการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำบริเวณลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา และอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2538.

นลินี กระจุกชัย. อาชีพเสริมภายในหมู่บ้าน : กรณีศึกษาหมู่บ้านโนนรัง ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา.สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต บัณฑิตอาสาสมัครพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยขอนแก่น,2537.

นันทวัฒน์ บรมานันท์.การปกครองส่วนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : วิทยุชุมชน,2544.

นินิ เอียวศรีวงศ์ . สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา(ผสพ.),2539.

บริบทโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน. จดหมายข่าวการพัฒนาที่ยั่งยืน. ปีที่1 ฉบับที่ 1 เดือนธันวาคม 2545 : 2-4.

บันทึกประวัติ : ผู้ใหญ่วินุญชัย เข้มเฉลิม.วารสารสมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2538) :14-26.

บุญยงค์ เวชมนทีศรี. แนวทางการลดผลกระทบวิกฤตเศรษฐกิจต่อคนและสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2543.(อัดสำเนา)

ประเวศ วะสี. บนเส้นทางชีวิต. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน,2538.

ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์แก้ความยากจนอย่างบูรณาการ. คำคุณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 วันที่ 1 มกราคม ถึง 31 มีนาคม 2545 : 9-12.

ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2542.

ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ทางปัญญาของชาติ. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้งจำกัด,2537.

ประเวศ วะสี. “ระเบียบวาระแห่งชาติ:ปฏิรูปสังคมไทย” หนังสือพิมพ์มติชน สุดสัปดาห์ ฉบับวันอังคารที่ 21 กรกฎาคม 2541.

ประเวศ วะสี. เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวพลิกพื้นเศรษฐกิจสังคม .กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2541.

ประเวศ วะสี, สิปปนนท์ เกตุทัต และ เสรี พงศ์พิศ . เศรษฐกิจชุมชน : ทางเลือกเพื่อสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต,2542.

ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ.การพัฒนารูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท.วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

- ปาน กิมปี . การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. นิเวศเศรษฐกิจศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. วิถีใหม่แห่งการพัฒนา: วิถีวิทยาการศึกษาสังคมไทย พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ผาย สร้อยสระกลาง, ภิรมย์ ภักดีเกียรติ และมาลัย ภักดีเกียรติ . งานวิจัยชุมชน โดยชุมชน ของชุมชน เพื่อชุมชน. คำคุณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 วันที่ 1 มกราคม ถึง วันที่ 31 มีนาคม 2545 : 22-24.
- ฝ่ายเลขานุการร่วม แผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ .แนวทางดำเนินการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลาง ประสพการณ์จากแผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ. กรุงเทพฯ : ฝ่ายเลขานุการร่วมแผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ, 2543.
- พจน์ เทียมศักดิ์. ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543.
- พนม เกตุมาน. มนุษยชาติหลังยุคโลกาภิวัตน์. วารสารสมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2539) : 79-82.
- พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์. ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2540.
- พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์. ปยุตโต). บทเรียน 25 ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง?. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์. ปยุตโต). เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2538.
- พระมหาสง่า พลสงคราม. การศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธกับเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมมจิตโต). ปาฐกถารธรรมในวันครบรอบการสถาปนา 50 ปี สภาพัฒนา วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2543. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2543. (อัดสำเนา)

พรชัย ศรีประไพ. การวิจัยเชิงคุณภาพ. ใน ชมรมผู้สนใจในงานวิจัยทางการศึกษา(บรรณารักษาร),รวมบทความที่เกี่ยวกับการวิจัยทางการศึกษา(เล่ม 2), หน้า 79-86. กรุงเทพมหานคร : ชมรมผู้สนใจในงานวิจัยทางการศึกษา, 2535. (อัดสำเนา)

พวงเพ็ญ ชูณหปราณ, พันตำรวจหญิง. การพัฒนารูปแบบการสอนในคลินิกเพื่อพัฒนาความสามารถในการแก้ไขปัญหานักศึกษาพยาบาล. วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

พัฒนาชุมชน, กรม. ข้อมูลตำบล [online]. แหล่งที่มา : <http://www.thaitambon.com/> [7 ธันวาคม 2545.]

พีระพงศ์ เกษมศรี, หม่อมหลวง. พระราชทานพระบรมราชานุญาต. 29 พฤศจิกายน 2542. กองการในพระองค์ สำนักเลขาธิการพระบรมมหาราชวัง. ที่ รล 0003/18888.

มงคล หวังสุขใจ และ ชมพู โกติรัมย์. สังคมวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : ศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา ฝ่ายเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยศรีประทุม, 2538.

มณีวรรณ ฉัตรอุทัย. ทฤษฎีใหม่ในแง่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. (ม.ป.ท., มปป.)

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. แต่พระผู้เป็นมหาชนก(ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง).วารสารเทคโนโลยีชาวบ้าน. 11(204)2541:5-7.

มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น. คำคุณ.ปีที่12 ฉบับที่ 1 วันที่ 1 มกราคม 2545 ถึง 31 มีนาคม 2545.

มูลนิธิพัฒนาไทย. ระเบียบวาระการประชุมคณะกรรมการมูลนิธิพัฒนาไทย ปี 2543 วันที่ 9 พฤศจิกายน 2543.

มูลนิธิพัฒนาไทย. ระเบียบวาระการประชุมใหญ่สามัญ ประจำปี 2544 มูลนิธิพัฒนาไทย วันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2544

มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม. (ม.ป.ท.), 2544. (อัดสำเนา)

มูลนิธิศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา. การปลูกผักปลอดสารเคมีเพื่อการพึ่งตนเอง(วิถีทัศน์). กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาไท
เผยแพร่ภายใต้โครงการการรวบรวมสื่อสำหรับศูนย์ให้บริการสื่อการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงและ
ประชาสังคม, 2543.

มูลนิธิหมู่บ้าน. ชุมชนต้นแบบด้านเกษตรยั่งยืน (วิถีทัศน์). กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาไท เผยแพร่ภายใต้โครงการการ
รวบรวมสื่อสำหรับศูนย์ให้บริการสื่อการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม, 2543.

มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอศ.),คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.), และคณะกรรมการ
ประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.). ภูมิปัญญาไทย ในกระแสโลกะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาไท
, 2544.

มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอศ.),คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.), และคณะกรรมการ
ประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.). สื่อวิถีทัศน์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
พัฒนาไท, 2544.

มูลนิธิอภัยเมื่อนาน.รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการพัฒนาศักยภาพศูนย์ศึกษาดูงานด้านเศรษฐกิจพอเพียงและ
ประชาสังคม. (ม.ป.ท.),2544.

ไมเคิล คีตติง. แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. แปลโดย มานพ เมฆประยูรกรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พ
ร๊นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2537.

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.เชียงใหม่ :นพบุรี
การพิมพ์,2542.

เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร,สำนักงาน.รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540. กรุงเทพฯ:กองการ
พิมพ์ สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร,2540.

วรรณิ ไทยานันท์. การนำเสนอนโยบายการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม :
กรณีศึกษาเขตชนบทยากจนในภาคกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

วรรณิ ธงเกียรติ. การจัดการประชุมชนบ้านตำในกับหลักการจัดการของกรมป่าไม้ : กรณีศึกษา บ้านตำใน ตำบลตำ
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับ
สิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

วรวิทย์ อวิรุทธ์วรกุล. ชุมชนเข้มแข็ง:รากฐานการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน. วารสารเศรษฐกิจและสังคม ปีที่ 38 ฉบับ
เดือนมกราคม-เมษายน 2544 : 18-29.

- วิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย,สถาบัน. “กลยุทธ์การพึ่งตนเอง”. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.,2538.
- วิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย,สถาบัน. โครงการวิจัยเรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2536.
- วิจารณ์ พานิช. สถานภาพชุมชนท้องถิ่นและการวิจัยเพื่อท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง(2). ประชาสังคมวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ฉบับที่ 37 เดือนมิถุนายน 2544 : 17-19.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ และฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วิพากษ์เศรษฐกิจทุนนิยมคืนสู่ชุมชน.กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, 2542.
- วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี พะเยา. คู่มือค่ายบันทึกวิถีจากป่า นักศึกษา 8 สถาบัน เขตภาคเหนือ ครั้งที่ 4 ณ บ้านต้าใน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. วันที่ 7-11 พฤษภาคม 2545. (อัดสำเนา)
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม. การประยุกต์หลัก “ทฤษฎีใหม่” มาใช้กับการเกษตร. ใน ทฤษฎีใหม่ในหลวง : ชีวิตที่พอเพียง. (กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน,2542),หน้า 61-67.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- วีรศักดิ์ จันทรสังแสง. วิถีคนพึ่งป่า---ลำน้ำแม่ต้า. กรุงเทพฯธุรกิจ (2 กรกฎาคม 2545).
- ศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กรมพัฒนาชุมชน. ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน กชช. 2 ค ปี 2544 [CD ROM] [2546]
- ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา. ทำเนียบวิทยากร. บรรีรัมย์ : เจริญทองการพิมพ์, 2546.
- ศูนย์ฝึกอบรมเกษตรผสมผสานบ้านโนนรัง-บุรพา. หนังสือชุดความรู้เกษตรพึ่งตนเอง. บรรีรัมย์ : เจริญทองการพิมพ์, 2546.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. โครงการศึกษามิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง:มูลนิธิพิพิธประชานาถ (วิดีทัศน์). กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาไท เผยแพร่ภายใต้โครงการการรวบรวมสื่อสำหรับศูนย์ให้บริการสื่อการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม, 2543.

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. ประชาชนรากหญ้า ขบวนการคนกล้า สร้างบ้านวันใหม่ :ชุมชนศิลาแลง (วีดีทัศน์).
กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาไท เผยแพร่ภายใต้โครงการการรวบรวมสื่อสำหรับศูนย์ให้บริการการเรียนรู้
ด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม, 2543.

สมเจตน์ เดรคอฟ. สัมภาษณ์. สร้างสมดุลเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม : หนทางสู่พัฒนาที่ยั่งยืน. จดหมาย
ข่าวการพัฒนาที่ยั่งยืน. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 เดือนมกราคม 2546 : 2-3.

สมบัติ คำม่วง. รูปแบบการจัดกิจกรรมนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหา
บัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2542.

สมพล พันธุ์มณี. เศรษฐกิจพอเพียง:ทางเลือกใหม่ของชนบทไทยและการสร้างความเข้มแข็งจากระดับท้องถิ่น.
เอกสารวิชาการส่วนบุคคล นักศึกษาศาสนาพระปกเกล้า รุ่นที่ 3 พ.ศ. 2542(ลิขสิทธิ์ของสถาบัน
พระปกเกล้า)

สมหมาย สาดทรัพย์. ความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงของชาวพุทธ : ศึกษา
กรณีชุมชนศรีชะเออโคก อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ. ภาคนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต(พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2542.

สมาคมสหประชาชาติแห่งประเทศไทย กระทรวงการต่างประเทศ. จดหมายข่าว. ปีที่ 49 ฉบับที่ 1 ตุลาคม 254 : 6-
7.

สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม. เศรษฐกิจพอเพียง:พื้นฐานการพัฒนาที่ยั่งยืน. นนทบุรี : เพชรรุ่งการพิมพ์, 2544.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ . แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม/ชุมชน. ใน อนาคต พวงลำลี
และ อรทัย อาจอ่ำ (บรรณาธิการ), การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2541.

สุชาติ เกตยา. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนในเขตอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร.
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542.

สุนทร สุนันท์ชัย. การศึกษานอกโรงเรียน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523.

สุนทร สุนันท์ชัย. แนวคิดในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ ในเครือข่ายการเรียนรู้และภูมิปัญญาชาวบ้าน, หน้า 35-
40.(ม.ป.ท.), 2543.

- สุภางศ์ จันทวานิช. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- สุภางศ์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- สุรเกียรติ์ เสถียรไทย. “รัฐ-ชุมชน-ธุรกิจ มิติใหม่ของการร่วมมือ,” ใน ทฤษฎีใหม่ในหลวง : ชีวิตที่พอเพียง. (กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน, 2542), หน้า 176-182.
- สุรางค์ ไคว่ตระกูล. จิตวิทยาการศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 4 (ฉบับปรับปรุงแก้ไข). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- เสน่ห์ จามริก. ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยยุทธศาสตร์, 2541.
- เสน่ห์ จามริก. “เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน” ใน ทฤษฎีใหม่ในหลวง : ชีวิตที่พอเพียง (กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน, 2542), หน้า 165-166.
- เสน่ห์ จามริก. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2542.
- เสน่ห์ จัยโต . วิสัยทัศน์และกลยุทธ์ในการบริหารอุดมศึกษา : กรณีศึกษาของผู้บริหารระดับสูง. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ. ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2531.
- เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2539.
- แหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าโน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. สู่ขุนเขาแห่งสายน้ำ เรียนรู้ธรรมชาติและวิถีชีวิตชุมชนจากป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) (เอกสารแผ่นพับ)
- แหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าโน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. เส้นทางแหล่งศึกษาธรรมชาติบ้านต้าโน. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) (เอกสารแผ่นพับ)
- แหล่งการเรียนรู้บ้านต้าโน. ถุกูการแห่งป่าบ้านต้าโน. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)
- อนุชาติ พวงลำลือ และ วีรบูรณ์ อิศารทสกุล. ประชาคม : คำ ความคิด และความหมาย พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541.

อภิชาติ พันธเสน. เศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ความหมายของนักเศรษฐศาสตร์.เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี 2542 เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง จัดโดยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย วันที่ 18-19 ธันวาคม 2542 ณ โรงแรมแอมบาสเตอร์ซิตี จอมเทียน พัทยา.

อภิสิทธิ์ อังกรวางกูร. เกริ่นนำ. คำคุณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 วันที่ 1 มกราคม ถึงวันที่ 31 มีนาคม 2545 : 3-4.

อรทัย อาจอ่ำ. องค์ประกอบของความสำเร็จในการสร้างกลุ่มและองค์กร เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง : ถอดบทเรียนจาก นานและมหาสารคาม. ประชาคมวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ฉบับที่ 31 เดือน พฤษภาคม 2543 : 7-9.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อานันท์ กาญจนพันธุ์.(บรรณารักษ์) พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.

อำพล เสนาณรงค์. สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับเกษตรกรรม “ทฤษฎีใหม่” .ทฤษฎีใหม่ในแง่ของการบริหารการพัฒนา. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

อุทุมพร จามรมาน. โมเดล(Model) วารสารวิชาการ.1, มีนาคม 2541:22-26.

อุทุมพร (ทองอุไทย) จามรมาน. การเขียนโครงการ. กรุงเทพฯ : ฟันนี่พับบลิชซิง, 2533.

ภาษาอังกฤษ

A UNESCO-APNIEVE. Source book for teacher education tertiary level education Thailand : UNESCO Principal Regional Office for Asia and the Pacific, 1998.

Ballantine, J. H. The sociology of education : a systematic analysis. 4th ed. New Jersey : Upper Saddle River, 1997.

Braman, O.R. Teaching peace to adults: Using critical thinking to improve conflict resolution. Adult Learning, Vol 10, No 2, Winter 1998-99 :30-32.

Brown-Shaw, M., Westwood, M., and De Vries, B. Integration personal reflection and group-based enactments, Journal of Aging Studies, Spring 99, Vol.13 Issue1 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000, Nov 21]

- Clark, M.C. Transformational learning . In Merriam, S.B.(ed), An Update on Adult Learning Theory, pp.47-55. San Francisco:Jossey-Bass, No 57, Spring 1993.
- Connelly,B. Interpretation of Jurgen Habermas in adult education writings. Studies in the Education of Adult, Oct 1996, Vol.28 Issue 2 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000,Nov 21]
- Elias,D. It s time to change our minds. ReVision, Summer 97,Vol.20 Issue1 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000,Nov 21]
- Ettling,D., and Hayes,N. Learning to learn. ReVision, Summer 97, Vol.20 Issue1 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000,Nov 21]
- Haury,D.L. Education for environmental sustainability. ERIC Clearinghouse for Science Mathematics and Environmental Education Columbus OH : 1998 [Online]. Available from : http://www.ed.gov/databases/ERIC_Digest/ed433194.html[2000, July 25]
- Imel, S. Transformative learning in adulthood. ERIC Digest No. 200. January 1, 1998 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000,July 25]
- Mezirow, J. Transformative dimensions of adult learning. San Francisco : Jossey-Bass, 1991.
- Mezirow, J . Emancipatory learning and social action. Paper Presented at Social Action and Emancipatory Learning Seminar, School of Adult Education , UTS, 1995.
- Redclift,M. Sustainable development : Economic and the environment. In M. Redclift and C. Sage (eds.), Strategies for Sustainable Development and Culture with Emphasis on Urban Issues. Bangkok : Amarin Printing and Pub.Company Limited, 1993.
- Robertson,D.L. Facilitating transformative learning : Attending to the dynamics. Adult Education Quarterly, Fall96,Vol.47 Issue1 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000,Nov 21]
- Sokol, A.V.,and Cranton,P. Transforming, not training. Adult Learning, Spring 98, Vol.9 Issue1 [Online]. Available from : <http://www.car.chula.ac.th>, EBSCO [2000, Nov 21]

Tennant, M.C. Perspectives transformation and adult education . Adult Education, Quarterly Vol. 44, No1, Fall, 1993 : 34-42.

UNESCO-ACEID. Education for a sustainable future. A transdisciplinary Vision For Concerted Action. Report of the Third UNESCO-ACEID International Conference, Bangkok Thailand, 1-4 December 1997.

UNESCO. What is sustainable development ? [Online]. Available from : <http://portal.unesco.org/ev.php@URL-ID=3994&URL-DO> [2002, Nov 20]

Werner,D and Bower,B. Helping health workers learn. 8 th ed.Palo Alth. California : Hesperian Founation, 1988.

Wilson,Kathkeen and George E.B. Morsen,Ir. Systems approach for improvement in agriculture and resource management. New York : Macmillan Publishing,1990.

World Commission on Environment and Development. Our common future. Oxford : Oxford University Press, 1987.

Yin,K. Case study research : design and methods. Newbury Park,California : SAGE Publication, 1989.

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ผู้ทรงคุณวุฒิที่พิจารณาคัดเลือกกรณีศึกษาและตรวจสอบรูปแบบ

1. ผู้ทรงคุณวุฒิที่พิจารณาคัดเลือกกรณีศึกษา

- นายนิคม บุญเสริม ผู้อำนวยการโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา มูลนิธิพัฒนา ศักยภาพชุมชน(NorthNET Foundation) สำหรับการคัดเลือกกรณีศึกษาในภาคเหนือ
- นายธนิต มาศรีนวล อดีตผู้ตรวจราชการกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย สำหรับการคัดเลือกกรณีศึกษาในภาคกลาง
- นายผาย สร้อยสระกลาง ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน สำหรับการคัดเลือกกรณีศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. ผู้ทรงคุณวุฒิที่พิจารณาตรวจสอบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้น

- นายสุจิต นันทมนตรี อธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
- นายอรุณ สมร่วง อธิบดีกรมพัฒนาที่ดิน
- นายเฉลิมเกียรติ แสนวิเศษ รองเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
- นายวรเวทย์ อารังัญญลักษณ์ รองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์ ที่ปรึกษาอาวุโส ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาค เอเชียและแปซิฟิก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

1. ชุมชนบ้านตำโน

- พ่อหลวงตรง ทำวลา ผู้ใหญ่บ้านตำโน
- นายบุญธรรม พรหมมิ เภรัญญิกคณะกรรมการรักษา
- พ่อครูประเทีย พรหมมิ ที่ปรึกษาคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน และประธานชมรมผู้สูงอายุ
- นายชุม อ้อยหวาน ประธานกลุ่มฌาปนกิจ
- นายสมศักดิ์ ศรีฟ้า กรรมการกลุ่มฌาปนกิจ
- นายสร้อย จักไม้ ที่ปรึกษาคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน และสมาชิก อบต.
- อาจารย์รบ ศรีวิชัย ประธานกลุ่มออมทรัพย์ตำโนสามัคคี
- นายคำปิ่น ชื่นใจ ประธานฝ่ายรถท่องเที่ยว กลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านตำโน
- นายอินจันทร์ กุลแสง ที่ปรึกษาคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน และรองประธานสภาตำบลบ้านตำโน
- นายสวัสดิ์ อดลักษ์ณ์ ประธานกรรมการรักษาป่าชุมชน

2. ชุมชนบ้านบุญยอง

- นางอุบล ชะบาทอง ผู้ใหญ่บ้านบุญยอง
- นายประเทือง แซ่ม้อย ประธานกรรมการสภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน และสมาชิกกลุ่มไร่นาสวนผสม
- นายแสง อ่อนจ้อย ประธานกลุ่มไร่นาสวนผสม
- พ่อบรจจ บุญทะสิน ประธานธนาคารหมู่บ้าน และสมาชิกกลุ่มไร่นาสวนผสม
- นางสวัน ชุนเทือง ประธานกลุ่มแปรรูปอาหาร และสมาชิกกลุ่มไร่นาสวนผสม
- นางอัมพร เต็มงาม รองประธานกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า

3. ชุมชนบ้านโนนรัง-บูรพา

- พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา ประธานกรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน
- นายประสาน พลเสน รองประธานกรรมการ
- นายคำมี มุ่งคุณ กรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน
- นายประจวบ ชัยนา กรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน
- นายสาม ประหลา กรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน
- นายเสรี เทียงนิล กรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน
- นายสุวัฒน์ชัย จำปามูล กรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน
- นางดวงจันทร์ จำปามูล กรรมการดำเนินการกลุ่มเกษตรผสมผสาน

ภาคผนวก ค

แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ประวัติและความเป็นมาของชุมชน จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน ลักษณะทางกายภาพของชุมชน เช่น สภาพพื้นที่ บริการพื้นฐานชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าไม้ น้ำ ดิน การใช้ประโยชน์ที่ดิน) เศรษฐกิจชุมชน อาชีพ การมีงานทำ สภาพทางสังคม (ความร่วมมือของชุมชน ความมีระเบียบวินัย ความสงบสุข ความเป็นเครือญาติ) ประเพณีวัฒนธรรม ปัญหาหลักที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ การได้รับข่าวสารข้อมูลจากภายนอก การดูทีวี ฟังวิทยุ ฯลฯ

2. องค์กรชุมชน

สมาชิกกลุ่ม การก่อตัว ใครเป็นแกนหลักทำให้เกิดขึ้น สาเหตุการรวมกลุ่ม กฎระเบียบกลุ่ม การจัดโครงสร้างองค์กร การมีส่วนร่วม กิจกรรมกลุ่ม ลักษณะการเรียนรู้ร่วมกัน กิจกรรมการเรียนรู้ ลักษณะความช่วยเหลือและสนับสนุนจากภายในและภายนอก การติดต่อสื่อสารหรือร่วมงานกับองค์กรอื่นภายในและภายนอกชุมชน ผลประโยชน์จากการรวมกลุ่ม ปัญหาอุปสรรค การแก้ไข ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จ สาเหตุที่ทำให้กลุ่มเข้มแข็ง บทเรียนจากการทำงาน แผนการดำเนินในอนาคตของกลุ่ม

3. ระบบความรู้และภูมิปัญญา

ความเกี่ยวข้องของระบบความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น (การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน ฯลฯ) ประโยชน์ที่มีต่อชุมชน การดำรงรักษาภูมิปัญญา ผู้มีความรู้ ความสามารถ ปราชญ์ชาวบ้าน ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ที่มาขององค์ความรู้

4. การทำมาหากิน

การทำมาหากิน อดีต ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลง การมีส่วนร่วมของครอบครัว แบบแผนการเพาะปลูก การเปลี่ยนแปลง การหาความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีใหม่ๆ การถ่ายทอดความรู้ในการประกอบอาชีพ การพึ่งพาอาศัยกันในหมู่บ้านในการประกอบอาชีพ

5. การใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพความสมบูรณ์ ความเสื่อมโทรม อดีต ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลง ลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ข้อขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากรและการจัดการ การดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นของชุมชน กฎกติกา ข้อตกลง สิทธิในการดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสาธารณะ

ภาคผนวก ง
ภาพถ่ายสภาพแวดล้อมชุมชน 3 กรณีศึกษา

ต้นไม้ใหญ่ในป่าชุมชนบ้านต้าโน
และร่องรอยการบวชป่าเพื่ออนุรักษ์
ณ ป่าชุมชนบ้านต้าโน
18 สิงหาคม 2545

แหล่งต้นน้ำ ลำห้วยแม่เต่า
ณ ป่าชุมชนบ้านต้าโน
18 สิงหาคม 2545

ลำห้วยแม่เต่า
ผ่านกลางหมู่บ้าน
ณ ชุมชนบ้านต้าโน
18 สิงหาคม 2545

การเอามือ (ลงแขก)
เพาะปลูกข้าวโพด
ณ ชุมชนบ้านต้าใน
18 สิงหาคม 2545

เส้นทางแหล่งศึกษา
ธรรมชาติป่าบ้านต้าใน
ณ ชุมชนบ้านต้าใน
22 มีนาคม 2546

การสัมภาษณ์กลุ่ม
ผู้นำองค์กรชุมชน
เพื่อตรวจสอบผล
การวิเคราะห์ข้อมูล
ณ วัดขุนต้า
ชุมชมบ้านต้าใน
22 มีนาคม 2546

ไร่นาสวนผสมของ
แสง อ่อนจ้อย
ณ ศูนย์ถ่ายทอด
เทคโนโลยีการเกษตร
ด้านไร่นาสวนผสม
ชุมชนบ้านบุห้อย
1 กันยายน 2545

ไร่นาสวนผสมของ
ประเทือง แซ่ม้อย
ณ ชุมชนบ้านบุห้อย
1 กันยายน 2545

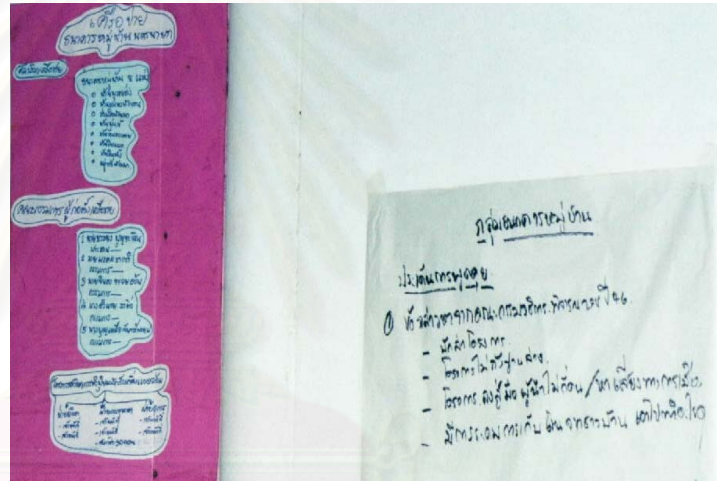

บอร์ดแสดงภาพ
กระบวนการผลิต
ข้าวซ้อมมือของ
กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
บ้านบุห้อยสามัคคี
ณ ชุมชนบ้านบุห้อย
1 กันยายน 2545

การผลิตข้าวซ้อมมือของ
กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
บ้านบุห้อยสามัคคี
ณ ชุมชนบ้านบุห้อย
1 กันยายน 2545

บอร์ดแสดงประเด็น
การประชุมหารือ
ของกลุ่มธนาคารหมู่บ้าน
ณ ชุมชนบ้านบุห้อย
31 สิงหาคม 2545

การสัมภาษณ์กลุ่ม
ผู้นำองค์กรชุมชน
เพื่อตรวจสอบ
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล
ณ บ้านผู้ใหญ่
อุบล ชะบาทอง
ชุมชนบ้านบุห้อย
16 มีนาคม 2546

พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา
 ประธานกลุ่ม
 เกษตรผสมผสาน
 บ้านโนนรัง-บุรีพา
 ณ ศูนย์ฝึกอบรม
 เกษตรผสมผสาน
 บ้านโนนรัง-บุรีพา
 8 กันยายน 2545

เกษตรผสมผสานของ
 พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา
 ณ ศูนย์ฝึกอบรม
 เกษตรผสมผสาน
 บ้านโนนรัง-บุรีพา
 9 กันยายน 2545

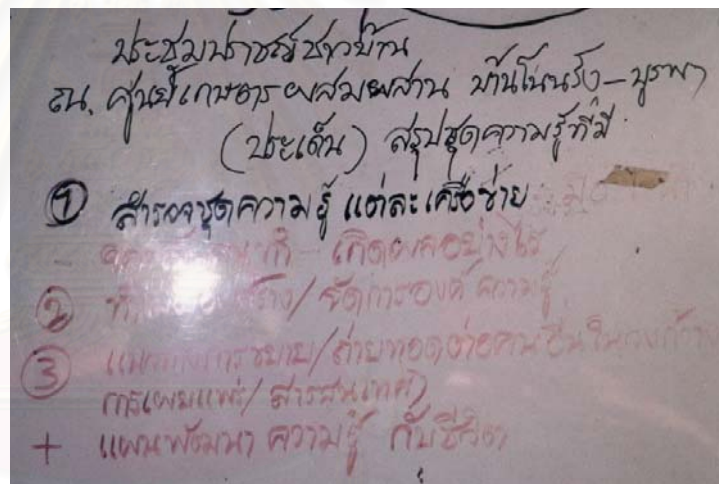

ถังหมักปุ๋ยชีวภาพ
 ณ ศูนย์ฝึกอบรม
 เกษตรผสมผสาน
 บ้านโนนรัง-บุรีพา
 9 กันยายน 2545

สุวัฒน์ชัย จำปามูล
การทำปุ๋ยหมัก
ณ ศูนย์ฝึกอบรม
เกษตรผสมผสาน
บ้านโนนรัง-บุรพา

บอร์ดแสดงประเด็น
การประชุมเครือข่าย
ปราชญ์ชาวบ้าน
ภาคอีสาน
ณ ศูนย์ฝึกอบรม
เกษตรผสมผสาน
บ้านโนนรัง-บุรพา
4 มีนาคม 2546

การสัมภาษณ์กลุ่ม
ผู้นำองค์กรชุมชน
เพื่อตรวจสอบ
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล
ณ ศูนย์ฝึกอบรม
เกษตรผสมผสาน
บ้านโนนรัง-บุรพา
4 มีนาคม 2546

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวพจนา เอื้องไพบูลย์ เกิดวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2495 ที่อำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปีการศึกษา 2518 และปริญญาโทวิทยาศาสตร์ มหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปีการศึกษา 2521 เข้ารับราชการในปี 2521 ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ผู้อำนวยการส่วนวางแผนทรัพยากรธรรมชาติ สำนักวางแผนทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนัก นายกรัฐมนตรี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย